

80

JOHAN LAIDONER

MÄLESTUSI KAASAEGLASILT

JOHAN LAIDONER
kindralleitnant.

97-42

JOHAN LAIDONER

Kindralleitnant

Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas

MÄLESTUSI KAASAEGLASILT

Teine, lühendatud väljaanne

TOIMETANUD V. O. K. JUHATUS

LOHAN
LADONER

Väljaandja Vabariigi Ohvitseride Keskkogu

Tallinna Eesti Kirjastus-Uhisuse trükikoda, Pikk t. 2. 1934.

Eessõna.

Lateid eesti rahva muistse iseseisvusaegse elu-olu kohta on säilinud meie ajani napilt ja ainult üldjoontes; peensused on ajajooksul kaduma läinud. Kuna needki katkendilised teated on kirja pandud võõraste poolt, keda ei huvitanud eestlaste elu ja kangelasteod või kes sihilikult moonutasid tõsiasju, siis ei saa neid lugeda ka erapooletuteks. Ent kõigele sellele vaatamata paistavad meile nagu heledad tähed läbi udu mitmed esivanemate kangelaskujud Sakalamaa vanema Lembituga eesotsas. Kahjuks ka Lembitust puuduvad küllalised andmed, et tema eeskujul ning vaimus kasvatada meie nüüdisaja ja tuleviku kodukaitsjate põlve.

Arusaadav, et see ajajärk, mis järgnes muistsele vabadusvõitlusele ja mille kestel meie elasime võõra võimu all, ei võimaldanud meie rahva seas kangelaste tekkimist — nad likvideeriti juba idus.

Eesti uuem vabadusvõitlus, mille haripunktiiks oli Vabadussõda, tõi meile tagasi poliitilise iseseisvuse. See on kogu meie rahva kangelastegu, mis korda saadetud kangelaste-juhtide algatusel ja juhtimisel. Loomulik on, et see rahva heroiline ajajärk võib meile pakkuda ka kangelaste kujusid — küll suuri ja heledaid, küll väiksemaid tähti. Meie kaasaeglased elame sündmustele ja nende juhtidele veel liiga lähedal; nende nägemiseks täies selguses puudub veel tarviline kaugus — perspektiiv, seda enam, et meil senini puudub üksikasjalisem vabadusvõitluse, eriti Vabadussõja ajalugu. Kuid ka kõige üldjoonelisemal Vabadussõja käsitlemisel paistab heleda tähena juba kaugelt silma Vabadussõja-aegse Kaitsevägede Ülemjuhataja kindralleitnant Johan Laidoner'i kuju, mispärast Vabariigi Ohvitseride Keskkogu pidaski tarvilikuks välja anda tema isiku ja tegevuse kohta kaasaeglaste mälestuste kogu.

See mõte ise kerkis üles kindral Laidoner'i lähemate kaastööliste seas, arvesse võttes kindrali liginevat 50-dat sünnipäeva. Kui see mõte teatavaks sai Vabariigi Ohvitseride Keskkogu juhatusele, otsustas viimane 9. augustil 1932. a. võtta kindral Laidoneri 50-nda sünnipäeva pühitsemise korraldamise oma ülesandeks ja esimese sammuna selleks koostada ning välja anda kindral Laidoner'i elulugu — pühendteosena kallile juubilarile. Ühtlasi rikastaks teos ka Vabadussõda käsitlevat kirjandust, võimaldaks kaasaeglas-

tel tutvuda eesti rahva kangelasliku võitluse suure juhiga ning jäädvustaks tema nime tulevastele põlvetele. Selleks moodustati komisjon: esimees kindralmajor Aleksander Tõnisson, abiesimees kindralmajor Jaan Soots, sekretär kolonelleitnant Mart Tuisik, liikmed kolonel Louis Jakobsen ja kolonelleitnant Richard Maasing. Komisjon algas tegevust 6. oktoobril 1932. a. Ta otsustas koostada töö kaasaeglaste mälestuste kogu näol. Mälestuste kirjutamiseks pöördui vastavate ettepanekutega kõikide silmapaistvamate riigi-, politika- ning seltskonnategelaste, vanemate kaitseväelaste ja välismaalaste poole, kellel olud juubilariga kokku puutumisi. Ettepanek leidis enamikus väga sooja vastutulekut.

Materjalide kogumist korraldas kolonelleitnant Mart Tuisik. Keeleliselt redigeeris teose major Johan Tomson. Illustratsioone korraldas kolonelleitnant Johannes Koitmeets.

Komisjon palub kõiki auväärt kaastöölisi vastu võtta südamilik tänu.

Olenevalt komisjoni algseisukohast — koostada teos mälestuste koguna, mis on värvikam, elavam ja huvitavam avaldusvorm — evib ta katkendilise ilme: mitte kõik kirjutised pole järjestatud täpsalt kronoloogiliselt ja neis tuleb ette kordamisi. Lugejale juubilari elukäigust tervikulise üldpildi saamise hõlbustamiseks on koostatud eri peatükk „Eluloolisi andmeid“, mis sisaldab kuiva, kuid ajas enam-vähem järjestatud sündmuste loetelu.

Raamatu kirjastamise kulude kandmises aitasid heatahtlikult kaasa väeosade ohvitseride- ja üleajateenijatekogud, väeosad, kaitseliit, Vabadusristi Vendade Ühenduse osakonnad ja Sõjaväe Majandusühisus.

Teos on kaitseväelaste ja kirjutiste autorite austuseavalduseks armastatud kangelaslikule Vabadussõja juhile tema 50-nda sünnipäeva puhul.

Tallinnas, jaanuaris 1934.

Juhatus.

Teise väljaande saateks.

Käesoleva teose esimene väljaanne leidis lugejaskonnas haruldaselt sooja vastuvõtu — juba ettetellimised ületasid kaugelt trükitud eksemplaride arvu. Et rahuldada sissetulnud nõudmisi ja lasta teost ka vabamüügile, tuli V. O. K.-l kiirendatud korras asuda teise väljaande trükkimisele.

Et teost teha igauhele kättesaadavaks, on teine väljaanne 214 lhk. võrd lühendatud, kusjuures osa artikleid, arvult 29, on jäetud hoopis välja, üksikud enam või vähem lühendatud. Samadel põhjustel on jäetud välja 94 pilti, nende hulgas kõik värvitrüki-pildid.

Tallinnas, veebruaris 1934.

Juhatus.

Johan Laidoneri suguvõsa.

Mart Raud, Viljandi koolinõunik.

Täpsad, dokumentidega tõestatud andmed kindral J. Laidoner'i suguvõsa kohta on meil olemas 1782. aastast peale, s. o. momendist, millal Liivi- ja Eestimaal toimetati esimene üldine revisjon. 1782. a. revisjoni aktist (revizskaja skazka) leiame, et Viljandimaal Viiratsi vallas Kurika külas (praegu Mäeltküla) Laidu talus nr. 16 (praegu nr. 17, Viljandi linnast umbes 6 km, Viljandi—Tarvastu maantee ääres) elas peremees Laidu Aadu Tõnis (s. t. Laidu Tõnis, Aadu poeg), kelle naiseks oli sama küla Kiisa peremehe tütar Ann. Revisjoni andmete järgi on Laidu Aadu Tõnis sündinud 1739. a. ja tema naine Ann 1737. aastal. Need on kindral Laidoneri esimesed esivanemad, kelle kohta on olemas kindlad dokumentlikud andmed. Laidu Aadu Tõnise ja tema naise kohta peaksid andma täpsaid andmeid Viljandi-Kõpu koguduse kirikuraamatud, ent kahjuks ei ulatu need kaugemale kui 1780. aastani, sest tuli on hävitanud koguduse arhiivi. Sellepärast peame leppima vähemtäpsate, puudulikkude ja auklikkude andmetega, mida saame vakuraamatutest ja teistest kaudsetest ürikutest. Vakuraamatud korraldasid orjuste ning maksude küsimusi ja neis puuduvad teised andmed peremehe perekonna kohta talus, peale peremehe nime, töövõimeliste inimeste ja peremehe alaealiste laste arvu. Pärisorjuse ajal ei olnud talupoe-gadel perekonnanimesid ja inimesed märgiti dokumentidesse talude järgi, milles nad elasid. Kui peremehe surma puhul läks talu teise sugukonna kätte, siis saab vakuraamatust selle kohta selgitust ainult kaudsete andmete põhjal. Vakuraamatus ei ole otse öeldud, kas uus peremees on endise poeg, vend, sugulane või päris võõras. Kuid on teada, et pärisorjuse ajal talud püsisid sugukonnas kaua ja läksid alles siis teise perekonna kätte, kui peremehel puudusid töövõimelised lapsed või kui ta oli lasteta. Niisugust rahvasterändamist talust tallu, nagu seda näeme pärast teoorjuse ja veel rohkem raharendi ning kohtade müümise ajal, ei tulnud ette. Kui vakuraamatu andmetel peremehel oli mitu last, siis võib pidada kaunis tõenäoliseks oletust, et uus peremees on vana peremehe poeg, eriti siis, kui seda oletust kinnitab vanaduse vahekord vana ja uue peremehe vahel.

Vakuraamatute järgi võime jälgida Laidu peremehi Põhja-sõjani. Kuna Laidu peremeestel uurimise alla kuuluvas ajajärgus

ikka on olnud mitu last, siis võib kaunis kindlasti oletada, et talu pärisorjuse ajal on püsinud ühe sugukonna käes. Vakuraamatud on meile siis juhiseks, mille järgi võime otsida Laidu Aadu Tõnise esi- vanemaid.

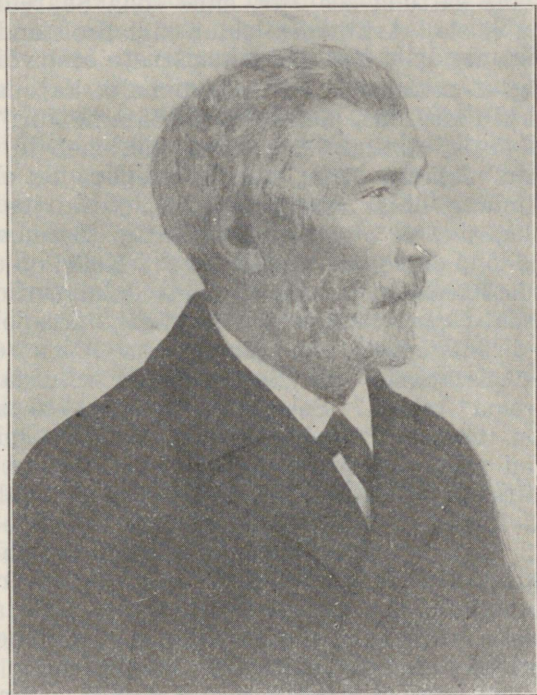
Selle küsimuse kohta on kogunud üksikasjalisi andmeid riikliku arhiivi nõukogu liige, tuntud suguvõsadeuurija, kadunud T i i d o L a u r. Tema viis Laidoneri sugupuu kuni Põhjasõjani. Ta püstitas ühtlasi hüpoteesi, et Laidoneride suguvõsa on pärit Saaremaalt. Nimitelt tõendab ta vakuraamatute põhjal, et Laidoneride esiisa „S a a r e m a a J ü r i“ on tulnud Viljandimaale Viiratsi valda Põhjasõja päevil. Selle küsimuse kohta kirjutab ta oma käsikirjalises uurimuses „L a i d o n e r i d e k ö r g e a u l i n e s u g u v õ s a L õ u n a - E e s t i v a k u - j a r e v i s j o n i r a a m a t u t e v a l g u s t u s e l“:

„Riias Läti riigiarhiivis nn. „Güterurkunden“ite“ osakonnas alalhoitavast Viiratsi mõisa vakuraamatust 1713. aastast 27. jaanuarist võime näha, et 1713. aastal selle mõisa Kurika küla taluperemeeste hulgas elas $\frac{1}{8}$ rootsi adra suuruse talu peremees „S a r e m a J u r r i“, kelle pererahva tööjõuliste hingede arv oli 4 (2 meester. ja 2 naister.) ning kelle talus ei olnud rohkem loomi kui üks künnihärg (muist pererahvast võis olla surnud tol ajal möllava katku ja muude taudide kätte, kuna loomad kindlasti olid ära võetud maal püsivate vene sõjavägede ja tsiviilülemuste toitmiseks). Sama peremees „Saaremaa Jüri“ pidi siiski tegema mõisale orjusi igas nädalas 3 hobuse- ja jaanipäevast mihkclipäevani 3 jalapäeva. Abipäevi nõuti talult 12 päeva aastas. Peale selle oli talu kohustatud andma mõisale natuuras 3 vakka rukkeid, 3 vakka otri, 3 vakka kaeru, 20 naela linu (pikkades kiududes), 2 naela võid, 2 naela humalaid, 2 naela linast niiti, 48 gr.*) puhtas rahas, $\frac{1}{4}$ koormat heinu, $\frac{1}{2}$ sülda puid, $\frac{1}{2}$ kotti ja lõõg (loomakütke); edasi pidi talu tasuma pastori- ja köstri- ning muud maksud ja kandma avalikud orjused. Veel näeme samas osakonnas leiduvast Viiratsi mõisa vakuraamatust 1717. aasta kohta, et tähendatud taluperemees on täpsamalt märgitud „L a i d o o d e r S a r e m a J u r r y“ ja et temal on juba 6-liikmeline perekond. Nende 18. sajandi vanemate arhiivandmete põhjal võib järeldada, et tähendatud maakonda, valda ja külla asus omal ajal Saaremaalt suguvõsa, kelle esiisa oli „Laido Jüri“, tuues kaasa saartelt ka hüüdnime „laid“. Viimast sõna tuntakse Eestis ainult saartel ja rannamaal (dr. Viedemann'i järgi tähendab „laid“ kas küngast või väikest saart). Tema talu, otsustades eelnimetatud dokumentide põhjal, hakati hüüdma „Laidu“ taluks 1713. ja 1717. a. vahel. Sellest talu nimest sai priinime ka kindral Laidoner'i esiisa“.

T. Laur'i oletust Laidoneride suguvõsa saaremaalise päritolu kohta on peetud seni õigeks ja on tehtud sellest järeldus, et Saaremaa Jüri tuli Viljandimaale Põhjasõja teisel poolel, see on just

*) Krossi.

1713. aasta eel, sest võõrsilt toodud nime ei anta uuele kodule mõnikümmend aastat pärast kohalejõudmist, vaid seda tehakse kohe pärast uuele kohale asumist. Pealegi on andmeid, et pärast Põhja-sõda Viljandimaale on tõesti toodud saarlasi. Nagu teada, laastasid venelased sõja algul Viljandi ümbruse põhjalikult, nii et maa jäi lagedaks. Hiljem hakati laastatud kohti jälle rahvastama. Nii toodi Tarvastusse ja Holstresse elanikke Vitebski kubermangust. Viljandi ümbrust olevat asustatud ka saarlastega. „Saaremaa“-nimelisi talusid

Kindral Laidoneri vanaisa
Peeter Saarsen.

leidus vanasti Viljandi, Võidu ja Holstre vallas. Siin olid ka „Kihnu“ ja „Muhulase“ talud.

Aga kui pidada Laidu Jürit saarlaseks, siis pidi tema tulema Viljandimaale enne Põhjasõja algust, sest 1712. aastal oli sõjategevus meie kodumaal veel seevõrra käimas, et ei olnud võimalik mõeldagi maa asustamisele ja saarlaste siiatoomisele. Pärnu linn langes venelaste kätte alles 1710. a. Saarlaste tulek võis sündida tublisti hiljem. 1713. aasta vakuraamat näitab selgesti, et Viiratsi vald oli elanikkudest veel lage: Kurika külas oli ainult 6 töövõimelist meest

ja 5 töövõimelist naist; kogu Viiratsi vallas oli töövõimelisi inimesi ainult 26.

Et Laidu Jüri elas Viiratsis enne Põhjasõda, selles ei ole kahtlust. Seda tõendab Riigi Keskarhiivis leiduv rootsiaegne Viljandi ümbruse kaart aastast 1683. Sellel kaardil on märgitud ka tolleaegsed Viiratsi valla talud. Seletuskirjast kaardile leiame, et talu nr. 53 peremees on „S a r e m e J ö r g e n“. Võrreldes seda kaarti pärastiste ja praegustega näeme, et see on praegune Laidu talu. Jörgen on rootsikeelne Jüri.

Kuidas võis sattuda see Jüri enne sõda Saaremaalt Viiratsi? Võimata see ju ei ole. Arhiivides leidub küllaliselt andmeid, et saarlased põgenesid mandrile kas peitu karistuste eest või otsima paremat põlve ning et mõnikord neil oli võimalik ka siia jääda. Aga loomulikult kerkib küsimus, kas tõendus „Sareme Jüri“ saaremaaliku päritolu kohta ei ole otsitud. See oletus põhjeneb ju ainult „Saaremaa“ ja „Laidu“ nimele. Aga seegi põhjendus on ekslik. Nendel nimedel ei ole midagi ühist Saaremaaga. Seletuskirjas ülalnimetatud rootsiaegsele kaardile ei ole talu nimi mitte „Sarema“, vaid „S a r e m e“. Nime lõpp ei ole „ma“, vaid „m e“. Kellel on olnud tegemist vanaaegsete rootsikeelsete ja saksakeelsete dokumentidega, see teab, mis see tähendab: „me“ kirjutati ikka seal, kus oli eesti keeles „mäe“. Nii oli siis rootsi ajal talu nimeks „S a a r e m ä e“. Aga kuidas muutus „Saaremäe“ või „Sareme“ talu vakuraamatus „Saaremaa“ või „Sarema“ taluks? Seletus on lihtne: 1713. aasta vakuraamatu nimed on ilmselt vigased keeleliselt. 1682. a. dokumendis on nimed märgitud palju õigemini, vastates enam-vähem kõlalisele väljendusele. Näiteks ei ole raske tunda „Rautzäppa“ talus Raudsepat, „Mätza“ talus Metsat jne. Vakuraamatus on nimed moonutatud tundmatuseni. Seal on näiteks talu „Nerzick“, mis rootsikeelses dokumendis on kirjutatud õieti „Närska“. Jälgides vakuraamatuid näeme, et puudub järjekindlus nimede kirjutamises. Üks ja sama talu on kirjutatud kord „Kulluma“, siis „Kallama“, „Kallane“, „Kallame“, „Kallama“. Aga talu nimi oli „Kalamäe“, mida tõendab ka 1782. aasta revisjoni akt, kus nimi on kirjutatud „Kalamä“. Nimede panemisel sai peremees nimeks „Kalamält“ („Kalamäelt“). Isegi rahva suus on mäe-lõpulistel nimedel kalduvus muutuda ma-lõpulisteks. Näiteks kõneldakse ja kirjutatakse nüüd „Rattamaa“, kuna vanasti oli nimi „Rattamäe“, praegune „Kullamaa“ kihelkond oli vanasti „Kullamäe“. Nimi „S a a r e m ä e“ on kergesti seletatav kohalikkude oludega. 1780. aasta kirikuraamatust leiame, et iga neljas-viies talunimi sisaldas tüve „saar“: Saare, Saarse, Tammesaare, Allesaare jne. Talud asetsesid padrikutes saartena. Niisamuti oli Viiratsis hulk „mägesid“. Viiratsi on künklik maa ja iga kungas on rahva suus „mägi“. Seal on Riiumägi, Johanimägi, Sibulamägi, Toomingamägi, Lustusemägi. Rootsiaegselt kaardilt on näha, et Laidu talu asetses saarena künkal. „Saare“ ja „mäe“ ühendusest tekkiski nimi Saaremäe. Nimi märgiti rootsikeelsesesse dokumenti tolleaegse kirjutamisviisi järgi

„Sareme“, mis vakuraamatute kirjaoskamatute koostajate käes muutus „Sarema“-ks. Nimi esineb 1713., 1715. ja 1717. a. vakuraamatutes. Hilisemates seisab juba „Laido“.

Kokku variseb ka T. Lauri teine põhjendus, et nimi „Laidu“ on pärit saarte ja lääneranniku murrakust. Omastav kääne sõnast „laid“ ei ole „laidu“, vaid „laiu“, nagu rannikul ka kõneldakse. Nii oleks siis pidanud olema „Laiu“ talu. „Laidu“ nime tekkimist selgitab teine Keskarhiivis leiduv kaart, millel puudub aastaarv, aga mida tema tehnika järgi võib pidada veneaegseks 18. sajandi keskelt. Seal kannab oja, mis möödub Laidu talust, „Laiduoja“ nime. Kumb sai kummalt nime, kas oja talult või talu ojalt? Harilikult on ikka nii, et kui mõni oja nimetatakse talude järgi, millest ta voolab mööda, siis on ojal mitu nime — iga tähtsama talu kohal ise nimi. Aga „Laiduoja“ nime kandis oja kogu oma ulatuses, lähtest peale. Praegu ojal ei olegi kindlat nime. Võib pidada tõenäoliseks, et oja on saanud oma nime sõnast „laitma“, sest oja oma hakatuses voolab mööda Riiumäest. Mägi sai nime sõnast „riidlema“ ja oja sai nime sõnast „laitma“, sest kus riieldakse, seal sünnib mitmesuguseid laiduväärt tegusid. Nimed Riiumägi ja Laiduoja on konstruktsioonilt ühesugused. Saaremäe talu, mis asetseb Laiduoja keskjooksul, sai nime „Laidu“ siis, kui Põhjasõja ajal teised talud, mis asetsesid oja ääres, hävinesid. Enne oli seal neli talu, aga pärast jäi järele ainult Saaremäe. Nelja talu asemele tekib uus talu, mis saab ka uue nime oja järgi, mille kaldal ta asetseb.

Ei ole igatahes mingit põhjust arvata, et „Saaremäe“ ja „Laidu“ nimed oleksid seotud Saaremaaga.

Hüpotees, mida seni ustud, et kindral Laidoner'i esiisa on rännanud Viljandimaale Saaremaalt, variseb kokku ja kindral Laidoner jääb põliseks Sakalamaa kodanikuks.

*

Saaremäe Jüri elab kahe teise Kurika küla peremehega Põhjasõja õnnelikult üle. Pärast sõjamõllu hakkab Viiratsi vald kiiresti asustuma. 1722. a. vakuraamatu järgi on Kurika külas juba 7 talu ja mitu vabadikukohta. Kolm peremeest on asunikudena veel vabas-tatud orjustest ja maksudest, sest nad harivad sööti. Niisugune asunikukoht on loodud ka Laidu kõrvale. Ta asetseb sõjaajal hävi-nenud „Raudsepa“ talu kohal ja kannab ka nime „Laidu“. See näitab, et tema omanikuks on üks Laidu peremehe poegadest. Muidu oleks talu saanud mõne teise nimetuse. See on harilik nähe, et kui talu jaguneb kaheks, siis mõlemad pooled pärivad endise talu nimetuse. 1722. aastal on Saaremäe Jüri juba surnud. Tema asemel on Laidu vanas talus peremeheks Hendrik („Heinrich“) ja Laidu uues talus peremeheks Jaak („Jak“). Tõenäoliselt on need Jüri pojad. Hendri-kul on 5 ja Jaagul 3 alaealist last, mille järgi võib arvata, et Jaak on noorem vend. Kindral Laidoner põlvneb Laidu Jüri nooremast po-jast Jaagust, sellepärast jälgime selle liini elukäiku.

Õnnetuseks tuleb pärast 1723. aastat kirjalikkudes andmetes vahe kuni 1782. aastani, s. o. kuni esimese revisjonini. Vakuraamatuid Viiratsi valla kohta 1723—1782. a. ei ole seni olnud võimalik leida. 1782. aastal on mõlemas Laidu talus peremeesteks Tõnised. Et neid eraldada üksteisest, nimetatakse noorema Laidu peremeest „Laidu Aadu Tõnis“, s. o. Tõnis Aadu poeg. Kuna Laidu Jaagul oli 1723. a. vakuraamatu järgi 3 last, siis oli Aadu arvatavasti tema poegi. Aadul oli peale Tõnise veel lapsi, sest Viljandi Kõpu koguduse ristitute-raamatust aast. 1782 leiame, et on ristitud „Laido Ado Hansu poeg Märtn“. See ajajärk 1723. aastast kuni 1782. aastani nõuab veel uurimist ja arhiivide tolmutamist.

1782. a. revisjoniks oli Viiratsi vald juba tugevasti asustatud. Seal elas juba 510 hinge, kuna praegu elanikkude arv on 300 ümber. Taludes oli palju teenijaid ja vabadikke, et õiendada järjest kasvavaid mõisa orjusi. Laidu Aadu Tõnisel oli 4 sulast ja 1 tüdruk. Kogu talus elas 21 hinge. Tõnisel oli kaks poega: Juhan ja Peeter ja kaks tütart: Ann ja Maret. Mis sai vanemast pojast Juhanist, ei ole teada. Talu päris noorem poeg Peeter.

Laidu Peeter oli peremeheks nimede panemise ajal. Viiratsis anti peremeestele nimed talunimede järgi. Talusid nimetati Närska, Raba, Metsa, Saarse, Pingu, Kalamäe ning ka peremehed said nimeks Närska, Raba, Mets, Saarse, Kalamäelt jne. Loomulikult anti siis ka Laidu peremehele nimeks Laidu. Kuna aga Laidu talusid oli kaks, siis oli vaja kuidagi teha vahet nende peremeeste vahel. Harilikuks vahetegemise viisiks ühenimeliste inimeste vahel oli Viljandi ümbruses sõnade „vana“ või „noor“ juurdelisamine. Näiteks leiame 1780. a. kirikuraamatust nimed „Kihnu vana Jaak“, „Noorpeerna Hinrik“, „Lauri noor Tõnis“ jne. Nii pandi siis ka noorema Laidu peremehe nimele juurde sõna „noor“ — Laidu noor või „Laidunoor“. Kirikuraamatusse märgiti nimi õieti „Laidonor“ ja „Laidonoor“, kuna mõisa kirjades ka see nimi moonutati ja kirjutati „Laidoner“. Mõisa kirjadest läks vigane nimi ka revisjoni aktidesse. Vigane nimi tõrjub õige viimaks välja ka kirikuraamatuist, sest Peetri pojapoeg Hans kannab seal juba nime Laidoner. Laidoner'iks muutub nimi ka rahva suus. Viljandist eemal muutub nimi koguni Laidonär'iks, sest arvatakse, et nimi on saksapäranega ja „er“ tuleb hääldata kui „är“. Ei ole huvituseta märkida, et esimesil aastail pärast nime panemist sõna „noor“ tundus lisandusena, sest Laidu Peetri nimi märgitakse 1837. aastal Viiratsi vallakohtu protokolliraamatutes „Peeter Laid“ (Peeter oli 1837. aastal valla kohtumees).

Nimi „Laidu“, mis anti vanema Laidu peremehele, on sootuks kadunud: viimne meesterahvas Laidu soost suri Viiratsis 1848. aastal lasteta.

Peeter Laidoner'il ja tema naisel Liisul oli neli poega: Tõnis, Jaak, Peeter ja Hans ja neli tütart: Eeva, Kadri, Liisu ja Maret. Vanem poeg Tõnis suri 1829. aastal enne isa surma. Talu sai järgmi-

sele pojale — Jaagule. Poeg Peeter läks sama küla Tõia talu peremeheks, pärandades surma puhul talu nooremale vennale Hansule (tal endal oli ainult kaks tütart).

Jaak Laidoner'il ja tema naisel Kadri (Kadri oli rahva keskel suures lugupidamises; ta käis rahva jutu järgi isegi palvemajas ette lugemas; tema hüüdnimeks oli „M e m m“) oli viis poega: Hans, Mihkel, Peeter, Jaak, Karl ja üks tütar Eeva. Poeg Hans on kindral Laidoner'i vanaisa.

*

Jaak Laidoner oli viimane Laidu peremees Laidoner'ide soost. Ta suri 1847. aastal, jättes maha lese kuue alaealise lapsega, kellest

Raba talu varemed.

kõige vanem oli 19- ja kõige noorem 3-aastane. Teoorjuse ajal peeti talusid lepingu alusel mõisaga ja peremehe surmaga lõppes ka leping. Kui peremehe laste hulgas ei olnud täiskasvanud poega, siis otsiti talule uus peremees. Kui aga seda ei leitud, anti talu endise peremehe alaealisele pojale. Nii loeme Viiratsi vallakohtu protokollist aastast 1838: „Kuna Laido talule (vanemale) ei ole leitud uut peremeest, siis on vana peremees Tõnis talu andnud üle pojale (poeg oli 20-aastane)“. Pärast Jaak Laidoner'i surma leidis Laidu talule uus omanik ja endise peremehe lapsed läksid mööda valda laiali.*)

*) Aga võib ka olla, et pärast mehe surma lesk ise andis talu käest, lootes leida edaspidi paremat. Laidu oli halvemaid talusid Viiratsis. Tema põllud olid vesised ja kivised, kuid mõisa orjus oli ühesugune teistega. See orjus oli ränk. Orjus kasvas aasta-aastalt selle järgi, kuidas kasvasid ja peenesid mõisa tarvidused. On näiteks huvitav võrrelda Laidu talul lasuvaid orjusi aastal 1722 ja 1806. Vanemal Laidul (noorem oli veel vaba orjusest)

Hans Laidoner, muutudes pärast isa surma maatameheks, asus Närska tallu. Aga siia ei jäänud ta kauaks, sest tema poeg Jaak sündis 7 aastat hiljem juba Mustriku talus. Hans Laidoner'il ja tema naisel Miinal oli 3 poega: Jaak, Peeter ja Hans ja 3 tütar — Kadri, Reet ja Ann. Vanem poeg Jaak on kindral Laidoner'i isa.

Jaak Laidoner naitus Raba peretütre Mari Saarsen'iga ja asus elama naise vanemate juurde. Siin Rabal — uue kalendri järgi 12. veebruaril 1884 — sündis neile esimene poeg, kellele pandi nimeks Johan (Viiratsis hääldatakse nimi „Juhan“ „Johan“). See ongi kindral Laidoner. Raba talu elumaja, milles sündis kindral, ei ole enam. Pärast 1889. aastat hakati Viiratsis müüma talusid. Raba talu läks müügi teel naabertalu Pingu peremehe kätte. Mõlemate talude maad ühendati ja Raba hooned kui läearused lammutati. Säilinud on veel vaid lauda varemed. Endise Raba talu õuel kasvab tore tamm, mis paistab ka Viljandi—Tarvastu maanteele (Viljandist sõites paremat kätt, umbes 4,2 km linnast). Viljandi Koduuurimise Selts otsustas esineda ettepanekuga, et see tamm võetaks muinsuskaitse alla.

Nii saaksime kindral Laidoner'i suguvõsa kohta järgmise redeli:

1. Saaremäe ehk Laido Jüri (seletuskirjas kaardile 1683. aastast „Sareme Jörgen“, 1717. a. vakuraamatus „Laido oder Sarema Jurry“), sünd. 1717. ja 1722. a. vahel.
2. Laido Jaak (vakur. 1722 „Laido Jak“).
3. Laido Aadu.
4. Laido Aadu Tõnis (sünd. 1739) ja tema naine Ann (sünd. 1737), Kiisa Märdi tütar.
5. Peeter Laidoner (rev. kirjades ja vakuraamatutes „Laidoner“, kirikukirjades „Laidonor“, sünd. 1774. a., surnud

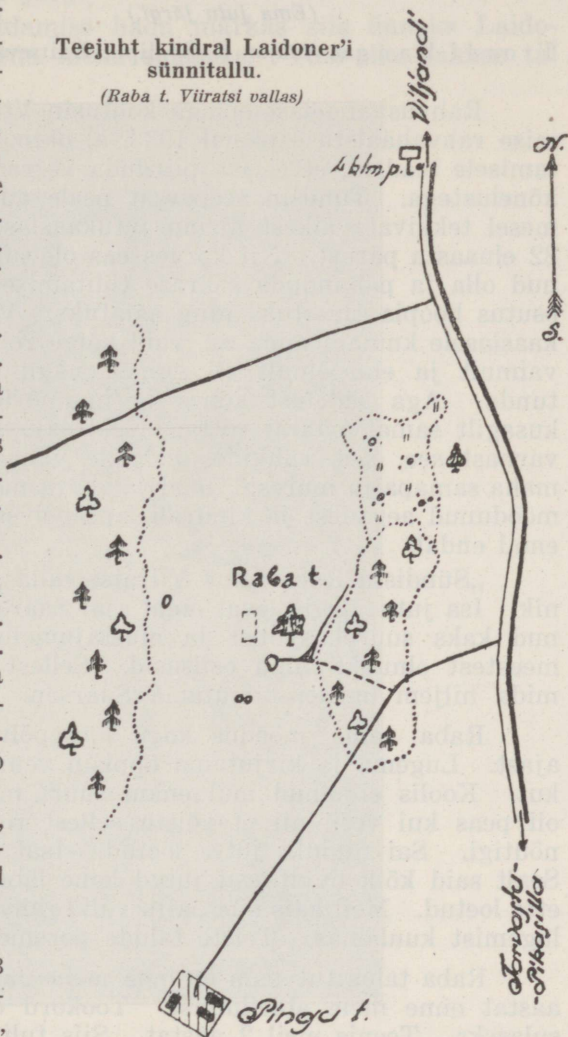
olid 1722. a. järgmised kohustused: 3 hobusepäeva nädalas aasta läbi, 3 jalapäeva nädalas jaanipäevast mihklipäevani, 12 abipäeva aastas, maksudeks 3 vakka rukkeid, 3 vakka otri, 2 vakka kaeru, 20 naela linu, 2,5 naela võid, 2,5 naela linnaseid, 2,5 naela linast lõnga, 0,5 koormat heinu, 0,5 sülda puid, 0,5 kotti, 1 lõõg ja 48 krossi raha.

1806. aastal olid mõlema Laidu talu kohustused: päristegu — 3 hobusepäeva nädalas aasta läbi ja 3 jalapäeva jüripäevast (mitte enam jaanipäevast) mihklipäevani; abitegu: jalamehena sõnnikuveo päevi 1,5, lõikuspäevi 48, viljapeksupäevi (kus tuli töötada ka ööd läbi) 36, heinateo päevi 1,5, külvipäevi 1, mõisa ehituste ja paranduste päevi 1,5, pesupesemise ja -pleegitamise päevi 1,5, linaropsimise päevi 0,5, loomatalituse päevi (korralisena) 30; abipäevi hobusemehena: sõnnikuveo päevi 6, ehitusmaterjaliveo päevi 2, vooripäevi 33,75, viljaveo päevi 3. Niihästi päristegu kui abitegu sündis peremehe söögil. Siis tulid mõisa maksud: rukkeid 1,75 vakka, nisu $\frac{1}{16}$ vakka, otri 1,73 vakka, kaeru $\frac{11}{12}$ vakka, linaseemet $\frac{1}{10}$ vakka, linu 20 naela, humalaid 2,5 naela, linast lõnga 2,25 naela, kanepist lõnga 2,5 naela, mett 1 nael, vaha 0,25 naela, heinu 3,75 koormat, 1,5 lõõga, kotte 0,5, puid 0,25 sülda, raha 37,5 hõbekopikat. Kõik kohustused arvati 18 rubla 64 kop. peale. Peale selle olid peremehe kanda ava-

12. 03. 1832*) ja tema naine Liiso (sünd. 1789. a., surnud 31. 07. 1830. a.).
6. Jaak Laidonoor (rev. kirj. „Laidoner“, kirikukirjades „Laidonoor“, sünd. 1800. a., surn. 1847. a.) ja tema naine Kadri (sünd. 19. 10. 1805, surn.?).
7. Hans Laidoner (kirikukirjas „Laidoner“, s. 20. 11. 1827, surn. 14. 12. 1892) ja tema naine Miina, vall.-p. Traaks (sünd. 12. 12. 1827, surn. 12. 06. 1901).
8. Jaak Laidoner (sünd. Viiratsi Mustrikul 27. 06. 1854, surn. 6. 05. 1911) ja tema naine Mari, valasp. Saarsen (s. 27. 10. 1851, elab praegu).
9. Johan Laidoner, sünd. Viiratsi Rabal 12. veebruaril 1884. a.

Teejuht kindral Laidoner'i
sünnitallu.

(Raba t. Viiratsi vallas)

likud kohustused, mida oli 13 punkti. Näiteks tuli tal maks- ta pearaha enda ja sulaste eest, kanda kirikumaksud, teetege- mise kohustused jne. Et nii- sugusel korral lesel väikeste lastega käis talu pidamine üle jõu, ei ole imestada.

Vanema Laidu talu omanikuks on praegu hr. Pink ja noorema Laidu talu omanikuks hr. Jürine, mõlemad Viiratsi põlised elanikud.

*) Kindral J. Laidoneri sünnipäev on arvatud uue kalendri, kõik teised kuupäevad vana kalendri järgi.

Lapsepõlv ja vanemate elukäik.

(Ema jutu järgi.)

Troadilango, major K. S. dipl., Kaitsevägede Staabis.

Rahvuskangelase emaga kohtusin Viljandis põhiseaduse muutmise rahvahääletuse päevil 1933. a. oktoobris. Minnes sellele kohtamisele teadsin, et ei saa piirduda veerandtunnilise viisakuvisiidi kõnelustega. Tundsin seepärast peale aukartuse ka nooremal inimesel tekkivat väikest hirmu jutukaaslase kõrge vanaduse, nimelt 82 eluaasta pärast. Nii kõrges eas olevad hallpead võivad ju väsinud olla ja pahanududa säärase tülitamise puhul. Kuid see kartus osutus hoopis alusetuks ning asjatuks. Välimuselt ei võinud jutukaaslasele kuidagi anda 82, vaid kõige rohkem 70 aastat. Hingelt, vaimult ja elurõõmalt oli ennast nagu raske temast nooremana tunda. Aga sädelust kõnes ja huumorit, seda polnud nooremal kusagilt samal määral võtta. Neid asju saab vist ainult vanaduse varnast see, kes, rühkides helgeile vanaduspäevile, jätab eluteele maha samapalju muresid, tööd ja vaeva nagu kangelase ema. Neist möödunud aegadest ja kindrali lapsepõlvest laseme jutustada vanal emal endal.

„Sündisin Raba talus Viiratsi vallas. Isa oli Raba talu rentnik. Isa jutu järgi olevat omal ajal Saaremaalt Viljandimaale asunud kaks suurekasvulist ja mustajumelist meest. Üks nendest meestest olnudki minu esiisaid. Sellest tulnud ka nimi Saarse, mida hiljem hakati kirjutama Saarsen.

Raba talus möödus kogu lapsepõlv, neiupepõlv ja osa abieliu ajast. Lugema ja kirjutama õppisin vennalt juba enne kooliminekut. Koolis ei olnud mul enam suurt midagi õppida. Piiblilugu oli peas kui vesi, nii et võisin sellest rohkem rääkida kui koolis nõutigi. Sai muidki jutte loetud. Isal käis „Pärnu Postimees“. Seal said kõik huvitavad jutud kohe läbi loetud ja teistelegi neid ette loetud. Meil käis siis palju valla rahvast lehte lugemas ja ettelugemist kuulamas. Teiste talude peremehed ise lehte ei tellinud.

Raba talus tutvusin ka oma mehe Jaaguga. See oli juba 7—8 aastat enne meie abiellumist. Tookord oli Jaak meil nooremaks sulaseks. Teenis meil 3 aastat. Siis tuli tal himu õppida vankritegijaks ja ta läks meilt ära Kõppu seda ametit õppima. Aasta pärast oli tal amet selge, asus elama oma ema juurde ja hakkas ümbruskonna rahvale vankreid tegema.

Meid lapsi oli Raba talus üldse neli. Mina ja 3 venda: Aron, Peeter ja Juhan. Kui vanem vend Aron sai tööjõuliseks, andis isa talupidamise temale üle. Isast enesest enam töötelijat ei olnud ja teised vennad olid noored. Vend Aron võeti aga varsti soldatiks. Ta oli ilus ja sihvakas mees ning määrati teenistusse kaardiväkke, kus tuli teenida 6 aastat.

Kogu talu töö jäi nüüd ema ja minu õlule. Tööga sai veel kuidagi hakkama, aga tööriistad lagunesid kätte sootuks ära. Nii tekkis meil Rabal üsna vilets järg.

Seda naiste majapidamise häda märkas siis õnneks Laidoner'i Jaak ja tuli teiskorda meile sulaseks. Võib-olla hakkas tal

Kindral Laidoneri ema noorelt.

ehk natukene ka minust kahju, sest nägi ta ju kogu seda tööd ja raskust. Ema oli karme inimene, nii et reहेle tuli minna juba kell 2 öösi.

Jaagu Rabale tulekuga paranes asi palju. Tema oli nüüd õppinud vankritegija ning seadis kõigepealt ka meie riksud-raksud korda. Kui vend Aron 3 aastat ära oli teeninud, lasti ta korraks puhkusele. Sel ajal olid meil ka Jaaguga pulmad (30. märtsil 1880).

Edasi läks elu hõlpsamalt. Oli ju kindel mees majas, kes tegi raskema töö ja kandis suurema mure.

Neli aastat olime olnud lasteta, kui sündis esimene poeg.“ — „Kas olite siis ka rõõmus?“ — „Noh, rõõmus! Kõik see pere oli rõõmus. Seal polnud enam kaua lapsi olnud. Nüüd oli see nii tähtis asi, et võõrastki rahvast käis igapäev terve voor vaatamas. Veeti parajasti jääd linna ja tee käis meilt läbi. Sealsamas Rabal sündisid siis järgimööda ka teised lapsed: poeg Villem 27. juulil 1886, Peeter 22. mail 1888 ja Oskar 10. juunil 1890.

Rabal elasime omast abieluajast üldse 11 aastat. Aasta enne noorema poja Oskari sündimist (1889) hakkas linn müüma oma renditalusid. Müügi alla läks ka Raba talu. Vend Aron oli küll juba kodus ja tahtis talu ka osta, kuid naabermehed ei lasknud. Viiratsi valla mehed uskusid, et kroonu müüb talusid odavamalt kui linn ja algasid seepärast Viiratsi kroonuvallaks kuulutamise protsessi. Kõik talude rentnikud lootsid kroonuvalla tulekut ja venitasid talude ostuga. Vahepeal müüs aga linn talusid teistele. Raba ja Pingu talud ostis Rosenberg'i-nimeline linnamees, kes pidas tol ajal ka Sammuli telliskivitehast (Viljandi järve lõunakaldal). Ostis ta talu rohkem savi pärast, mida leidis Raba talu maal. Vend Aron jäi veel üheks aastaks Rosenberg'i rentnikuks. Järgmisel aastal jättis talupidamise ja läks kõrtsi pidama.

Rosenberg pakkus küll talu meile rendile, kuid meil polnud mingit jõudu seda võtta. Kogu meie varaks oli vaid neli poega. Jaak oli ka tuliasu mees ja laenu teha ei julgenud. Kartis kogu aeg seda, et viimaks ei jõua laenu tasuda. Nii ei jäänud muud üle, kui Rabalt välja kolida.

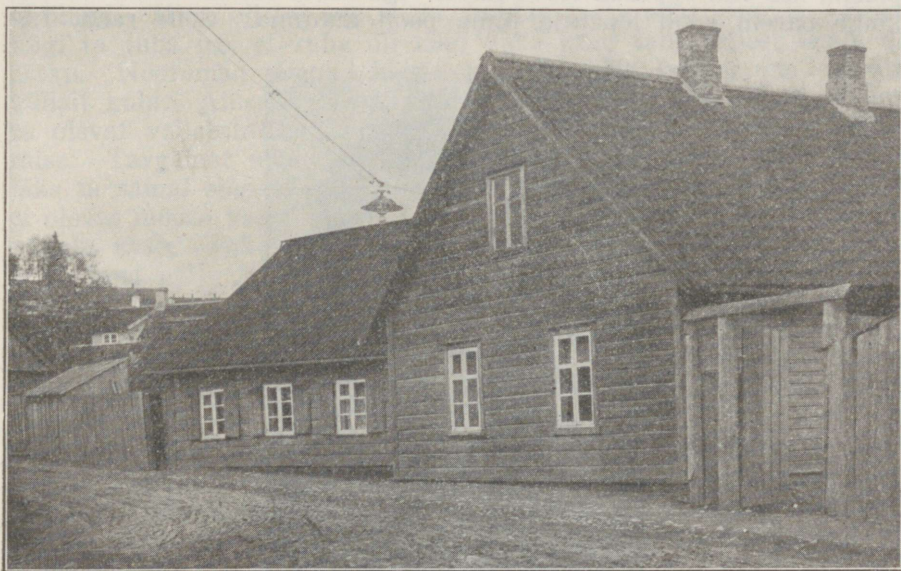
Kolisime siis Asumaale, kus minu onu Hans Saarsen pidas kooliõpetaja-ametit. Meid kutsus ta juba varem ja ka seekord oma koolitalu pidama, sest Jaak oli kuulus selle poolest, et ta kangesti ausasti tegi võõra tööd.

Tulin Asumaale nagu kana oma pojakarjaga. Kõige noorem, Oskar, oli üheaastane ja Juku 7-aastane. Kui tuli sügis, mõtlesin panna ka Juku kooli. Küsisin onu käest, kas raamatukooli lapsi on ja kas võtab Juku kooli vastu. Onu küsis vastu: „Kas Sa ise õpetada ei oska?“ ja seega oli jutul lõpp. Ostsin siis kodulaste-raamatu. Juku võttis selle talve jooksul läbi ja kevadel viisin ta õpetaja ette katsele. Vana Vestren-Doll oli kuri ja tõsine mees. Küsis Juku käest: „Noh, kust Sa oskad?“ Juku vastas ka julgelt, et üks-ta-puha. Tuli lahti parajasti Moosese sündimise lugu. Juku luges selle ette raamatust ja kordas peast samuti kui raamatustki. Siis sai kiita. Õpetaja oli isegi uhke, et tal koguduses on nii häid kodulapsi. Sel kevadel oli Juku juba 8-aastane ja läks esimest suvet Närska'le karja. Karjas oli ta küll ennegi käinud. Vanaisa viis ta kaasa seakarja juba 1/2-aastaselt. Istus vankris ja oli väga rahul. Nüüd pidi aga minema nagu täismees enda eest välja ja palka teenima.

Esimene palk oli kaubeldud rahas — 8 rubla suve pealt. Sügisel, kui kari lauta jäi, tuli koju ja siis võttis onu ta esimest talvet kooli. Järgmisel kevadel läks jälle karja Karula (Uue Võidu) valda Halli tallu ja sügisel teist talvet kooli.

Asumaal elasime üldse kolm aastat, siis kolisime linna. Tuli me selle lootusega, et linnas saab mees oma ametikohast puutööd.

Korterisse asusime Räpsi majja Järve tn. nr. 5. Elasime selles majas 10½ aastat. Saime algul ainult ühe toa. Kitsas ja väike oli see toakene küll kuuele hingele, aga ära mahtusime siiski. Pärastpoole saime juure ka teise toa.

Räpsi maja Viljandis.

Raha ei olnud meil linna kolides sugugi. Mis oli, seegi kulus kolimise peale. Tuli hakata kohe tööd otsima. Siis ehitati parajasti Posti tänaval asetsevat kohtumaja. Sain varsti sinna ehitustööle. Hiljem sai samasse tööle ka mees. Tööpäev oli 12-tunnine. Algas hommikul kell 5 ja lõppes õhtul kell 8. Söögiaegadeks oli selle hulgas 3 tundi.

Algul tegin seda tööd hirmuga ja liiga palju. Polnud võõra tööd varem teinud ega teadnud, palju peab nüüd tegema, et rahul ollakse. Kui käed-jalad valutama ja teised naerma hakkasid, siis õppisin ära ka paraja töömõõdu. Palk oli 40 kopikat päevas. Suur see ju ei olnud, kuid kopikad olid siis ikkagi rahad.

Hommikul kodust ära tulles jäid lapsed magama. Kodus oli neid tookord kolm. Juku pidas jälle karjaseametit Karula vallas Laane metsavahi juures. Ei saanud aja puudusel minna teda suve

jooksul kordagi vaatama. Vaatasin vaid sinnapoole kohtumaja kõrgemalt korralt, kui jõudsin sinna savi- või kivikoormaga.

Suur häda tuli sügisel Juku kooliminekuga. Linnas algasid koolid augustikuus, kuid karjasekaup oli tehtud kuni karjade kinnipanekuni. Nii olid teised juba 2 kuud koolis käinud, kui tema alles koju sai. Tuli palju joosta ja paluda linnapead hr. Maks'i, et lubaks jõulust Johan'it elementaarkooli vastu võtta. Palusin ka Kuhlbarši kooli nooremat õpetajat hr. Körtsmik'ku. See lubas ka omalt poolt toetada ja nii lõpuks saigi ta pärast jõule kooli. Oli virk poiss ja õppis hästi. Kevadel sai edasi järgmisse klassi nagu teisedki poisid, kes olid õppinud terve talve. Iga aasta sai Kuhlbarši koolis kõige parem kooli lõpetaja linna poolt auhinna. Selle raha, 7,5-

Johan Laidoner kooliõpilasena.

rublase kulla, sai kooli lõpetamisel ka Juku. Nii ei tulnud sellest esimese aasta hilisest kooliminekust mingit halba.

Pärast Kuhlbarši kooli lõpetamist kerkis üles tema edasikoolitamise küsimus. Isa arvas, et oleks hea, kui saaks linnakooli ja selle lõpetamisel ehk vallakirjutajaks ning pääseks sedaviisi sõjaväeteenistusest. Kooliraha maksmine näis aga väga raske olevat ja isa nõu oli seega otsas. Ei aidanud siis muud, kui läksin koolirahast vabastamise pärast linnakooli inspektori Venger'i palvele. Ühekorraga ta midagi ei otsustanud, vaid lubas enne rääkida elementaarkooli juhataja Kuhlbarši ja õpetaja Körtsmik'uga. Kuulnud neilt, et Juku oli kõige parem kooli lõpetaja, lubas inspektor ta küll võtta kohe neljandasse klassi, kuid koolirahast vabastamise asja otsustada edaspidi.

Linnakooli juures oli ilmajaam. Vaatlusi selles jaamas toimetas üks õpilastest. Selle ameti määras siis inspektor Jukule ja nii sai ta teisel aastal koolirahast priiks.

Kui olime kolm aastat juba linnas elanud, sai mees linna karjamehe koha. Pidasime seda ametit 14 aasta jooksul igal suvel 5 kuud — maikuust Mihklilaadani. Palgaks oli 25 rubla kuus, kuid selle eest tuli ka väljas olla 3—4 inimesega. Vähemaga ei saanud, sest linnarahval oli tol ajal palju loomi: lehti 80—90 pead ja hobuseid 60 ümber. Hobuste karjatamine oli igal koolivaheajal Juku amet. Pääses ta sellest ametist siis, kui 16 aastat vanaks sai ja linnakooli lõpetas. Kooli lõpetas väga hästi. Numbreid alla viie ei olnud. Mure oli tal aga siiski, kuidas saaks edasi õppida. Seda nägi ta juba ise, et raha oli meil vähe ning talle sellest enam ei jätku. Nooremad vennad käisid ka juba kõik koolis, mis nõudis küllalt kulu. Ainsaks teeks, kuidas saaks veel edasi õppida, arvas ta olevat vabatahtlikult väeteenistusse ja siis ohvitserikooli astumise. Targemat nõu ei mõistnud ka meie, vanemad, anda ja nii läks ta samal sügisel komisjoni ette. Ei võetud aga vastu. Rind ei olevat mõõtu välja annud ja kästud teisel aastal tulla, kui 17 a. vanaks saab. Juku ise arvas, et rinnamõõtu oli küllalt, aga tahtjaid olnud palju ja sellepärast otsiti see põhjus. Võib-olla ei tahtud ka nii noorelt vastu võtta. Tuli siis oodata teise aasta sügist. Koju ta selleks aastaks ei jäänud. Läks minu venna Peetri juurde, kes oli Venemaal ühes mõisas valitsejaks. Vend arvas mõisa kohas ikka mõnda tööd leiduvat ja Venemaal sai ta ka ennast vene keele oskuses täiendada.

Järgmisel sügisel kirjutas meile, et on teenistusse vastu võetud ja rügementi määratud. Koju tuli ta pärast 2½-aastast äraolekut. Tuli jõuluks. Siis oli ta käinud juba ½ aastat ohvitserikoolis. Koju sai nüüd kaks korda aastas: igal suvepuhkusel ja igaks jõuluks.

Kodune elu läks meil ikka endist rada. Tervist, tööd ja toitu oli, kuid raha — seda oli hirmus vähe. Kord kirjutas Juku, et kahte rublat olevat tal hädasti vaja. Saatsin küll 3 rubla, aga ega seda olnud kõike omast saata: kaks rubla tuli laenata...

Enda pärast sai rõõmus olla ilma rahatagi. Kui minul raha ei ole, siis ei ole mulle ka midagi vaja. Mõnel on aga siis just kõike niipalju vaja, kui tal parajasti raha ei ole. Siin ongi just see õnn ja õnnetus. Nii saime väheseги rahaga läbi kõik. Jukule olekski vahest rohkem kulunud, aga ega ta sellest kodus ei kaevanud kunagi. Rääkis kodus, et koolis läheb hästi ja häda pole midagi. Jutustas oma lugusid ka vendadele ja soovitas neil hästi õppida. Ise oli ta kogu aeg hästi õppinud ja nii lõpetas ta ka sõjakooli. Puhastasime parajasti karjakoplit, kui tuli jooksuga üks Juku sõber meile ütlema, et Juku on lõpetanud sõjakooli kulduuriga. Tema oli seda lugenud ajalehest. Lugesime seda pärast ka ise ja nägime, et see ikka oligi tõsi. Siis oli Juku juba 21

6. Küll mõni mees so mure all
Kes kindis Saualas
Kes ifamaa seft wõidelnud
Oa Suomas wõidelnud.

7. Küll kaebab mõni Eesti mees
Ja nutab kantsi peal
Kui endist aega mõtleb ta
Ja endist iludust.

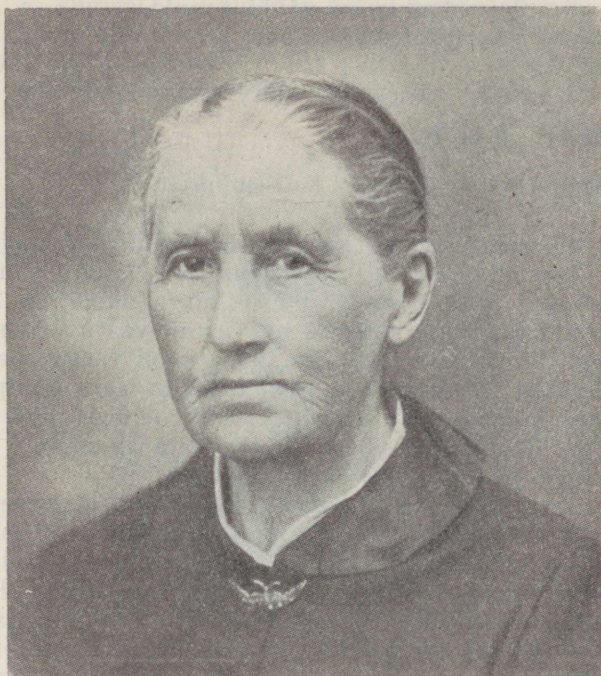
8. Oh ära nuta Eesti mees!
Oh ära kaeba sa!
So wabadus on wõidu saand;
Uus põli Saualas.

9. Siis aga waatab kaugele
Ja hüüab hõiskades.
Waal jälle äraab Eesti maa

Oh võitse Saualas.

Wiljandis 18⁴/₁ 98.
Haidn.

aastat vana. Teenistuskoha valis ta Kaukaasiasse, kus teenis 4 aastat. Nelja aasta pärast läks kõrgemasse kooli ja kui selle lõpetas, oli juba 28 aastat vana. Sel kevadel, kui tal olid just lõpp-eksamid, suri isa. Eksamite pärast ei olnud tal kuidagi võimalik matuselegi tulla. Teised vennad olid kõik. Nüüd ei ole aga enam neid mul ühtegi. Kõige enne suri noorem poeg Oskar (22. jaa-

Kindral Laidoneri ema 1929. aastal.

nuaril 1914) ja järgmisel aastal Villem (7. oktoobril 1915). Liiga püüdsid ka edasi jõuda, kuid tervis ei pidanud neil vastu. Poeg Peeter jäi kaotsi Maailmasõja ajal. Nii ongi järele jäänud vaid vanem poeg üksi. Tema pidas vastu.

Mõnedki sõbrannad hurjutasid mind omal ajal selle eest, et ei keela poega ohvitserikooli minemast. Hiljem, kui ta juba sõjaajal siin Ülemjuhataja oli, ütlesid mõnedki vanad sõbrad: „Kas Sa ometi näed! Kas Sa küll seda oleks võinud arvata, mis Sul lõpuks veel Jukust sai?“

Ise ei mõistnud sellest küll suurt midagi arvata, mis tast sai; heameel oli vaid sellest, et ta ikka mehe ette väljas oli ja oma tööga toime tuli.“ —

Eesti naised! Nii lihtsalt mõtlevad kangelaste emad, kes on mõistnud maastmadalast istutada pojesse armastust töö vastu ja kasvatada neis kohusetruudust.

Eesti mehed! Nii täidavad endale võetud ülesandeid need, kes armastavad oma rahvast ja kodumaad maastmadalast, nagu Lembitu võitluste lõpetaja ja võidulahingute juht Johan Laidoner, kes juba 13-aastaselt kirjutas oma lauludevihku:

Oh ära nuta, Eesti mees,
Oh ära kaeba Sa:
Su vabadus on võidu saan'd,
Uus põli Sakalas...

Mälestuste kilde.

P. Lill, kindralmajor K. S. dipl., Kaitseminister.

Sellest on möödunud 31 aastat, kui kohtasin J. Laidoner'i esimest korda. See oli 1902. aasta septembrikuu algul, Vilno sõjakoolis. Olin astunud juba aasta varem Vilno sõjakooli ja 1902. aasta sügisel, jõudnud tagasi puhkuselt, uue lennu vastuvõtmisel olin huvitatud sellest, kuipalju eestlasi on üldse kooli vastu võetud ja kes neist on määratud 2. kompanisse, sest teenisin ise 2. kompanii I rühmas. Uurides kompani nimekirja, arvasin leidvat viis eestlast ja nimelt: Linge, Reissar, Hablits, Laidoner ja Raamat. Varsti aga selgus, et Linge ja Raamat olid lätlased.

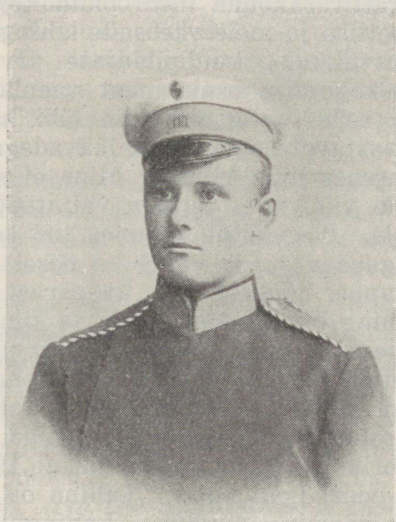
Reissar'i ja Hablits'aga sobis tutvus ja jutt kiirelt: Reissar oli määratud I rühma, kus olin rühmavanemaks, ja Hablits II rühma, mis asetses meiega ühises ruumis. Laidoner aga oli määratud III rühma, mis asus eri ruumis, koridori teises otsas. Pealegi olin mina III rühma vanemaga halvas vahekorras ja sellepärast ei tahtnud minna nende rühma ruumi. Esimene tutvus ja jutuajamine J. Laidoneriga tekkis minul ühel pühapäeval kirikuskäigul. Tol ajal Vilno sõjakoolis oli kombeks saata luteri- ja katoliku-usulisi kasvandikke pühapäeviti komandodes linna luteri ja katoliku kirikusse. Muidugi kirik ja jumalateenistus vaevalt kedagi võlusid, kuid sinna minek oli hea juhus vabanemiseks pühapäevasest sõjakooli veneõigeusu kirikus seismisest ja mõnusaks aja möödasaatmiseks. Vahel istuti ka kirikus, kuid kevadel ja sügisel, kui ilmad olid ilusad ning soojad, viibis enamik kiriku õuel. Seal vesteldi, vaieldi ja tehti suitsu. Nii kujuneski, et minu kokkupuuted Laidoner'iga olid enamikus Vilno luteriusu kiriku õuel. Ühel jõuluvahelajal olime jäänud mõlemad kooli ja siis oli palju võimalusi teineteisega mõtteid vahetada. Millest rääkisime, on juba ununud, ent mul jäi mulje, et J. Laidoner oli tagasihoidlik ning vähese jutuga, kuid loogilise mõtteviisiga, selge peaga, teravameelne, lühikese ja tabava kõnega kadett, kes ei lasknud kellelgi oma „varbale astuda“.

Lõpetanud Vilno sõjakooli 1904. aasta augustikuul, kaotas J. Laidoner'i silmist. Mind saadeti ohvitserina Soome, mõni kuu hiljem aga Kesk-Venemaale, sealt 1905. a. algul Mandžuuriasse ja

hiljem Ida-Siberisse. Alles 1908. aastal pääsesin sealt Peterburi sõjaakadeemiasse.

Sel vaheajal, 5 aasta jooksul, ei olnud mul kokkupuuteid J. Laidoner'iga. Teadsin vaid seda, et J. Laidoner, lõpetanud Vilno sõjakooli, valis endale koha 13 ihugrenaderide Erivani rügementi, Kaukaasias.

1909. a. sügisel J. Laidoner astus akadeemiasse. Kohtasime jälle teineteist ja olime koos akadeemias 1½ aasta kestel (kuni maikuuni 1911). Akadeemias oli tööd palju ja kokkupuuteid J. Laidoner'iga oli mul vähem kui Vilno sõjakoolis. Kõige rohkem kohta-

Johan Laidoner sõdurina.

sime teineteist Peterburi eesti seltskonna poolt korraldatud pidudel ja õhtutel. Kuid neil pidudel ja õhtutel oli mul vähe võimalusi vestelda J. Laidoner'iga, sest Peterburi eesti seltskonna daamid piirasid teda alati. Tal oli suur menu eesti pidudel. Muidu oli mul väljaspool akadeemiat J. Laidoner'iga Peterburis vähe kokkupuuted. Kohtasime teineteist ainult mõned korrad tänaval. Pärast akadeemia lõpetamist olid meie teenistuskohad laial Veneemaal niivõrra üksteisest kaugel, et kaotasime teineteist silmist. Sain temast ainult juhuslikke teateid mõnelt koolivennalt. Teadsin, et J. Laidoner 1911. a. oli abiellunud ja, lõpetanud akadeemia, sõitnud Kaukaasiasse.

1918. aasta detsembrikuul jõudsin Saksamaalt sõjavangist Eestisse. Ilmudes Peastaapi kuulsin, et kolonel J. Laidoner detsembri algul on olnud Tallinnas ja sõitnud Ajutise Valitsuse ülesandel Liibavisse pidama läbirääkimisi Inglise Balti mere laevastiku

juhatajaga. Paar päeva hiljem J. Laidoner jõudis tagasi Tallinna. Saime kokku. Minu arvates sel pikal vaheajal J. Laidoner nagu oleks jäänud lühemaks ja kõhnemaks. Nägin ju teda viimast korda 1911. aastal. Ta liigutused ja kõnnak olid aeglasemad, kõne pikaldasem, nagu rahulikum. Peaaegu samal ajal jõudis Tallinnasse kindral Soots (tol ajal kolonelleitnant). Hakati formeerima Operatiivstaabi. Mind määrati Operatiivstaabi operatiivosakonna ülemaks. J. Laidoner ise oli Operatiivstaabi ülem, kuid ainult mõned päevad. Veel jõulu eel nimetati ta Kaitsevägede Ülemjuhatajaks. Operatiivstaabi ülemaks määrati J. Soots. Operatiivstaap eksisteeris 1919. a. veebruarikuu lõpuni.

Mina kui operatiivosakonna ülem pidin koguma teateid meie väeosade lahingutegevuse ja meie väeosade lahingukoosseisude (täädikide, mõökade, suurtükkide, kuulipildujate arvu) kohta; ühtlasi pidin võtma teadetekogumise osakonnast vaenlase kohta sissetulnud andmed. Kõik selle materjali pidin läbi kaaluma ning läbi uurima ja esinema vastavate operatsioonikavadega.

Aga olukord arenes liiga kiirelt. Mina ei saanud vist kunagi oma ülesannet lõpule viia, s. t. esitada väljatöötatud operatsioonikavad staabi ülemale. Tegelikult kujunes töö selliseks, et J. Laidoner ja J. Soots igapäev — ja vahel ka öösel — korduvalt tulid operatiivosakonna tuppa, nõudsid kõik käepärast olevad andmed ja siinsamas kaalusid ning hindasid olukorda ja siinsamas valmisid ka J. Laidoneri peas operatsioonide kavad. Ta kirjutas siinsamas isiklikult lühikesed operatiivkäsud ja need anti kohe edasi väeosadele. Sündmused arenesid kiirelt ja sellepärast ei tohtinud olla vägede juhtimises ühtegi sekundit aja kaotust. Ajad olid rasked, eriti 1918. aasta detsembrikuust kuni 6. jaanuarini 1919. Vaenlane surus peale ja tungis edasi igalt poolt. Tallinn oli rahutu. Igasugusest varustisest oli äärmine puudus. Lahinguväeosade formeerimine arenes visamalt kui olukord seda nõudis. Neil raskeil hetkil J. Laidoneri rahu ja tasakaal, ta kiire otsustusvõime ja kiire ning vankumatu otsuste elluviimine rahustasid kõiki ta lähemaid kaastöölisi ja manasid esile viimastes kindla usu, et meie siiski võidame. Isegi siis, kui vaenlane oli 35—40 kilomeetrit Tallinnast (3. kuni 6. jaan. 1919), ma ei tundnud mingisugust ärevust, sest uskusin kindlasti, et J. Laidoner on see mees, kes võidab ka selle raskuse ning hädaohu ja viib meie väed võidule.

Akadeemias.

A. L a r k a, kindralmajor K. S. dipl., esimene E. V. Kaitseminister.

Õppisin Vene keiserlikus Nikolai sõjaväe-akadeemias ühel ajal kindral Laidoneriga.

Akadeemia lõpetamine oli eranditult iga noorema ohvitseri unistuseks. Ei liialda, kui oletan, et vähemalt pooled neist tegid

ettevalmistusi sisseastumiseksamiteks akadeemiasse. Kuid noore ohvitseri lõbus ja vaba elu väeosas pärast sõjakooli lõpetamist ja sageli ka püsivuse ning tahtejõu puudus ei võimaldanud viia head algatust lõpuni. Ainult üksikud suutsid, pärast paariaastast lõbutsemist, ennast uuesti kätte võtta ja asuda raskele tööle. Tööd tuli teha kõvasti. Akadeemias oli umbes 300 õpilast. Iga aasta võeti vastu 100 ümber, soovijaid aga oli 800—1200. Võistlus oli seetõttu tugev. Teadmiste kõrval olid kaaluvaiks tegureiks distsipliin ja kasvatus. Professorid ütlesid avameelselt, et kui iga õpilase peale riik kulutab aastas 10.000 rubla või kolme aastaga 30.000 rubla (60.000 krooni), siis peab riik selle eest ka midagi saama. Sellepärast koheldi akadeemias õpilasi väga karmilt. Kui keegi õpilast haiguse või mõnel muul põhjusel teistest maha jäi, siis pidi ta otsekohe lahkuma. Ei olnud mingisuguseid järeleksameid või eksamite edasilükkamist, nagu see on kombeks ülikooles. Vähe sellest, uuesti akadeemiasse sisseastumisel tulid teha uuesti ka sisseastumiskatsed.

Nikolai akadeemiasse võeti vastu ohvitseri kõigist relvaliikiidest. Auastme piiriks oli alamkapten. Vastuvõetavad pidid olema teeninud enne sisseastumist vähemalt kolm aastat ohvitserina rivis. Katsetele pääsemiseks nõuti erilist vääristamist väeüksuste ülematelt.

Astusime Laidoneriga akadeemiasse 1909. aastal. Meiega ühel ajal astus akadeemiasse ka pärastine Tallinna kindluse staabi ülem kolonel Kostandi. Eelkatsed korraldati meile kohalikus sõjaväeringkonna staabis 2.—6. märtsini. Laidoner sooritas katsed Kaukaasia sõjaväeringkonna juures, kus tema teenis 13. ihugrenaderide Erivani rügemendis. Katsed peeti kirjalikult ja nende aineteks olid: taktika, poliitiline ajalugu, maateadus, vene keel ja kaks taktikalist ülesannet. Iga töö kirjutamiseks määrati 4 tundi aega. Tööd saadeti akadeemiasse läbivaatamiseks. Eelkatsed läbiteinud ohvitserid vabastati ametikohuste täitmisest, alates 15. maist. Neil jäi vaba aega kuni 20. augustini järgnevatele katsetele ettevalmistamiseks.

Järgmine seeria katseid, kogusummas kolmteist, tuli õienadada suusõnal akadeemia juures, Peterburis, kuhu komandeeriti kõik ohvitserid üle kogu Venemaa, kes edukalt läbi teinud kirjalikud eeleksamid sõjaväeringkondades.

Katseteks olid kõik ohvitserid jaotatud 10 gruppi. Igasse gruppi tuli 20—23 ohvitseri. Seda arvu peeti parajaks, et eksamineerijaid mitte üleliia väsitada.

Nendel suulistel eksamitel nõuti taktikat, administratsiooni, fortifikatsiooni, suurtükiasjandust, matemaatikat, ajalugu, maateadust, kõigi väeliikide määrustikke, saksa ja prantsuse keelt. Peale selle olid veel katsed joonistamises ja ratsasõidus.

Peale kahe eksamineerija oli iga eksami juures veel üks vanemohvitser akadeemia poolt, korra mõttes. Katsed kestsid 24. augusti

tist kuni 25. septembrini. Pärast katsete lõppu anti ohvitseridele kohe teada katsetel saadud numbrid.

Käskkirjaga kindralstaabile 4. oktoobril 1909. a. nr. 36 arvati nooremleitnant Laidoner ja nende ridade kirjutaja katsed sooritanutena akadeemia nooremale kursusele.

Nüüd hakkas töö akadeemias eneses. Kogu meie aeg kella 0800 kuni kella 1700 oli tundide järgi reguleeritud. Ülejäänud aeg oli enda kasutada, kuid ka siin suurt valikut ei olnud. Tuli valmistada kirjalikud tööd ja muud ülesanded tähtaegadeks, sest siin ei olnud kauplemist, vaid kõik tööd, mis ei olnud õigeaks ajaks ära antud, loeti tegemata töödeks.

Peale muu tuli ka mõelda sellele, et eelolevateks kevadisteks eksamiteks oli vaja läbi lugeda suured virnad raamatuid igal alal.

Ülemuse poolt meid ei segatud ega meie aega ei raisatud. Ainult mõnikord suurtel pühadel tuli olla katedraalides pidulikku-del jumalateenistustel, kus säärastel kordadel oli koos kogu Peterburi kõrgem kiht ja välissaatkonnad.

Esimese kursuse õppeaineteks olid: inseneri- ja suurtükiala, taktika, geodeesia, Vene sõjaajalugu, üldine sõjaajalugu, administratsioon, topograafia, Vene ajalugu, riigiõigus, rahvusvaheline õigus, Euroopa ajalugu, vene, saksa, prantsuse ja inglise keel, praktilised tööd taktika alal ja ratsasõit.

Loengute kuulamine oli sunduslik. Kohalviibimise tõenduseks pidid kõik kuulajad oma nimed igal hommikul enne loengute algust raamatusse sisse kirjutama. Kuid siiski juhtus, et mõni sellest mööda hiilis, paludes sõpra oma nime paberile panna või jälle käis ja kirjutas nime sisse ja lahkus kohe akadeemiast sinna, kus võimalik aega lõbusamalt mööda saata.

Kas nooremleitnant Laidoner vahel ka seda teed käis, ei tea; võin aga kinnitada, et ta mõnda professorit heameelega ei kuulanud — nende igavate ja väheandvate ettelugemiste pärast.

Olgu siin tähendatud, et mõned ained tõesti tahtejõudu nõudsid, eriti veel siis, kui neid mitte just kõige paremini ette ei kantud. Nii algasime üldist sõjateaduse ajalugu juba egiptlaste, assüürlaste ja pärslastega. Arutati lahinguid, mis olid 541. a. enne Kristuse sündimist, lahinguid Kayros'e ja Kröösus'e (Croesus'e) vahel: milline oli nende lahingurivi ja sellise rivistamise mõte, missuguses proportsioonis esines ratsa- ja jalavägi jne.

Vene sõjateaduse ajalugu algasime XVII aastasajast peale, kusjuures puudutati isegi vürst Vorotõnski määrustikku 1571. a.

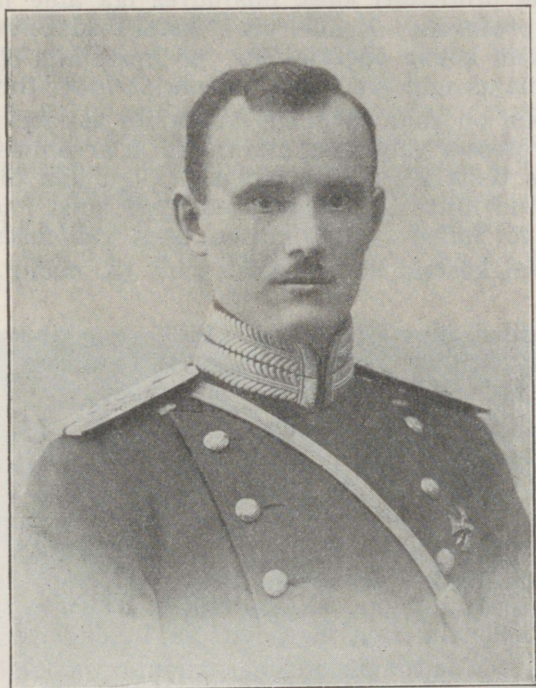
Professorite auks peab tunnistama, et nad väga harva loengutelt puudusid ja pea kunagi hiljaks ei jäänud. Ja niisuguseid asju pandi pahaks ka kuulajatele.

Kevadel ülemineku-eksamid vanemale kursusele algasid 22. märtsil ja lõppesid 26. mail. Katsed olid 12 aines. Ära jäid eksamid vene keelest, rahvusvahelisest ja riigiõigusest. Kord eksamitel oli samasugune nagu sisseastumise juureski.

Missugused numbrid sai nooreleitnant Laidoner ülemineku-eksamitel, ei tea, kuid vanemale kursusele läks ta esimeste seas.

Talviste tööde ja eksamite õiendamisega ei olnud veel kõik tehtud; et saada üle viidud vanemale kursusele, pidi edukalt täitma ka suvised praktilised tööd.

Noorema kursuse välitööd 1910. a. olid järgmised: 31. maist kuni 26. juunini topograafiline instrumentaalülesvõte 2-ruutverstaalisest maa-alast mõõtkavas 100 sülda tollis; 27. juunist kuni 20. juulini — teine ülesvõte 4-ruutverstaalisest maa-alast mõõtkavas 200

Leitnant J. Laidoner
pärast sõjaakadeemia lõpetamist 1912. a.

sülda tollis; 21. juulist kuni 3. augustini — topograafiline silmamõõduline ülesvõte 10-ruutverstaalisel maa-alal mõõtkavas 200 sülda tollis; 5.—19. augustini — taktikalise ülesande lahendamine (Laidoner'il Pavlovski ümbruses kolonel Baiov'i juhatusel); 21.—25. augustini — tutvunemine sõjaväe asutistega, kusjuures olime: 21. augustil Kroonlinna kindluse fortides, 23. augustil suurtükiväe polügoonil Ohtal, 24. augustil ohvitseride laskekoolis Oranienbaumis ja 25. augustil Kroonlinnas sõjalaevadel.

Kindralstaabi käskkirjaga 15. septembrist 1910. a. nr. 24 viiakse leitnant Laidoner vanemale kursusele.

1909. a. sügisel astuvad akadeemiasse eestlased leitnant Jaan Soots (Vabadussõja-aegne Ülemjuhataja Staabi ülem) ja leitnant Juhan Tõrvand (praegune Kaitseväge Staabi ülem).

Sügisel algasid loengud vanemas klassis 6. oktoobril.

Vanemal kursusel ei olnud enam loenguid üldhariduslike ainetete üle, välja arvatud keeled. Juurde tulid mõned ained sõjaliselt alalt, nagu strateegia, statistika ja sõjamereasjandus. Suurt rõhku pandi praktilistele töödele administratsiooni, taktika ja statistika alal. Nendeks töödeks olid ohvitserid jaotatud gruppidesse, 6—8 meest ühe professori käes, misjuures iga aine jaoks oli oma jaotus ja oma professor. Nendel praktilistel töödel puutusid kuulajad kõige rohkem kokku õpetajatega ja õpetajatel oli grupi väikse tõttu võimalus igat oma grupi kuulajat hästi tundma õppida.

Sel asjaolul oli suur tähendus kuulajate atesteerimise juures, sest siis tuli professor välja oma märkmiku ja arvamiseiga iga ohvitseri kohta, kes tema käest läbi käinud. Olgu siin tähendatud, et arvesse ei võetud mitte üksi teadmised, vaid kõik, mida võis märgata — head või halba — käitumises, isegi välimuses.

Lõpukatsed kestsid 21. märtsist kuni 13. maini 1911. aastal. Katseid oli 11.

Topograafilisi ülesvõtteid tehti 1911. a. Pihkva ümbruses. Kindlusega tutvunemine teostus sel aastal Varssavis.

Kindralstaabi käskkirjaga 13. septembrist arvatakse leitnant Laidoner täienduskursusele.

Täienduskursusel leitnant Laidoner kirjutas ja kandis ette 12. oktoobril 1911. a. töö sõjaajaloolisel teemal: „1870.—71. a. sõda. Kindral Bourbaki sõjakäik Belfort'i kindluse vabastamiseks“. Oponentideks olid kolonelid Medvedev ja Bonš-Brujevitš. Sõjakunsti-ajaloos, õigemini taktikas oli temal teemaks: „Kuidas saavutatakse tuleülekaal kaasaja lahingus. Näited 1904.—1905. a. sõjast“. Oponentideks olid kolonelid Bonš-Brujevitš ja Junakov.

Mõlemad tööd leitnant Laidoner kirjutas ja kandis ette väga hästi.

1912. a. talv pühendati strateegiliste ülesannete lahendamisele. Teemad jaotati välja 10. jaanuaril. Kahe päeva jooksul õpilased koostasid töökavad ja esitasid nad 13. jaanuaril. 14.—30. jaanuarini töötati läbi teema sõjastatistiline osa, 31. jaanuarist kuni 20. veebruarini strateegiline ja taktikaline osa ja 21. veebruarist — 4. märtsini sõjaadministratiivne osa. 5. märtsil anti täiendavad olukorrad. Nende läbitöötamine samade etappide kaupa kestis kuni 18. märtsini. Sellele järgnes auditooriumis koondamise ja lahingulise osa lahendamine. 26.—28. aprillini oli tööde suuline ettekandmine. Leitnant Laidoneri töö vaatas läbi VI komisjon, kuhu kuulusid kindralmajor Januškevits, kolonelid Izmestjev ja Kališevski. Tema kandis oma töö ette 27. aprillil.

1. mail oli lõpukoosviibimine.

Leitnant Laidoner lõpetas akadeemia I järgus, mis võimaldas temal pääseda teenistusse kindralstaabi alale. Pealegi kuulus ta esimeste lõpetajate hulka. Kaasõpilaste hulgas paistis Laidoner silma hiilgava mälu ja kiire taipamisega.

Maailmasõjas.

R. Maasing, kolonelleitnant K. S. dipl., Kaitsev. Staabi II osak. ül.k.t.

Maailmasõja puhkemisel määrati J. Laidoner III Kaukaasia korpuse staabi kindralstaabi ohvitseriks. Selle korpusega J. Laidoner läks Maailmasõtta — Galiitsia rindele.

Sellest ajast on säilinud mõnigi huvitav dokument, mis valgustab J. Laidoneri tegevust III Kaukaasia korpuses. Juba pärast augustikuu lahinguid Tarnavka all korpuse ülem esitab kapten Laidoneri Jüri (Georgi) ristile. Ettepanek kõlab järgmiselt:

„Kindralstaabi kapten Laidoneri vägitegude kirjeldus lahingutes Tarnavka all 25. ja 26. augustil.

Kapten J. Laidoner novembris 1915. a.

25. ja 26. augusti lahingutes Tarnavka all kindralstaabi kapten Laidoner komandeeriti minu poolt luurele, eesmärgiga selgitada kasulikumaid suundi otsustava löögi andmiseks vaenlasele, mida kavatsesin teostada korpuse osadega, mis olid väljalaadimisel Tarnavkas ja mis lähenevad Matsejevile lähematel päevadel.

Minu käsul kapten Laidoner toimetas luuret Tarnavka kõrgustikul, korpuse vasakul tiival Draganõ ja „Novõi dvor“ küla raionis. Seda luuret kapten Laidoner toimetas vaenlase tugeva püssi- ja suurtükitle all, liikudes meie kaevikute esimese jooneni, vaenlase lähedusse. Luure tagajärjed kapten Laidoner esitas minule. Nende põhjal tegin lõpliku otsuse anda hoop vaenlasele meie vasaku tiivaga ning haarata vaenlase paremat tiiba.

26. augustil, kui oli küps löögi moment, käskisin veel kord kapten Laidoneril toimida luuret selleks, et leida lähiseid vaenlasele. Kapten Laidoner toimetas luuret vaenlase ägeda tule all ja liikus kuni Apšeroni rügemendi ahelikudeni. Pärast luure tagajärgede ettekandmist käskisin kapten Laidoneril viia lahingusse kaks pataljoni 82. Dagestani rügemendist neid lähiseid kaudu, mis olid luuratud kapten Laidoneri poolt üle Draganõ küla Tarnavka peale. Kapten Laidoner viis Dagestani pataljonid läbi Matsejevi metsa; jõudnud metsa servale, nägi, et vaenlane tõrjub Apšeroni rügemendi paremat tiiba ning et need on taganemas ja et 2 meie patareid, mis asetsesid kõrg. 130,2 juures, sattusid vaenlase püssitule alla ja on samuti taganemas. Kapten Laidoner, tundes hästi lähiseid vaenlasele, suunas kiirelt Dagestani pataljonid üle kõrgendiku 130,2 ja Draganõ küla Tarnavka peale. Pataljonid lähenesid vaenlasele varjatult, asusid lähteseisukohtadele, avasid lähedalt distantsilt püssitule vaenlase pihta ja tungisid viimase kallale. Selle tagajärjeks oli suur võit. Meie vallutasime Tarnavka kõrgustikud ja 18 sakslaste suurtükki. Järgneval päeval vaenlane avaldas nõrka vastupanu ja see päev lõppes vaenlasele suurte kaotustega.

Tunnistan, et kapten Laidoneri poolt toimitud luure põhjal, mis sündis vaenlase ägeda püssi- ja suurtükitle all, samuti tema poolt lahingusse viidud ja juhitud Dagestani rügemendi pataljonid avitasid kaasa, et minul läks korda saavutada võitu Tarnavka all.

Esitan kindralstaabi kapten Laidoneri Püha Jüri risti 4. järgu ordenile selle statuudi § 72 põhjal.

Lisa: 81. Apšeroni jalaväerügemendi ülema kindralmajor Veselovski ja 82. Dagestani jalaväerügemendi ülema kindralmajor Lesnevski tunnistused.“

Poolteist kuud hiljem III Kaukaasia korpuse staabi ülem esitab kapten Laidoneri Püha Jüri mõõgale selle statuudi § 30 põhjal. Esitis on järgmine:

„9. oktoobril korpusel, mis jälitas Ivangorodist taganevaid sakslasi, tekkis kohtamislahing Austria armeega, milline tuli vahe-
tama sakslasi. 9. ja 10. oktoobril oli korpus täiesti isoleeritud, sest naaberkorpused — kaardiväe- ja 17. korpus — ei olnud jõudnud

meie kõrgusele, vaid olid lahingutes Gorbatka, Bžustovi, Bogutsini joonel. Vaenlane koondas oma jõude meie korpuse paremale tiivale, püüdes seda haarata suuremate jõududega, kuid 21. diviisi vastulöögiga ta suruti Zagodžanka jõe taha. Öhtul 10. ja hommikul 11. oktoobril tuli teateid, et vaenlane surub korpuse vasakut tiiba Polišno raioonis. Korpuse vasak tiib oli nõrk. Kartes selle eest, käskisin kindral-staabi kapten Laidoneri minna hädaohtlikku rajooni, isiklikult toimetada luuret ja jõuda selgusele, kas vaenlane koondab jõude sinna, ja selgitada vaenlase positsioone selles rajoonis eelseisvaks meie kallaletungiks. Saanud käsu, kapten Laidoner 11. oktoobri keskpäeval läks Polišno rajooni, kus vaenlase ägeda tule all liikus kõrgendikule 78,0 ja sealt edasi vaenlase tule all kuni 208. Loriiski jalaväerügemendi ahelikudeni, mis olid vaenlasest 400 kuni 800 sammu. Luure põhjal kapten Laidoner tegi kindlaks, et vaenlase pealöök läheb Gorbatka jaama peale. Kapten Laidoner teatas sellest Loriiski rügemendi ülemale, kelle rügement asetses kõrgendikkudel edela pool Gorbatka mõisat, ja korpuse komandöri nimel nõudis Loriiski rügemendi kohale jäämist ja rajooni kaitsmist, selle peale vaatamata, et kindral Skljarevski nõudis rügemendi liikumist paremale poole, nagu tunnistab seda ise Loriiski rügemendi ülem.

Tunnistan, et tänu luurele, mida toimetas kapten Laidoner 11. oktoobril vaenlase ägeda tule all, läks korda õigel ajal kindlaks teha ja tõkestada vaenlase kallaletungi, mis ähvardas korpuse tiiba ning seljatagust. Samuti, tehes korpuse ülema nimel korraldusi ja jätkates vahetult vaenlase liikumise luuret, läks korda kindlaks teha mitte üksinda vaenlase kavatsusi, vaid ka määrata kindlaks suund, kus tuli anda hoop vaenlasele, et teda purustada. Kapten Laidoneri poolt kogutud luureandmed võimaldasid 12. oktoobri öösel korraldada kallaletungi Polišno mõisale. Kallaletung õnnestus ja vaenlase vastupanu murti. Meie saime 400 vangi ja 6 suurtükki. Järgmisel päeval vaenlane taganes.“

1915. aasta märtsikuul kapten Laidoner määrati 21. diviisi staapi vanemaks adjutantiks. Tegelikult täitis J. Laidoner diviisi staabi ülema kohuseid. 21. diviisi oli saadetud toetuseks Vene armeele, mis oli taganemas Karpaatidest. See oli äärmiselt raske ja kurnav aeg. Nädalate kestusel ei olnud rahulikku päeva, ei saadud lahti riietuda ega puhata. Kogu aeg kestsid lahingud ja tuli taganeda. Oktoobrikuu lõpul määrati kapten Laidoner Läänerinde staapi luureosakonna ülema abiks. 21. diviisi ülem avaldas kapten Laidoneri lahkumise puhul diviisile järgmise käskkirja:

Käskkiri 21. jalaväediviisile.

Nr. 153.

11. novembril 1915. a. Tegevas väes.

§ 1.

29. oktoobril s. a. lahkus 21. diviisi staabist vanemadjutant kindralstaabi kapten Laidoner.

Kapten Laidoner tuli diviisi aprillikuul, rasketel lahingupäeval Karpaatides. Neil diviisile tõsistel päevil kapten Laidoner näitas korduvalt suurt vahvust ja isiklikku julgust. Seitsmekuulise vahetu lahingu vältel, kus nõuti diviisi staabilt väsimata tööd ja pingutusi nii päeval kui ka öösi, kapten Laidoner näitas end välja paistva kindralstaabi ohvitserina: äärmiselt külmaverelisena, suure

Kaevikus.

tööjõuga, kiire otsusevõimega ta suutis kaitsta omi mõtteid selgelt, lihtsalt ja mõjuvalt. Lahingutes, puutudes kokku riviväeosadega, väljendas ta kindlat nõudlikkust ja valmisolekut olla väosade teenistuses.

Diviisi kuulsad Kaukaasia rügemendid ei unusta oma väsimata arjergardi kindralstaabi ohvitseri neil rasketel taganemise päevil Karpaatidest.

Lahkudes auväärsest kapten Laidonerist, ma pean väljendama temale lugupidamise ja armastuse tundeid, mis ta võitis nii oma alluvatele kui ka kaasteenijatelt staabis. Minul on äärmiselt kahju lahkuda temast ja ma palun teda võtta vastu minu ja kaasteenijate parimad soovid. Ma olen kindel, et uuel ja vastutusrikkamal

kohal kapten Laidoner toob esile oma suure energia ja võidab oma ülemuse ja kaasteenijate poolehoidu ning armastuse.

Õnne teele! — Ärge unustage meid!

Diviisi ülem, Tema Kõrguse saatjaskonna
kindralmajor Nekrassov.

1915. aasta novembrikuul J. Laidoner algas tööd Läänerinde staabis. Juba tol ajal J. Laidoner väljendas mõtteid, et Saksamaa kurnatakse välja ja liitlased jõuavad võidule.

Vene esimese revolutsiooni algul, 1917. aasta märtsikuul, kolonelleitnant Laidoner määrati Kaukaasia grenaderide-diviisi staabi ülemaks. Oli selge, et Vene armee ei olnud enam kõlvuline suuremaks pealetungiks, kuid Kerenski valitsus ja mõned naiivsed vanemad väejuhid uskusid seda siiski ja soovisid armeega, kus käärimas revolutsioon, viia läbi suurem pealetung.

1917. aasta suvi möödus pealetungi ettevalmistamisel. Sõdurite massid olid aga selle vastu ja oma koosolekutel tegid vastupidiseid otsuseid. Rindel levis vennastumine vaenlasega. Võis ennustada, et suur kallaletung säärases olukorras lõpeb veel suurema krahhiga. 1917. aasta oktoobrikuul J. Laidoner määrati 62. diviisi staabi ülemaks.

Ka Kaukaasia grenaderide-diviisis kolonel Laidoner oli võitnud oma alluvate ja kaasteenijate südamed. Lahkumisel annetati talle auaadress:

„Meie kallis kolonel Laidoner.

Meie armee languse ja lagunemise ajastu, millal olid staabi ülemaks, ei lubanud Sinul väljendada oma võimeid väeosade juhtimise alal lahingus. Kuid see raske aeg esitas Sinule veel raskema ülesande — meie armsa diviisi uuestiloomise. Ainult Sinu lähemad kaastöölised ja abilised staabis mõistavad hinnata seda energiat, leidlikkust ja õiget lahendust, mis tõid esile selles töös.

Sinu elutargad nõuanded, Su noorusele vaatamata, Sinu eestkostmine tugevamate ees aitasid kaasa selleks, et need vähearvulised salgad veel isamaale truuks jäänud poegi oma vahvate väeosade juhtidega hoidsid alal nime „Kaukaasia grenaderide-diviis“. Sinu teeneid diviisi uuestiloomise alal ei unusta grenaderide-diviisi ajalugu.

Lühikese aja jooksul, millal olid meie staabi ülemaks, olid Sina kõigile sõjaväelise vooruse, aususe ja kodanliku julguse eeskujuks, mis tihti viis Sind vastollu ülemusega.

Sinu otsekoheus, seltsimehelikkus ja sõbralik Kaukaasia grenaderi hing võlusid mitte üksinda ohvitseride, vaid ka meie nooremate kaaslaste, sõdurite, südameid. Eeskujuliku teenistusega, mis põhjenes südametunnistusele, aga mitte kartusele, võitsid Sa meie kõikide armastuse.

Suure kurbusega lahkume Sinust. Meie poolehoidu tunnistuseks palume vastu võtta see tagasihoidlik kink ja meie sõbralikud

ning südamlikud soovid õnneks, terviseks ja eduks teenistuses. Jälleenagemiseni!“ (Allkirjad.)

62. diviisi staabi ülemaks kolonel Laidoner ei olnud kaua, sest varsti Kerenski valitsus nimetas ta 1. Eesti rahvusliku diviisi ülemaks.

62. diviisi staabi ülem.

R. M a a s i n g, kolonelleitnant K. S. dipl., Kaitsev. Staabi II osak. ül. k. t.

Maaailmasõjas teenisin ohvitserina 248. Slavjäno-Serbski jalaväerügemendis. See rügement oli 62. jalaväediviisi koosseisus (38. korpus, 10. armee) ja asetsetes Läänerindel, Põhja-Poolas, Minski ja Vilno vahel. Meie diviis kaitses Molodetšno raudteesõlme, kuhu sakslased püüdsid välja tungida.

1917. aasta suvel määrati mind 62. diviisi üksiku löögipataljoni ülemaks. Minu pataljon võttis osa suurtest juulikuu lahingutest Krevo alevi all ja kannatas seal rängalt. Pärast lahinguid paigutati meid 62. diviisi varru, kus parandasime lahinguis saadud haavu. Elasime nagu mutid maa all muldkoobastes. Meie maa-alune küla asetsetes 4 km ida pool Krevo alevi varemeid. Elu rindel 1917. aasta lõpul oli igav. Ahnelt hankisime uudiseid suurest revolutsioonist, mis kees meie seljataga Vene sisemaal. Teadsime sellest vähe. Veel vähem teadsin mina sündmusist kodumaal, Eestis. Pataljonis teenis veel üks eestlane — lipnik Lilienthal (hiljem Eestis major, nüüd juba surnud), kuid tema teadis kodumaa sündmustest samapalju kui minagi. Muudatuse minu teenistusse tõi järgmine sündmus.

Ühel novembrikuu hommikul sain käsu ilmuda diviisi staabi, diviisi staabi ülema juurde. Täitsin käsu. Tund hiljem olin diviisi staabis Lenkovštšizna mõisas ja mõne minuti pärast istusin diviisi staabi ülema kabinetis.

62. diviisi staabi ülem, noor kindralstaabi kolonel, kohtles mind nagu vana sõpra, ehkki nägi mind esimest korda. Ta võitis kohe minu poolehoidu. Lühidalt selgitas ta minu staabi kutsumise põhjuse: üks diviisi jalaväerügementidest oli lahkunud omavoliliselt rindelt ja minu pataljon pidi täitma veel samal ööl selle augu rindes. Staabi ülem selgitas olukorra diviisi rindel ja kirjeldas mulle väeosade mee-leolu. Kõik see oli mulle huvitav, sest mina kui rindel oleva pataljoni ülem teadsin vähe oma naabritest ja nende meeolust. Staabi ülem tundis põhjalikult diviisi väeosade meelsust (lagunemine oli tol ajal jõudmas rindele). Minu pataljon oli seni korralik; andsin lubaduse, et täidan käsu. Rääkisime vene keelt. Juba jutu algul märkasin staabi ülema laual eestikeelseid ajalehti. Jutu kestusel kibeles mul keelel küsimus, kas staabi ülem on eestlane. Ametliku jutu lõpul ei läbenud enam vaikida ja küsisin delikaatselt vene keeles, kas eestikeelsed aja-

Läänerinde staabis 1916. a.

lehed ta laul kuuluvad temale ja kas mina ei saaks neid lugemiseks. Staabi ülem pahvatas naerma ja vastas eesti keeles: „Ma arvasin kohe, et Teie, leitnant Maasing, olete eestlane.“ Nõnda tutvusin Vene väes, kusagil kaugel Poola kolkas, kindral Laidoner'iga — tollaegse 62. diviisi staabi ülema kindralstaabi kolonel Laidoner'iga.

Juba esimesel tutvumispäeval staabi ülem jättis mind oma kabinetti pikemaks ajaks. Jutt keerles Eesti üle, peaasjalikult Eesti väeosade asutamise ja korraldamise küsimuste ümber. Mina olin pärija, kolonel Laidoner kostja. Olin elanud nagu kotis ja ahmisin nüüd uudiseid kodumaalt. Kolonel Laidoner oli jälginud püsivalt sündmusi Eestis. Ta oli hankinud järjekindlalt ajalehti ning kirjandust Eestist ja seda põhjalikult uurinud. Tal oli kujunenud pilt Eesti olevikust ja Eesti tuleviku võimalustest. Mina sain kolonel Laidoner'ilt esimesi andmeid Eesti väeosade loomisest ja nende organiseerimisest. Kolonel Laidoner oli optimist Eesti väeosade asutamise suhtes ja pooldas nende organiseerimist. Lahkudes staabi ülema kabinetist oli tundmus, nagu oleksin viibinud sõbra juures ja saanud temalt häid uudiseid.

Külastasin nüüd sageli diviisi staapi, et hankida staabi ülevalt Eesti ajalehti ja kodumaa uudiseid. Ühel järjekorralisel külaskäigul kolonel Laidoner tegi mulle ettepaneku tulla teenistusse diviisi staapi. Seal oli vaba käskudetäitja ohvitseri koht ja diviisi revolutsiooniline sõjanõukogu oli teinud otsuse, et staabi teenistusse võib määrata rindeohvitseri ainult rivist. Olin nõus. 1. detsembril 1917. aastal saingi käsu asuda teenistusse uuele kohale — 62. diviisi staapi, alguses käskudetäitjaks ohvitseriks ja hiljem operatiivadjutandi ajutiseks kohusetäitjaks.

Kolonel Laidoner'iga ei saanud aga mina kuigi kaua koos teeneda. Vist kaks nädalat pärast minu tulekut diviisi staapi, detsembrikuu esimesel poolel, kolonel Laidoner asus teele Eestisse — 1. Eesti diviisi ülemaks.

62. diviisi staap, ehkki tol ajal poolenamline, saatis oma staabi ülemat soojalt ja südamlikult. Isegi diviisi revolutsiooniline nõukogu soovis staabi ülemale õnne teenistuses uuel kohal ja tegi korralduse, et staabi ülema kraam ja koguni ratsahobune saadetakse Eestisse. Diviisi staabi ülem oli võitnud oma teenistuse kestusel 62. diviisi staabis üldise poolehoidu. Hiljem diviisi revolutsiooniline nõukogu kahetses vägagi, et oli nõustunud kolonel Laidoner'i lahkumisega — see energiline kindralstaabi ohvitser oleks läinud tarvis neilegi. Kolonel Laidoner'i saates palusin, et ta ei unustaks mind. Mõni nädal hiljem saingi telegrammi: „Sõitke Tallinna. Kolonel Laidoner“. Diviisi revolutsiooniline nõukogu oli aga vahepeal teinud otsuse, et keegi ohvitseridest ei tohi lahkuda varem diviisi staabist, kuni diviis on rindelt ära viidud ja demobiliseeritud. Tuli jääda rindele. Kuu hiljem ründasid meid ootamatult sakslased ja mina sattusin kodumaa asemel sõjavangina Saksamaale.

Tulek Eesti rahvuslikkudesse väeosadesse.

Konstantin Päts, Riigivanem.

Kuni 1917. a. 21. juunini teotsesid Eesti rahvuslike väeosade loomise alal mitmed iseseisvad organisatsioonid. Olgugi et nad oma parima arusaamise järgi rakendasid kõik oma võimed rahvuslike väeosade loomisele, ei saanud töö siiski omada tarvilikku edukust, sest puudus ühine juhtiv keskorganisatsioon. Sellest puudusest saadi aru ja esimesel Eesti sõjaväelaste kongressil, mis peeti Tallinnas 18.—21. juunini 1917. a., loodi organisatsioon — „Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee“ (Главный комитет воинов эстовъ), milline pidi juhtima Eesti rahvuslike väeosade loomist ja kellele pidid alluma kõik teised sel alal teotsevad organisatsioonid.

Edaspidi patustati siiski selle põhimõtte vastu. Esimene Eesti sõjaväelaste kongress, kui ta kutsus ellu Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee, andis viimasele ka oma otsuse, et Eesti rahvuslike väeosade loomise lõppsiht on kõigi vene sõjaväes teenivate eestlaste koondamine kodumaa pinnale esimesse Eesti korpusesse. 12. juulil saadigi sõjaministri abilt kindral Jakubovitš'ilt põhimõtteline nõusolek ühe vene korpuse „estoniseerimiseks“ — järkjärgult Eesti väekoondiseks muutmiseks venelaste ärasaatmise ja eestlaste asemele toomiseks. Kuid olud kujunesid nii, et see lubadus jäigi vaid paljaks lubaduseks.

Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee jätkas tööd endiselt korpuse loomiseks tegeliku loa saavutamiseks, kuna Peterburi Eesti Sõjaväelaste Keskkomitee (valitud Peterburi garnisoni eestlastelt ja tema kompetentsi pidi kuuluma Peterburi garnisonis teenivate eestlaste koondamine rahvuslike väeosadesse) asus iseseisvalt nõutama luba vaid Eesti diviisi asutamiseks. See oli suur põhimõtete lahkumine ja edaspidi ta mõjus halvavalt Eesti rahvuslike väeosade organiseerimisele.

Tulevase korpuse või diviisi ülema kohale vastava kandidaadi leidmiseks ei olnud ei Ülemkomitee ega ka Peterburi Keskkomitee astunud veel tarvilikke samme. Alles oktoobri esimestel päevadel saatis Peterburi Keskkomitee omal algatusel leitnant Th. Käärik'u kindralstaabi mobilisatsiooniosakonda selgitama, kes võiks olla kohane kandidaat formeeritava Eesti diviisi ülema ametikohale ja kus ta teenib. Mobilisatsiooniosakonna ülem kolonel Tugan-Baranovski kohelnud Peterburi Keskkomitee saadikut väga lahkelt. Kuulanud ära saadiku soovi, nimetanud ta esimeses järjekorras Läänerindel 62. diviisi staabi ülemana teenivat kindralstaabi kolonelleitnant Laidoner'i (rõhutades venelase moodi teist silpi), kelle suhtes vene kõrgemas sõjaväe juhtkonnas hellitatakse suuri lootusi. Omalt poolt soovitanud kolonel Tugan-Baranovski kindralstaabi kolonel Laidoner'i kui kõigiti vastavat juhti Eesti diviisi ülema ametikohale. Ühtlasi oli ta tähendanud, et Laidoner suudab palju korda saata Eesti

rahvuslike väeosade loomisel ja juhtimisel, sest ta võimetekohane hiilgav tulevik on alles ees.

Saanud sellise väga hea atestatsiooni kindralstaabi kolonel Laidoner'i kohta, oli Peterburi Keskkomitee tekkinud kindel veene, et soovitud on tõesti vaid ainuke sobiv ning vastav kandidaat Eesti diviisi ülema ametikohale. 5. oktoobril saatis Peterburi Keskkomitee telegraafi teel vastava ettepaneku ja järgmisel päeval tuli kolonel Laidoner'ilt ka põhimõtteline nõusolek.

Vaatamata sellele, et Eesti diviisi formeerimiseks ei olnud veel ametlikku luba saadud, teatas 8. oktoobril Peterburi Keskkomitee: „Teie määramine teostub. Palume kohe välja sõita“. Sellele telegrammile vastas kolonel Laidoner, et tema vabanemiseks seniselt ametikohalt ja uuele ametikohale asumiseks on tarvis sõjaministeeriumi vastav korraldus; kuni seda ei ole, ei saa ta välja sõita.

Eesti rahvuslike väeosade organiseerimise küsimus oli arenenud juba niikaugele, et 7. oktoobril sõjaministeerium saatis ülemjuhatajale öieti ja põhjalikult motiveeritud esitise Eesti diviisi formeerimiseks. Ülemjuhatus ja soldatite ning tööliste saadikute nõukogud olid Eesti rahvuslike väeosade loomise vastu, sellepärast ei järgnenud esitisele mingisugust korraldust.

16. oktoobril saatis Peterburi Keskkomitee kolonel Laidoner'ile uue telegraafilise kutse ja märkis sellel alusena sõjaministri eelpool tähendatud esitise ülemjuhatajale. Et aga esitis oli jäetud tähele panemata, ei võinud loomulikult ka kolonel Laidoner'ile tulla korraldust Eesti diviisi ülema ametikohale väljasõitmiseks ning kogu asi seisis endiselt surnud punktil.

Vahepeal oli olukord ka kolonel Laidoner'i ümbruses tugevasti muutunud: revolutsiooni tagajärjena tekkinud desorganiseerumistaud oli nakatanud ka 62. diviisi sõdurkonna ja diviisi ähvardas lagunemine. See oli paratamatu nähe, mis purustas kogu Vene sõjaväe, ja temale piiri panna ei suutnud ükski võim. Seda olukorda tundis väga hästi kolonel Laidoner, kellele sel ajal pakuti veel heas kuulsuses ja lahinguvõimes oleva Georgi brigaadi staabi ülema kohta. Kui kohusetruule, vastutustundelisele ja teotsemisihalisele sõjamehele meeldis uus koht väga, kuid hoopis tema südamele ligemal oli Eesti ettevõtte — Eesti diviis. Seepärast enne, kui anda vastus Georgi brigaadi staabi ülema ametikohale minekuks, tahtis ta teada, kui kaugele on tõelikult jõutud Eesti diviisi formeerimisega ja tema ületoomisega. Selleks saatis ta 25. oktoobril Peterburi Keskkomitee esimehele, keda ta ei tundnud ja ei teadnud tema auastet ega nimegi, kirja (venekeelse), millest olgu avaldatud mõned väljavõtted:

Arvestades paljude asjaolude tugevat muutumist, palun teatada, kuidas on lood Eesti diviisi formeerimise ja minu määramise küsimuses. Teilt vastuse (soovitat telegraafiline) saamiseni jään edasi endisele ametikohale.

Kordan veel, et alati olen valmis pühendama oma jõu ja sõjalised teadmised ning oskuse oma rahva sündivale kaitse-

väele, kuid omavoliliselt ma rindel teotsevast sõjaväest lahkuda ei või ja ei lahkugi. Tean veel mitmeid vanemaid eesti rahvusest ohvitseri, nende hulgas kaht hiilgavat rügemendiülema, kes on nõus teenima Eesti rahvuslikkudes väeosades. Kuid kõik nad lähevad sinna vaid ametlikul määramisel.

Kuigi minu määramine ei teostuks, palun siiski mulle teatada, millised ametikohad on vabad Eesti diviisis: mina võin Teile soovitada mitmeid häid vanemaid eesti rahvusest juhte, kes oma vilumusega suudavad tuua palju kasu noortele Eesti rahvuslikkudele väeosadele.

Kui minu määramise küsimus ei ole kõrvale jäetud, siis on soovitav, et ta rutem leiaks teostamist sõjaministeeriumis, kust ka tehakse tarvilik korraldus minu läkitamiseks.

25. X 17.

Alampolkovnik Laidoner,
62. diviisi staabi ülem.

Sellest kirjast hoovab tõelik huvi Eesti rahvuslikkude väeosade vastu; temast hoovab oma rahva ja kodumaa armastus ning temas väljendub ka sõjamehele tarvilik eetika.

Eespool kuulsime, et ka vene kindralstaabis oli tema võimete kohta antud hiilgav atestatsioon. Kõigest sellest nähtub, et kolonel Laidoner'is oli kehastatud hulk sõjamehele tarvilikke omadusi, sellepärast oli ta tõepoolest sobivaim kandidaat Eesti diviisi ülema kohale.

Seni oli Tallinnas asetsev Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee diviisiülema kandidaadi otsimise küsimusest hoidunud kõrvale, sest ei olnud ju veel lubagi diviisi ega korpuse formeerimiseks. Kui aga selgus, et sõjaministeeriumi ja ülemjuhataja kaudu veel niipea mingit vastutulekut, peale lubaduste, loota ei ole, otsustasid Ülemkomitee ja Peterburi Keskkomitee loasaamist nõutada Balti mere laevastiku juhatajalt, kelle otsesse käsutusse kuulusid Eesti rannikmail asetsevad väeosad. Sel puhul nõustus ka Ülemkomitee kolonel Laidoner'i kandidatuuriga ja sel otstarbel saadeti ühine delegatsioon (ohvitserid K. Päts ja Tomingas) Helsingisse Balti mere laevastikuga koostöötavate maavägede juhataja kindral Heinrichsoni juurde.

Vähemate formeerimiste asjus lepiti ruttu kokku, kuid diviisi ülema isiku küsimus kujunes väga vaidlusrikkaks. Nimelt nõuti Helsingis, et diviisi ülem peab kuuluma vene rahvusse, sest:

- 1) Balti mere laevastiku juhataja vastasel korral üldse ei kinnitaks määrusi Eesti rahvuslikkude väeosade formeerimiseks;
- 2) diviisiülem olevat kõrgemaid kaitseväge juhte, kelle kõlvulisust võivat otsustada vaid kõrgemad instantsid; komiteedel, kelle liikmete seas puuduvad kindralstaabi ohvitserid, olevat see võimatu;

- 3) tema teada leiduvat vaevalt eesti rahvusest ohvitser, kes oma ettevalmistuselt ja vilumuselt kõlbaks diviisiülema kohale.

Nende väidete vastu delegatsiooni nimel toodi ette järgmist:

- 1) aeg on muutunud selliseks, et diviisi ülem peab omama kogu diviisi sõdurkonna usalduse, mida aga võõrast rahvusest ülem vaevalt suudab täita, ja sellepärast ei ole ka diviisist endast palju head loota;
- 2) diviisi ülema ametikohale soodsa eesti rahvusest kandidaadi leidmiseks loodetakse lahket kaasabi kindralstaabilt, kus seni on olnud kõigiti väga vastutulelik; kui aga eesti rahvusest ohvitseride hulgast tõesti vastavat kandidaati ei leita, siis ollakse nõus ka mõnest teisest rahvusest sobiva ohvitseri määramisega diviisi ülema kohale;
- 3) 1. Eesti polgus valitseb tunnustatud hea kord; selline hakkab kindlasti valitsema ka formeeritavas Eesti diviisis, kui ta on loodud sõdurkonna ja Eesti rahva soovide kohaselt. Kui selliste väidetega esitada palve Balti mere laevastiku juhatajale, võib ometi olla, et ta siiski ehk kinnitab selle.

Pikkade vaidluste järele lõpuks lepidi kokku kõigis punktides; ka diviisi ülem võis olla eestlane — kindralstaabi kolonelleitnant Laidoner.

Selle Helsingis-käiguga oli jälle ühelt uult instantsilt saadud „põhimõtteline nõusolek“ Eesti diviisi formeerimiseks, kuid ametlikku luba — avaldamist käskkirjas — ei järgnenud seegi kord. Ka diviisiülema kandidaadi Tallinna läkitamiseks ei järgnenud korraldusi.

23. novembril saatis Peterburi Keskkomitee esitise kindralstaabi ülemale, milles paluti kolonel Laidoneri läkitamist Tallinna, Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee käsutusse. Vahepeal, 16. oktoobril ja 9. novembril, oli ka Ülemkomitee astunud samme kolonel Laidoneri ületoomiseks, kuid need jäid tähele panemata ka seegi kord.

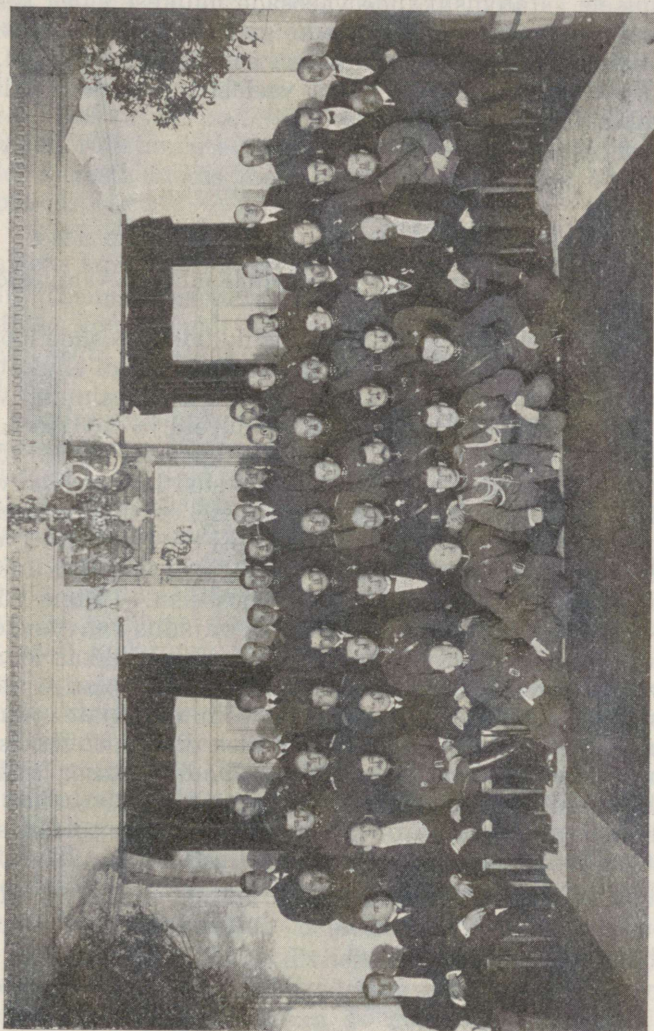
27. novembril oli kindralstaap lõpuks ometi nõustunud kolonel Laidoneri läkitamisega Eesti rahvuslikkudesse väeosadesse ja kirjutanud vastava resolutsiooni Peterburi Keskkomitee esitisele 23. novembrist. 29. novembril on sellega nõustunud ka ülemjuhatus.

Nüüd siis ometi oli kord ametlik ületuleku luba käes. Kulusid veel mõned päevad, kuni 3. detsembril saabus korpuseülema käsk kolonel Laidoneri läkitamiseks Ülemkomitee käsutusse.

Senise ametikoha üleandmiseks ja Tallinnasse sõiduks, väga rasketel liiklemisoludel, kulus üle paari nädala, kuni kolonel Laidoner jõudis Tallinna.

Selle aja jooksul oli olukord ka Tallinnas tugevasti muutunud. Järjest kasvav enamuse vool oli siingi juba suurelt osalt kohalise võimu kiskunud enda kätte. Ülemkomitee esimehena olin mina 25./26. novembri paiku enamlaste poolt vangistatud ja minu kohuseid täitis alamkapten Laretei. Jõudnud kohale ja tutvunenud olukorraga,

tahtis kolonel Laidoner näha ka mind kui Ülemkomitee esimeest Toompea vanglas. Selleks suudeti asi nii ajada, et vangla (praeguse Rahukogu hoone) vastu Toome nõlval ühe jalutusekäigu ajal korral-

Endise 1. jalaväerügemendi ohvitserid V aastapäeval.

Istuvad (vasakult paremale): dr. H. Perli, M. Lüdig, E. Alver, kindral A. Larkä, A. Saar, kolonel K. Parts, kindralid J. Laidoner, A. Tõnisson, E. Põdder ja J. Soots, kolonel H. Vahtramäe, kapten Th. Rõnk, K. A. Hindrey, kolonel A. Engman ja kolonel J. Poopuu.

das J. Raamot illegaalse kokkusaamise, kus siis vangivalvurite silmade all sai esimene Eesti diviisi ülem kolonel Laidoner esineda Ülemkomitee esimehele.

Tegelikult oli diviisi staabi ülem kindralstaabi kolonelleitnant Soots juba 6. detsembril asunud diviisi ülema kohuste täitmisele.

Diviisi formeerimiseks oli küll juba palju ära tehtud, kuid hulk tööd seisis ka veel ees.

23. detsembril asus kolonel Laidoner diviisi ülema ametikohale ja siin pühendas ta kõik oma jõu, mõistuse ja parima tahte Eesti diviisi korraldamisele. Rahvuslike väeosade lühikese eluea kestel näitas kolonel Laidoner, et tema isik on kõigiti väga sobiv sõjaväe-masside juhtimiseks. Ta sisendas kõikidesse asjaosalistesse usku, et tulevikus võib Eesti rahvas temalt loota veel suuri teeneid, milles oieme tänapäeval kõik veendunud.

Rahvusdiviisi ülemana.

Aleksander Tõnisson, kindralmajor, Viru väerinde juhataja Vabadussõjas.

1917. a. varakevadel asuti Eestis rahvuslike väeosade loomisele. Hiigelsuuri raskusi tekitas esimese jalaväerügemendi ellukutsumine. Hoolimata raskustest oli sama aasta varasügiseks esimesel väeosal — Eesti polgul — elu sees ja jalad all. Sõdureid ja ohvitseri kogunes kodumaale aga palju rohkem, kui üks rügement vastu võtta suutis. Asuti ka neid korraldama ja uusi väeüksusi looma. Rahvusväeosade korraldamise üldjuhiks oli ülevenemaalisel eesti sõjaväelaste kongressil Tallinnas 1. juulil (u. k.) valitud Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee. Administratiivselt, majanduslikult ja operatiivselt kuulus meie esimene rügement vene väeüksuste koosseisu. Uutele rügementidele aluse panemisega tekkis võimalus ja vajadus rahvusväeosi omaette koondiseks — rahvusdiviisiks — liita. Algas tülikas loamuretsemise protseduur diviisi formeerimiseks. See nõudis palju käike mitmesugustesse vene asutistesse ja kõrgete võimukandjate juurde ning palju aega. Ühes selle murega kerkis üles diviisi ülema isiku leidmise küsimus. Valik polnud kuigi suur. Jäädi peatuma Läänereindel teeniva kolonel J. Laidoneri kandidatuuri juurde. Astuti viibimata vajalikke samme tema ja ta lähema ülemuse nõusoleku saamiseks. 23. detsembril jõudis J. Laidoner Tallinna.

Vahepeal oli diviisi staabi ülemaks kutsutud kolonel J. Soots juba kohale jõudnud, diviisi juhatasele 6. detsembril aluse pannud ning diviisi juhtimisega algust teinud.

Rahvusdiviisi loomine leidis aset äärmiselt raskes meeoleoluolukorras. Vene oktoobrirevolutsioon oli andnud vägede lagunemisele võimsa tõuke. Igasugused komiteed ja nõukogud koondasid võimu sõjaväes eneste kätte. Politiseerimine sai sõjameeste ainsaks tegevuseks. Igasugune distsipliin kadus, väeosade võitlusvõime hävines lõplikult. Rüüstamised, riisumised ja muud vägivaldteod muutusid aialiseks nähtuseks. Meie kodumaal asetseis rohkesti vene väeosi. Nende vägivalda all kannatas rahvas ja lagunemine avaldas halba mõju meie väeosadele.

Diivisi ülem kolonel J. Laidoner hindas õieti rahvusväeosade määratu suurt tähtsust tulevates sündmustes ja rakendas kogu oma energia väeosade sisemise tubliduse tõstmisele. Ta kasutas iga parajat juhust, et pehmedada teravusi ja luua sobivaid vahekordi poliitiliste kirgede möllus. Selle mõttega pooldas ta enamlaste korraldust, mille järgi ülemus ametisse seati valimise alusel, et ära hoida kokkupõrkeid vene kõrgemate komiteedega ja lahkhelisid Eesti väeosades tekkinud enamlise vooluga. Lõhe rahvusväeosades jäi tulemata. Rahvusväeosad jäid kokku kuni lõpuni, kaitsesid maad vene sõdurite rüüstamiste vastu ja kujunesid selleks tugevaks aluseks, millel kiiresti sündis meie praegune kaitsevägi Vabadussõja raskeil algpäevil.

Vene enamlus oli tol ajal tõusu ajajärgus. Oma võimu kõvendamiseks kõrvaldati sõjaväes juhtivad jõud või jäeti nad ainult nimeiliselt. Ülemuse asemele seati kollegiaalorganid. Nii võttis Tallinnas kindluse komandandi kohustused üle „kindluse kollegium“. Selle järele asuti väeosade likvideerimisele ja sotsialistliku sõjaväe loomisele.

Selles olukorras muutus Eesti väeosade-vastane võitlus järjest aktiivsemaks ja hoolimatuks. 26. jaanuaril (v. k.) 1918. a. otsustas Eestimaa Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu, et ainult selle nõukogu sõjaväeseksioon on täieõiguslikuks organiks kõigi Eesti piirides olevate väeüksuste formeerimisel ja varustamisel. Ja juba järgmisel päeval avaldati üleskutse, milles rõhutati: „Saagu Eesti töörahva revolutsiooniline sõjavägi eesti töörahva ja eesti sõjaväelaste ühisel tegevusel ja ühisel toetusel selleks kantsiks, mille vastu mürikesed kõik eesti kodanluse taguruse murdlained pihuks purunevad“.

Enamlased lootsid, et eesti sõjaväelased suurel arvul võitvad lähevad sotsialistlikkusesse rügementidesse. See lootus luhtus. Siis otsustati Eesti rahvusväeosad likvideerida väevõimul. 30. jaanuaril (v. k.) 1918. a. võetigi üle Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee, millest teatati võidurõõmsalt: „Täna sai likvideeritud Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee. Kõik tema funktsioonid, välja arvatud kontrrevolutsioonilised sepitsused, on üle läinud Eesti Sotsialistlikkude Sõjameeste Nõukogu kätte Eesti Tööliste ja Soldatite Täidesaatva Komitee juures.“

Sellele järgnes diviisi staabi ülevõtmine.

19. veebruaril ilmus diviisi ülema kolonel J. Laidoner'i järgmine lahkumise käskkiri: „Diviisi staap on täna Eesti Sotsialistlikkude Sõjaväelaste Nõukogu orderi põhjal üle võetud sõjaväeseksiooni liikme Gustav Kudeberg'i poolt. Sellega on lõppenud minu töö 1. Eesti diviisis. Loen oma kohuseks südamlikult tänada kõiki diviisi koosseisu kuuluvaid sõjaväelasi ja isikuid, kes minuga koos teeninud. Tervitan kõiki. Laidoner, diviisi ülem“.

Nii lõppes seekord kolonel J. Laidoner'i töö Eesti rahvusliku kaitsejõu loomisel. Kuid õnneks mitte kauaks. Sama aasta lõpul näeme teda jälle — ülemjuhatajana Eesti kaitsejõudude eesotsas.

Rahvusdiviisi ülemana 1. Eesti rügemendis.

Oskar Kurvits, kolonelleitnant Vabadussõja Ajaloo Komitees.

Eesti rahvusdiviisi ülemana tuli kindral (tol korral kolonelleitnant) J. Laidoneril 1917. a. lõpul ja 1918. a. algul teotseda erakordselt rasketes oludes — formeerida diviisi ajal, millal Vene sõjavägi oktoobrirevolutsiooni tagajärjel sammus kiiret lagunemisteed. Ametlikud korraldusedki olid pea eranditult suunatud selle protsessi kiirendamisele. Üheks sääraseks sammuks oli ka Vene sõjavägede ülemjuhataja lipnik Krõlenko käsk sõjaväe juhtiva koosseisu valitavuse kohta, mis paratamatult puudutas ka Eesti rahvusväeosi.

Eesti ohvitserkond asus enda validalaskmise kohta üldiselt eitavale seisukohale. Eriti kategooriliselt väljendas seda 1. Eesti rügemendi ohvitseridekogu, kes detsembrikuus 1917. a. pühendas küsimusele viis koosolekut ja lõpuks võttis üksmeelselt vastu resolutsiooni, milles deklareeris: 1. Eesti rügemendi ohvitserid ütlevad endid validalaskmisest kategooriliselt lahti, kuna nad ei taha olla kaastegevad Eesti kaitseväge lõplikus hävinemises. Pikemalt motiveeritud resolutsioon tehti, sellega liitumiseks, teatavaks ka teiste Eesti rahvusväeosade ohvitseridekogudele, samuti ka ajakirjanduse kaudu üldsusele.

Tallinnas ärapeetud Eesti kaitsevääeosade konverentsi pahempoolne juhulik enamus omakorda otsustas 18—31. detsembril 1917 valimisi Eesti diviisis läbi viia, ehkki väeosades valimiste korraldamise suhtuti muidu üldiselt õige tagasihoidlikult ja ei kistud seda küsimust päevakorrale nagu see sündis Vene üksustes. Vene revolutsioonilised võimustantsid hakkasid tundma suuremat huvi „kontrrevolutsiooniliste“ Eesti väeosade passiivsuse vastu selles küsimuses, nõudes valimiste viibimatut teostamist ja ähvardades viivitamise korral avaldada Eesti väeosade vastu surveabinõusid esijoones varustise andmise lõpetamisega. Eriti oldi vihane 1. Eesti rügemendi ohvitseride peale.

Sellest pinevast ja kriitilisest olukorrast oli tarvis leida väljapääsu. Kuna polnud lootust korralduse annulleerimiseks ega ka mingile järeleandmisele Vene instantside poolt, siis jäi ainumaks teeks valimiste korraldamine, ükskõik millisel teel ja kujul. Selle ülesande selgitamiseks sõitis diviisi ülem kolonel J. Laidoner 17. jaanuaril 1918 Haapsalusse, 1. Eesti rügementi.

Rügemendi ohvitseridekogu erakorraline koosolek selles küsimuses vastuvõetud seisukoha revideerimiseks kutsuti kokku samal päeval alamkapten H. Kurvitsa korterisse. Sellest võttis osa 58 ohvitseri; juhatas alamkapten H. Kurvits, protokollis lipnik O. Kurvits. Kolonel J. Laidoner esines koosoleku algul pikema kõnega, milles tähendas (koosoleku protokoll järgi):

Juhtiva koosseisu valitavusele tuleb vaadata kahest seisukohast: puhtsõjalisest ja poliitilisest. Sõjalisest seisukohast, selles ei

ole kahtlut, peame kindlasti olema ja oleme valimiste vastu; kuid arvesse võttes aga poliitilisi motive, peame tahes-tahtmatult alistuma valimiste läbiviimisele. Meie kodumaa on käesoleval momendil äärmiselt hädaohtlikus seisukorras, milles Eesti rahvusväeosadel suuremaks ja tähtsamaks ülesandeks on demoraliseerunud Vene sõjaväeosade rüüstamise ja muude vägivaldategude ärahoidmine ja kodanikkude kaitsmine. Eesti väeosad on seda ülesannet senini täitnud hästi ja tagajärjekalt ning seda tuleb jätkata ka edaspidi. Siis edasi, rahvusvaheline seisukoht. Eelolevatel rahuläbirääkimistel, üldse tulevastes sündmustes on Eesti rahvusväeosade olemasolul määratu suur tähtsus, neil on täita suured ülesanded. Meie ei tohi nimelt silmapilgukski unustada, et ainult reaalsele jõule toetudes võime saavutada omale iseseisvuse.)*

Valimiste küsimuses seisame aga saatusliku probleemi ees, kas lasta rügemendil ja teistel Eesti väeosadel laguneda või mitte, sest on kindel, et see paratamatult sünnib, kui ohvitserid eemale jäävad väeosade juhtimistööst. Olukorra tõsidus sünnib sellepärast seda küsimust veel kord põhjalikult kaaluma ja revideerimisele võtma, et leida mõnda teist, vastuvõetavamast lahendust, kui seda on kogu ohvitserkonna kategooriline äraütlemine enda validalaskmisest. Otsus tuleks langetada ohvitseride parema arusaamise järgi, vabal tahtel ja nii, et tema vaateid mitte ei võetaks välise surveavaldusena.

Kolonel J. Laidoneri vaade ja väited leidsid järgnevatel läbirääkimistel sisuliselt üldist pooldamist, vaidlused keerlesid peamiselt küsimuse põhimõttelise külje ümber. Toonitati vastuvõetud põhimõtteid ja otsustest kinnipidamise traditsiooni rügemendi ohvitserkonnas, millest ei võivat loobuda, liiatigi kui lõplik seisukoht selles on üksmeelselt vastu võetud põhjalikkude kaalutluste järele viiel varemalt sellele probleemile pühendatud koosolekul; ohvitseride validalaskmine võiks kõne alla tulla ainult käsutäite korras; nad on alati valmis vastuvaidlematult täitma diviisi ülema iga käsku.

Häaletamisel otsustatigi jääda kindlaks endise eitava seisukoha juurde. Kolonel J. Laidoner, teist korda sõna võttes, tähendas ilmselt liigutatult, et kuigi ta vaade ja soovid ei ole leidnud pooldamist täiel määral, hindab ta käesoleval juhul väga kõrgelt just 1. Eesti rügemendi ohvitserkonna silmapaistvat distsipliini, traditsioonide austamist, isamaalikku meelsust, kaasvõitlejalik-sõbralikku vahekorda ja harukordset üksmeelt oma tõekspidamiste kaitsmisel, mida tal varemalt olnud võimalik tähele panna ainult ühes Vene paremas väeüksuses, Erivani grenaderide-rügemendis, kus tal varemalt on tulnud teenida. Soovitas ohvitseridel ka edaspidi jääda tu-

*) Siinkohal tohiks huvitav olla ära märkida, et ka 2. Eesti sõjaväelaste kongressil, jaanuaris 1918, kolonel J. Laidoner oma tervituskõnes tähendas: „Praegune Eesti peab oma tuleviku loomise enese kätte võtma, sest teist teed ei ole. Selles ootab rahvas oma sõjaväelt kindlat sõna.“

gevasti kokkuliitunud, kindlameelseks ja sõbralikuks pereks, mis kõige paremini aitab võita kõik olukorra raskused. Soovis selleks südamlikult õnne ja head kordaminekut.

Kuid kategooriliselt eitav seisukoht valimiste küsimuses ei jäänud siiski veel lõplikuks. Olukorra nõuded selle revideerimiseks olid liiga möödapääsematud, liiga käskivad. Juba järgneval päeval, 18. jaanuaril 1918, kutsuti ohvitseridekogu koosolek uuesti erakorraliselt kokku, küsimuse kaalumiseks seitsmendat korda. Ühel häälel võeti vastu otsus: „Eesti diviisi ülema ettekirjutusel võtab 1. Eesti rügemendi ohvitseridekogu, Eesti maa ja rahva huvides, ohvitseride ja ametnikkude valimised seekord vastu.“

See oli kompromiss-otsus, mis võimaldas ohvitseridele vastu võetava taandumistee liig kategooriliselt seisukohalt. Põhimõtted jäid põhimõtteiks, ohvitseridel ei tarvitsenud neist loobuda, neil tuli täita ainult käsku. Kud siht saavutati. Nii saadi kolonel J. Laidoneri autoriteedi mõjul viimaks üle sellest keerdküsimusest. Tegelikult jäid valimised rügemendis üldiselt pidamata, kuna sellega igasuguste eeltööde näol võimalikult viivitati ja enne kätte jõudis Saksa okupatsioon. Kõigil eeldustel oleks see protseduur tegelikult kujunenud ainult vormitäitmiseks kõikide ohvitseride endistele ametikohtadele valimisega, milline moodus oli kõne all ka rügemendi komitees.

Koosolek, millest kolonel J. Laidoner osa võttis, jättis kõigile osavõtjatele tugeva mulje, mis säilinud huvitava mälestusena isegi üksikasjades ja mida igakord meelde tuletatakse Eesti rahvusväeosade tähtpäevadel. Seda on neil puhkudel korduvalt teinud ka kindral J. Laidoner, jutustades oma tookordsetest muljetest. Kolonel J. Laidoner suutis selle ainuma isikliku kokkupuutega võita 1. Eesti rügemendi tollaegse ohvitserkonna sügava lugupidamise ja austustunde, mis püsib tänapäevani seltsis „1. Eesti Polk“.

Kolonel J. Laidoneri üheks 1. Eesti rügemendis käigu tagajärjeks oli teatud määral ka see asjaolu, et rügement kui majanduslikult kõige tugevam väeüksus varsti pärast seda tema korraldusse andis 90.000 rubla, mille Eesti Diviisi Staap jagas teistele väeosadele välja laenuna, erakordsete formeerimiskulude katteks.

Hilisemaist sündmustest väärib märkimist 1. Eesti rügemendi ülema kolonel E. Põdderi läbirääkimine Tallinnas kolonel J. Laidoneriga rügemendi seisukoha ja tegevuskava kohta Saksa okupatsioonivägede Eesti mandrile edasitungimise puhul, millise kavatsuse kohta olid rügemendis juba olemas kindlad andmed.

1. Eesti rügement paiknes tol ajal Haapsalus ja ümbruskonnas mereranniku kaitsel ja tal tuli paratamatult esimesena kokku puutuda Saksa vägedega, mispärast diviisi ülema kindral Laidoneri juhtnõõrid olid varakult tarvilikud.

Teatavasti 1. Eesti rügement täitis veebruaris 1918 oma ülesande kõigiti olukorrale ja Eesti iseseisvuse huvidele vastavalt: teatas sakslaste mandrile tulekust Tallinna, mille tulemusena suudeti

välja kuulutada Eesti iseseisvus, ja deklareeris Saksa okupatsioonivõimudele esimesena Eesti iseseisvust, nõudes ja saavutades rügemendi kui iseseisva ja erapooletu riigi väeosa puutumatusetunnustamist.

Politiline tegevus Venemaal Saksa okupatsiooni ajal.

J. Seljamaa, Välisminister.

Kindral Laidoner pühitseb 12. veebruaril s. a. oma 50-ndat sünnipäeva. On loomulik, et sel puhul ilmub rida kirjutisi mitte ainult käesolevas koguteoses, vaid ka ajakirjanduses, kus üksikasjaliku vaatlemise ja hindamise alla võetakse ka meie vägede endise Ülemjuhataja mitmekülgne politiline tegevus. Omas praeguses kirjutises katsun ma piirduda palju kitsama ülesandega: ma tahaksin täna kindral Laidoner'ile kui vanale sõbrale meelde tuletada üksikuid momente neist päevist, mis meil tuli ühes veeta 1918. a. okupatsiooni ajal Venemaal, päevist, mille kohta ei saa öelda, et nad alati oleksid olnud helged ja päikesepaistelised. Kuid sellegi peale vaatamata sisaldavad nad niivõrra palju unustamata mälestusi ühisest tööst meie ühisest võitluses iseseisva Eesti eest, et ei ole vahest liigne neid paari sõnaga meelde tuletada.

Minu tutvus kindral Laidoner'iga sai alguse 1918. a. kevadel Peterburis. Pärast Vene asutava kogu laialisaatmist, mille liige ma olin, tuli mul jääda elama Peterburisse. Ajutise Valitsuse otsusega 25. veebruarist 1918. a. nimetati mind Eesti esindajaks RSFSR-i, missugune otsus erikulleri läbi mulle teatavaks tehti. Märtsis sain ma Peaminister K. Päts'ilt korralduse kolonel Johan Laidoner'i, kes sel ajal elas Kozlovi linnas Tambovi kubermangus, Peterburisse kutsuda ja temaga läbi arutada küsimus, kas ei oleks tal võimalik sõita Eesti esindajana okupatsiooni ajaks Soome. Laidoner saabus Peterburisse. Pärast pikemat omavahelist nõupidamist ja asja mitmekülgset arutamist tulime otsusele, et tema sõit momendil, millal Saksa väed von der Goltz'i juhatusel asetsevad Soomes, ei ole soovitav; sellepärast sõit jäi teostamata. Selleks sai Laidoner ka vastava nõusoleku Ajutiselt Valitsuselt. Nõnda jäi Laidoner Peterburisse ja tema otsekoheseks ülesandeks oli esijoones Eesti kaitseväelaste organiseerimine Venemaal. Meil algas võrdlemisi huvitav koostöö, millest on järele jäänud hulk armsaid mälestusi. Tuli töötada peajasjalikult Peterburis, kuid mitmet puhku võtsime ette reisisid Moskvasse ja kord Vologdasse, kus 1918. a. suvel võrdlemisi lühikest aega asetsevad liitriikide saatkonnad, millistega meil tuli astuda kontakti. Kord käis Laidoner isegi üle piiri Eestis.

On liigne siinkohal pikemalt kõnelda neist raskustest, mis sel ajal isiklikult läbi pidime elama. Täheandan ainult, et suurema osa

Venes veedetud ajast elasime mõlemad põranda all, kusjuures sagedasti isegi toitlusküsimus sünnitas raskusi. Tarvitan juhtumit, et siinkohal alla kriipsutada seda suurt sõbralikkust, mis meie vastu üles näitasid tol keerukal ajal paljud Eesti seltskonnategelased nii Peterburis kui ka Moskvast.

Mulle näib, et kindral Laidoner on alati, peale oma otsekoheste ülesannete, tundnud suurt huvi välispoliitiliste küsimuste vastu. Ta on üks tähelepanuväärilisemaid inimesi, kelle isikus on õnnelikult ühinenud osav väejuht hea politikamehega, ja sellepärast on ka koostöö temaga väga kerge ning huvitav. Ma ei taha üksikasjalikumalt peatuda nende välispoliitiliste aktsioonide juures, mis tuli ette võtta Venemaal 1918. a. võitluses meie iseseisvuse eest. See oli aeg, millal Eestis valitses okupatsioonivõim, kes kogu välismaad, eriti Saksamaad püüdis veendumusele viia kunstlikult lavastatud Landtagide otsuste läbi, nagu sooviks Eesti rahvas ühinemist Saksamaaga. Samal ajal saadeti delegatsioonid Baltimailt Berliini Saksa valitsuse ja Vene saadiku juurde, et sellekohast „rahva soovi“ ühinemise asjus seal teatavaks teha.

Meie peaülesanne Peterburis oli esijoones liitriikidele, samuti ka erapooletutele riikidele nende saadikute läbi, kes asetsesid Venemaal, anda õiget pilti seisukorrast, mis valitses okupatsiooni ajal kodumaal, pidada tihedat kontakti selleaegse Vene valitsusega, teda samal ajal informeerides seisukorra üle Eestis ja võimalust mööda temalt välja nõutada Eesti iseseisvuse tunnustamist.

Laidoner'i eriülesannete hulka kuulus meie sõjameeste vastuvõtmine, kes okupatsiooni ajal salaja kodumaalt olid lahkunud, ja nende edasisaatmine Arhangelski ja Muurmanisse Briti väeosade korraldusse.

Alaline kontakt, mis meil oli Eestis põranda all teotseva Ajutise Valitsusega meie erikulleri leitnant Schiffer'i läbi, andis võimaluse Valitsust täielikult informeerida kõikidest meie sammudest, samuti ka saada üksikasjalikku informatsiooni selle kohta, mis kodumaal sündis okupatsiooni ajal.

Ajutise Valitsuse liige Juhan Kukk saabus kevadel 1918. a. ühes kadunud Jaan Naaris'ega Peterburisse, kuhu ta jäi juulikuuni. Ta tõi Ajut. Valitsuselt kaasa suusõnalised instruksioonid meie tegevuseks. Nende täitmiseks võtsime ette peale muu reisu Vologdasse liitriikide esindajate juurde. Samuti üheskoos Kukk'ega pidasime kontakti Soome valitsuse esindaja minister Enkel'iga, kes ka põrandaluse Peterburis asus.

Et Venemaal elutsevatele eestlastele anda igakülgset ülevaadet kodumaa sündmustest ja ära kasutada informatsiooni, mis sealt saime, kutsuti Peterburi Eesti seltskonna aktiivsel toetusel ellu ajaleht „Eesti Päevaleht Peterburis“, mille tegeliku peatoimetaja kohustused mina enda peale võtsin. Lehes tegi kaastööd ka Laidoner, kus ta vahetevahel ülevaateid andis sõjasündmuste arenemise kohta Lääne väerindel. Meie olime juba kevadel 1918. a. veendunud liit-

laste lõplikus võidus ja seda veendumust peegeldavad toleaegeid kirjutised „Eesti Päevalehes“. Leht sai aga ilmuda ainult 47 numbrit, sest ta suleti nõukogude valitsuse poolt Eesti kommunistide ja Saksa saadiku krahv Mirbach'i nõudel. Viimane oli okupatsioonivõimudelt Berliini kaudu informeeritud lehe sisust, kuna meil võimalus oli lehte suure hulga eksemplaaride arvul kodumaale saata.

Venemaal oli meil kontakt terve rea nõukogude kõrgemate ametnikkudega: Peterburis — Salkind, Joffe, Žukov, Stutška j. t., Moskvast — Radek, Kingissepp, Pöögelmann jne. Laidoner oli kontaktis mitme kõrgema kaitseväelasega, kes olid üle läinud nõukogude valitsuse teenistusse.

Pidades Moskvast läbirääkimisi nõukogude valitsuse eelnimetatud esindajatega Eesti tunnustamise üle, saime mulje, et nõukogude valitsus avaldab valmisolekut võtta tunnustamise küsimus tõsise kaalumise alla, kuid seda ei tehtud, peaaesjalikult Eesti ja Läti kommunistide (Pöögelmann, Umblija, Stutška j. t.) vastuseismisel. Eriti akuutseks sai tunnustamise küsimus pärast von Dellingshausen'i delegatsiooni Berliini ilmumist oma Landtagide otsustega. Maikuul saime Peterburis kutse Radek'ilt Moskvasse nõupidamistele sõita, kus kõne alla võeti Dellingshausen'i delegatsiooni tegevus ja ettepanekud Berliinis. Radek, kes oli Bresti rahulepingu elluviimise komisjoni esimees, juhatas nõupidamisi väliskomissariaadis. Enne ametliku nõupidamise algust olid meil Laidoner'iga mitmed eraviisilised kokusaamised Pöögelmann'i ja Kingisseppaga. Nõupidamistel püüdsime meie koosolijaid veenda, et kõige radikaalsem abinõu Balti aadli ja okupatsioonivõimude sepitsuste luhtaajamiseks, mida soovib ka Moskva, on Eesti Maapäeva tunnustamine kõrgemaks võimuks Eestis. Nagu juba eespool tähendatud, vaidlesid meile kõige kategoorilisemalt vastu Läti kommunistid ja Hans Pöögelmann. Mind paluti siiski koostada esialgne memorandum nõupidamise tarvis ühes faktiliste andmetega selle kohta, mis praegusel silmapilgul sünnib Eestis okupatsiooni surve all. Pöögelmann, kes oli rahvasasjade komissariaadi Eesti osakonna juhataja, pidi esitatud materjalide kohaselt koostama memorandumi nõukogude valitsusele, et viimane oleks võinud, kasutades neid materjale, teha saadik Joffe'le ülesandeks esineda protestiga Saksa valitsuse ees Bresti lepingu rikkumise pärast Eesti suhtes.

Nähtavasti käis see töö temale üle jõu, sest mõni nädal pärast seda sain Kingisseppalt järgmise kirja, mille ma muutmatult allpool edasi annan:

„V. a. hra J. Seljama.

Moskvast, 24. V. 18.

Välisasjade rahvakomissariat tegi Mirbachile ettepaneku Vene+Saksa komisjoni Moskvast kokku kutsuda, kus muu seas ka Eestimaa seisukord arutamisele ja otsustamisele tuleb. Vististe olete seda Tshitsherini „noota“ Mirbachile ajalehte-

dest lugenud. Täna päev ei või ütelda, et Berlin selle ettepaneku ilma pikemata ja kõikides punktides tagasi lükkab. Eestimaa küsimus peab ju nii või teisiti otsustatud saama ja Bresti lepingu järele ei või Villem seda ühekülgsest teha.

Et see küsimus arutusele tuleb, on vaja aegsaste kõik materjal kokku korjata, mis selle küsimuse kohta olemas on. Sellep. palun ka Teid lahkeste kõik saata, mis Teil on ja asjasse puutub.

Muu seas oleksid minu äranägemise järele tähtsad:
Kõik maanõukogu, s. o. maapäeva otsused 15/XI.
Kõik Seniorenkonventi + maapäeva juhataja + maavalitsuse otsused.
„Päästmise komitee“ ja Ajutise Valitsuse otsused 24/II ja 25/II jne.

Edasi — kõik faktilised andmed, mis peale 25/II teatud truualamliste allkirjade korjamise, selle korjamise viisi ja võtete kohta on.

Andmed mõisate pinna kohta kõigis kindlammaakondades. Ja kui vähegi võimalik — muu maaomanduse kohta.

Pöogelmann on ikka alles töövõimetu ja nii tuleb mul nähtavasti samozvanno nende ainete kohta üht vademecum'i meie rahvakomissaride jaoks tegema hakata. Alustan seda tööd homme.

Tervitades

V. Kingissepp.“

Muidugi täitsin ma V. Kingissepa soovi. Kord Moskvas tähendas minule Kingissepp: „Meie sihid lähevad lahku — Teie võitlete väikese Eesti, meie aga kogu inimkonna huvide eest. Praegusel juhtumisel aga on sihid ühised: võitlus Preisi militarismi ja Balti aadli ülemvõimu vastu, sellepärast peame üksteist toetama.“ Juunikuul oli veel teine suurem nõupidamine Moskvas, millest samuti Laidoner'iga osa võtsime.

Enne kui lõpetan oma kokkuvõtte, jutustan väikese lookese meie reisust Vologdasse liitriikide esindajate juurde, kellega oli vaja kõnelda mitmesuguste küsimuste üle ja esitada kirjalik protest okupatsioonivõimude tegevuse vastu Eestis. Võtsime Eesti Krediidühisuse juhatuselt kirjalikud tõendused selle kohta, nagu oleksime kooperaatorid, kellele on ülesandeks tehtud sõita Vologdasse rahaasutise asju ajama. Et sel ajal liikumine erilise kontrolli all seisis, kulus meil mõned päevad raudteepiletite saamiseks. Sõit Peterburist Vologdasse möödus õnnelikult. Vologdas asusime ühte sealsesse paremasse võrasteremajja ja võtsime toad kõrvuti. Kahe toa vahel oli lukustatud uks. Juba esimesel päeval käisime Suur-Briti chargé d'affaires'i mr. Lindley juures, kellele peale muu üle andsime Välis-Eesti protesti okupatsioonivõimude püüete vastu — ühendada Eestit Saksamaaga.

Pärast lõunat olime Prantsuse ja Ameerika saatkonnas; Laidoner'il olid pärast eri kokkusaamised kaitseväeliste esindajatega. Väiisesindajad seletasid meile, et nad lähemal ajal Vologdast lahkuvad, vaatamata sellele, et umbes nädalapäevad tagasi Radek Moskva käsul Vologdas viibinud, ülesandega katsuda veenda liitriikide esindajaid vajaduses valida oma elukohaks Moskva.

Järgmise päeva tahtsime veel Vologdas veeta. Keskööl juhtus aga midagi, mis meile väga halvasti oleks võinud lõppeda. Nimelt pandi meie juures võõrastemajas toime läbiotsimine. Ärkasin üles Laidoner'i koputamise peale minu uksele. Laidoner ütles, et tuleb ettevaatlik olla: GPU mehed on läbiotsimise otstarbel juba tema ukse taga ja nõuavad sisselaskmist. Minul oli kaasas portfelli mitmesuguste n. ö. „kompromiteerivate dokumentidega“, mis oleksid tõendanud meie ühendust liitriikide saatkondadega. Vahepeal, kui Laidoner'i toas toimus läbiotsimine, mis kaunis kaua kestis, olin ma juba oma toas juhuslikult panipaiga leidnud, kuhu oma paberid sain ära peita. Sellepärast ei leitud Laidoner'i ega ka minu juures midagi kahtlustavat. Meie dokumendid, mis tõendasid, et oleme kooperaatorid, ei kutsunud esile erilist kahtlust. Küsimuse peale, mispärast võõrastemajas läbiotsimist toimetatakse, vastati meile: „GPU on saanud informatsiooni, nagu oleks saabunud Vologdasse mõned kahtlased isikud, kes on astunud kontakti Inglise ja teiste liitriikide esindajatega. Need sammud on sihitud nõukogude valitsuse vastu. Täna olevat need mehed käinud mitmes saatkonnas.“

Vist oleks kogu asi lõppenud meile väga halvasti, kui GPU ametnikud oleksid hakanud põhjalikumalt pärima, missuguste äridega meie siin kontaktis olime ja keda meie siin tunneme. Kuid midagi sellesarnast ei sündinud. Sama ettevaatamatud kui meie oma sõiduga, olid ka oma kogemuste poolest alles nõrgad GPU agendid, eriti provintsis, kaugel Moskvast ja Peterburist. Ja sellepärast pääsesime nõnda kergelt nende käest. Hommikul seletas meile võõrastemaja uksehoidja, et olevat siiski vangistatud paar isikut, kuid need olnud salaviinaga kaubitsejad.

Ei ole vahest liigne juurde lisada, et läbiotsimisi, mis sarnanesid Vologda omaga, ja kokkupuutumisi GPU esindajatega oli meil Peterburis mitmet puhku, kuid igakord õnnestus meil ühel või teisel viisil end päästa raskest seisukorrast. Üht asja võin siinkohal aga kindlalt alla kriipsutada: võitlust pidades Eesti iseseisvuse eest, hoidusime meie kõige kindlamalt kõrvale kõikidest kokkupuutumistest ning sammudest, mida oleks võidud tõlgitseda kui aktsioone, sihitud nõukogude valitsuse vastu. Meie ülesannete hulka ei kuulunud seegune võitlus ja pealegi Eesti ei olnud sellest sugugi huvitatud.

Ainult 15 aastat lahutab meid ülalkirjeldatud sündmustest. Meil on seljataga raske Vabadussõda, mis kindral Laidoner'i osaval juhtimisel õnnelikult lõpule viidi. Laidoner saabus okupatsioonija möödumisel kodumaale ja rakendas enese töösse võitluses Eesti iseseisvuse eest. Ta ei lasknud end meelitada paljutöötavatest pakkumistest

astuda mõnele juhtivale kohale vene punaarmee, kus ta oma osavusega oleks võinud teha hiilgavat karjääri. Samuti ei huvitanud teda analoogilised pakkumised okupatsiooniajal Briti väejuhatusel. Ta teadis, et tema koht raskel ajal on kodumaal.

Peterburis.

A. Lossmann, san.-kindralmajor, Kaitseväe Tervishoiuvalitsuse ülem.

Pärast Eesti diviisi likvideerimist vene enamlaste poolt siirdus J. Laidoner 1918. aasta kevadel Peterburisse, et ära oodata asjade arenemist. Päästekomiteelt pärast iseseisvuse väljakuulutamist kujundatud Ajutine Valitsus oli sunnitud okupatsiooni võimude eest taganema põranda alla ning avaldas end ainult välissaatkondade kaudu. Venes oli põrandaaluse Ajutise Valitsusega alalises ühenduses Eesti Komitee, mille liikmeks sai ka J. Laidoner pärast Peterburisse asumist. See Komitee moodustati Eesti Liidult, kuhu kuulus umbes 50 Peterburi ja ümbruskonna Eesti rahvuslikku seltskondlikku organisatsiooni. Pärast enamlaste võimule tulekut oli Liidu tegevus halvatud, kuna aga Eesti Komitee avalikult avaldas intensiivset tegevust. Komitee andis eestlastele isikutunnistusi, varanduse kaitsetunnistusi jne., mis leidsid osaliselt tunnustamist ka enamliste valitsuse poolt. Peale selle tegi Komitee kihutustööd Eesti iseseisvuse kasuks, kasutades selleks peale muu Peterburi „Eesti Päevalehte“, valmistas välissaatkondade jaoks tarvilisi materjale, pidas sidet välissaatkondade ja Ajutise Valitsuse vahel, korraldas Eesti ohvitseride saatmist Arhangelskisse liitlaste väerindele jne. Komitee ülesandeks oli ka muretseda Eesti iseseisvuse tunnustamist Vene enamliste valitsuse poolt ja pidada ühendust Venes asetsevate välissaatkondadega. Kõigest sellest tegevusest võttis J. Laidoner osa temale omase innu, põhjalikkuse ja ettevaatusega. Nende ülesannete täitmisel tuli J. Laidoner'il sagedasti sõita Moskvasse, kus asetsesid enamline keskvalitsus ja välissaadikud. Kui välissaatkonnad Moskvas kolisid Vologdasse, siis tuli J. Laidoner'il teha sõite ka sinna. Kõik see tegevus oli J. Laidoner'ile hädahohtlik, eriti pärast seda, kui enamliste valitsuse dekreediga tehti sunduslikuks kõigi ohvitseride registreerimine ja kui registreerimata ohvitserid kuulutati lindpriiks. J. Laidoner end muidugi ei registreerinud, lugedes ennast iseseisva Eesti, mitte aga Vene ohvitseriks. Peterburis elas ta dokumendiga, milles elukutsena oli märgitud „lesnoi konduktor“. Peale selle oli temal veel kasutada Eesti Komiteelt antud isikutunnistus.

Kõige ägedamal ohvitseride tagakiusamise ajal (pärast Uritski tapmist) käis J. Laidoner väliskomissariaadilt antud soovitusetega Moskvas, kus tal tuli ägedasti vaielda sealsete enamliste võimudega. Paaril korral pääses J. Laidoner kinnivõtmistest ainult

tänu oma julgusele ja külmaverelisusele. Kord tema elukohas, Peterburi poolel, oli läbiotsimine. Otsiti ohvitsere, kes majas varemalt elanud. Õnneks läksid läbiotsijad alul J. Laidoner'i korteri all olevasse korterisse. J. Laidoner jõudis hädavaevalt riietuda ja korterist väljuda, kui otsijad ka tema tubadesse ilmusid. Muidugi ei võinud ta pärast seda jääda endisse korterisse ja tal tuli end varjata tuttavate pool. Varjumise hõlbustamiseks saatis ta sel ajal oma abikaasa, kellega seni Peterburis koos elanud, sisemaale.

Teine juhtum oli J. Laidoner'ile veelgi hädaohtlikum. Eesti Komitee asetses Suurel Konjušennajal, Põhja Krediidühisuse ruumides, kus J. Laidoner igapäev Komitee asjus sees käis. Ühel hommikul, kui J. Laidoner ühisuse juhatuse kabinetis vestles Komitee liikmega, tekkis panga operatsioonisaalis sekeldus. Selgus, et mingi komissar oli kutsunud spekulante suhkruvaguni ostuks-müügiks panka ja nüüd neid revolvriga ähvardades ja „käed üles“ karjudes areteeris. Võimalikkude sekelduste vältimiseks pisteti J. Laidoner'ile pihku mõned tähtsamad Komitee dokumendid ja ta lahkus panga ruumest. Pärast J. Laidoner'i lahkumist kujunes asi tõsisemaks kui arvata võis. Areteeritud spekulantide käest saadi kätte üks suhkruvaguni veokiri. Komissari arvates pidanud veokirju olema kaks ja teise otsimise ettekäändel kutsuti välja salk punaväelasi, kes asusid valvele kõigi uste-akende juurde. Ühtlasi areteeriti panga personaal direktoritega eesotsas, samuti kuulutati areteerituks kõik isikud, kes juhtusid tulema panka. Sisse võis pääseda igauks, kuid välja ei lastud kedagi. Iga areteeritu juurde asetati laskevalmis revolvriga punaväelane. Sellele järgnes põhjalik läbiotsimine panga ruumides. Läbiotsimine oli täies hoos, kui J. Laidoner paha aimamata teistkordselt astus panka, arvates, et vahejuhtumine on juba likvideeritud. J. Laidoner lasti vabalt sisse; kui ta aga nägi, et asi on tõsine, pööras ta jalapealt ümber, et lahkuda hädaohtlikust kohast. Seal astus aga ukse juures seisev sõdur püssitäägiga vastu ja ütles, et väljumine on keelatud. J. Laidoner ei kaotanud külma verd, vaid ütles julgesti ja valjult sõdurile, mis õigus tal on panga klienti, kel aeg kallid, kinni pidada, ja nõudis silmapilkset väljalaskmist. Sõdur vabandas käsutäitmise kohustusega, kuid ei lasknud ennast eksitada käskivast toonist. Sellega aga ei leppinud J. Laidoner, vaid nõudis kategooriliselt, et sõdur kutsuks oma ülemä, et jõuda selgusele, miks kõrvalisi isikuid põhjusega kinni peetakse. Vaidluse ja kära peale ilmus läbiotsimist juhatav komissar, kellele J. Laidoner käskival toonil ja pahandatult tegi etteheiteid kõrvaliste isikute asjata kimbutamise pärast ja tähendas, et ei ole sugugi kommunistliku valitsuse huvides põhjendamatu tegevusega ärritada lojaalseid kodanikke valitseva võimu vastu. Komissar ei lasknud end algul sugugi heidutada, vaid lubas saata kõiki Gorohhovajale. Lõpuks aga avaldas J. Laidoner'i kategooriline nõudmine siiski mõju ja komissar, silmanud panka kogunud kõrvalist publikut ja küsinud igalt tuleku

põhjust, käsutas sõduritele: kõrvaline publik eesotsas J. Laidoner'iga välja lasta ja uks kõigile väljasttulijaile sulgeda. Nagu raske koorem langes südamedelt, kui uks J. Laidoner'i järel kinni pandi, ja valvesõduri revolver ei teinud enam mingit muret, sest J. Laidoner oli temale varem antud dokumentidega jälle uulitsal ning vabaduses. Kõik hädaohud ja vahejuhtumised ei heidutanud J. Laidoner'i oma ülesandeid lõpule viimast.

Eesti Komitee tegevust piirati ikka rohkem ja rohkem ja hilja sügisel võeti Komitee enamlastelt lõplikult üle. Komitee oli aga 1918. a. kevadel, suvel ja varasügisel täitnud suure ülesande. Ülevõtmist oodates olid tarvilised materjalid toimetatud kõrvale, arhiiv ja muud tegevuse jäljed hävitatud, nii et ülevõtjate kätte sattusid ainult templid, pitsatid ja mõned kasutamata blanketid. Komitee laialdasest tegevusest annab teatava pildi asjaolu, et tema kassa läbikäik mõne kuu jooksul ulatus kümnetesse tuhandetesse rubladesse.

Novembri lõpul, kui enamlased alustasid Narva all pealetungi, leidis J. Laidoner, et temal pole Peterburis enam midagi teha, ja kuna kodumaal oli teovõimsaid inimesi kibedasti tarvis, lahkus ta Peterburist. Detsembri algul saabus J. Laidoner'ilt Peterburi sõpradele kindel teade, et ta on jõudnud 1. detsembril õnnelikult läbi enamlaste väerinde Soome.

Kokkupuuteid 1918. aastal.

H. V e l l n e r, „Hommiklehe“ toimetaja.

1917. a. sügisel, kui asutatavale Eesti diviisile otsiti juhti, J. Laidoner'i kodulinnaski, Viljandis, kuuldi siis temast kui silmapaistvast kõrgemas auastmes eesti sõjamehest esmakordselt.

Nimel on sageli suur sugereeriv mõju. Napoleon, Mussolini, Lenin, Hindenburg, Pilsudski, neis nimesed iseenestes on midagi jõulist, neis on tahet ja nad eeldavad nimekandja teovõimet. Võõrapärase kõlaga, kuid siiski eestilises Laidoneris tundus ka midagi säärast. Nimi Laidoner äratas kohe algul usaldust. Mäletan, misuguse huvi ja põnevusega oodati J. Laidoneri 1917. a. juululau-päeva õhtul Viljandisse ülemaalisele nõupidamisele, kus pidi otsustatama Eesti iseseisvaks kuulutamise küsimus ja selgitatama olukorda, mis oli tekkinud pärast enamlaste poolt võimu haaramist Tallinnas ja Tartus. „Grand-Hotelli“ oli kogunud esindajaid Viljandist, Viljandi-, Lääne-, Järva-, Pärnu- ja Tartumaalt, tegelasi Tallinnast — J. Pitka, 2. Eesti rügemendi ülem kolonel J. Unt, 1. Eesti ratsarügemendi ülem rittmeister Stolzen, kolonel Puskar j. t. Koosolijaist tundis J. Laidoner'i isiklikult vist mõni üksik, kuid sellest hoolimata peeti ta osavõttu nõupidamisest üksmeelselt väga tähtsaks ja oodati põnevusega ta saabumist. Oldi veidi pettunud, kui saadi teada, et J. Laidoner ei ole tulnud Viljandisse. Nõu-

pidamine algas ilma Laidoner'ita. Samal ajal „vallutas“ Pärnust kohale saadetud enamlaste karistusalk linna.

*

Esmakordselt kohtasin J. Laidoneriga isiklikult 1918. a. aprillis Leningradis. Oli äsja saabunud Ajutise Valitsuse esimehe K. Päts'i ülesandel Leningradi, et pühendada oma tööjõudu seal asutamisel oleva „Eesti Päevalehe“ toimetuses. Tol ajal viibisid Leningradis Ajutise Valitsuse Rahaminister J. Kukk ja Eesti Vabariigi esindajana J. Seljamaa. Nende kokkusaamise kohaks oli Põhja-Krediitühisuse juhatus tuba S. Konjušennaja. Samas majas asetses ka Eesti büroo, mille juhiks oli A. Laretei. Põhja-Krediitühisuse juhatuse toas kohati Eestist tulnud tegelastega ja peeti nõu. Üldse kogunesid sinna kõik, kes sidet pidasid kodumaaga ja esindusega Venes. Siin tutvusin ma ka J. Laidoner'iga.

1918. a. aprill möödus Venes õige rahulikult. Enamlased kindlustasid endile võimu siis alles rahuliste abinõudega. Olukord muutus kriitiliseks pärast komissar Uritski tapmist. Algas klaperjaht endistele ohvitseridele. Vangistati tuhandeid neist. Sajad uputati Neva põhja. J. Laidoner'i kui kindralstaabi ohvitseri seisukord oli hädaohtlik. Sellest hoolimata külastas J. Laidoner endiselt Eesti bürood. Kui suvel terror veelgi süvenes, siis muutis J. Laidoner ajutiselt oma elukoha. Koos perekonnaga asus ta Tsarskoje Seloo lähedale Šušarevo mõisa. Sealt külastas ta aga endiselt Leningradi ja Eesti bürood. J. Laidoner oskas alal hoida oma vabadust. Sel äreval ajal teotses J. Laidoner aktiivselt diplomaadina koos J. Seljamaa'ga avalikult ja kaitseväelasena põranda all. J. Laidoner riskis palju, kui ta asus Eesti kaitseväelaste koondamisele Põhja-Venemaal maandunud liitlaste vägedesse.

Eesti kaitseväelaste Põhja-Venemaale saatmise idee tekkis Eesti esinduses Leningradis kohe, kui liitlaste väed maandusid Muurmanis, s. o. 1918. a. juunis. Eesti kaitseväelaste Põhja-Venemaale saatmise organiseerimisele andis tõuke kodumaalt Leningradi saabunud suurema salga okupatsioonivõimude poolt laialisaadetud Eesti rügementide sõdurite esindajate sooviavaldus Eesti esindusele, et neile abiks oldaks pääsemiseks inglaste juurde. Et esinduse ametlikkudel liikmetel kardetav oli esindusele tundmata isikutega sellise teema üle kõnelda, siis tehti see minule ülesandeks. Läbi-rääkimistel selgus, et meestel on kindel tahtmine sõita inglaste juurde. Informeerisin J. Laidoner'i läbirääkimiste tulemustest. Ta suhtus soojalt Eesti kaitseväelaste inglaste teenistusse astumise mõttesse ja informeeris sellest Inglise saatkonda Vologdas. J. Laidoner'ilt sain nüüd ülesande ka edaspidi kõiki, kes soovisid sõita Põhja-Venemaale, sinna juhtida ja neile abiks olla võimaluste piires. Nii kujunes Eesti esinduse juure illegaalne büroo, mis hakkas koondama Eesti sõjamehi võõral pinnal uuesti Eesti lipu alla. Bürool puudus Ajutise Valitsuse sanktsioon ja ka esindus ametli-

kult ei tunnud säärast asutist; kuigi tuli teotseda erakordsetes oludes, pealegi puudus kõige tähtsam töö edu tagatis — raha, ometi suutsime juhtida põhja poole paarsada Eesti patriooti, kellest umbes pooled päralt jõudsid ja kes aasta hiljem, pärast pikki rännakuid P.-Venemaa rabades, jätkasid võitlust juba kodumaa pinnal. Kui „Eesti Päevaleht“ suleti ja mind tšeka vangistamise käsk taga ajas, muutus minu tegevus raskeks. Nüüd sain J. Laidoner'ilt käsu sõita Kandalahthisse (Muurmani), et jätkata liitlaste staabi juures Põhja-Venemaal olevate eestlaste koondamist iseseisvaks Eesti väeosaks. Teele asusin juulis kolme kaaslasega. Arhangelski jõudsin õnnelikult, kuid et sealt Kandalahthisse oli võimata edasi pääseda, siis pöördusin tagasi Leningradi, et informeerida J. Laidoner'i ja saada temalt uusi juhtnööre. J. Laidoner'ilt sain käsu teha uut katset. Vahepeal okupeerisid liitlaste väed ka Arhangelski ja nendega ühenduse loomine osutus nüüd hõlpsamaks. Teiskordselt alustasin teekonda augustis nelja kaaslasega Onega järve kaudu Valgemere äärde ning jõudsimegi õnnelikult päralt. J. Laidoner'i poolt minule kaasaantud soovituskiri Inglise kindralstaabi kolonel Th-le, kes oli liitlaste vägede staabis kõrgel kohal ja kellega J. Laidoner'il oli olnud varemalt kokkupuutumisi, avas kõik ukсед ja „Eesti leegioni“ formeerimisele Slavo-Brittish leegioni juurde ei olnud enam mingisuguseid takistusi. J. Laidoneri usaldusmehena tuli mul teotseta P.-Venemaa rindel kuni 1919. a. jaanuari keskpaigani.

Eesti väeosa loomine 1918. a. liitlaste vägede juurde P.-Venemaal oli J. Laidoner'i teene. Eesti kaitseväelaste koondamisel ei olnud küll erilist suurt mõju Vabadussõjale, kuid liitlaste-sõbraliku demonstratsioonina oli sel 1918. a. suur tähendus. Seda nähtavasti arvestas ka J. Laidoner Eesti kaitseväelaste liitlaste ridadesse koondamise mõtte õhutamisel.

Sagedastel kokkupuutumistel J. Laidoneriga õppisin ma temas eeskätt tundma selgepealist teoinimest. Ta otsustas kiirelt ja ei targutanud. Kord tekkis kõnelus Eesti edaspidise saatuse üle. Enamus oli arvamusel, et tuleb kokku võtta jõud meie iseseisvuse rahvusvahelise tunnustamise võitmiseks. J. Laidoner, ära kuulanud teiste arvamusi, ütles oma ajaloolised sõnad: „Ükski rahvas ei ole võitnud kätte iseseisvust deklaratsioonidega ega manifestidega; ka meil tuleb iseseisvus kätte võidelda.“ Tol ajal ei mõeldud kodumaal ega ka väljaspool kodumaad võimalusele, kus tuleb vabades võitades sõjariistadega. Seks ei arvatud olevat küllalt võimalusi, sest Saksamaa oli haaranud poole Venemaad, saavutas võidu võidu järele Läänerindel ja Eestit rusus Saksa okupatsiooni raudne rusikas. J. Laidoner uskus aga liitlaste võidusse ja ta uskus ka võimalusse, et saabub kord aeg, kus olukord tekib sõjariistade kätteaaramiseks, et deklaratsioonide tagada verrega. J. Laidoneri militaristlik suhtumine Eesti iseseisvuse küsimusse osutus hiljem põhjendatuks.

Kilde.

Peeter Kann, res.-kolonel, Riigikohtu abiesimees.

Esimene Eesti sõjaväelaste kongress, mis aset leidis 17. ja 18. juunil 1917. a. Tallinnas, tunnistas Eesti kaitseväelaste organiseerimise teostamise Eesti rahva eluküsimuseks ja asus seisukohale, et tuleb nõutada Eesti korpuse ja selle komplekteerimiseks tagavararügementide asutamist. Sel puhul tõusis jälle üles vanemate ohvitseride küsimus, ilma kellela ei olnud korpuse ja tagavararügementide asutamine mõeldav. Siis kuulsin esmakordselt teiste vanemate ohvitseride nimede seas nimetatavat ka kindralstaabi kolonel Laidoneri nime.

6. detsembril 1917. a. ilmus esimene „päevakäsk Eesti jalaväe divisjoni vägedele“ ja umbes samal ajal astus kokku Ülemkomitee, kes otsustas kutsuda 1. Eesti diviisi ülemaks kindralstaabi kolonelleitnant Laidoner'i. Varsti pärast seda, 23. detsembril 1917. a., võttis kolonel Laidoner 1. diviisi juhtimise enda kätte. Sel ajal valitsesid erakorralised ajad ja diviisi juhtimine nõudis mitte ainult head ja vilunud ohvitseri, vaid ka suurt seltskondlikku staaži ning takti. Mäletan, et noil päevil oli meil muude küsimuste hulgas päevakorras ka küsimus, kas Eesti rügementide ohvitserid võivad lasta endid valida ametisse sõdurite poolt või mitte. Küsimus oli põnev ja seda sõeluti mõnda aega, kuid otsust ei tehtud. Tuli Laidoner ja tema otsustas selle küsimuse jaatavalt. Tagant järgi selle küsimuse lahendamist hinnates leian, et kolonel Laidoner'i otsus oli taktikaliselt päris õige, kui arvesse võtta tolleaegseid olusid.

Kui detsembrikuul 1918. a. kolonel Laidoner juhtimise Pagari tänaval enda kätte võttis, siis tundus mulle, et Pagari tänava õhkkond muutus korraga rõõmsamaks ja et asjad hakkasid seal liikuma sirgemalt ja kiiremalt. Sõjaprokurörina tuli mul sel ajajärgul kolonel Laidoner'iga igapäev kokku puutuda ja igasugu raskeid ja piinlikke küsimusi ja asju temaga lahendada. Kuid sellest ajast on mul jäänud kõige paremad mälestused ja imetlused, missuguse kindla rahu ja oskusega lahendas kolonel Laidoner küsimusi ja missuguse taktiküllusega suhtus ta oma käsualustesse.

Kord pärast Tapa langemist istusin kolonel Laidoner'i kabinetis, kui sisse astusid mõned Tallinna ajalehtede esindajad, kes hakkasid kolonelilt pärima, mis on ta teinud seks, et Inglismaa meid oma protektoraadi alla võtaks jne. Sellele vastas kolonel Laidoner umbes järgmiselt: „Selle asemel, et minult seesuguseid võimaluid asju nõuda, aidake meil parem ajalehtede kaasabil organiseerida 500 varustatud ja relvastatud meest, et neid saata kolonel Tõnisson'ile Aegviitu ja enamlaste pealetungi likvideerida.“ — Nüüd me teame, kui õige oli J. Laidoner'i seisukoht Inglismaa protektoraadi küsimuses, mida tol ajal enamlaste pealetungi survel nii igat-

seti, ja mis palju tähtsam, kui hästi ta tundis ja kui õieti hindas meie vaenlaste jõude.

Et enamlaste pealetungi Aegviidu liinil likvideerida, oli tarvis kolonel Tõnisson'ile saata abivägesid, mida meil aga ei olnud. Kolonel Laidoner, hr. Pitka ja mina (olin vabatahtlikkude väeosade formeerija) sõitsime Tallinna kasarmutesse vabatahtlikke värbama. Kolonel Laidoner pidas temale omase osavusega ilusa patriootilise kõne ja kutsus sõdureid vabatahtlikult rindele sõitma. Selle kõne tulemus oli — üks vabatahtlik allohvitser! Pärast seda ebaõnnestunud katset otsustas kolonel Laidoner saata rindele kooliõpilasi.

Kindral Laidoneri kärke ja korraldusi täideti täpsalt, sest kõik teadsid, et need olid läbi mõeldud ja kaalutud ja et nende taga seis- sis vankumata tahe. Vanemaile väejuhtidele ei tulnud ülemjuhataja käsud iialgi ootamatult. Ta oli vanemate juhtidega tihedas ühenduses telefoni või telegraafi kaudu. Minu arvates ei mänginud väikest osa Vabadussõja võidurikkale lõpule viimises Kaitseväge- de Ülemjuhataja elav side väejuhtidega ja nende kaudu kogu kaitseväega.

Jaauaris 1919. a. sõitsin ühes kolonel Laidoner'iga Viljan- disse (brigaadiülemale kohale). Sel lühikesel reisul vestlesin esma- kordselt kindral Laidoner'iga kui eraisikuga. Siis veendusin, et kauaaegne äraolek kodumaalt ei olnud teda takistanud oma rahva vaimuelu kaasa elada ning jälgida selle arenemist ja et keegi ei ole puhtamate kavatsustega ja parema meelega oma abi kodumaa kaitseks pakkunud kui tema.

Inglise sõjalaevastiku eskaadrile vastusõit Liibavisse.

J a a n L u k a s, major K. S. dipl. Kaitseväge- de Staabis.

Kolonel J. Laidoner jõudis Tallinna 8. detsembri hommikul. Viibinud enne seda kolm päeva Helsingis, kuhu saabus Petrogradist, ta omas vaid episoodilisi andmeid olukorrast Eestis, muu seas ka teateid selle kohta, et enamlaste sõjalaevastik teotseb Soome lahes, toetades punaväe pealetungi Narvast Rakvere sihis.

Visiit Peastaapi selgitas olukorda, mis oli äärmiselt raske. Väerindel meie nõrkade osade üldine taandumine pea mingi vastu- panuta, merel enamline sõjalaevastik, millele polnud midagi vastu saata. Teated vastase kohta väga puudulikud. Lootusetu meeoleolu üldiselt valitsemas pea kõikjal.

Viibides terve 1918. a. suve Petrogradis ja Moskvast, oli kolonel J. Laidoner'il võimalus õppida tundma olukorda Venes, vene majanduslikke ja sõjalisi jõude. Ta teadis, et enamline laevastik oli küllalt tugev Soome lahe vallutamiseks ning maaväe pealetungi

toetamiseks. Punastele maavägedele võis veel kuidagi vastu panna, kuid punase laevastiku vastu oli Eesti täiesti kaitseta. Meie Peastaabis olid küll teated selle kohta, et Inglismaa on lubanud Eestit toetada oma laevastikuga ja laevastik on jõudnud Liibavisse, kuid sidet selle laevastikuga polnud ning tema tegevuskavad olid meile teadmata.

Veel samal 8. detsembri õhtul viibis kolonel J. Laidoner teist korda Peastaabis, kus sai kokku Pea- ja Kaitseministri hr. K. Pät-

Inglise laevastiku eskaadri Tallinnas viibimise puhul
12. detsembril 1918. a.

Istuvad (vasakult paremale): admiral E. A. Sinclair, Peaminister K. Päts ja kolonel J. Laidoner.

signa, kes tol ajal juriidiliselt ja tegelikult oli meie vägede juhataja ning vastutav riigikaitse eest. Kaaluti Inglise laevastiku tuleku võimalusi. Olid teated, et Läänemeri on täielikult mineeritud; miiniväljadest on läbi traalitud võrdlemisi kitsas tee Tallinnast Liibavisse; meie lootsid ootavad Inglise laevastikku Osmussaare juures juba üle nädala. Kas viimane asjaolu oli teada ka inglastele, see oli selgusetu. Inglise laevastiku tuleku suures tähtsuses oldi ühel arvamisel, kuid aktiivselt ei olnud seks seni midagi tehtud. Kui kolonel J. Laidoner avaldas mõtet, et lootsid tuleksid vastu saata Liibavisse, mitte aga passiivselt oodata inglasi Osmussaare juures, tegi hr. K. Päts kolonel J. Laidoner'ile ettepaneku sõita ühes lootsi-

dega laevastikule Liibavisse vastu. Peaminister rõhutas, et laevastiku Tallinna toomine on Eestile ainumaks pääseteeks, ja palus kolonel Laidoner'i asuda teele veel samal ööl, Eesti Ajutise Valitsuse esindajana.

Kodumaa kriitiline seisukord ei võimaldanud teist lahendust: kolonel J. Laidoner asuski teele samal 8. detsembri ööl, vaatamata merel möllavale suurele tormile. Kuni Osmussaareni sõideti „Loodiga“, Osmussaares asuti puksiirlaevale „Reval“ (praegu jäälohkuja „Jaan Poska“), mille kiirus veidi suurem „Loodi“ kiirusest.

9. detsembri õhtul muutus seisukord merel tormi tõttu seevõrra ohtlikuks, et kapten ei riskeerinud edasi sõita; jäädi ööks ankrusse kuhugi saarte varju. 10. detsembri hommikul otsustati sõitu jätkata, vaatamata edasikestvatele tormile, sest üldiseks mureks oli, kas Inglise laevastik on veel Liibavis või on ta juba sõidul oma kodusadamate sihis.

11. detsembril enne lõunat jõuti Liibavisse ja — kõikide üldiseks rõõmuks leiti seal ees Inglise laevastik. Meie väike, räpane, luitunud sini-must-valge lipuga laevuke juhiti puhtuselt ja korralt hiilgava admiralilaeva, kergeristleja „Cardiff'i“ külje alla; kolonel J. Laidoner pääses kohe admiral E. A. Sinclair'i jutule.

Pärast Eesti üldise ja sõjalise seisukorra selgitamist — meie väeosade taandumisest rindel tuli vaikida — esitas kolonel J. Laidoner Eesti Ajutise Valitsuse nimel laevastiku juhatajale palve, et laevastik sõidaks Tallinna meile appi, milleks ka lootsid on vastu toodud. Ühtlasi valgustas kolonel J. Laidoner olukorda Venes ja väitis, et Eesti vabadusvõitlus ei või olla lootusetu, kui Eesti omab toetust merel.

Esitanud mõned täiendavad küsimused, admiral vastas, et ta on kord juba katsunud Tallinna sõita, kuid kaotanud seejuures ühe ristleja ja 11 meest; aeg Tallinna sõiduks olevat hiline: Soome laht võivat varsti külmada kinni; laevastiku ohvitseridele ja meeskonnale olevat lubatud, et laevad jõuludeks pöörduvad tagasi kodusadamatesse; tulevat arvestada seda, et ohvitserid ja meeskonnad on kogu sõjaaja vahetpidamatult viibinud merel ning nüüd rahu saabudes on nad õigustatud saama puhkust.

Admirali loogilistele ja kaaluvatele väidetele ei olnud vastu panna muud, kui tungivalt korrata appituleku palvet, toonitades, et Inglise laevastiku toetusest oleneb Eesti rahva saatus, sest küsimus seisab selles, kas Eesti jõuab end korraldada kaitseks enamluse vastu. Lõpuks admiral ütles, et ta tahab teha, mis võimalik.

Kutsuti lootside vanem kapten Stamm, kes admiralile põhjalikult selgitas navigatsiooni võimalused miiniväljade vahel. Eesti Valitsuse esindaja ja lootside vanema seletused jätsid parima mulje; admiralil ei jäänud kahtlust, et nende abiga laevastik võib sõita Tallinna. Ta lubas asjast informeerida oma staapi ja teatas, et loa-
saamise korral, milles admiral ise ei kahelnud, laevastik sõidab välja kohe järgmise päeva hommikul.

11. detsembri õhtul kella 2000—2100 paiku admiral teatas kolonel J. Laidonerile, et nõusolek Londonist on saadud, kogu laevastik sõidab välja veel sama päeva õhtul ja jõuab Tallinnasse järgmisel päeval. Võib ette kujutada, millist rõõmu ja lootust äratas see teade meie Valitsuse esindajais ja tema kaaslastes!

12. detsembril kella 3 paiku Inglise laevastik jõudis Tallinna reidile, ilma vähemagi vahejuhtumiseta teel.

Inglise laevastiku abi meie Vabadussõjas kindral J. Laidoner hindab järgmiselt: „Kui Inglise laevastik ei oleks 1918. a. detsembris tulnud Tallinna, oleks meie maa ja rahva saatus kujunenud küll sootuks teisiti, kui ta praegu on, — meie oleksime sattunud enamluse keerisesse. Ja ma arvan, et ka teiste Baltimaade saatusekäik oleks siis olnud teine kui nüüd“ (koguteos „Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt“, II köide, lk. 20). Nende oletuste tõetruuduses ei tule kahelda. Seega Inglise laevastiku Tallinna toomise mõtte õnnelik ja osav realiseerimine, mis lõi kõige vajalikumad eeltingimused meie Vabadussõja jätkamiseks, omab suurt tähtsust ka väljaspool meie kodumaa piire.

Kaitsevägede Ülemjuhataja instituut.

J a a n S o o t s, kindralmajor K. S. dipl., Vabadussõja-aegne Ülemj. St. ülem.

Olukord enne Kaitsevägede Ülemjuhataja instituudi loomist ei olnud rõõmustav. Politiline meeolu ei olnud ühtlane. Kuigi rahva enamus pooldas Eesti iseseisvust, olid kommunistid selle poolt, et Eesti liituks Nõukogude Venega, mida nemad ka tahtsid aktiivselt läbi viia. Iseseisvuse pooldajate seas oli suur hulk passiivseid, kes iseseisvuse kindlustamiseks aktiivselt ei tahtnud teotseda, mispärast üldine meeolu oli loid.

Ajutine Valitsus astus küll juba 11. novembril ametisse, kuid tema valitsemisaparati ei olnud veel välja arenenud, mispärast koha-peal tema käskusid ja korraldusi palju ei arvestatud.

Vägede seljataguses puudus kord. Loodearmeelased olid omal ajal tahtnud vallutada Tallinna, et teha ta oma baasiks. Kui see neil korda ei läinud ja nad Eesti teenistusse olid võetud ja Rapla rajooni paigutatud ümberformeerimisele, siis katsusid üksikud nende tegelased elama asuda Tallinna, mis neil ka korda läks. Tallinnas käisid nad restoranisid mööda ümber, pummeldasid ja levisid iga-suguseid kuulujutte, tekitades meeolu, mida võiks võrrelda piduga katku ajal.

Riigikaitse organisatsioon oli alles loomisel, kusjuures see, mis oli tehtud, ei olnud mitte kõige otstarbekohasem. Nimelt pidi selge olema, et kaitseväge luuakse eeskätt väliseks kaitseks ja et

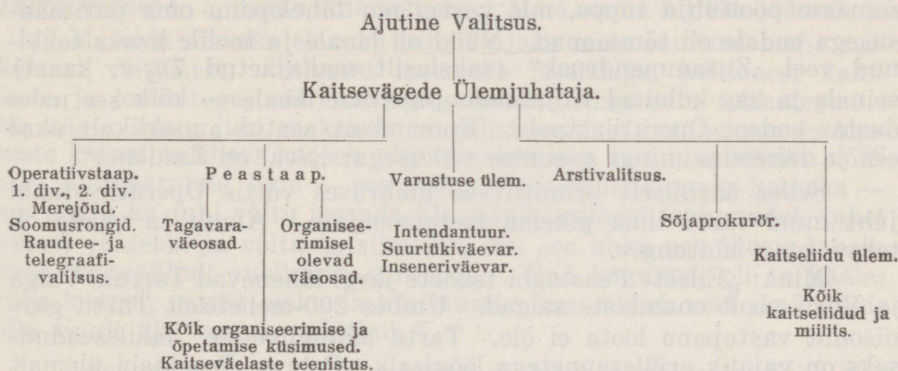
meil kõigepealt hädaohtu on karta ida poolt ja nimelt kahes suunas: Jamburgi — Narva ja Pihkva — Petseri suunas. Vastavalt sellele oleks pidanud organiseeritama ka kaks suuremat väekoondist, mis tarbekorral võiksid moodustada kaks rinnet. Tegelikult aga oli loodud üks diviis, mis pidi koosnema kuuest jalaväerügemendist ning suurtüki- ja inseneriväeosadest. Selle tagajärjel kujunes olukord sääraseks, et diviisi ülem tegelikult juhatas neid vägesid, mis teotseid Viru rindel, kuna Petseri rinde juhtimine temale muutus raskeks. Ja kuigi sinna oli nimetatud rinde juhiks brigaadi ülem, ei tundnud ta ennast iseseisva vastutajana. Samuti oli diviisi juhatusel võimatu Rakveres olles varustada diviisi osi, mis teotseid Võru ümbruses.

Ja kuigi sõda algas juba novembrikuul, ei olnud detsembri esimesel poolel Kaitseministeeriumis säärast asutist, mille otseseks ülesandeks oleks olnud vägede operatiivne juhtimine. Nähtavasti oldi arvamisel, et see töö on sedavõrt lihtne, et selleks erilisi ettevalmistustöid tarvis ei ole. Ja alles 14. detsembril 1918. a. loodi Operatiivstaap kindral Laidoner'iga eesotsas, kellele allusid kõik rindel olevad maa- ja merejõud, kuid ainult operatiivselt.

Samuti ei olnud sõjaside loomiseks, mis nüüdisaja sõjas on esimese järgu tähtsusega, midagi ära tehtud. Tuleb meelde kindral Laidoner'i jutustus sellest, kuidas tema pärast seda, kui oli Operatiivstaabi ülemaks määratud, katsus telefoni teel Viru rinde juhataja kindral Tõnisson'iga ühendusse astuda. Kuna erilist sõjaside liini ei olnud, nõudis kindral Laidoner kui Operatiivstaabi ülem väljaspool järjekorda kaugekõnet Viru rinde juhatajaga. Selle nõude peale küsinud aga telefonipreili, et kes nõuab. Ja kui Laidoner vastanud, et nõuab tema kui Operatiivstaabi ülem, siis vastanud telefonipreili, et vabariigis on kõik üheõiguslikud ja kõik võivad ainult järjekorras telefoni tarvitada. Ja kui tema siis paari tunni pärast tõesti Viru rindegaga ühendusse saanud, siis tundnud ta, kuidas tema kõnet igas vahejaamas pealt kuulatakse.

Nõnda siis oli operatiivsele juhtimisele ja side korraldamisele küll alus pandud, kuid vägede organiseerimine ja varustamine ei edenenud seesuguste sammudega, kui seda olukord rindel nõudis. Teisest küljest Operatiivstaabi ülem ei saanud aga nende küsimuste lahendamist korraldada, sest et need küsimused kuulusid ministeeriumi teise osa, nimelt Peastaabi alla ja seepärast Operatiivstaap ei saanud siin end maksma panna. Et säärast ebanormaalselt olukorda kõrvaldada, sellest tekkiski mõte koondada kõik võim ühe vastutava kaitseväge juhi kätte, mis omakorda kutsus välja Kaitseväge Ülemjuhataja instituudi loomise. Kuigi see mõte kaitseväelaste hulgas varsti pärast Operatiivstaabi loomist üles kerkis ja nimelt kindral Laidoner'i algatusel, ei leidnud tema algul poolehoidu. Peamine takistus seisis selles, et rahvas, kes omal ajal Kerenski võimu oli näinud, näis arvamiselt olevat, et igas vaba-

riigis peab valitsema seesugune ilma võimuta kord nagu Kerenski ajal ja sellepärast ei sallitud võimu. Kui aga 17. detsembril Tallinas töölised olid välja astunud, mida võimalus oli ainult jõuga maha suruda, ja 20. detsembril Tartu 2. jalaväerügemendi osade vastuhakkamise tõttu tuli maha jätta, siis sündis rahva meeleolus murrang. Nähtavasti oli selgeks saanud, et ilma kindla käeta ja võimu koondamiseta sõda edukalt juhtida ei saa, mispärast juba seltskonnas vastavad võimukoondamise nõudmised avalikuks hakkasid tulema. Sellise meeleolu juures kindral Laidoner'i algatusel esitati Ajutisele valitsusele ettepanek — luua Kaitsevägede Ülemjuhataja instituut, millele alluksid kõik riigikaitse organid ja milline siis riigikaitse eest ka vastutust kannaks. Sellele ettepanekule oli juurde lisatud ka kindral Laidoner'i poolt kokku seatud järgmine väejuhatuse skeem:

Samal päeval, 23. dets. 1918. a., otsustaski Ajutine Valitsus ellu kutsuda Vabariigi Kaitsevägede Ülemjuhataja instituudi eeltoodud kava kohaselt ja määrata Kaitsevägede Ülemjuhatajaks oberst Laidoner'i (sel ajal olid meil veel säärased auastme nimetused).

Nagu ülal toodud valitsemiskavast näha, ei olnud sel ajal Ülemjuhatajal staabi ülemat ette nähtud. See on seletatav sellega, et meil siis kindralstaabi ohvitseridest oli suur puudus, mispärast ka kindral Laidoner vägede juhtimise nõnda korraldas, et tema lootis ilma staabi ülemata läbi saada.

Tegelikus elus osutus see aga siiski üle jõu käivaks, mispärast küsimus uuesti üles kerkis, ja 23. veebruaril 1919. aastal loodi juba Kaitsevägede Ülemjuhataja Staap. Nõnda jõudis ülemjuhatus instituut omandada oma lõpuvormi alles esimeseks Eesti iseseisvuse aastapäevaks, 24. veebruariks 1919. aastal.

Juhi sünd.

Georg Kirschbaum, kolonelleitnant, esimene suurt. insp. ja Suurtükiväe Valitsuse ülem Vabadussõja ajal.

Ühel udusel 1918. a. sügispäeval tekkis Pagari tänaval 4. korral ühte poolläbikäidavasse tuppä 4-jalgne sahtlita laud ja selle juurde ümmarguse põhjaga vineertool. Kaitseväe kõrgemaks juhiks oli tol ajal Peastaabi ülem kindralmajor A. Larka, kelle staap võttis oma alla maja 2. korral pea terveni. Kindral Larka käsul oli mul vaja pöörduda Operatiivstaabi ülema poole. Kuigi 4-nda korra elanikuna, kes esimesest päevast kohal olnud ja pikemat aega öödpäevad Suurtükiväe Inspektuuris töötanud, olin majaga üldiselt hästi tuttav, pidin siiski selle uue kõlava nimega asutise leidmiseks pöörduma komandandi poole. Komandant juhtis mu 4-ndale korrale samasse pooltühja tuppä, mis varem mu tähelepanu oma puritaan-susega endale oli tõmmanud. Nüüd oli lauale ja toolile lisaks tekkinud veel „Zusammendruck“ (sakslasilt mahajäetud 7½-v. kaart) seinale ja üks kulunud väljatelefoni-aparaat lauale — kõik see moodustas endast Operatiivstaabi. Komandant peatus aupaklikult ukse ees ja tähendas mingi seesmise uhkusega: „Seal on Laidoner“.

Selles äärmiselt primitiivses ümbruses võttis Operatiivstaabi juht mind vastu ilma pikema tseremooniata. Ainult ta vaade oli terav, otse läbitungiv.

Mina: „Eilsete Peastaabi teadete järgi lähenevad Tartule Valga ja Võru poolt enamlaste salgad. Umbes 200-meheliselt Tartu garnisonilt vastupanu loota ei ole. Tartu lahinguvõime jaluleseadmiseks on vajalik eriülesannetega löögisalk. Palusin Peastaabi ülemalt luba selle moodustamiseks ja volitusi teotsemiseks. Kindral Larka saatis mind Teie juurde.“

Kolonel Laidoner: „Kas on mehi?“

Kandsin ette kava, nimetades ohvitseri, kes on valmis kaasa tulema. Neid oli staabist 7, väljaspoolt 2 ja peale selle märkisin, et leitnant Maim lubab tagavarapatareist 30—40 meest.

Mina: „Isiklikult loodan esialgselt löögisalka suurendada 50 kindla meheni.“

Kolonel Laidoner: „Kahtlen, kas kindral Pödder laseb ohvitseri ära minna. Katsuge eeltööd ära teha. Kui valmis, muretsen volitused.“

Polnud kahtlust — uuel Operatiivstaabi ülemal oli olukorra tõsidus ja tähtsus selge. Puudusid andmed jõudude ja vahetkordade üle.

Äärmiselt primitiivne ümbrus, lihtne, kuid sümpaatne käitumine, uuriv, otse läbitungiv pilk, poolelt sõnalt mõistmine, kindel, kõhklematu otsustamine. Oli tundmus, et siin on uus juht, siin on veel julgust, siin on midagi, mis annab hoogu, jõudu ja tiivustab tööle.

Hämaridub... Pagari tänava maja 2. korra poolhämarias koridoris peatab mind kindral Põdder: „Te röövite mu paljaks! Komandandi võtate ära! Adjutandi võtate ära! Ohvitserite reservi lõhute ära! Ei, ei, ma ei saa lubada, ma ei saa nõus olla!“

Seletasin vastu, et kõik kipuvad otse ise rindele ja Tartust tuleme ju tagasi. See seletus vaid tõstis kindrali ägedust.

Et vahepeal olime jõudnud juba Peastaabi ülema suurde ootetuppa, siis lõpetas kindralmajor Larka meie jutu järsult: „Minge Laidoner'i juurde.“

Kindral Laidoner istub üksi kindral Larka kabinetis. Ta ei tõuse toolilt. Laual, nagu eemale tõrjutuna, telegramm. Sügavkurvalt kostavad sõnad: „Meie oleme hiljaks jäänud, Tartu on langenud.“

Kivistun teatest, et Tartu on langenud: kodulinn, mõrsja... Tartu väeosad... Tartu sõjariistad... Meie oleme hiljaks jäänud...

Ma olen ainsaks elavaks tunnistajaks meie suurima mehe raskemast võitlusest, võitlusest iseeneses iseendaga, heitlusest kahtluste ja lootustega, võitlusest sügavamate hingeliste tunnetega... Ma nägin suure juhi raskemat hingelist heitlust lagunemise ja kaotuste katastroofilises kaoses, olin tunnistajaks seesmise sügava võitluse higipisaratele, kuid — see jääb mu elu õnnelikumaks hetkeks — ma nägin ka juhi võitu iseenda üle, nägin esimest lootussädet, tahet uuesti võidelda ja võita ta silmades, kui see uhke pea tõusis laualt, käed krampplikult rusikasse surutud... End kogunud, oli ta hääles juba lootust, ootust, usku ja küsimusele, kas jätkub veel jõudu, sai olla ainult üks vastus: „Jätkub.“

„Asuge oma töö juurde tagasi ja looge mulle patareisid, mis täidaksid oma kohust. Et päästa kodumaad, on meil tarvis kindlaid patareisid.“

Kui juht toolilt tõusis, oli ta vaade selge, julge ja kindel. Ta ajas end nagu kõikide kahtluste ning raskuste maharaputamiseks sirgu. Operatiivstaabi ülem oli ümber sündinud Ülemjuhatajaks. Oli sõnadeta selge: ses raskes heitluses oli too mees oma hinges läbi võidelnud kogu oma rahva võitlused ja võitnud. Meie olime saanud omale Ülemjuhataja. See ei olnud mitte argipäevainimese pisivõitlus oma isiklikkude ja egoistlikkude tunnetega. Ei! See oli paljukannatanud rahva ajaloo pöördepunkt, selle rahva suurima mehe heitlus kahtlusis ja lootusis, kus ühel pool üldine lagunemine, loidus, saamatus, alistumine saatuse paratamatusena võetud slaavlaste lämmatamispüüetele, ja selle vastu rahvushiiglase kindel usk oma rahva ürgjõusse, usk tema helgemasse tulevikku, armastus oma kodu ja rahva vastu, kohusetunne oma rahva ajaloo ees, seesmine imperatiiv: Sina pead, sest Sa suudad!... Kas Sina ja nüüd kohe või ei keegi, ei kunagi! See oli juhi sünd. See oli suure juhi raskem võitlus. See oli Ülemjuhataja võit, Vabadussõja esimene ja suurim võit.

Kaitsevägede Ülemjuhataja esimesed sammud.

Ja a n S o o t s, kindralmajor K. S. dipl., Vabadussõja-aegne Ülemj. St. ülem.

Kaitsevägede ülemjuhataja ametisse kutsumine tõi teatava murrangu vägede juhtimises ja organiseerimises. Kui enne edenes kõik loiult, siis nüüdsest peale hakati teotsema energiliselt ja seda kõikidel aladel.

V ä g e d e o r g a n i s e e r i m i n e seati uutele alustele. Kohe kutsuti ellu 2. diviis ja määrati selle juhiks kolonel V. Puskar, kes sai ka ühtlasi Lõunarinde juhiks. Samuti tehti korraldus, et iga maakond koos linnaga organiseeriks ühe nädala jooksul rindele abiks ühe vabatahtliku pataljoni. Et sellist suurt tööd suudetaks läbi viia, selleks arvas kindral Laidoner tarvilikuks pöörduda avaliku käskkirjaga rahva poole. Toome selle teksti sõnasõnalt:

Sõjavägede Ülemjuhataja päevakäsk.

Nr. 2.

Tallinnas, 29. detsembril 1918. a.

§ 1.

Eesti maa ja rahvas on hädaohus. Idast ja lõunast sissetunginud vaenlased ähvardavad lämmatada meie noort riiki. Meie väed on sunnitud olnud ajutiselt taganema. Vabariigi praegune sõjaline olukord nõuab, et väerind rutulist abi ja toetust saaks. Sunduslik mobilisatsioon on käimas, kuid nende väeosade lahingukorda seadmine tarvitab pikemaajalist õppust ja harjutust. Selleks puudub aga aeg. Tõsiseks ja mõjuvaks toetuseks meie väerinnale on vabatahtlikud salgad. Selleks tuleb korraldada igas maakonnas kaitsepataljonid. Uued väeosad peavad koos seisma kindlatest meestest, kes aru saavad, et võit Vabadussõjas on ainuke tee, mis Eesti rahvale ja maale parema tuleviku toob. Praeguses raskes heitluses toetavad meid tugevad demokraatlikud riigid, võidurikas Inglise laevastik seisab Tallinna reidil, ka maaväe abi on oodata. Seni aga kui see abi kohale pole jõudnud, peame meie ise oma maad kaitsma. Nädala jooksul tuleb igas linnas ja maakonnas üks vabatahtlik pataljon sõjavalmis seada ja lahinguväljale saata; seda nõuab meilt Eesti tulevik. Eesti Vabariigi kodanikud! Teie poole pöörab vägede ülemjuhataja riigi saatuslikul tunnil. Iga mees, kellel kallid on vabadus ja demokraatlik riigikord, rahva hea käekäik ning maa parem tulevik, peab sõjariistad kätte võtma, et võimaldada vaenlase väljatõrjumist Eestimaa piiridest.

.....
Vägede ülemjuhataja kindralstaabi polkovnik Laidoner.

Aratab tähelepanu, millise tähtsuse kindral Laidoner annab koostööle rahvaga. Ainult töötades kindlas kontaktis rahvaga loodab tema vägede organiseerimise läbi viia nõnda ruttu kui sõjaolud seda lubavad. Ja tõesti — vägede organiseerimine võttis hoopis uue tempo.

Kuna kaitseväge organiseerijad üksteist veel hästi ei tundnud ja meeskonna suhtes valitses umbusaldus, mistõttu igauks tahtis sõtta minna ainult tema enese poolt valitud kindlate usaldusväärsete meestega, siis tekkis nagu loomusunnil hulk väikesi väeüksusi, peamiselt vabatahtlikkude ja kaitseliidu salkadest. Esialgu tuli seesugust mitmekesisust paratamatult sallida, kuid esimesel võimalusel andis kindral Laidoner käskkirja säärase väeosade ümberkorraldamiseks. Toome selle käskkirja sõnasõnalt:

Sõjavägede Ülemjuhataja päevakäsk

Nr. 12.

Tallinnas, 8. jaanuaril 1919.

§ 1.

Kui sõda alles hakkas, ei olnud meil korraldatud sõjaväge vaenlase vastu saata. Et meie aga sõdima olime sunnitud, pidid meie mehed rutuliselt, nõnda kuidas oskasid, ennast organiseerima ja mitmesuguste nimede ja mitmesuguse suuruse järgi salkadesse koguma, mis omakorda mitmesuguste asutuste käsutada olid. Ehk küll kõik oma kohust püüdsid täita, tegi niisugune mitmekesisus väejuhatamises palju takistusi. Kuid kuni olud paremini ei lubanud organiseerida, pidime sellega leppima. Nüüd on olud muutunud ja meil on enam ehk vähem organiseeritud väeosad. Sellepärast käsin kõikidel vabatahtlistel ja kaitseliidu salkadel sõjaväge organisatsioon aluseks võtta ja suuruse järele arvates ennast osaks, rühmaks, rooduks või pataljoniks ümber muuta. Kõik niisugused väeosad tulevad järgmise suurema väeosaga ühendada ja selle ülema alla anda. Kõik kaitseliidu ja teised vabatahtlikud organisatsioonid väerinnal annan polkude ülemate alla: 1. diviisi ringkonnas tulevad kõik kaitseliidu organisatsioonid ja vabatahtlikud salgad diviisi ülema käsu järele 1., 4. ja 5. polku koondada; saksa salgad tulevad koondada Balti pataljoni, Viljandi maakonnas ja väerinnal töötavad salgad ja skaudid tulevad 2. diviisi ülema käsu järele koondada 2. ja 3. polgu või Viljandi ja Tartu kaitsepataljonide alla. Pärnu maakonna salgad koondada 6. polgu või Pärnu kaitsepataljoni alla. Sõjariistad, varustus ja rahapalgad võivad vabatahtlikkudele organisatsioonidele välja antud saada ainult sellekohastest polkudest või kaitsepataljonidest.

Sõjavägede Ülemjuhataja: Kindralstaabi polkovnik Laidoner.

Korra loomine väeosades. Varustamise korraldamine. Juba Ülemjuhataja esimesest ametisse astumise

päevast alates võetakse käsile kindla korra loomine väeosades. Käskkirjas nr. 1, mis avaldati 26. detsembril, juhivad ülemjuhataja tähelepanu sellele, et ei tohi milgil tingimusel lubada rüüstamisi. Selle asjaolu allakriipsutamiseks andsid temale põhjust Tartu sündmused, kus aset leidsid rüüstamised. Selle kohta kirjutab ülemjuhataja:

„... Nõuan, et kõik sõjaväe ja kaitseliidu ülemused kõiki abinõusid pruugiks, et rüüstamist mitte lubada.

Isikud, kes rüüstamise pealt saavad tabatud, tulevad kohe kohal maha lasta.“

Samal ajal viib ülemjuhataja rekvireerimise õiguse seaduslikkusesse normidesse, et rahvas selle all ülekohtuselt ei kannataks. Nimelt 4. jaan. 1919. aastal annab ta käskkirja, milles rekvireerimise õigus ja kord ära määratakse järgmiselt:

„Rekvireerimise õigus on ainult Sõjaministeriumi Varustusvalitsusel ja diviisiülematel.

Rekvireerimist võivad toime panna need, kellel sellekohane volitus on nimetatud ülematelt, ja ainult kohaliste omavalitsuste esindajate juuresolekul. Tarviline arv rekvireerimise kviitungiraamatuid tuleb Varustusvalitsusel kohe diviisiülematele saata.

Sõjavägede ülemjuhataja: Laidoner.“

Luues korda, ülemjuhataja teisest küljest hoolitseb, et rahvaväelaste õigustatud ainelised nõudmised oleksid rahuldatud. Nimelt 3. jaanuaril 1919. a. märgib tema ära, et mõnedes väeosades sõdurid pole saanud korralikult palka, sellepärast käseb ta palga tingimata õigel ajal välja maksta, eeskätt rindeväeosades ja selle järele rinde seljataguses.

Korra loomine seljataga. Samal ajal, kui korda loodi väeosades, astuti otsustavaid samme ka korra loomiseks seljataga, sest on ju kindel, et ainult see riik võib saavutada lõpuliku võidu, mil valitseb kord igal pool. Sellest seisukohast välja minnes avaldas ülemjuhataja terve rea suundmäärusi, millega reguleeriti elu seljataguses. Tähtsamaid nendest on kõigepealt suundmäärus 30. detsembrist 1918. a. nr. 5, millega lõbutsemistele piir panakse. Selle määruse tekst on järgmine:

„§ 1. Praeguses tõsisel sõjaseisukorras, kus meie rahvaväelased väerinnal vaenlase vastu võitlevad, ei ole kohane vägede seljataga lõbutsemine. Sellepärast käsin:

1) Kõik kohvimajad kinni panna ja ruumid Varustusvalitsuse ülema äranägemise järele ära kasutada.

2) Võõrastemajades ja restoranides söögi ajal muusika ära keelata.

3) Võõrastemajades ja restoranides kabinetid kinni panna ja ruumid numbriteks ära kasutada.

4) Teenijatele, kes kohvimajades kindla palga peal teenisid, peab 2 nädala palk peremehe poolt ette maksetama.

See määrus hakkab maksma 3. jaanuaril 1919. a.

Selle määruse vastu eksijad langevad administratiivse trahvi alla kuni 10.000 rublani või aresti alla kuni 3 kuuni. Mõlemad trahvid võivad ühendatud saada.

Tallinnas, 30. detsembril 1918. a.

Sõjavägede Ülemjuhataja: Polkovnik Laidoner.“

See kohvikute kinnipanemine ei jõudnud lõbutsemist veel lõplikult hävitada, vaid viimane viidi üle restoranidesse, milles viinamüük oli vaba. Selle pahe kõrvaldamiseks järgnes juba 4. jaanuaril 1919. a. uus sundmäärus, mis viinamüügi ära keelas. Selle sundmääruse tekst on järgmine:

„1) Kõik Eesti Vabariigi kodanikud on kohustatud kolme päeva jooksul miilitsavalitsusse üles andma (registreerima) kõik nendel olevad alkoholsete jookide tagavarad, mis ulatuvad üle 5 pudeli õlle, 3 pudeli kerge viina ja 1 pudeli põletatud viina või piirituse arvu.

2) Kodanikkudel on täiesti keelatud alkoholsete jookide alalhoidmine hoonetes, kus asuvad võorastemajad, restoranid, teemajad jne., seda isegi mitte eelmises punktis lubatud alammäära piirides.

Kes selle määruse vastu eksivad, karistan mina administratiivselt vangistusega kuni ühe aastani või rahalise trahvi määramisega kuni 50.000 margani.

Ülemaal olevad määrused hakkavad maksma Tallinnas tänasest päevast maakondades aga määruste kättejõudmise päevast peale.

4. jaanuaril 1919. a.

Sõjavägede Ülemjuhataja: Kindralstaabi polkovnik Laidoner.“

Sellele määrusele järgnes 16. jaanuaril 1919. a. uus määrus, mis viinakeelu laiendas salaviinapõletajate ja õlleajajate, samuti ka kõikide viina, piirituse ja õllega kauplejate ja kauplusruumide omanikkude peale; trahvina oli ette nähtud seltskondlikkudele töödele mõistmine 1 kuni 3 kuuks või rahatrahy 1000 kuni 25.000 margani, kusjuures mõlemaid karistusi võidi määrata korraga.

Tuleb märkida, et kuigi nende määruste elluviimine oli raske ja kutsus välja seltskonnas ka teatava pahameele, nad siiski kindlalt läbi viidi ja ka tervendavaid tagajärgi andsid. Tuleb meelde, et üks esimestest, kes viinaga kauplemise eest trahvida sai, oli Tallinnas tuntud võorastemaja „Kuld Lõvi“, mille omanik 10.000 marka trahvi ära tasus.

Ei või märkimata jätta, et kitsendusi tuli teha ka trükisõnala ja nimelt seati seks otstarbeks 5. jaanuaril 1919. a. sõjatrükikontroll

sisse. Eelkontrolli alla kuulusid ainult kaitseväelastesse ja väeosadesse või sõjategevusse puutuvad teated. Kõik muu eelkontrolli alla ei kuulunud. Nii siis oli kogu sõja kestes poliitiliste küsimuste käsitlemine täiesti vaba ning kitsendamata, nagu see meie harilikku-des seadustes on ette nähtud ka rahuaja kohta.

Omavalitsustegelaste korrale kutsumine. Nõudes kindlat korda ja kohusetäitmist nii kaitsevält kui ka kõiki-delt kodanikkudelt, ei võinud Ülemjuhataja sellest erandit teha oma-valitsustegelaste suhtes. Sellepärast nõudis Ülemjuhataja, et oma-valitsustegelased kohalt lahkuks ainult viimaste taganevate väeosade-ga ja nende ringkonda käivate maa-alade vabanemisel vaenlasest kohe ka tagasi pööraksid oma kohtadele. Selle nõudmise vastu eksi-jaid Ülemjuhataja tagandas ametist kui kõlbmatuid. Seesuguse karistuse alla langesid Järva Maavalitsuse esimees Tomberg ja Pärnu rahukohtunik Kurg, kes oma kohtadelt olid Tallinna sõitnud, kuna teatavasti vaenlane ei vallutanud ei Paidet ega ka Pärnut. Sama karistuse osaliseks sai Tartu Maavalitsuse esimees Jans, kes propa-geeris, et Ülemjuhataja Tallinna Kaitsepataljoni koondatud haritlasi rindele ei saadaks.

Iseenesestki mõista, et eelnimetatud sündmused ei haara kau-geltki kõiki sel ajal tehtud korraldusi, kuid nad on toodud kui iseloo-mustavamad, mis ära märgivad seda uut suunda ja uusi abinõusid, mis vägede juhtimises ja ka kogu riigi korraldamises tarvitusele võeti ja mille tagajärjel aegamööda meie tõesti sellest kaosest, mis valitses Vabadussõjas esimestel päevadel kõikidel aladel, välja jõud-sime kindlale korrale.

Ülemjuhataja Staabis Vabadussõja päevil.

Richard Maasing, kolonelleitnant K. S. dipl., Kaitsev. Staabi
II osak. ül. k.-t.

Sõjavangist Saksamaalt jõudsin kodumaale 1918. a. novembri-kuu viimastel päevadel. Viibimata astusin Tartu kaitseliitu. Sealt komandeeriti mind Tallinna — ohvitseride reservi. Tallinna jõudsin 4. detsembril 1918. a. Esialgu määrati mind ohvitseride vahirühma. Kandsin vahiteenistust Ajutise Valitsuse juures.

14. detsembril sain käsu ilmuda Peastaapi. Ootasin seda kut-set ise, sest mõni päev tagasi esitasin Peastaabi ülemale palve, et mind määrataks teenistusse 2. jalaväerügementi. Peastaabis aga tea-tas minule adjutant, et kolonel Laidoner olevat käskinud mind staapi kutsuda. Ajutine Valitsus olevat otsustanud täna, 14. detsembril, asutada Operatiivstaabi, mille alla kuulustan kõik väerinnal teotsevad maa- ja merejõud. Operatiivstaabi ülemaks olevat nimetatud kind-ralstaabi kolonel Laidoner, kes valinud nimekirjadest ohvitseri Ope-

ratiivstaapi. Mina olevat vist nende hulgas. See oli minule uudis. Jäin põnevusega ootama kolonel Laidoneri tulekut.

Varsti astus Peastaabi ootetuppa kolonel Laidoner. Ta ei olnud aasta jooksul sugugi muutunud. Sama energiline, lihtne ja sõbralik kui 62. diviisi staabis. Astusin koloneli juure. Tervitasin. Kolonel algas juttu toonil, nagu poleks meie lahus olnudki ja nagu poleks vahepeal midagi juhtunudki. Sõnu raiskamata küsis minult, kas olen rahul, kui määrab mind endale adjutantiks. Andsin nõusoleku. Sealsamas kolonel Laidoner andis mulle esimesed ülesanded minu uue ameti alal: pidin korraldama järgmise päeva jooksul, s. o. 15. detsembril Sõjamineisteriumi maja neljandal korral ruumid Operatiivstaabi jaoks, muretsema sinna vajalise mööbli, lauad, toolid jne., korraldama sinna traatside, muretsema tarvilikud komplektid topograafilisi kaarte, kirjutusmaterjali jne. Meie jutt kestis vaevalt 10 minutit. Kolonel Laidoner astus Peastaabi ülema juure ja mina asusin saadud käskude täitmisele.

Operatiivstaabi organiseerimine, tänu kindral Laidoneri energiale, läks kiirelt. Huvitav on asjaolu, et Ajutine Valitsus asutas küll Operatiivstaabi ja hiljem Ülemjuhataja instituudi, kuid Operatiivstaabi ülem ja hiljem Ülemjuhataja ise pidid andma nendele asutistele sisu. Anti ainult nimetused; oli tarvis kindlaks määrata võimupiirid, selgitada vahekorrad Valitsuse ja Sõjamineisteriumiga, raudtee- ja telegraafi-telefoni valitsusega jne.

Staabi esimesed päevad elati side loomise tähe all. Kindral Laidoner nõudis kindlat traatsidet rindel teotsevate väekoondiste juhtidega ja väeosadega: põhjas kindral Tõnissoni staabiga ja lõunas kolonel Limbergi staabiga. Side loodi ja sellega algas töö Operatiivstaabis. Sideosakond oli esimene, mis avas tegevuse 15. detsembril kv.-ametnik Hans Tomsoni juhatusel. Sellele järgnes operatiivosakond, mis avas tegevuse 18. detsembril kindralstaabi kapten Paul Lille juhatusel. Nädala pärast töötasid Operatiivstaabi kõik osakonnad: operatiiv-, side-, maakuulamise, teadetekogumise ja raudteeliikumise osakond.

Operatiivstaap sündis traagilisel ajal. Teated, mis jooksid kokku sidevõrgu kaudu, olid kurvad: rindel taganemine, rahvamassides — meeoleolu langus.

Neil kriitilistel päevadel, millal kodumaa saatuse oli vaekausil, ilmnes eredalt meie juhtide suur isiklik mõju ümbruskonnale ja väeosadele. Asutised, väekoondised ja väeosad, mille eesotsas seisid tol tumedal ajal tahte- ja teojõulised, Eesti paremasse tulevikku uskujad juhid, ei kaotanud pead. Kus puudus aga juhtidel tahe ja tegu ja kus olid nõrgad närvid, seal algas lagunemine. Teated, mis tulid meie Põhjarinde juhtidelt, ehkki kurvad, näitasid siiski, et põhjas püsis lootus, et seal oli tahet ja tegu, kuna lõunas oli see kadumas.

Kindral Laidoneri energiat ja usku Eesti paremasse tulevikku ei halvanud ka kõige rusuvamad teated. Vastupidi, mida kriitilisemaks muutus olukord, seda suurem oli tema tahe, usk ja rahu.

Tema energia ja julge usk tulevikku nakkas Operatiivstaabile ja kõigile neile, kellega Ülemjuhatajal oli kokkupuutumisi. Staabis kadus ärevus ja Pagari tänav astus üle raskemast kriisist — „lootuse kadumise kriisist“. Algas töö kindlas usus meie võidusse. Prantslased ütlevad, et nad pääsesid katastroofist Maailmasõja eimestel päevadel ainult tänu sellele, et nende ülemjuhataja marssal Joffre säilitas julguse ja rahu ka kõige traagilisematel momentidel. Sedasama räägivad inglased oma ülemjuhatajast marssal Haig'ist, et 1917. aastal liitlased pääsesid suurest katastroofist vaid sellepärast, et nende ülemjuhataja säilitas rahu, tasakaalu ja usu tulevikku ka kõige kurvematel saatuse momentidel. Suure väejuhi rahu on määratu tegur rahva saatust määravas sõjas.

Kindral Laidoner mõistis poetada usku oma kaastöölisesse ja alluvatesse. Huvitav oli näha, kui nii mõnigi pessimist, astudes kindral Laidoneri kabinetti langenud meeleolus, kaotanud usu oma jõusse ja tulevikku, tuli välja kabinetist uue inimesena. Ta oli saanud tagasi usu jõusse ja oma võimetesse. Kindral Laidoner sugereeris alati alluvaid, et nad saavad hakkama oma ülesannetega. Kui ei ole kangelasi, siis peab neid väejuht ise kasvatama. On tarvis vaid leida tee inimese südamesse ja pingutada inimese enesearmastust.

Eriti tõstis usku nooremates see asjaolu, et kindral Laidoneril polnud kaitseväge organiseerimise ja juhtimise alal „kodanlikke eelarvamusi“ ja „revolutsiooniaegset õrnitsemist“. Ta asus reaalsel alusel ja võttis sõda tõsiasjana. Ta nägi ette sõja tagajärgi: kui meie ei hävita venelaste punaväge, mis tungimas Eestisse, siis hävitab punavägi meid ja mõne aja pärast ka neid, kes tol kriitilisel ajal veel ei aimanud hädaohtu, vaid muhelesid mingisuguses endises vene liberalismi unelmis ja tundsid ainult „päikesepaistelist revolutsiooni“ ja ootasid isegi võõralt võimult paremusi. Moment nõudis karmi reaalsust. Paljud meie rahva vanemad juhid tol momendil olid liiga aatelised ja teetsesid liiga õrnalt.

Igasugune sõda on vägivald, ka meie Vabadussõda oli vägivalda akt selleks, et restaureerida õigusi, mis meilt kord väevõimuga rööviti, ja panna maksma neid ülevaid aateid, mis pesitsesid meie rahva hinges aastasadu. Seda võis teostada ainult jõu ja võimuga. Kindral Laidoner tundis momendi tähtsust. Ta asus tööle kindla käega ja näitas nii meie välistele kui ka sisemistele vaenlastele, et meie Valitsuse ja ülemjuhatause seljataga on kindel võim ja vankumata tahe. Ta andis tunda kaitsevägele ja rahvale, et meie Valitsuse käske tuleb täita tõrkumata. Ta tundis vastutust rahva ja maa ees, aga mitte üksikute huviringkondade ja üksikute poliitiliste voolude ees. Ta oli otsustanud kõik sammud astuda meie rahva aate teostamiseks.

Mida kaugemale minevikku vajub see sangarlik aeg, seda rohkem ununevad tolle aja tõsiasjad. Minule on jäänud meele see suur vahe, kuidas suhtus rahvas novembrikuu lõpul ja detsembrikuu esi-

mesel poolel meie Valitsuse korraldustesse, missugune korralagedus oli igal pool ja kuidas mõni kuu hiljem tõusis Valitsuse autoriteet. Eriti torkas see silma meie sõitudel detsembrikuu esimesel poolel Tapale ja Viljandisse. Kui rahvas sai tunda Valitsuse võimu, siis muutus ka suhtumine Valitsusse. Mass vajab alati kindlat juhtimist ja kindlat kätt. Mass on passiivne ja ta nõuab organiseerimist, juhtimist ja tagapiitsutamist. Ainult siis ta tõuseb. Seda näitasid 1918. aasta viimased päevad. Seni kui puudus kindel võim, oli igal pool korralagedus. Võru ja Tartu langemine näitas seda. Mäletan kõnelust 23. detsembril ühe Tartust tulnud ohvitseriga. See rääkis: „Oleks meil olnud mõned distsiplineeritud kompaniid ja oleks rahvas meid tugevasti toetanud, siis oleks me võinud enamlasti veel kinni pidada, aga rahval puudub usk. Seltskond ja seltskonnategelased ise sünnitavad paanikat. Kui enamlased kuhugile lähenevad, siis kaovad kohe maakonna komissarid, miilitsamehed ja igasugused ametmehed. Sõdurid, nähes, et kõik lähevad minema, ei leia ka põhjust vastupanuks. Hea sõnaga ei saa kedagi kinni pidada. Oleks tarvis näidata kindlat võimu.“ Sõja esimesel kuul ei olnud meil seda „masside vaimustust“, mis tõusis hiljem, kui sammusime võidule. Vaimustuse puudust näitavad säärased faktid, et rikkad peremehed tulid kaitsevärke vastu tahtmist, tulid pastaldes ja toiduta ja nõudsid, et vaene Eesti kroonu neile kõik annaks. Ainukesed, kes tulid vaimustuse ja ennastsalgava hooga, need olid ohvitserid ja meie noorsugu — koolipoisid. Ainult kindla südamega juhid päästsid meid katastroofist ja eriti tuleb toonitada kindral Laidoneri teeneid.

*

Ülemjuhatajal ei olnud sümpaatseid ega antipaateid alluvaid. Ta hindas inimesi nende töö ja momendi vajaduse järgi. Ta nägi hästi inimeste puudusi ja tundis nende pahesid, kuid teadis, et sõda vajab iga isikut ja igast isikust tuleb ikkagi välja suruda tema „parim“. Rahu ajal on aega inimesi sorteerida nende väärtuse järgi.

Ülemjuhataja jutul käis igapäev palju rahvast igasuguste palvete ja soovidega. Palju oli neid, kes käisid Ülemjuhataja juures oma poegade ja sugulaste pärast, kes olid lahingrindel. Ülemjuhataja seisukoht oli kindel sõja lõpuni: temal ei olnud sõjamehi ei suurte ega väikeste sugulastega, ei rikkaste ega vaeste vanematega. Ülemjuhataja hindas sõjamehi ainult nende väärtuse ja riiklikkude huvide järgi. Ta oli õiglane.

Juba Operatiivstaabi esimestel elupäevadel kindral Laidoner pani maksma staabi töös ja elus kindla korra, distsipliini ja moraali, mille põhimõte oli: kuni rindel võitlus, peab staap tööd tegema ennastsalgavalt ja loobuma kõikidest mõnudest, mida seljatagune võiks pakkuda. Staap ei tohtinud olla ainult juhtija-koordineerija, vaid

pidi olema rinde teenija igal alal ja igal ajal. Rinde mured pidid olema kõikide südamele kõige lähemad. Ülemjuhataja juures domineerisid nad alati. Ta suhtus rindesse teisiti kui seljatagusesse. Mul on meeles nii mõnigi juhtum.

Ülemjuhataja Staabi teadetekogumise osakond asetses Kaitseministeeriumi viiendal korral. Selle osakonna töö oli tol ajal äärmiselt närverikkuv. Nii mõnigi mees seal, töö vaheajal, tegi mõne napsi. Ühel hommikul oli viidud sinna viina, vist lahtises nõus, nii et viija oli loksutanud sellest mõned piisad trepile. Tulin staapi koos Ülemjuhatajaga. Ta tundis kohe trepil viina lehma ja aimas, kuhu tilgarida läks. Pahandus oli suur. Ülemjuhataja hoiatas, et seesuguseid mehi staabis, kes ei suuda karsked olla, karistab ta valjult.

Paar kuud hiljem sõitsime Ülemjuhatajaga Lõunarindele. Tullime V. linnakesse, kust meie väed olid mõni päev tagasi punased välja kihutanud. Meie auto peatus kohaliku apteegi ees. Apteegi omanik, kuuldes seda, jooksis välja ja hakkas hädatsema, et meie N. rügemendi N. pataljon olevat röövinud tühjaks tema apteegi ja pataljoni ülem ei olevat seda takistanud. Ülemjuhataja nõudis selgitust. Selgus, et asi polnud kaugeltki nii hull. Oli viidud ära vaid piirituse tagavara, vedelikke, mis kõlbasid joogiks, ja haavasidumise materjali. Selgus ka, et enamlased olid apteegi natsionaliseerinud ja meie vägede tulekuni olid seal peremeesteks. Enamlaste võimutsemise ajal apteegi omanik ei julgenud kellelegi kaebust avaldada. Ülemjuhataja imestas, et apteker pärast seda, kui sai tagasi oma apteegi, haliseb veel seesuguse väikese asja pärast. Hiljem Ülemjuhataja kohtas N. pataljoni ülemat kapten J., kes pidi selgitama selle loo. Ülemjuhataja naeris südamest ja ütles kapten J-le, et raskes lahingus väärib iga mees mõne napsi, ja soovis, et pataljonil ka tulevikus oleks õnne lahingus.

Ülemjuhataja ise ja tema staabi ülem kolonel Soots olid karsklased, isegi suitsetamise mõttes. Ülemjuhataja Staap pidi olema karske. Juhil ja staabil pidi olema kriitilisel ajal selge pea.

Ühel jaanuarikuu hommikul tuli Ülemjuhataja ootetuppa keegi soomusrongi ohvitser kahe sõduriga, kes kandsid mingisugust suurt ratast, mähitud paberisse. Ohvitser soovis ülemjuhataja jutule. Küsisin põhjust. Soomusronglane seletas, et täna olevat tulnud üks soomusrongidest Tartu alt Tallinna remonti. Temal olevat käsk — anda üle Ülemjuhatajale tervitusi ja väike kink. Pärisin üksikasju. Ohvitser seletas, et pärast Tartu vabastamist punastest mõned Tartu rikkamad ärimehed olevat „teinud neile meehead“. Nii olevat Tartu suurkaupmees M. kinkinud neile mõned juusturattad. (Muidugi soomusronglased olid need endile ise „kinkinud“, vist enamlaste poolt raudteejaama kokku veetud ja taganemispaanikas peremeheta jäetud kraamist.) Soomusronglane seletas, et nende teada olevat Tallinnas suur toiduainete kriis, sellepärast nemad tahavadki varustada

Ülemjuhatajat toiduga. Ma aimasin, et sellest tuleb pahandus. Seletasin soomusronglasele, et Ülemjuhataja ei võta vastu ka kõige vähematki kinki ja teiseks, kui Ülemjuhatajale selgub, kuidas omandasite juusturattad, siis tuleb suur pahandus. Ohvitser ei tahtnud mind uskuda. Läksin Ülemjuhataja kabinetti ja seletasin soomusronglase soovi. Asi lõppes nagu aimasin. Ülemjuhataja käskis saata soomusronglase ühes juusturattaga viibimata soomusrongile ja hoiatas, et kui tulevikus rindelt seljataha kellelegi mingisuguseid kinke tuuakse, siis annab ta need isikud, kes sellega seoses, sõjakohtu alla. Hiljem Ülemjuhataja naeris südamest loo üle ja arvas, et soomusronglastele kulub ära pärast rasket tööd mõni nädal head juustu süüa.

*

Ülemjuhataja oli staabile eeskujuks nii töös kui ka isiklikus elus. Ta tuli tööle igapäev kell 0800 hommikul ja tegi tööd öhtuni — kuni kella 2000—2200. Kella 1400—1600 käis Ülemjuhataja lõunatamas. See tööaeg oli maksev kõigile Ülemjuhataja Staabis. Pühapäevad olid tööpäevad. Ainult sõja lõpu poole, rahulikkudel aegadel, oli tööaeg lühem ja peeti pühapäevi. Ülemjuhataja loobus sõja lõpuni kõikidest isiklikkudest lõbudest. Ta oli äärmiselt lihtne oma isiklikus elus. Ehkki Tallinna teatrid reserveerisid aukohad Ülemjuhatajale, ei kasutanud ta neid sõja lõpuni.

*

Kindral Laidoner tundis inimesi — omadus, mida nõutakse kõikidelt suurtelt juhtidelt. Tal kujunes kiirelt mingisugune aimdus oma kaastöölise ja alluvate juhtide iseloomust ja võimetest. Ta eksis vähe. Ta liigitas neid kiirelt nende võimete järgi. Tema üheks esimeseks mureks oli, asudes Ülemjuhataja kohale, nende juhtide väljarookimine vastutusrikastelt kohtadelt, kel puudus teo- ning tahtevõime ja usk meie võidusse. Ta ei eksinud. Väeosad, mis olid lagunemas, uute juhtide all muutusid tubliks ja ustavaks. Ülemjuhataja oli veendunud, et võidule viivad vägesid ainult need juhid, kes ise usuvad võidusse.

Ülemjuhataja püüdis õppida tundma isiklikult kõiki meie vana- maid väejuhte. Juba kolmandal päeval pärast ametisse astumist sõitis ta Viru rindele, et luua isiklik kontakt Viru rinde juhtidega ja tutvuneda olukorraga. Kokkusaamine juhtidega oli Tapal. Ehkki kokkusaamine toimus raskel momendil, Ülemjuhataja siiski tõi kaasa Viru rindelt häid lootusi. 24. veebruaril viibis Ülemjuhataja Viljandis, kus tal oli kokkusaamine Lõunarinde juhtidega. Selle kokkusaamise tagajärjeks oli Lõunarinde juhtide asendamine uutega.

Ülemjuhataja viibis sõja esimesel, raskemal poolel keskmiselt iga nädal 2 päeva rindel. Sõidud rindele sündisid suure lihtsusega — harilikult vedur, paar vagunit ja üks platvormvagon, kuhu oli

asetatud auto. Nendel sõitudel rindele Ülemjuhatajat saatsid ainult tema adjutant, üks käskjalg ja autojuht. Ülemjuhataja nõudis, et tema juures ei viibiks ükski liigne inimene ajal, millal iga inimene oli kallis. Kindral Laidoner ei lubanud tarvitada oma isikliku julgeoleku suhtes kõige vähematki ettevaatuse ja julgeoleku abinõu. Ta oli oma isiku suhtes täieline fatalist. Mäletan Ülemjuhataja esimest sõitu Viljandisse. 23. detsembri keskööl lahkus vedur kahe vaguniga Tallinna kitsaroopalise jaamast Tallinn-Väike. Hommikul kell 0700 pidime olema Viljandis. Öösel suleti Türi jaamas tee meie rongile. Roobastele oli asetatud raudteeliiper. Vedur, ehkki tasase sõiduga, jooksis otse liiprile. Hoop oli tugev, meie vagunid ragisesid. Mina jooksin vaguni ukse juurde, et jõuda selgusele, mis juhtunud. Meie vedur oli ümbritsetud lõuna poolt taganevate Põhjaarmee Pihkva korpuse sõduritest, kes olid meie rongi kinni pidanud ja nõudsid, et meie vedur rakendataks nende ešelooni ette, mis pidavat Tallinna poole minema ja seisvat praegu vedurita Türi jaamas. Ainult ähvarduste ja sõimuga saime venelasi nii kaugele, et loobusid veduri röövimise kavatsusest. Mäletan üht hilisemat juhtumit. 31. mail oli Ülemjuhataja Volmaris. Ülemjuhataja otsustas sõita sealt autoga Riia—Pihkva maanteed mööda Pihkvasse, mis oli vallutatud meie vägede poolt. Meie auto kihutas 60—70-km kiirusega Pihkva poole. Sõitsime läbi maa-ala, kus veel mõni päev tagasi olid enamlased ja kus üksikud enamlased võisid ümber kolada veel tol ajal. Moglino jaama läheduses oli kivitee läbi kaevatud. Meie auto lendas suure kiirusega takistusse. Auto purunes, meie jäime terveks. Ülemjuhataja ronis naerdes välja purunenud autost ja seletas, et õnnetus tuli vene papi tõttu, keda võtsime autosse Irboska juures (oli minemas jala Irboskast Pihkvasse). Kindral Laidoner, kui aga tema autos oli ruumi, oli alati vastutulelik teekäijatele. Läksime jala Moglino jaama, kus õnneks seisis meie soomusrong, mis viis meid Pihkva sillani.

*

Kindral Laidoneril olid juba Vabadussõja esimestel päevadel kindlad välispoliitilised põhimõtted. Ülemjuhatusel esimestel päevadel „Vene rahvusliku komitee“ juhid püüdsid korduvalt veenda Ülemjuhatajat, et peame teotsema venelastega võimalikult tihedamas kontaktis ja looma vene valgetega ühise enamlaste vastase rinde. Kindral Laidoner oli täiesti selle vastu. Ta nõudis, et kõik vene väeüksused, mis soovivad võidelda meiega ühiselt, meie territooriumil, peavad täielikult alluma Eesti ülemjuhatusale. Kindral Laidoner ei usaldanud vene valgeid. Ta oli ka tagasihoidlik igasuguse välisabi suhtes ja toonitas juba tol ajal, et välisabi läheb meile hiljem kalliks maksma. Ta püüdis oma jõududega vaenlasest jagu saada. Teiselt poolt tegi ta kõik selleks, et luua ühist rinnet vene enamlaste vastu soomlaste, lätlaste, leedulaste ja poolakatega. Võib kindlasti öelda, et kindral Laidoner pani kõige tugevama aluse Eesti-Läti liidule ja oli esimene, kes näitas reaalse koostöö võimalusi Balti liidule.

Ülemjuhataja kriisid.

Ja an Soots, kindralmajor K. S. dipl., Vabadussõja-aegne Ülemj. St. ül.

See kindel kord, mille Ülemjuhataja oma ametisse asumisel igal pool sisse seadis, eriti veel need valjud abinõud, millega seda tuli teostada, olid täiesti vastuolus tolelaegse seltskonna meeleoluga. Seltskond oli juba Kerenski ajal harjunud lodeva korraga ja kujutas enesele ette, et demokraatlikus riigis säärane kord on täiesti normaalne. Eespool on juba märgitud, et sõja algupäevil ülemjuhatause instituuti ei saadud luua just rahva meeleolu tõttu ja et see sai võimalikuks alles pärast tööliste riigivastast väljaastumist 17. dets. Tallinnas, peamiselt aga pärast Tartu langemist ja sellega ühenduses olevaid sündmusi. Niipea aga, kui Ülemjuhataja hakkas korda looma, tekkis tema vastu opositsioon. Kohvikute ja joogimajade pidajad said nende asutiste sulgemisel ainelist kahju ja loomulikult agiteerisid seesuguse korra vastu. „Kuld Lõvi“ omanikkude trahvimine tekitas opositsiooni Ülemjuhataja vastu Tallinna kõrgemas seltskonnas, kuna selle omanikkude hulka kuulusid mõned tuntud seltskonnategelased. Kohalt tagandatud maakonnavalitsuste esimehed kogusid allkirju oma süütuse tõenduseks, mida vastavad delegatsioonid esitasid Valitsusele ja Maapäeva juhatusesele, paludes tühistada Ülemjuhataja korraldusi. Seesuguses olukorras Ülemjuhatajalt loodud korda salliti enam-vähem ainult sel ajal, kui vaenlane oli liginemas Tallinnale; niipea aga, kui vaenlane löödi Tallinna alt taganema, tõsteti häält ka ülemjuhatause vastu.

Samal ajal oli kerkinud valitsevates ringkondades üles küsimus, kuigi hoopis teistel motiividel, mõne välismaalase määramisest meie Ülemjuhatajaks. Nimelt Maapäev oma koosolekul 27. detsembril 1918. a. oli otsustanud paluda Inglismaad määrata inglise kindral meie maal võitlevate vägede Ülemjuhatajaks, kelle alla käiksid kõik Eesti Vabariigi kulul organiseeritud eesti ja teistest rahvastest väed. See otsus teatati 4. jaanuaril 1919. a. hr. A. Hankole, Eesti kaitseväge esindajale Soomes, kus oli parajasti käimas vabatahtlikkude organiseerimine Eesti abistamiseks. Seal oleks aga heameelega nähtud Soome kindralit Eesti vägede Ülemjuhatajana. Nimelt kirjutas meie saadik Soomes hr. O. Kallas, et Soome nõuab, nähtavasti kindral Mannerheimi soovitusel, Soome kindral Wetzer'i määramist Soome abivägede ülemjuhatajaks, kusjuures asja tuleks nõnda korraldada, et kindral Wetzer ei oleks mitte täitsa Eesti komando all, vaid juhiks Soome vabatahtlikke „paralleelväe alusel“. Kumbki neist kavatsustest ei leidnud aga teostamist soovitud kujul. Inglise kindrali kutsumine Ülemjuhatajaks langes nähtavasti sellepärast ära, et inglased ei andnud selleks oma kindralit.

Muuseas olgu märgitud, et kindral Laidoner ei olnud eeltoodud kavatsusest sugugi informeeritud ja sai sellest teada alles hulk aega pärast sõja lõppu.

Soome kindrali kutsumisele Ülemjuhatajaks „paralleelväe alusel“ tõmbas kriipsu peale kindral Laidoner oma kategoorilise resolutsiooniga:

„Eestimaal kahte paralleelfronti luua ei ole võimalik. Sõda võib ainult siis edurikkalt edasi viia, kui üks ülemjuhataja on. Kas soomlased käiksid minu alla või mina nende alla, aga kaks korraga ei või juhatada. Ma ei mõtle aga, et Eesti võiks oma väed Soome ülemjuhataja alla anda. 9. 01.“

Samal ajal seltskonna, eriti omavalitsusasutiste kallaletung ülemjuhatajatele aina suurenes. Algatuse selles küsimuses võttis enese kätte Viljandi Maakonnaavalitsus. Nagu teada, oli Viljandi- maal tol ajal väga palju pahempoolset elementi. Viljandi Maakonnaavalitsuse tegelased härra Tibariga eesotsas, kes hiljem võltsimiste pärast kohtu alla langes, olid selleaegse sõjaprokurööri ettekandel säärased mehed, kes nii mõnegi enamluse idee omaks tunnistasid ja sel põhjusel kaitseväevõimude tegevusega rahul ei olnud. Nii saadeti terve rida kaebekirju otsekohe Eesti Maapäeva esimehele. Ära kirja ühest neist Maapäeva juhatus saatis ka Ülemjuhatajale. Selles kaebekirjas tuuakse ette, et Viljandi linna komandant alamkapten Riigov olevat 2. jaanuaril 1919. a. teada andnud, et paljud kohalised meie riigi vastased kodanikud on kinni võetud ja kui peaks linnas korrarikkumisi ette tulema, siis lastakse kõik kinnivõetud isikud ilma kohtuta viibimata maha. Maavalitsus leiab, et seesugune korraldus on toores ning metsik, ei vasta meie demokraatlikule riigikorrale ja alandab meid kultuurrahvaste silmis. Kirjas nõutakse, et sõjavõimud teeksid rahva elusse puutuvaid korraldusi ainult omavalitsusasutiste nõusolekul.

On selge, et Viljandi komandant siin oli oma võimupiiridest üle astunud, sest kindral Laidoner oma käskkirjaga oli lubanud mahalaskmist ilma kohtuta tarvitada ainult sel korral, kui rüüstajad ja röövlid tabatakse kuriteo pealt. Loomulik, et sellepärast alamkapten Riigovi tuli korrale kutsuda, mis ka ülemjuhatus kohe tegi, niipea kui see temale sai teatavaks.

Seega siis 1919. a. jaanuaris oli tekkinud pinev meeoleolu väeülemjuhatajate vastu, mida omakord tõendab asjaolu, et seda ülemjuhataja käskkirja, millega tema Tartu Maakonnaavalitsuse esimehele tagandas kohalt, ei lubanud selleaegne Siseminister Tallinna ajalehtedel ära trükkida. Seda tuli teha „Postimehes“, Tartus.

Kõige selle tagajärjel kindral Laidoner esitas 24. jaanuaril 1919. a. lahkumispalve, mille tekst järgmine:

„Et viimasel ajal minu ja teisest küljest omavalitsuse ja keskvallitsuse asutuste vahel liig suured hõõrumised on tekkinud, mis asjakohast sõjajõudude juhatamist takistavad, palun Ajutist Vallitsust mind vägede Ülemjuhataja kohustest vabastada.“

Kindralmajor Laidoner.“

26. jaanuaril esitas samuti lahkumispalve ka Merejõudude juhataja kapten Pitka, arvatavasti solidaarsuse motiividel.

Võis arvata, et Viljandi komandandi korralekutsumisega Ülemjuhataja poolt on küsimus sõjavõimude tegevuse kohta Viljandis likvideeritud. Kuid ootamata võeti see küsimus ja rida teisi kaebusi Viljandi komandandi tegevuse kohta uuesti päevakorda Maapäeva esimehe hr. A. Birk'i poolt, vastu Ajutise Valitsuse tahtmist, 1. veebruaril kokkukutsutud Maapäeva koosolekul. Sellel koosolekul Maapäeva esimees hr. A. Birk esines ettepanekuga Maapäeva juhatusel saadetud kirju ja proteste üldkoosolekule ette lugeda. Ettepanek võeti vastu ja kirjad, mis sisaldasid haavavaid ütlusi meie väejuhtide tegevuse kohta, loeti ette. Säärase küsimuse viimine rahva selleaegse parlamendi — Maapäeva — ette, pealegi päeval, millal meie vägede poolt vallutati Valga ja Võru, oli selle küsimuse suure kella külge sidumine ja protest kogu ülemjuhatusel süsteemi vastu. Sellest teada saanud, asus kindral Laidoner seisukohale, et kaitseväe haavamine peab Maapäeva üldkoosoleku poolt heaks tehtama või kui seda ei sünni, siis jääb Ülemjuhataja oma lahkumispalve juurde kindlaks. Seepärast siis kindral Laidoner 2. veebruaril kordas oma lahkumispalvet, juurde lisades nõudmise, et nendes maakondades, kus sõjategevus faktiliselt käimas on, s. o. Viru, Võru, Viljandi ja Pärnu maakonnas, peavad kõik kohalikud keskj- ja omavalitsusasutised ajutiselt alluma kohalikkudele sõjavõimudele, aga mitte vastupidi.

Tuleb märkida, et ühenduses eelnimetatud kaebustega kindla võimu vastu tekkis Maapäeval teatud vool, mis pidas tarvilikuks Ülemjuhataja võimu piiramist. Selle voolu esindajaks oli Maapäeva esimees hr. A. Birk. Ühel Valitsuse nõupidamisel esines ta koguni nõudmisega, et kaitseväe koosseisud peaksid kuuluma Maapäeva kinnitamisele. Säärase nõudmisega ei võinud aga kindral Laidoner kuidagi leppida.

Mis puutub kaitseväesse, siis ei või jätta märkimata, et kaitseväge täiel määral toetas kindral Laidoneri. 2. diviisi staabi ülem kapten Rodschild teatas isegi, et temal olevat ešelon valmis, milline tarbekorral Tallinna sõidab kindral Laidoneri nõudmisi toetama, kuid viimane keelas selle kategooriliselt ära.

Ei või jätta ka märkimata, et 1. veebruaril Maapäeval ette loetud kirjad sisaldasid rida proteste ja haavavaid ütlusi ka Ajutise Valitsuse kui kesk võimu vastu. Sellest tegi vastavad järeldused Ajutine Valitsus eesotsas hr. K. Pätsiga, kes esines Maapäevale Valitsuse lahkumisteadaandega. Seega oli Maapäeva juhatus oma tegevusega sattunud vastuollu nii Ajutise Valitsuse kui ka Ülemjuhatajaga. Ta tegi sellest järeldused ja omalt poolt esines lahkumisteadaandega. Seega oli aset leidnud oma ulatuselt harukordne üldine valitsevate võimude kriis.

Nagu kõik poliitilised kriisid lahendatakse sel või teisel teel, nii lahenes ka käesolev. Ta lahenes kõigepealt Ülemjuhataja suh-

tes. Nähtavasti võttis Maapäev Ülemjuhataja nõudmisi tõsiselt, sest ta saatis 3. veebruaril kindral Laidonerile telegrammi, mis algas sõnadega: „Eesti vägede hiilgavate võitude puhul avaldab Eesti Maapäev vägede Ülemjuhatajale oma kõige sügavamast lugupidamist ning palub tema juhatuse all olevatele sõjavägedele Maapäeva tänu edasi anda...“

Sellele vastas kindral Laidoner järgmise telegrammiga:

„Minul on au kõikide Eesti Vabariigi sõjavägede nimel tänada Eesti Ajutist Maanõukogu lahke tervituse eest. Olen kindel, et Vabariigi sõjaväed ka edaspidi oma kodumaad, Eesti demokraatlikku Vabariiki, niisama vahvalt saavad kaitsma kui nemad seda seniajani on teinud.

Tallinn, 03. 02 kell 2150. Nr. 476.

Vägede Ülemjuhataja kindralmajor Laidoner.“

Sellega oli päevakorraks kerkinud ülemjuhatusel kriis seekord likvideeritud ja edaspidi õhkkonna puhastamisele aitas kaasa ülemjuhataja võimupiiride selgitamine vastavates artiklites vastloodud sõjaajakirjas „Sõdur“.

Valitsuse kriis lahenes väga lihtsalt: Maapäev lükkas tagasi ta lahkumispalve. Ametist lahkus aga Maapäeva esimees hr. A. Birk.

Järgmise lahkumispalve esitas kindral Laidoner Asutavale Kogule tema kokkutulemise päeval, 23. aprillil 1919. a. Selle eelja järelood olid järgmised. Asutava Kogu valimiste kihutustööde ajajärgul avaldas „Sotsiaaldemokraat“ artikleid, milles üles kutsuti võimalikult ruttu rahu tegema. Need artiklid mõjusid väeosade meeleolu peale halvavalt, tekitades muljet, nagu ignoreeriks väejuhatust rahutegemise võimalusi. Selle tagajärjel ei püsinud kindral Laidoneri autoriteet väeosades enam endisel kõrgusel ja väeosades hakkas distsipliin lõdvenema, jõudes ühes väeosas, nimelt 6. jalaväerügemendis, rindel Ruhja all, avaliku vastuhakkamiseni, mida tuli likvideerida karmide abinõudega. Arvestades seesugust olukorda ühelt poolt ja teiselt poolt seda, et kui Asutav Kogu tahab väejuhatust muudatusi ette võtta, siis temal selleks oleks vabad käed, et uut ülemjuhatajat ametisse määrata või senisele ülemjuhatajale tema võim kinnitada ja sellega tema autoriteet endisele kõrgusele seada, esitaski kindral Laidoner lahkumispalve. Palve esitamise motiiviks tuuakse ette see asjaolu, et Ajutise Valitsuse ülesanne oli riiki Asutava Koguni viia, kes maa peremees on, ja sellepärast on tema korraldused maksvad ka kuni Asutava Koguni, kes neid oma äranägemisel võib ümber otsustada.

Kuid Asutav Kogu ei lahendanud küsimust; ta mitte üksi ei kõrvaldanud, vaid koguni süvendas olevaid lahkkelisid oma värske

esimehe suu läbi. Nimelt valiti 23. aprillil 1919. a. Asutava Kogu esimeheks hr. A. Rei, kes oma kõnes meie kaitseväge teenete hindamisel kriipsutas alla järgmist: „...tänu tuhandetele kangelastele, kes ööd ja päevad oma elu kaalule pannes juba ligi pool aastat väsimata sõjaliinil seisavad ja peaaegu üliinimlikku vastupidavust ilmutavad ja kõige suurema väsimuse juures siiski kindlad on nagu kalju.“ Seega tunnustati küll „sõjaliinil seisvate“ kangelasmeelt, kuid nimetamata jäeti väejuhatuse, kes muidugi liinil ei viibinud. Veel enam, kui Asutava Kogu esimees nõudis, et need, „kes omavoliliselt seadusi ja kodanlisi õigusi ja vabadust on rikkunud, peavad karistatud saama, ja siin peab Asutav Kogu õiglaselt ja valjult talitama,“ siis tekkis niisugune mulje, et siin tuleb eeskätt mõista väejuhte, sest just neile oli tehtud omavoli pärast kõige rohkem etteheiteid.

Et olukorda selgitada, arvas kindral Laidoner tarvilikuks esineda Asutava Kogu kinnisel koosolekul ettekandega meie sõjalisest seisukorrast. See koosolek peeti ära 30. aprillil 1919. a. Kindral Laidoner andis seal täieliku ülevaate meie kaitseväge organiseerimisest, varustamisest ja operatiivtegevusest. Samuti valgustas ta meie tuleviku väljavaateid. Lõpuks puudutas ta ka vahekorda väejuhatuse ja Asutava Kogu vahel. Viimase küsimuse kohta on kindral Laidoneri enese käega kirjutatud ettekande kavas märgitud kolm kokkuvõtte punkti järgmiselt:

„1) Asutav Kogu ei loe oma ülesandeks maa kaitsmist.

2) Asutav Kogu arvab, et sõjavägi ise sõdib ilma juhtideta ja et meil sitke sõjavägi ise tekkis. Minu mõtte järele on see täieline sõjaväe ülemuste autoriteedi kukutamine, aga ülemusteta mina ei loe võimalikuks sõjaväge juhtida.

3) Asutav Kogu nõuab, et kõik, kes sõja ajal on omavoli tarvitanud, tulevad valju karistuse alla võtta. Mina olen seda kõige rohkem teinud ja mind tuleb kõige enne kohtu alla anda.“

Ettekanne selgitas küll märksa ülemjuhataja ja Asutava Kogu vahekorda, kuid lõplikku selgust see siiski ei toonud, sest kindral Laidoneri lahkumispalve peale ei tulnud ei eitavat ega jaa-tavat vastust, mispärast ülemjuhataja Staabi ülemal tuli nõutada selgust selles küsimuses artikliga „Riigi juhtivate võimude vahekord olgu selge“ ajakirjanduses.

Järgmine kord kerkis üles ülemjuhataja kriis juulikuus samal aastal järgmistel asjaoludel. Tartu tagavarapataljonis 10. juulil leidis aset sõdurite vastuhakkamine, mis sõjaväljakohtuga tuli likvideerida, kusjuures 22 sõdurit surma mõisteti ja otsus kohe täide viidi. Kindral Laidonerile tehti ettekanne alles pärast seda, kui vastuhakkamine oli likvideeritud. Sellest sündmusest hakati Asutavas Kogus kinni ja sotsiaalrevolutsionäärid esinesid arupärimisega, tarvitades sel puhul väejuhtide kohta haavavaid ütlusi. Arves-

tades olukorda, esitas kindral Laidoner lahkumispalve. Küsimus lahenes sellega, et sündmuste uurimiseks määrati erikomisjon kolonelleitnant Kubbo juhatusel. Kui komisjoni materjalid kätte olid saadud ja nende najal Asutavas Kogus seletusi anti, vaibus meeelu ja kindral Laidoneri palve jäeti tagajärjeta.

Pärast seda sääraseid olukordi enam ei tekkinud, mis oleksid nõudnud ülemjuhatajalt lahkumispalve esitamist, ja kindral Laidoner püsis ametis, kuni oli tehtud rahu, lahkudes alles siis, kui ülemjuhatause instituut likvideeriti.

Soomlase mälestusi.

Dr. phil. Lauri Kettunen, professor, Eesti Aitamise Peakomitee poliitiline esindaja Tallinnas Vabadussõja ajal.

Mu töötoa seinal ripub mälestus Eesti Vabadussõja päevilt, ainus konkreetne ese sellest ajast, kuid seda armsam: kindral Laidoneri pilt annetaja allkirjaga, mille kõrvale minu nimi on kirjutatud süütult vigaselt, s. t. eesti foneetika kohaselt ühe t-ga. Seda pilti silmitsedes kerkib sagedasti meelde pikk mälestuste rida päevilt, kus minulgi õnn oli, kuigi enamvähem kõrvaltvaatajana, olla teiste hulgas „ajalugu loomas“. On palutud mindki pidupäeva puhul kindral Laidonerisse puutuvaid isiklikke mälestusi avaldada niivõrd, kui võrd see lühikeses kirjutises on võimalik; katsun seda ka teha, lootes, et minu mälestuste vahest subjektiivne värv lugejat ei sega.

Esiteks väike sissejuhatus. Sügistelvel 1918, kui Eesti kriitiline seisukord ja abi vajadus hakkas Soomes selguma, olin — sest et dotsentuur Helsingi ülikoolis peaaegu palgata amet oli — leivateenistuses elukinnitusseltsis „Salama“, kus minu esimeheks oli vana sõber ja tol ajal tuntud politikamees senaator O. V. Louhivuori. Maailmasõja aegu (vist aastal 1916) olime temaga koos teinud sõidu Tallinna ja Tartusse, kus maad kuulasime „Salama“ Eesti jaoskonna asutamiseks. Louhivuori oli juba üliõpilaspõlves tõsine Eesti sõber ja sellepärast kiindusid meie, „tähtsuseta meeste“, lootused temasse, kui abisaatmine Eestis hakkas päevakorraks kerkima. Alguses kahtles ta küll tublisti selles, kas üldse sõjaväelist abi võimalik on Soomes korraldada. Meeleolu „va Viro“ vastu ei olevat küllalt soe selleks. Kui ma õieti mäletan, astusime me „nooremad“ esimesed aktiivsed sammud selles suunas omapead — kirjutasime asjast ajalehtedes ja isegi saatsime ühe delegaadi, magister O. A. Väisäse (siis alles üliõpilane), varustatud Eesti rahvale adresseeritud üleskutsega Tallinna, kus parajasti Eesti Maapäev koos oli, kellega viimane andis ametlikult edasi töötuse Soome sõjaväelise abi tulekust. Nagu pöördepunktiks oli päev, millal Louhivuoriga (Eesti

saadiku dr. Kallase palvel) läksime kindral Nenose palvele, et tema oma mõjuvõimu maksma paneks suurtükkide saatmiseks Eesti kaitseväele.

Suurtükiväe-kindral Nenonen oli Louhivuori vana sõber; olime temaga olnud koos Tallinnas eelnimetatud sõidul Eestisse, kus ta oli saanud revolutsiooni möllus kergesti haavata.

Kindral Nenonen oli asjale väga vastutulelik. Juba järgmisel päeval seni pessimistlik Louhivuori avaldas tulise üleskutse vabatahtlike kogumiseks ning saatmiseks Eestisse ja varsti oli asi „ametlikult“ käimas. 20. detsembril asutati „Eesti Aitamise Peakomitee“, kuhu liikmeid valiti kõigist erakonnist (sotsialistid keeldusid kaasa tulemast). Minu eesti keele tundmine veeretask mulle kaela Peakomitee esindaja ehk emissari raske ja vastusrikka koha Tallinnas, kus Soome diplomaatiline esindus tol ajal veel puudus. Peakomitee kaudu pidas Soome valitsus muu seas vahetevahel ühendust Eesti Valitsusega.

Juba varem olin paar korda olnud Tallinnas olukorraga tutvunemas ja saanud kokku ka kindral (tol ajal kolonel) Laidoner'iga tema Peastaabi väikeses kabinetis Pagari tänaval. Ma ei tea praegugi öelda, mis jõud temast välja hoovas ja enda külge köitis, aga esimesest silmapilgust võitis ta usalduse täiesti. Tal ei olnud sõjamehe karmust, ei uhket, käskivat välimust, aga sellest hoolimata oli temaga rääkides tundmus, et ta on tõsine, kogenud väeülem, kelle juurest sädelev intelligents, leplikkus ja südameharidus kareda sõjamehe on kõrvale tõrjunud. Seda kinnitasid ühel häälel ka teised soomlased, kes temaga kokku puutusid. Ma omalt poolt katsusin mõjuvõimsaid soomlasi, kes Tallinna sattusid, mõneks minutiks Laidoner'i juurde viia ainult selleks, et kuulda saada korduvat tunnustust: „On ometi õnn, et Eesti kaitseväl on niisugune Ülemjuhataja“. Olin küllalt teadlik sellest, et Kaitseväge Ülemjuhataja asi ei oleks niisuguseid külalisi vastu võtta, aga lootsin, et ta muidu diplomaatiast aru saab. Ta oligi alati nõus, välja arvatud üks juhus kevadel, millal soome vabatahtlike uute abi kavatseti korraldada ja kaks sotsialistide juhti (Voionmaa ja Keto) Tallinnas viibisid oma erakonnale informatsiooni nõutamas. „Mis mul politikameestega tegemist, viige nad Strandman'i juurde!“ ütles kindral mulle peaaegu pahaselt. Oma vähenõudlikkuses ta vaevalt teadis, millest ta seekord keeldus.

Alguses oli kolonel Laidoner Soomes muidugi tundmata suurus ja ei olnud ime, et mures oldi selle üle, kas Soome vabatahtlike Ülemjuhataja seisab oma ülesande kõrgusel. Sellest see tuli, et kindral Wetzter oma Tartu staabiga sai Kalmi ja Ekströmi pataljoni üldjuhiks ja vähemalt vormiliselt ka Eesti Lõunarinde ülemaks. Oli koguni kavatsus katsuda upitada teda Eesti Kaitseväge Ülemjuhatajaks, aga seda halenaljakat plaani ei ole kohane siin puudutada. Minister dr. Kallas võib sellest jutustada, kui tal

asi veel meeles oli. Muidugi häbeneti seda kavatsustki kohe, kui oldi Laidoner'iga kokku saadud ja tema võimeid nähtud.

Esimestena saabunud Soome vabatahtlikele pidas kindral Laidoner Peetri platsil paraadil lühikese kõne, mille ma soome keelde tõlkisin. Kõne sisust on mulle meelde jäänud ainult ta üdi. „Teie,“ ütles kindral, „olete oma vennasrahvale õigel ajal appi tulnud. Tänu teile selle eest! Teie olete ühe vabadussõja juba võitnud, oma kodumaa vabastanud, ja ma olen kindel selles, et me ühes võidame ka teise vabadussõja.“ Sõnad sattusid nagu naela pea peale. Vist töötasid sel silmapilgul Soome poisid, kellest suurem osa tõesti oli saabunud „Soome vabadussõda jätkama“, oma südames, et nad tahavad olla ülemjuhataja usalduse väärilised.

Esimesed nädalad möödusid suurepäraselt. Vallutati Narva, vallutati Valga ja soomlased olid igal pool liigseltki aupaistuses ning hakkasid muidugi ennast üle hindama. Siis järgnes positsioonisõda, mehi saadeti väerinde taha puhkusele, ja Peterburi hotell Tallinnas — soomlaste etapi maja — oli alati ohvitsere täis. Vabatahtlike sõjaväeline distsipliin on ju alati nõrk ja kõik mäletavad neid valatusi, millega said toime meie vabatahtlikud nii Tallinnas kui ka mujal rinde taga. Oli rõõm näha, kuidas kindral Laidoner neile kaebustele reageeris, mis tema otsustada anti. Nende „suuri teeneid hinnates“ vaadati isegi ränkadele eksimustele läbi sõrmede. Laidoner'i üks kõige tugevamaid külgi oli see, et ta kergesti mõistis likvideerida hõõrumisi leplikkusega ja mõjuvate sõnadega. „Rohkem kui pool minu energiast kulubki selleks, et igasugu hõõrumisi ja vahearusaamisi kõrvaldada“, kaebas ta kord. Väga raskesti seiskorras näis ta olevat eriti Kalm'i ja Wetzser'i vahekorda selgitades. Wetzser oli ju Kalm'i (ja Ekström'i) otsekohene ülem ja isegi kogu Lõunarinde juhataja, aga, nagu tuttav, põlgas Kalm seda „rootsi kindralit ja tema Tartus purjutavat staapi“ ja ei kuulunud ta sõna, vaid tegi ja otsustas, mis tahtis. „Peaaegu Teile märkuse tegema,“ kuulsin kord kindral Laidoner'i Kalm'ile ütlevat, aga mulle paistis see „märkus“ niisugusena, nagu ta oleks tunnustus „Põhjapoegade“ juhatajale tema vaprate tegude eest.

Kalm armastas niisama palju toredust kui Laidoner lihtsust. Kord ilmus Kalm minu juurde emissariaati, aga missuguse hiilgusega! Uks lendas lahti ja tema adjutant raporteeris: „Oberst Kalm“. Koridoris seisis kaks viirgu sõdureid täies relvastises, isegi käsigranaadid rippusid meestel vööl, ja viirgude vahelt sammus tuppa Kalm, kuna adjutant ja ihukaitseväge jäid ukse taha ootama. Kord astus ka kindral Laidoner emissariaati sisse. Mitte ühtki saatjat, viisakas koputus uksele, muud midagi. Ta oleks ju võinud parem mind enda juurde kutsuda (nagu sagedasti tegigi), aga mul oleks tõesti üks armas mälestus vähem, kui ta seda käiku ei oleks ette võtnud. Tema tuleku põhjuseks oli üks, „ilma sõnadeta“ telegramm: „Kindral Laidoner'ile, isiklik, väga sala.“ Telegramm

ise jäägu siin kopeerimata (ta oli dateeritud 24. II 19 ja kandis Puskari allkirja). Olgu tema sisu kohta niipalju öeldud, et ta puudutas Wetzer'i ja tema staabi suhteid kohalikkude sakslastega ja Wetzer'i oletatud kavatsusi Kalmi kõrvaldada ja teda asendada Ekströmiga või rootslastega, kes baltlaste poole hoiaksid ja tarbekorral aitaksid „riiklikku korda ümber luua“. Laidoner telegrammile suurt tähtsust ei andnud, pidades Wetzerit „täitsa lojaalseks ja ausaks sõjameheks“, ja ma kinnitasin talle sedasama, teades, et Wetzer — olgugi rootslane ja vene väes koolitatud ohvitser, kellel hõimusümpaatiad Eesti vastu muidugi puudusid — ometi soomlaste ringkondade usaldusmehena Eestisse oli saadetud. Telegrammi tõlkisin ja saatsin edasi Helsingisse oma lisandustega, mis küll minule saatuslikuks kippusid saama, kuna ma balti sakslaste intriigidest küllalt teadlik olin ja oma arvamist ei jätnud avaldamata. Louhi-vuori ja Holma saadeti jalamaid Tallinna ja kui Laidoner'i jutule läksid, ei võetud mind kaasa. Sellest juba aimasin, et uurima oli tulnud — minu tegevust! Pärastpoole kuulsin Laidoner'ilt endalt, kuidas ta minu vastu esitatud „süüdistusakti“ olevat tühistanud. Aga kes olekski tol ajal Soomes uskunud, et sakslased ja jumaldatud von der Goltz oma sõjariistad esimesel sündsals juhtumil valmis olid pöörama Eesti vastu. Patt oli ka balti sakslasi kahtlustada ja kahekordne patt mõelda, et Soome rootslased on meie hõimuasjus kahtlane element. „Kaks keelt, aga üks meel,“ ütleb vana soome laul. Esimest Soome saadikut Eestis dr. Kairamo't ja tema arvamisi neist asjust mäletavad vist veel mitmedki.

Aga upun juba mälestusisse, mis ainult väga kaudselt puudutavad meie austatud juubilarit, unustades pealegi, et raiskan kallist ruumi tähtsamate kirjutiste jaoks. Lõpetangi, tuletades meelde üht anekdooti (ta võiks küll ka sündinud lugu olla), mida Tallinnas sõjaajal kuulsin ja mida kindral Laidoner'i karakteriseerides juba ühel teisel puhul olen tarvitanud. Vene ohvitserid nõudsid mäletatavasti Vabadussõja algul, et Eesti ohvitserid neid sõjaväelise aundmisega esimesena tervitaksid. See häbematu nõudmine tekitas palju paksu verd ja asi anti viimaks ülemjuhataja otsustada, kelle käest jäädi ootama karmi sõna venelastele. Aga otsus oli üllatav: „Viisakam tervitab esimesena.“ Arvan, et psühholoogiliselt õigemal lahendust selle tühise asja otsustamiseks oleks vaevalt keegi võinud leida.

Kas Laidoner sõjastrategina oli suur, seda ma võhikuna ei julge otsustada. Sõja hiilgavad tulemused igatahes lasevad seda järeldada, olgugi et Laidoner'i kõrval olid ka teised väga tähtsad ülemad: tema „parem käsi“ kindral Soots (missugune suurepärase täiendus kindral Laidoner'ile!), Pitka, Tõnisson, Pödder, Larka, Puskar ja mitmed teised. Kuid üht ma julgen väita: inimesena oli kindral Laidoner keset sõja- ja kirgede möllu tõesti suur. Oleks igal rahval niisuguseid kaitseväelasi ja politikamehi küllalt, siis — jääks sõdagi tulemata.

Taani vabatahtlike kompani ülema mälestusi.

Richard Borgelin, kolonelleitnant.

Kindralleitnant Laidoner on tuntumaid eestlasi välismaal. Ing-lased on temale usaldanud vastutusrikkaid ülesandeid, poolakad on teda kohelnud kui vürsti ja Rahvaste Liit hindab temas suurt riigi-meest ja diplomaati. Kõik teavad seda. Mina tahan vaid kirju-tada oma esimestest muljetest temaga kohtamisel esmakordselt ja tema suhtumisest minu kodumaasse.

Taani-Eesti klubi ja muude seltskondlike organisatsioonide kutsel külastas kindral Laidoner kaks aastat tagasi Taanit. Tol korral intervjueerisid teda mitukümmend ajalehetöötajat, kes kuulusid väga mitmesuguste ilmavaadete poolehoidjate hulka. Hil-jem kirjutasid aga kõik kindralist ülistavalt ja kõiki kirjutisi läbis-tas ühine joon, et kindral on osav diplomaat ja tark riigimees. Et Taani kuningas teda visiidile palus, see oli kõigile endastmõistetav. Taani välisminister dr. Munck on kindrali isiklik sõber. Nad tut-vusid töötamisel Rahvaste Liidus.

Arvan, et kindrali esimesi kokkupuuteid taanlastega oli ajal, kui minul oli au tema käsutusse anda Taani vabatahtlike kompani — Eesti Vabadussõja päevil.

Minu reis vabatahtlikega Taanist Eestisse sündis Helsingi kaudu, kus mul oli kokkusaamine kindral Mannerheim'iga. Viimane, osutades suurele maakaardile, kus olid märgitud Eesti Vabariigi piirid, tähendas: „Eestlaste seisukord on praegu väga raske, kuid nad pääsevad sellest. Nendel on suur õnn omada väga andekat Ülemjuhatajat kindral Laidoner'i isikus, kes juba Maaailmasõja päe-vil võitis Vene armee ridades kuulsuse väejuhina. Teie, kapten Borgelin, võite end rahulikult tema käsutusse usaldada.“

Olin oma kompaniga juba paar nädalat viibinud Nõmmel ja teinud viimaseid ettevalmistusi rindele sõitmiseks. Veel polnud mul avanenud juhust isiklikult tutvuda Ülemjuhatajaga, kelle allkirja kandis iga käskkiri kaitsevägedele ja kelle nimi kõlas kõigi suus.

Täna oli päev, millal ootasin kindralit isiklikult minu kompani ülevaatusele, enne meie sõjateekonna algust.

Veel mõni minut puudub kella 1200, millal saabub Ülemjuha-taja. Mu kompani oli rivistatud rühmakolonni. Iga rühma ees sei-sis rühmaülema-leitnant, mina asetsesin omal kohal ratsahobusel.

Olin Taanis sageli kindralitele esitlenud kompanisid ja suure-maidki väeüksusi. Olin vilunud selles ülesandes. Oma kogemuste põhjal arvasin, et ka täna tuleb mind inspekteerima morni, pahase näoga kindral, kellel habe hall ja hallid juuksed, kui mitte hoopis palja pealaga. Teadsin samuti, mis armastasid kindralid küsitleda ja millele pöörasid nad erilist tähelepanu. Kuid seekord avanes mul elus esmakordne juhust esitleda oma kompanit võõra rahva kind-

ralile, kes oli kuulus maailma suurimas Vene armees ja kes nüüd juhtis oma rahva meeleheitlikku võitlust punaste vastu.

Olin pingul ootusest. Vist kartsin võorast, vana ja morni kindralit.

Mu ratsakäskjalg valvas ees teekäänakul. Tema ülesanne oli teatada Ülemjuhataja auto saabumisest.

Täpsalt kell 1200 kihutab käskjalg tuhatnelja minu suunas. Tean, mis see tähendab. Annan käskluse: „Kompani! Ret!“

Järgmisel hetkel näen vaid tohutut tolmupilve, mis keerutub üles puuladvuni. Samas peatub kindrali auto minu kompani ees.

Autost väljub noor, sihvakas ohvitser. Ta näib olevat blond, suurte säravate silmadega ja inglasliku näoga. Hoolimata oma lihtsast mundrist, millel puudusid läikivad kuldnööbid ja hõbeilusused, jättis ohvitser erakorraliselt elegantse mulje.

Algul arvasin, et too noor ohvitser on vana kindrali adjutant, kes tahab oma ülemust autost väljaastumisel toetada. Samas aga selgus mulle kõik, kui nägin tolle ohvitseri kindlat ja julget ülesastumist. Mõistsin siis, et haruldaselt noor ohvitser ongi Eesti armee kuulus Ülemjuhataja.

„Giv agt! Praesenter Gever!“ käsklesin.

Kompani võttis püssid tervituseks ja mina ratsutasin allalastud mõõgaga kindralile vastu:

„Härra kindral, kapten Borgelin kannab ette, et Taani vaba-tahtlikkude kompani koosseisu kuulub 12 ohvitseri, 12 allohvitseri ja 189 sõdurit.“

Ülemjuhataja koos oma saatjaskonnaga, kuhu kuulusid tema staabi ülem kolonel Soots ja Taani peakonsul Johanson, tegi minu kompanile ülevaatause. Kindral esitas mitmesuguseid küsimusi, mis mind tõi veendele, et mul on tegemist asjatundjaga, kellele pole võõras ükski pisiasi kaitseväs.

Mu kompani sooritas mõned harjutused, proovisime Nõmme metsa all lahingudrilli. Mu allohvitserid-kuulipildurid näitasid oma osavust kergekuulipilduja käsitsemises.

Kaks tundi veetis Ülemjuhataja mu kompani juures. See lühike aeg andis meile kõigile mõista, alates ohvitseridest kuni kõige noorema sõdurini, et oleme õige Ülemjuhataja käsutuses. Ning selle kindlustundega oli meil palju kergem sõita lahingutesse.

Usun, et ka kõik Eesti väeüksused tõttasid rindele sellise kindlustundega, mis oli esimene samm eestlaste võiduks.

Inglise merejõudude juhataja hinne.

W. Cowan, adm., K. C. B., D. S. O., N. V. O. Ingl. merej. juh. Balti merel 1919. a.

Mäletan kindral Laidoneri 1919. aastast — Eesti ajaloo kriitilisemast aastast — kui väsimata võitlejat, kes armastas ja usaldas raske surve all teotsevat, ent julget kaitseväge ja kogu rahvast,

kes oli valmis võitlema ka siis, kui asjad olid kõige tumedamad ning lootusetu. Samuti nagu meie hertsog Wellington (Duke of Wellington) ja hiljem lord Kitchener, ta ilmus kohtadele, kus seisukord oli kõige hädaohtlikum ning kriitilisem ja ei hoidunud kunagi võitlustormidest ja pingutustest. Ta oli täis lootust ja alati leidlik abinõudes, kui kaitsejõudude moraalilis oli märgata rahulolematust.

Uhkustundega tuletan alati meelde seda, et mul oli võimalus seista kindral Laidoneri kõrval ja toetada teda oma laevade ning meestega sissetungijate tagasitõrjumisel ning Eesti iseseisvuse võitmisel. Ma leian, niipalju kui ma otsustada võin, et ta on sündinud sõjamehe annetega; neid viise, millega ta oma sõjast väsinud vägesid, keda ei heidutanud vastase suur arvuline ülekaal, vahetpidamata võitluses mõjutas ja julgustas, ei saa see, kellel oli temaga kokkupuutumist, kunagi unustada. Tema hiilgav, suuremeelne ja elav iseloom paistis silma haruldase selgusega just siis, kui seisukord oli kõige hädaohtlikum.

Kindral Laidoner kui Eesti-Läti ajaloolise ülesande õige tõlgitseja.

Eduard Kalninš, kindral, Läti armee suurtükiväe inspektor.

Eesti Vabariigi 15. aastapäeva Läti rahvas märkis ära suurimate sõprustunnetega. Mõlema rahva üksteisest arusaamine muutub ikka kindlajoonelisemaks. Nad on juba praegu jõudnud kindlale veendumusele, et nende saatus oli tihedalt seotud minevikus ja on seda ka tulevikus. Mõlemad vabariigid oma lühikesel iseolemise ajal on teinud hiiglatöö: on kindlustatud demokraatlik riigikord, on uuesti korda seatud sõjas ja revolutsioonis lõhutud majanduslik elu. Kui meie praegu siiski koos kogu maailmaga elame läbi rasket majanduslikku surutist, siis ei tule otsida selle põhjusi meie maades, vaid riikides, millised on arendanud äärmuseni oma tööstuse. Oleme teinud hiigla edusamme kultuurilises arenemises ja sel alal on vaba valitsemiskord jätnud kõige sügavama jälje meie mõlema rahva ellu. Võiks ainult soovida rohkem majanduslikku koostööd mõlema riigi vahel. Loodame, et valitsused ja seltskonnategelased ka selle küsimuse lahendavad hästi.

Kuid kas praegu elame üle ainult majanduslikke raskusi, kas võime praegu pühendada ainult majandusliku kriisi kõrvaldamiseks kogu oma jõu ja tähelepanu?

Kui oleme tähelepanelikud, siis näeme, et igal pool meie ümber, teiste riikide elus, sünnivad sotsiaalsed ja poliitilised nihkumised, on käimas sisemised võitlused ja siin-seal tuleb esile tunnismärke ka välisteks sõjalisteks kokkupõrgeteks. Isegi suurriikide tunnustatud poliitilised tegelased — rahuideede eestvõitlejad — vaa-

tavad jälle pessimistlikult Euroopa rahu probleemile. Maailmasõda jättis raske päranduse Euroopa riikidele. Hädaohud, mis kerkivad väljaspool, peavad siduma kindlamini igal alal meie kahe riigi liitu. Siis muutume mitmekordselt tugevamaks kui oleme seda üksikult.

Seesuguse meeoleu all olgu minule lubatud kutsuda esile mälestusi mõlema rahva vabadusvõitluse momentidest ja selle võitluse silmapaistvamast juhust kindral Laidoner'ist.

Kui endine Põhja-Läti brigaadi ülema abi ja suurtükiväe ülem algasin ma tööd Läti rahvuslikus sõjaväes Eesti territooriumil, kindral Laidoner'i ülemjuhatause all. Teenistuse asjus tuli mul väga tihti puutuda kokku kindral Laidoneriga ja tema staabi ülemaga kindral Sootsiga, samuti ka teiste isikutega Ülemjuhataja Staabis ja Kaitseministeeriumis. Sellest ajast olen säilitanud kõige paremad mälestused. Neil aegadel lahendati hulk äärmiselt suure tähtsusega küsimusi. Nüüd, kus on möödunud sellest palju aastaid ja tehtud töö on leidnud valgustamist rahuajal, võin ma ütelda puhtast südamest — tol ajal tehti kõik, mis oli üldse võimalik teha toleaegses olukorras, ja tehti seda kõige paremini.

1919. aasta 1. veebruariks sangarlik Eesti kaitseväge kindral Laidoneri juhtimisel oli vabastanud peaaegu kogu Eesti territooriumi enamlastest. Kuid Läti, välja arvatud Liibavi linn ja selle ümbrus, ägas veel punaste terrori all ja vabaksjäänud Läti osas oli peremeheks saksa okupatsioonivõim kindral von der Goltzi juhatusel. Läti sõjalised jõud lõunas — Kuramaal — olid veel loomise ja kujunemise astmel. Formeerimisel olid läti kolonel (kindral) Balodise osad ja Balti sakslaste langesväär.

Erilise kokkuleppe põhjal Läti ja Eesti valitsuse vahel, juba jaanuarikuu lõpul, kolonel Zemitan algas Eesti territooriumil 6 läti omakaitse-kompani organiseerimist (Tallinnas, Tartus ja Pärnus). Hiljem, 18. veebruari lepingu põhjal, juba lätlaste kaitseväeteenistuse seaduse alusel, algas läti väeosade moodustamine. Algul kavatseti formeerida Tartus üks läti jalaväepataljon ühe suurtükiväerühmaga, kuid võitluste käik ja mobiliseeritud lätlaste küllaline arv, mis leidis Eestis ja eestlaste poolt vabastatud Valgas, Ruhjas ja ümberkaudsetes valdades, sundis kolonel Zemitani paluma kindral Laidonerilt luba suuremate üksuste formeerimiseks. Siin peab tähendama, et väeosade formeerimine nõuab palju abinõusid, mis-sugused puudusid tol ajal Läti valitsusel. Lepingu põhjal Eesti väejuhatatus maksis läti sõduritele palga ja võttis enda peale nende varustamise võimaluste piirides toidu, relvade ja laskemoonaga.

Vaatamata raskustele ja puudustele, mida kannatas Eesti kaitseväge ise, kindral Laidoner pooldas palvet ja toetas Läti väeosi materiaalselt niipalju, kui see oli võimalik. Selle lepingu tagajärjed olid äärmiselt tähtsad, sest saatus otsustas, et mõlemad rahvad mitte üksi ei puhasta oma territooriumi punasest võimust, vaid purustavad koos lõplikult ka oma igivana ajaloolise vaenlase ja rusuja — saksa raudrüüti.

Tartus pandi alus kahele vanemale Läti armee jalaväerügemendile — Volmari ja Võnnu rügemendile ja Volmari suurtükipatareile.

Lätlased vabastatud territooriumil võtsid kokku kogu oma jõu, et moodustada seal kaitseväge, sest kõigile oli selge, et ainult rahvuslik sõjamees, relv käes, võib vabastada isamaa korralagedusest ja päästa õnnetusest. Läti valitsus, võideldes Liibavis Saksa intriigidega ja olles toetatud liitlaste poolt, tegi, mis võimalik selleks, et põhjas kasvaks tugev jõud.

Kindral Laidoneri poolt toetatud Läti sõjalised jõud põhjas kasvasid. 1919. aasta juunikuul Põhja-Läti brigaadis — rindel ja seljataga — oli kokku umbes 10.000 sõjameest, kes kõik ei olnud küll veel relvastatud ja varustatud. Kui suur tähtsus oli nn. „põhjastel“, on näha juba sellest, et juunikuul lõpul viidi Ruhjast tagavararügement raudteed mööda Tallinnasse ja sealt Inglise sõjalaeval 1600 sõdurit ja ohvitseri Liibavisse, kus tulid maale 30. juunil Jelgava (Miitavi) rügemendi nime all.

Juunikuul algul mõlemal rahval oli ainult ühine kommunistidevastane rinne, siis ootamata tekkis uus — saksa rinne. Pärast Põhja-Läti vabastamist kommunistidest viimased taganesid suure kiirusega ida poole. Lõuna poolt tulev, von der Goltzilt juhitud landesväär, mis koosnes peaaesjalikult balti sakslastest, saksa okupatsioonivägedest ja rauddiviisi osadest, ei liikunud mitte ida poole, et enamlasti taga ajada, vaid põhja poole, Valga suunas ja kirde poole — Luubani järve suunas, ähvardades sellega Eesti ja Läti vägede seljatagust. Aprillikuul oli kujunenud Lätis seadusevastane Niedra valitsus, kes võimutses sakslaste tääkide najal ja kes oli saksa kindral von der Goltz'i soovide täitja. See valitsus püüdis purustatud ja kärbitud Saksamaale, temalt võetud asumaade asemele, kindlustada uusi asumaid Baltimaal, kus olid juba ees saksa pioneerid — kohalikud balti sakslased. Niedra valitsust ei olnud tunnustanud ükski riik, kuid siiski see valitsus sõandas rääkida Läti nimel. Von der Goltz, otsides konflikti Eestiga, oli kombineerinud peenelt: Niedra valitsus deklareeris, et Eesti kaitsevägede viibimine Läti territooriumil on Läti suveräniteedi rikkumine. Pärast esimest kokkupõrget sakslased vallutasid Võnnu. Liitlaste sõjaliste missioonide vahetalitusel tulid nõupidamistele landesvääri esindajad ühelt poolt ja Eesti-Läti esindajad teiselt poolt. Esimesed seadsid üles nõudmise, et Eesti kaitseväge peab taganema põhja, Eesti-Läti etnograafilise piiri taha, ja Läti väeosad peavad tulema üle Niedra poole või taganema koos eestlastega. Minu eesmärgiks pole selle momendi kirjeldamine; tõin seda vaid selleks, et lugeja veel kord tuletaks meelde ja mõtleks selle tõsise sündmuse üle Läti-Eesti kujunemise ajaloos. Neid sakslaste nõudmisi 10. juunil Võnnus toetasid ka liitlaste sõjaväelised esindajad, P.-Ameerika Ühendriikide kolonel Green'iga eesotsas. Meie ei tohi unustada ka seda, et tol momendil von der Goltz'il olid Läti ja Leedu territooriumil

suured saksa väed. Minul kui Läti sõjaväe esindajal oli neil läbirääkimistel asi selge — võisin ainult lükata tagasi need häbematud ettepanekud. Sootuks teine oli olukord Eesti kaitseväe esindajal kolonel Rink'il ja Eesti Kaitsevägede Ülemjuhatajal kindral Laidoner'il. Nemad pidid kõigepealt mõtlema oma isamaa huvidele ja ainult siis oma liitlase — Latviija — huvidele. Selles olukorras oli tarvis olla äärmiselt kaugelenägijaks politikameheks ja äärmiselt julgeks väejuhiks. Oli tarvis otsustada, mis teha: kas anda nõusolek või võidelda edasi juba kahe vaenlasega — punaste enamlastega ja mustade sakslastega. Kindral Laidoner asus õigele teele: ta mitte üksi ei loobunud tingimuste vastuvõtmisest, vaid esines energilise ja sootuks vastupidise nõudmisega: landesväär ise peab taganema lõuna poole, kindlaksmääratud joone taha. Viimast nõuet toetasid ka liitlaste sõjaliste missioonide esimehed Inglise kindral Gough'iga eesotsas.

Sakslased lugesid endid tugevamaks ja otsustasid küsimuse lahendada oma kasuks relvaga. Nad katkestasid käimasolevad rahu läbirääkimised ja tungisid kallale. Nii algas ajalooline Võnnu lahing 19.—23. juunini 1919. a. Ühendatud Eesti-Läti kaitsevägi saavutas hiilgava võidu. Sakslased põgenesid Riia suunas, kus peatusid nn. Jugla positsioonidel. Sellest lahingust lätlaste poolt võttis osa Võnnu jalaväerügement, kaks suurtükipatareid, mõned ratsaväe üksused ja üks koolipoiste-kompani.

2. Läti jalaväerügement oli juba Kreutzburgi rajoonis kontaktis enamlastega, sellepärast ei olnud võimalik teda tuua Võnnu alla. Lahingu raskus nii juhatuse kui ka võitlejate arvu mõttes langes vahvatele Eesti kaitsevaelastele. Lahingu saatuse otsustasid kindral Laidoner'i kui kõrgema väejuhi äärmiselt otstarbekohased ning strateegiliselt ja taktikaliselt õiged korraldused, mille tagajärjel kolmandal lahingupäeval, saatnud lahingusse oma parimad väeosad, saavutas ülekaalu vaenlasest ja purustas ta.

Aastasadasid lätlane ja eestlane ägasid võõra ikke all, orjasid ja kogusid varandusi oma õelamale rõhujale, kes neid kord relvaga sundis alistuma. Nüüd Võnnu all saadi rahuldus — ajalooline vaenlane purustati lahinguväljal relvaga.

Rohkete raskete võitluste järele mõlematel rinnetel mõlemad rahvad saavutasid vabaduse — mitte diplomaatide armust, vaid võitsid vabaduse terava mõõgaga. Kas see ei ole meile õpetuseks ja hoiatuseks olevikus ja tulevikus? Kas heidab meile armu keegi, kui meie ei mõista ise endid kaitsta ja kui meie ei valva oma võidetud iseseisvust terava mõõgaga?

Mitte ainult Läti sõjamehed, vaid ka läti kodanikud ja seltskonnategelased mäletavad kindral Laidoner'i kui politikameest ja seltskonnategelast. Eriti pärast Niedra valitsuse seadusevastast proklameerimist Liibavis, kui seltskondlikud organisatsioonid ja Läti valitsuse esindajad põhjas pöörasid kindral Laidoner'i poole olukorra selgitustega ja palusid temalt abi saksa võimu hävitami-

seks Lätis, leidus kindralil alati aega selleks. Ta kogus informatsiooni ja päris üksikasjaliselt tõelist olukorda.

Ühenduses Eesti väeosade viibimisega Läti territooriumil tekkis arusaamatusi ja konflikte, mis säärases olukorras vältimatud ja mille likvideerimiseks tuli sageli pöörata Ülemjuhataja poole. Kindral Laidoner tundis imestamiseväärset põhjalikult oma kaitsevæelasi ja leidis alati mõlematele pooltele kõige vastuvõetavama lahenduse. Ka mitmesuguste administratiiv-küsimuste asjus väeosade valitsemisel kui ka mõnesuguste arusaamatuste puhul vanemate kaitsevæelaste vahel tuli sageli pöörduda kindrali poole. Ka siin kindral Laidoner lahendas kõige keerukamaid küsimusi ja arusaamatusi äärmise selguse, loogika, lihtsuse ja rahuarmastusega. See äratas kõikides ta isiku vastu suurt austust ja tõstis tema autoriteeti.

Kindrali silmapaistvalt suur osa mõlema vabariigi kujunemises loos on kõikidele teada. Juubeli puhul puudutasin vaid neid momente, mis minule kõige lähemad — vabadusvõitlust Põhja-Lätis. Kindral Laidoner'i nime tunneb iga lätlane. Teda austatakse ja armastatakse minu isamaal kui väejuhti ja kui veendunud Läti-Eesti tiheda koostöö pooldajat ja lätlaste sõpra.

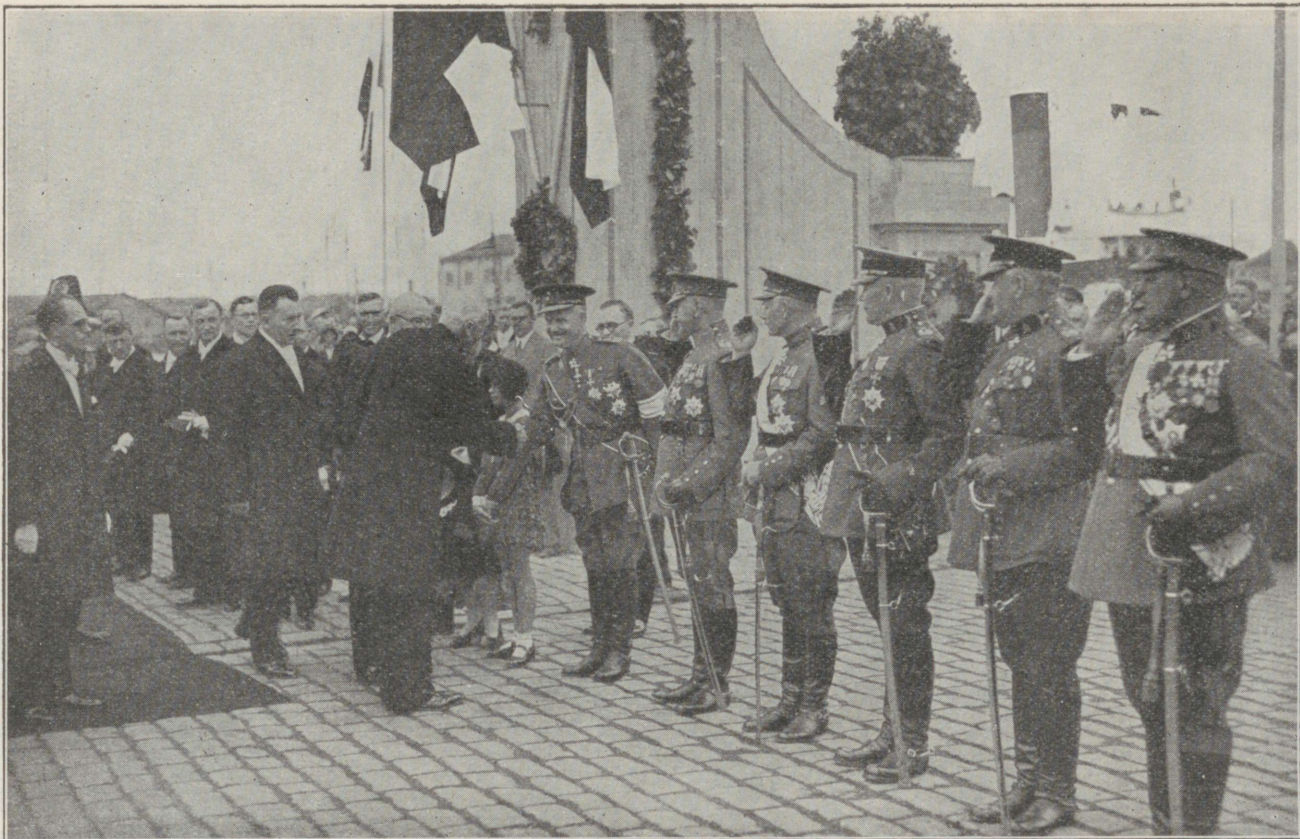
Võidukas Ülemjuhataja.

Edward Rydz-Śmigły, diviisikindral, Poola armee inspektor.

Eesti vägede Ülemjuhataja kindral Laidoner'i tegevus 1919. kuni 1920. a. on arvatavasti laiematele Eesti rahvamassidele hästi tuntud. Arvan, et see peaks nii olema, kui juba poolakate ja teiste välismaalaste seas kindral Laidoneri kuju on üldiselt tuntud ja tema teened kõrgelt hinnatud. Sellepärast loen ülearuseks tegeleda tema eluloo analüüsiga alltoodud üksikutes lausetes, milliste kirjutamine valmistab mulle tõsist headmeelt. On ju kaitsevæelasele rõõmuks kirjutada kaitsevæelasest, seda suurem on aga see heameel, kui teemaks on silmapaistev kaitsevæe juht. Ma ei kõnelegi sellest, et ta on rahva sõjalise kangelaslikkuse sümboliseks esindajaks, kellel rohkesti sümpaatiat ja sõpru meie, poolakate, hulgas.

Sooviksin läheneda kindral Laidoneri isikule — kui nii võiks öelda — „sub specie aesernitatis“, see tähendab, et tahan tema elus üht joont eriti välja tõsta, milline on tihedas ühenduses eesti rahva ajaloo ja saatusega, vaatamata sellele, milliseks see ajalugu tulevikus välja kujuneb, vaatamata sellele, missuguste raskuste või võitude osaliseks saab eesti rahvas tulevikus.

Lühidalt resümeeerides: kindral Laidoner on võidurikas Kaitsevægede Ülemjuhataja, kelle juhatusel eesti rahvas saavutas oma iseseisvuse. See tõsiasi — olen selles kindel — pesitseb sügavalt

Poola Presidenti prof. I. Mościcki't Tallinnas vastu võtmas.

Paremalt vasakule: kindralid Reek, Heinze, Tõnisson, Tõrvand, Lill ja Laidoner; Poola Presidentist vasakul Riigivanem O. Strandman, Kaitseminister O. Kõster ja dr. Leppik.

eesti rahva hinges. Kui ühele rahvale saab osaks see õnnelik saatus, et ta omab võiduka Ülemjuhataja just siis, kui relvad lahendavad kõik, siis peab mälestus selle juhi tegudest läbistama kõik, alates sõduri südamest, ajaloo käsiraamatust, laste lugemikust ja rahvaluule kaudu tungima kogu rahva südameni. Tema isik muutub kogu rahva suure läbielamise sümboliks — tegude nähtavaks märgiks.

Võiksite küsida: „Kuidas see siis on? Kui rahvas haarab relvad, kas siis ei otsusta kõige üle juba see asjaolu iseendast ja kas relvastatud rahvas ei varja ära ning ei lükka tahaplaanile ka kõige hiilgavamad üksikute isikute teened?“ — Vastaksin sellele: „Igal rahval on tema tegevuses ka traagilisi silmapilke, kus ta hõljab kuristikku kaldal, kus ta, raskelt puudutatuna, on verest tühjaks jooksmas või koguni võitluses kaotajana hauda langeb, sest kuri saatus määras talle halva juhi, olgugi et see rahvas ei hoolinud ohvritest ning verevalamistest, omas hea kaitseväe, omas kõik kodanlikud vürused, mis on sügavaks aluseks ohvrimeelsusele ja eneseohverdamisele.“

Kui isamaa on kistud sõjakeerisesse, ei aita üksi hea tehniline ettevalmistus, on asjatud ka kõige rüütlikumad moraalsed väärtused, kui käsi, mis neid kasutab, kui mürsku ja kilpi vaenlase vastu, on löögiks jõuetu. Nii see on. Võib olla on see masendav, kuid siiski tõeoludele vastav — rahva saatus oleneb ühest inimesest. Ja kui raske on leida just seda inimest üldises egoismi ja ambitsiooni miljööös, kus pealegi pole kerge määrata kriteeriumi säärasel alal, nagu seda on vägede juhtimine, kus juhi tõelised omadused avalduvad täiel määral alles lahinguväljal ja kus tihtipeale võimatud asjad saavad võimalikuks. Vastava valiku tegemine ongi rahvaste tarkuse aktiks.

Eesti rahvas oli oma valikus õnnelik ja tark.

Välismaalase muljeid Vabadussõja olukorrast ja Ülemjuhatajast.

R. Hurstel, kolonel, Prantsuse missiooni juht Eestis 1919. a.

Aprillis 1919, viibides sõjategevuse lõpu puhul antud ametipuhkusel, sain korralduse asuda meie missiooni juhtimisele Eestis.

Saabunud Tallinna võtsin otsekohe kontakti eesti armeega. Kolonelid Tallents (Briti) ja Davley (USA) kutsusid mind Võnnu, et korraldada relvadevaherahu landesväari ja eestlaste-lätlaste vahel. Tulles sõjategevuse rajooni, ma aegajalt nägin metsasalus varjunud puruvaest meest, kaitseväepüss nööriaga õlal. Ma ei märganud kahureid, ent õige kaugel meie autost lõhkesid mõned mürsud, mis suunatud temale, nähtavasti saksa suurtükiväelastelt.

Poola President Viimsis 1930. a.

Istuvad (paremalt vasakule): Poola välisminister Zaleski, pr. Libicki, kindral Laidoner, pr. Strandman, Poola President Ignacy Moscicki, pr. Laidoner, Riigivanem Otto Strandman, pr. Lattik ja pr. Kara.

Võnnus, mis oli okupeeritud landesvääri poolt, möödus meist muljetavaldav kompani priskeid noormehi, rikkalikult toidetud, varustatud ja relvastatud. Milline kontrast, võrreldes eesti isamaalastega!

Ja mina, kes ma sel ajal veel ei tundnud julget vanakaru E. Põdder'it ja tema staabi ülemat N. Reek'i, ütlesin endale: „Ilma selle vaherahuta oleks eestlastel ületada raske moment“.

On õige, et kindral Soots, osav ja kangekaelne, kaalutles väga hästi relvaderahu tingimusi, mis vähe hiljem võimaldaski lõplikult lahendada landesvääri küsimuse.

Seal ma võisin assisteerida lõppsündmuse eesti armeele, miline sel momendil pidi jõudma täielikule teadvusele oma võimetest.

See on õieti just eneseusaldus, mis valmistatud ette 1919. a. jaanuari ja veebruari eduga (Hurraa Pitka'le, tema meremeestele ja tema soomusrongidele!), mida Eesti vajab, et võidukalt panna vastu enamiaste vägede surumisele Narva rindel ja kätte võita soodsad Tartu rahulepingu tingimused, millega kinnitati tema vabastamine.

Pea tähendama, et Eesti ministrite ja kindralite sagedane külastamine näitas neid rahulikkudena ja iseteadlikkudena, ka kõige raskematel momentidel, kus mõnesugune närvilikkus oleks näinud väga õigustatuna.

Sellistena ma nägin Peaministreid O. Strandman'i, J. Tõnison'i ja K. Päts'i. Energiline Siseminister A. Hellat, kel oli nii palju tegemist oma tugeva käega... Sellised olid ka kindralid A. Tõnisson ja A. Larka ja kolonel J. Rink, kellega mu suhted olid nii südamlikud.

Mis puutub noorematesse ohvitseridesse, siis pole imestada, et nad olid täis elurõõmu ja muretust, eriti kadetid, keda meile esitasid nende väga sümpaatsed juhid kolonel Aleksander Siimon ja kapten Louis Jakobsen.

*

See, kellega mul olid kõige pidevamad suhted, oli kindral Laidoner.

Tema raske koorem ülemjuhatajana, tema suur populaarsus, tema värske kuulsus sisendasid temasse teatud uhkuse, mida aga tasandas tõeline intelligentse ja peene mehe loomulik tagasihoidlikkus.

Tema elav ja otsekohene vaade selgest, vähe lapselikkude joontega näost ilmutas suurt mõistust, iseloomu kindlust, ühtlasi lastes aimata südame õrnatundelisust, ühes võib-olla mingi salakavalusega.

Südamlikud keskustelud kindraliga näitasid teda mulle täiesti tasakaalustatuna, väga arusaajana, kokku võttes — tugeva rassi tubli esindajana.

Meil, temal ja minul, oli ühesugune sõjaline haridus, hea eeltingimus üksteise mõistmiseks.

1353 1/2. 23/7/14 - 25 telegramm 839
Draht 2. Polk Puskar. Salajane
Samsonov Alpoik. Parts.

Pihkva raudte sõlm on meie lõuna-
ida piiri kaitsmisüksuse asu-
tahtjas. Teak selle on Pihkva louna-
mese käes püstitamisel suur rahvus-
vaheline tahtsus roma seda teostata
võimade meie välisaatkond punkt
Seda võik tähelepanes laen väga
tarv. lounas Pihkvas meie käes
püstitada punkt Aga kõige selle peale
vaatamata laen meie sõjavägede
meeliku tahtsamaks kui Pihkva
kaitsmist ja kui on tarvis valida
kas Pihkvas kaista või sõjavägede
meeliku ohverdada - siis meil wali-
kus ei ole punkt Sellepärast
valitau Teid kohal tähelepanult

nende juhtkõrrele järele oma kears
arvamise järele teostetama punkt
Tallin 23/7 kell 13/40 W 3505

Laidoner
Miant. Lom 12. - 23/7/14 W 3505
Miant. Pionil 2, 23/7/14 kell 15. Kell (v. j.)
leitnant Laidoner

Ta aitas mul sõlmida tutvusi kõrgemate ohvitseridega ja oma eratutvuse ringkonnaga. Ma tunnen eesti perekonda tema ja ta sõprade perekondade eeskujul.

Just tänu eriti temale ma võisin võtta seisukoha, mis muidu poleks olnud väga kerge.

Aastal 1919 mõistused olid mõjutatud. Ei olnud sugugi lubatav öelda, et enamlased on tugevad, et korra ja iseseisvuse nimel vastuhakanud rahvad on väärt, et neid julgustada. Ma olen seda tajunud mõnede minu esitisi möödaminnes lugenud isikute mittearusaamise ja pahatahtluse kaudu. Et nad lasksid endid petta vene emigrantidest, see oli siis väga endastmõistetav... Kuid nende arvates olin mina see, keda tüssati. Ja kelle poolt? — Just Laidoner'i poolt!

Ma aiman (see oleks küll koomiline), et ka mõned eestlased heidavad kindralile ette liig heade suhete pidamist prantsuse missiooniga...

Tõeliselt mul on olnud võimalus hinnata kindral Laidoner'i ja Eesti asja rasketel ja sageli liigutataval katsumistel, kus mu sümpaatia nende vastu saatuslikult pidi kõvenema.

Ma pean ütlema, et, vaadates teatud kõrguselt ja jättes lõpeks arvamata kõik väljajätta-võidavad detailid, Prantsusmaa oluline huvi sel ajajärgul ja neis olukorringimustes oli kokkukõlas Eesti otseste ja rõhuvate vajadustega.

Eesti tunnustamine iseseisva riigina vähe aega pärast missiooni tegevuse lõppu kinnitas hiilgavalt selle hinnangu õiglust.

*

On möödunud aastaid... Kontakt nõrgeneb. Kuid tahaksin meeleldi loota, et see sõprus, mille sünnitas sõda, ei tarvitse enam end ilmutada rasketel tundidel ning et ta jäädvustab Eestile rahuliku õitsengu tulevikus.

Balti riikide solidariteedi idee kandjana.

Aleksander Myszkowski, dipl. kol., esim. Poola sõjaväe esind. Eestis.

Kui minule 1919. a. sügisel Poola sõjaväe ülemjuhataja poolt ülesandeks tehti ühendusse astuda Läti ja Eesti vägede kõrgema juhatasega, oli võitlus Eesti iseseisvuse eest juba vähenemistendentse näitava kõrgepinge staadiumis; tulid ilmsiks isegi katsed alustada rahuläbirääkimisi Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel.

Suur hulk probleeme, kõigepealt aga ühiste Läti-Poola sõjaliste operatsioonide ettevalmistamine ja arendamine, nõudsid minu viibimist Lätis; sellejuures toleaeagsed äärmiselt rasked ühendus-

tingimused Läti ja Eesti vahel olid omajagu põhjuseks, et minu isiklik kontakt Eesti kaitseväega ja tema ülemjuhatajaga oli ajutine ja sedagi ainult delegaadi osas.

Kohe pärast minu nimetamist sõjaväe esindajaks Lätis ja Eestis, teades, millise suure huviga Poola vägede juht marssal Pilsudski jälgib balti rahvaste vabadusvõitluse käiku, olin sunnitud paluma oma ülemust — ja seda suure kahetsustundega —, et Eesti jaoks määrataks eraldi ohvitser ja et Eestisse lubataks saata minu abilist ainult aeg-ajalt. Seda nõuda ei olnud mul kerge, kuna muljed mu esimesest külaskäigust Eestisse ja mulle osaks saanud sõb-

Kindral Laidoner vestleb Bulak-Balahhovits'i-ga pärast Pihkva vallutamist.

ralik vastuvõtt Eesti Kaitsevägede Ülemjuhataja kindral Laidoner'i poolt aina ahvatlesid mind lähemate, sõbralikumate sidemete loomiseks Eesti kaitseväega.

Eesti vägede Ülemjuhataja kindral Laidoner'i isikus ei olnud raske tähele panna neid kõrgeid iseloomuomadusi, millised tõstsid selle juhi suures ideede tormis armee etteotsa. Eriti köitis mind tema kiire, erakordselt kaine ning reaalne otsustamisvõime, milline ilmnes keerukate sõjaliste ja poliitiliste olukordade lahendamisel, ja tema õige arusaamine balti riikide olemasolu eeltingimustest. Neile vaimuomadustele seltsisid teised, veel palju suuremad: suur juhi tahtejõud, sõduri iseloomukindlus ning visadus ja oskus enamlikes

revolutsioonikeerises Eesti väikesel pinnal alal hoida rahu ja usku võidusse, seda usku sisendada vägedesse ja vahelduva õnnega lahingutes lõpuks võita.

Ja veel üks silmapaistev kindral Laidoneri omadus. Eesti vabadusvõitluse ajaloo tagapõhjal võime tähele panna eriti kaht momenti: esimene neist — Soome vabatahtlikkude abi Eestile raskel silmapilgul ja teine — abi, mida Eesti andis Lätile nii von der Goltzi saksa vägede kui ka Bermond-Avalovi väeüksuste vastu. Selles reaalses ja heanaaberlikus koostöös rasketel momentidel avaldas end kõige ilusamal kujul Balti riikide solidariiteedi idee. Et just kindral Laidoner oli selle idee kandvaks jõuks, selle paremaks tõenduseks on asjaolu, et Eesti Kaitsevägede Ülemjuhataja volitusel võttis selle seisukoha balti rahvaste koostöö probleemis Bilderingshofi konverentsil 1920. a. tolleaegne kindralstaabi kolonel P. Lill.

Raskeis katsumisis nii enamlastega kui sakslastega eesti rahvas näitas maailmale, et ta väärib täielikult iseseisvust, et ta oma teadlikkude kodanikkude rahuaegse koostööga suudab oma iseseisvust kindlustada ning tarbekorral ka kaitsta ja et tema riigijuhid, toetudes kõigepealt oma jõule, hindavad tarvilisel määral balti rahvaste koostöö mõtet ja sel alusel on suutnud kindlustada oma riigi iseseisvust.

Aga Poola ja Eesti sõduri reaalne koostöö? Oleme liig kaugel teineteisest, ei ole meil ühiseid õlgõla kõrval löödud lahinguid. Kas aga sellele vaatamata Poola-Läti sõjaline tegevus Latgalias ja Poola relva edu Poola idapiiridel ei ole siiski oma tunduvat mõju avaldanud ka Eesti vabadusvõitluste tagajärgedele?

Mõistame seda ühiselt hästi.

Kindral Laidoner'i 50. sünnipäeva puhul tahaksin kui esimene Poola sõjaväe esindaja Eestis paljude teiste sooviavaldustele juurde lisada ka omad soovid, et tema töö veel aastaid kaasa aitaks ta armsa isamaa edaspidisele arenemisele.

Kõrgema juhina.

Nikolai Reek, kindralmajor K. S. dipl., 2. diviisi ülem.

Nende ridade kirjutaja pole siin arvustajaks ega hindajaks, vaid vaatlejaks.

Sõja ja sõjategevuse juhtimine on kunst. Sellest on tingitud ka juhtide, eriti just kõrgema juhi otsustav tähtsus.

Selle tõe vastu on mitmeti vaieldud. On tahatud vähendada juhtide, eriti kõrgema juhi määravat tähtsust, tuues vastukaaluks meeskondade väärtuse, püüdes kirjutada just viimaste väärtuse arvele otsustavat mõju sõjalises tegevuses. Tõde aga seisab selles, et nii kaitseväge üksuse kui ka kogu kaitseväge väärtus on juhtide ning

Varssavis.

Istuvad vasakult paremale armee-inspektorid diviisikindralid Norvid-Neugebauer, Skierski, Romer, Ossinski, Rybak, Orlycz-Duszer. Keskel kindral Laidoner (erariides).

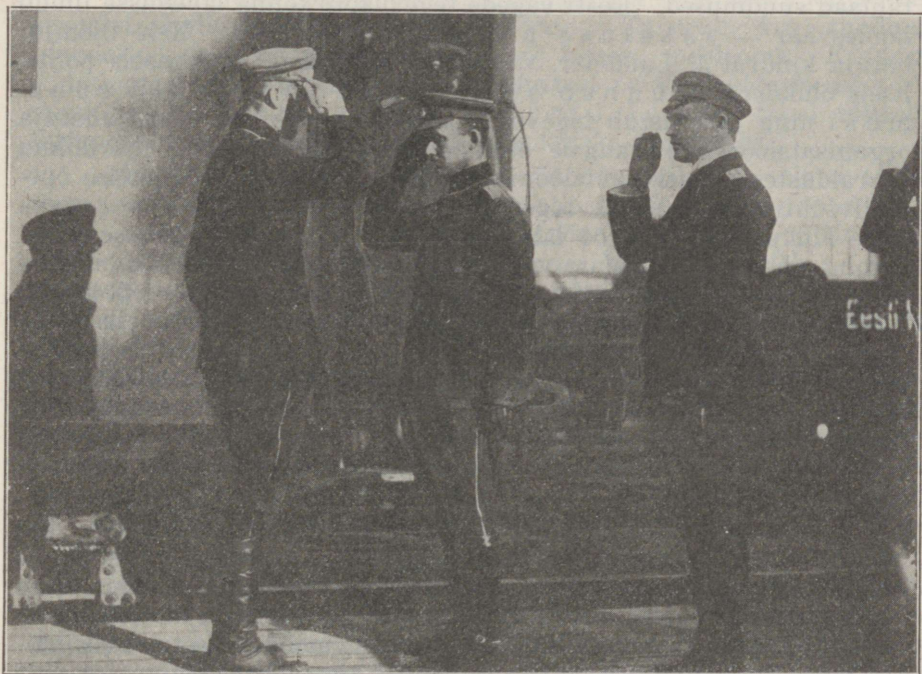
eriti kõrgema juhi ja meeskonna väärtuse ühine funktsioon, kusjuures otsustav mõju jääb ikkagi kõrgema juhi tegevusele. Kõrgemate juhtide tegevuse vaatlemisel on püütud veelgi kaugemale minna, kõrgema juhi tegevuse otsustavat tähtsust ja mõju täiesti eitades. On püütud ajalooliste, ühtlasi ka sõjasündmuste arengut, mõeldes siin ka sõja juhtimist, rajada fatalismile, püstitades vaate, et üksik inimene, ka kõige suuremate võimupiiridega, pole võimeline arendama sündmusi oma tahte kohaselt. On püütud väga teravalt ironiseerida kõrgemate juhtide korralduste ja käskude mõju üle. On katsutud väita, et mitte juht ei juhi sündmusi ega pole võimeline suunama nende käiku, vaid ümberpöörult — sündmused tõukavad juhti. Kuid ka selle vaate püstitamisel oldi sunnitud tunnistama, et selle poole juht, kelle kasuks lõppes sõjategevus, oli aru saanud juba asetleidnud sündmustest, oli neid õieti hinnanud ja sellele arusaamisele ning hinnangule rajanud ka oma tegevuse alused. Aga selles just seisabki sõjakunsti tähtsaim nõue ja kõrgema juhi suurus: aegsasti ära tunda kujunevaid olukordi ja ette näha sündmuste arengut õigel ajal ja kaugeleulatuvalt. Kui sõja ja sõjategevuse juhtimisel kõik olukorrad ja andmed oleksid selged ja täpselt teada, siis poleks sõja ja sõjategevuse juhtimine mitte kunst, vaid lihtsalt oskus. Siin on maksev põhimõte: juhtida — tähendab ette näha.

Sõjakunsti teoorias on esikohal nõue, et juht peab ette nägema ja seda kaugemale ja seda laiemalt, mida kõrgemal astmel ta seisab. Strateeg peab arvestama tulevikku laias perspektiivis, ta peab sügavalt ära tundma olukorda ja võimalikke muudatusi selles, et tema direktiivid ei kaotaks oma väärtust juba operatsioonide arengu algul.

Märtsikuus 1919. aastal, ajal, millal enamlaste uus pealetung arenes erilise jõuga just meie Lõunarindel, kindral J. Laidoner taipas ettenägelikult kujunevat olukorda ja oma käskkirjaga 27. märtsist 1919. a. astus kaugeleulatuva sammu, määrates sellega oma mõju sõjategevuse edaspidisele arengule.

Kõrgema juhi mõju sõjaliste sündmuste arengule väljendus kõigepealt organisatsioonilistes lahendustes, organisatsiooni puuduste ja nõrkuste õigeaegses äratundmises. Napoleoni täht hakkas kustuma just seetõttu, et ta, tungides Venemaale, ei suutnud küllaliselt ära tunda kujunevaid olukordi ja neist tingitud organisatsioonilisi raskusi. See on seda drastilisem, et tema otsekohesed ja kõige lähemad abilised, staabi ülem Berthier, eriti aga peaindendant Daru, teda selles hoiatasid, ära näidates kõiki neid tegureid, mis töid kadu suurele armeele. Oma käsuga 27. märtsist 1919. a. laskis kindral J. Laidoner ümber korraldada Lõunarinde juhatuse, moodustades seal kaks operatiivjuhatust 2. ja 3. diviisi juhatuse näol, ühtlasi aga kõvendades oma strateegilist reservi, andes soomusrongide-divisjoni ülema alla Kuperjanovi, Skauts- ja Kalevi Maleva pataljoni. See oli tähtsaim samm sõjategevuse edaspidise arengu mõjustamiseks Lõunarindel. Seda

sammu polnud Ülemjuhatajal mitte kerge astuda, sest ülaltähendatud korraldus leidis ägedat vastuseismist sealt, kust seda üldse poleks tohtinud olla. Ülemjuhataja selle ettenägeliku sammuga tähtsus avaldus aga juba aprillikuus. 3. diviisi juhatus, jõudnud määratud kohale ja süvenud tema alla antud rinde osa olukorda, märkas löigu mõnes osas sügavaid sisemisi vastolusid ja nõrkusi; kuid enne, kui oleks suudetud läbi viia tarvilikke tervendussamme, sündis juba plahvatus ja seejuures ajal, millal vaenlase surve Lõunarinde ida-

Lõunarindel 1919. a.

Kolonel Parts raporteerib Ülemjuhatajale. Kindral Laidoneri seljataga 2. diviisi ülem Vabadussõja ajal kolonel V. Puskar.

poolses osas avaldus õige teravalt. Õnneks oli aga vastav juhtimisorgan Lõunarinde läänepoolses osas juba kohal ning tegevusse astunud. Kui Lõunarinde läänepoolses osas, Ruhja all, oleks vaenlane suutnud ära kasutada meil tekkinud nõrkusi, siis oleks Lõunarinde kaitsmine muutunud väga raskeks. Olukorra otstarbekohase lahendamiseks, s. t. vastava juhtimisvõimelise instantsi loomisega õigel ajal avaldus kindral J. Laidoneri korralduste otsustav mõju sündmuste arengule Lõunarindel.

Ära tundes õigeaegselt vaenlase juures kujunevat nõrkust Lõunarindel, annab Ülemjuhataja vastava rinde juhatusele direk-

tiivid, mille põhjal maikuus areneb meie hoogus ja võidurikas vastupealetung mitmes suunas. Säärased hoogsad, mitmesse suunda juhitud vastulöögid olid teostatavad ainult seetõttu, et oli olemas ka tarvilik juhtimisaparaat. Ülemjuhataja poolt oli õigel ajal ära tuntud tõenäoliselt kujuneda võiv olukord ja selle lahendamiseks astunud vastavad sammud.

Maikuu võidurikastele päevadele järgnesid juunikuus uued tähtsad sündmused. Eesti vägede tegevuspiirkonna lähedusse ilmub landesväär — saksluse püüete kehastus. Meie Ülemjuhataja kindral J. Laidoner, vaatamata keerukale ja segasele poliitilisele olukorrale, tunneb selgelt ära arenevaid sündmusi ning jälle astub tegevusse ja otsustavaks sai Ülemjuhataja organisatsiooniline kaugele ettenägelikkus, mis avaldus märtsikuu korraldustes. Uueks aktsiooniks oli vaja mitte ainult tegevuse operatiivjuhtimist, vaid ka tegevuse vundamenti, milleks on tagala. Selle komplitseeritud töö läbiviimine ja võidurikka tegevuse arendamine uue tõsise vaenlase vastu oli võimalik ainult seetõttu, et uues suunas, uue vaenlase vastu oli kohal juhtimise instants — 3. diviisi juhatus — ja käepärast oli ka strateegiline reserv. Meie oludes oli diviisi juhatus Vabadussõja kestel rohkem kui operatiivjuhatus puhtal kujul; diviisi ülemal tuli täita ka tagala ja administratiivvalitsemise funktsioone. 2. diviisi juhatusel oleks Vabadussõja raskemal ja ägedamail hetkeil käinud üle inimliku jõu lahendada komplitseeritud operatiiv- ja administratiivküsimusi mitmes suunas.

Kindral J. Laidoner, aegsasti ära tundnud saksluse püüete läbi tekkida võivat olukorda, arendas selgete direktiividega sündmuste käiku, tuues õigel ajal kohale oma strateegilise varu otsustava võidu saavutamiseks Võnnu all. Kui raske oli Ülemjuhatajal koondada tema arvestuse järgi vajalikke jõude uue vaenlase vastu, seda näitab tema direktiivide ja nende täitmise käigu kõrvutamine. Ainult tänu strateegilise reservi olemasolule läks Ülemjuhatajal korda 3. diviisi juhatusle anda miinimum nendest jõududest, mida ta tarvilikuks pidas. Tavaliselt iga operatiivjuhatus soovib ülesande täitmiseks saada enda käsutusse suuremaid jõude. 3. diviisi juhatus ei saanud aga kätte kõiki temale Ülemjuhatajalt määratud jõude. Ülemjuhatajal oli raske välja tõmmata 2. diviisist jõude, mis ta pidas tarvilikuks anda 3. diviisile. Kuid strateegilise reservi olemasolu päästis olukorra. Nii näeme, et selle Vabadussõja raske hetke sõjategevuse sündmuste arengul lasub Ülemjuhataja raudse tahte pitser. Ülemjuhataja polnud mitte sündmuste mängukann: aegsasti ära tundes arenevaid sündmusi, kindral J. Laidoner õigel ajal reageerib osava strateegina, sügavalt arvestades olukorda ja selle võimalikke muudatusi, nii et iga tema direktiiv oli tabav, suunates sündmuste käiku operatsioonide edukaks arenemiseks.

Sõjategevuse suunamisel ja arendamisel, peale olukorra ära-tundmise, peab kõrgem juht haarama ja juhtima seda sisemist jõudu, mida nimetatakse kaitseväge vaimuks. Sõjategevuse vaatle-misel ja hindamisel on tihti antud kaitseväge vaimule otsustav mõju sündmuste arengule. Tõde seisab selles, et mõlemad tegurid, nii kõrgema juhi kunst kui ka kaitseväge vaim, on tarvilikud. See tõde väljendub ka aforismis: „Lõvi lõvide eesotsas on sõjalise orga-nismi ideaal“.

Kõrgem juht peab arvestama ja juhtima seda suurt kaitseväge sisemist jõudu, milleks on kaitseväge vaim. Ta peab ära tundma mudatusi, mis väljenduvad selles või teises meeleolus. Kindral J. Laidoner'i direktiividest ja korraldustest paistab selgesti see kõr-gema juhi teine tähtsam võime. Kindral J. Laidoner tabab täpsalt kujunevaid meeleolusid nii rahva seas kui ka kaitseväs.

Meie Ülemjuhataja direktiivid Vabadussõjas on selged tegevuse eesmärkide määramisel. Nad ühtlasi määravad igakord ees-märgi saavutamiseks ka tarvilikud abinõud, kunagi aga mitte täit-mise üksikasju. Tegevuse põhimõttena käib neist läbi: „Ärge unustage, et kõige parem kaitsmine on edasitungimine. Sellepärast julgesti kallale“. Niiviisi on talitanud tegevust juhtides sõjakunsti meistrid.

Kindral J. Laidoneri direktiivid polnud mitte rutiinist tingi-tud šabloonid. Operatiivjuhtidele seatakse eesmärgid ja antakse abinõud; neis väljendub juhi tahe. Aga operatiivne looming usal-datakse alluvatele operatiivjuhtidele. Niiviisi suudavad toimida ainult hingeliselt suured inimesed. Usaldus alluvate tahte ja parimate püüete vastu oli kindral J. Laido-neril juhtimise tähtsamaid aluseid.

Meie Ülemjuhataja juhtimise alustes tuleb alla kriipsutada veel järgmist hingeliselt tugeva juhi joont. Kindral J. Laidoner, niipalju kui lubab üldolukord, ei jäta kasutamata oma isiklikku mõju alluvatele, tulles tähtsatel silmapilkudel nende juurde. Seda abinõu võivad eduga kasutada ainult kaitseväge poolt kõrgesti hinnatud ja austatud juhid. Tema kõnelustes pole poosi ega ilusaid sõnu. Valitseb lihtsus, otsekoheus ja tõsidus, mille taga tundub alati soe süda. Seda tundsid ja hindasid nii juhid kui meeskonnad.

Sõjakunsti meistrid, kes andnud endas kõrgema juhi kuju, väi-davad, et juhi omadused peavad moodustama nelinurga. Juht peab omama selget ja külma, kõrgelt arenenud ja haritud mõistust ning raudset tahtejõudu. Mõlemad omadused peavad olema täies tasa-kaalus. Nende ridade kirjutaja kui vaatleja on veendumusel, et need kaks omadust moodustavad ainult nelinurga kaks külge. Kahe puuduva külje moodustamiseks on nende ridade autori veendumuse järgi tarvis veel terve närvikava ja oskus võita ja alal hoida kaitse-väge poolehoidu. Kõik need elemendid peavad olema täielikus tasa-kaalus. Kui seda ei ole, siis tekib draama. Ajaloos on juhtide ku-jusid, kes, omades selge ja külma mõistuse, on suutnud sügavalt ära

tunda arenevat olukorda kogu tervikus, on suutnud ettenägelikult ära määrata oma tegevuskava ja asunud selle teostamisele vankumata tahte ja suure külmaverelisusega, mitte aga võites kaitsevæe poolehoidu, olid sunnitud andma aset teistele, kaitsevæes populaarsematele juhtidele, kes on sama kava teostamist jätkanud. Täheandab, kõrgem juht peab omama sisemist jõudu, mis võidaks kaitsevæe juhtide ja meeskondade südamed ja seoks enesega. Kõrgema juhi vastu peab olema usaldus ja lugupidamine.

Pärast võidu saavutamist jaanuaris 1919. a. tekkis osas seltskonnas meie ülemjuhataja kindral J. Laidoneri vastane meeleolu. Maapäeva koosolekul arvustati avalikult ja väga teravalt tema tegevust, kuid rahvavæes ei vankunud usaldus ega lugupidamine oma ülemjuhataja vastu. Siin just avalduski kindral J. Laidoneri suur isiklik mõju alluvate juhtide ja meeskondade peale; rahvavægi mõistis hukka intriigid ja pooldas täiel määral oma kõrgemat juhti. Sellele juhtimisele ja isiklikele tunnetele raskel silmapilgul väljendus silmapaistvalt kindral J. Laidoner'i hingeline suurus. Oma käega redigeeris ta järgmised sõnad: „Mingit sõjajõudude segamist sisepolitikasse mina ei luba. Riigikorra lõpulik otsustamine on Asutava Kogu ülesanne. Kuni Asutava Kogu kokkutulekuni peame meie tunnistama kõrgemaks võimuks riigis Maapäeva ja Ajutist Valitsust. Teist teed olla ei tohi.“ Säärasel silmapilgul sellised vankumatud sõnad on vankumata ja hingeliselt suure juhi tunnusmärk. Nende sõnadega kindral J. Laidoner kui kõrgem juht suurendas veelgi rahvavæe usaldust ja lugupidamist enda vastu.

Sõjapidamisraskuste üleelamisel rahvas peab omama sisemist jõudu, mille allikaks on rahva tõekspidamised ja aated. Edukas sõjaline tegevus on mõeldav meie ajal ainult siis, kui võitlus sünnib rahva tahte kohaselt. Kõrgem juht, asudes sõja ja sõjategevuse juhtimisele, peab sügavalt haarama rahva meeleolu; rahva paremate poegade ja tütarde aated peavad olema tema veendumused. Sellel pinnal on kindral J. Laidoneri eeltoodud sõnad, kõik tema esinemised ja korraldused ning suhtumised läbi imbutatud pühast paleusest: „Vaba Eesti rahvas, iseseisev demokraatlik Eesti riik“. Sellele paleusele on kindral J. Laidoner rajanud kogu oma tegevuse.

Liitlaste prestiiži päästjana Baltimail.

H. G o u g h, kindral, K. C. B., G. C. M. G., K. C. V. O., liitlaste saatkonna esimees Baltimail Vabadussõja ajal.

Minule on suureks rõõmuks kasutada juhust südamlikkude õnnesoovide saatmiseks kindral Laidoner'ile tema 50-daks sünnipäevaks. Ühtlasi loodan, et tema näeb õnnes, aus ja rahus veel palju oma sünnipäevi.

Sellest on 14 aastat tagasi, kui mina, liitlaste saatkonna esimehena Tallinna saabunud, esimest kord kohtasin kindral Laidoner'i.

Saates mind Eestisse, oli Inglise valitsusel segane ettekujutus sellest, mis siin kohapeal sünnib ja mida mina suudan siin teha.

Ma leidsin eest Eesti ja Läti, mida ähvardasid ühelt poolt sakslased, teiselt poolt vene enamlased. Samal ajal vene monarhistid, vastavalt poliitilisele momendile, kas ähvardasid või meelitasid mõlemaid võitlevaid riike. Selles möllus ja intriigide õhkkonnas noor Eesti Vabariik võitles oma iseseisvuse, julgeoleku ja heaolu jaluleseadmise eest.

Eestile oli õnneks, et tol ajal seisis tema teenistuses selline mees kui kindral Laidoner. Ta oli noor, tugev nii kehalt kui ka tahtejõult, tark, rahulik ja arukas mõttekäigus ning otsustes. Kõige selle rahulikkuse ja arukuse taga tuksus tugev ja julge süda. Need suured omadused ei võinud jääda minule tähelepanematuks ja kutsusid minus esile armastuse ja vaimustuse tema vastu.

Minul on hästi meeles paljud meie nõupidamised ja läbirääkimised, mille ajal meie saime intiimseteks sõpradeks.

Olukord oli äärmiselt murettekitav ajal, millal kindral von der Goltz ja tema saksa rauddiviis liikus Riia poolt, et haarata Eestit lõunast. Oli küsitav, kas suudetakse kinni pidada sakslasi, kas suudetakse neid lüüa. Kui nad marsivad Tallinna ja vallutavad kogu Baltimaa ning ajavad minema liitlaste saatkonna või vangistavad meid, siis meie prestiiž ja mõju on kõigutatud ning hävineb Balti riikide iseseisvus. Kõik olenes Laidoner'ist ja Eesti vägedest. Ehkki šansid ei olnud eestlaste poolt — eestlased võitsid. Lahingutega väljaspool Riia linna suruti sakslased esiti Riiga ja pärast sealt välja. Väga võimalik, et von der Goltz oleks olnud sunnitud evakueerima Baltimaalt.

See oli suur võit, mille edu põhjuseks oli kindral Laidoner'i julgus ja osavus, samuti tema alluvate — juhtide ja sõdurite vahvus ning julgus.

Olukord oli äärmiselt kriitiline ja Eestile väga ohtlik ka siis, kui Judenitš'i demoraliseeritud Vene valgete armee taandus Vene punaväe löökide mõjul Narva alla. Halvasti varustatud väikesearvulised Eesti väed hoidsid, pealetungivate enamlaste survele vaatamata, Narva oma käes ning panid lõplikult seisma selle linna ees enamlaste pealetungi.

Kindral Laidoner'i kindla ja julge otsuse mõjul võeti Judenitš'i purustatud armeelt relvad ja ta saadeti laiali.

Mõned aastad hiljem, riigi julgeoleku kriitilisel silmapilgul, kutsuti kindral Laidoner jällegi kaitsma oma isamaad. Ta täitis oma ülesande. Nädala jooksul oli Eesti vaba punaste ohust ja temas valitses jällegi kord ja rahu.

Mõnel korral kindral Laidoner külastas Londonit. Neil korradel oli minul alati hea meel kohata teda. Tema einetas mõnikord koos minuga mu klubis. Alati oli ta huvitav, rahulik, tagasihoidlik

ja kohusetruu saatusele temale määratud ülesannetes, olgu need rahuajal tööstuse või sõjaajal juhtimise alal.

Soovin temale ja tema isamaale kõige paremat.

Eesti rahva juhiks.

Alfred Burt, brigadikindral, C. B., C. M. G., D. S. O., D. M.

Minule on eriliseks auks väljendada oma muljeid Eesti suurest juhust ning Eesti vabadusvõitluse kangelasest, kellest mul oli juba enne saabumist Baltimaale 1919. aastal teada, et rahvas suhtub temasse kui Kaitsevägede Ülemjuhatajasse tähelepanuväärse usaldusega.

Pärast seda, kui enamlaste rindel algas sakslaste tagasitõmbumine, enamlased, jälitades taanduvaid sakslasi ning tagasi surudes vastu panna püüdvaid halvasti relvastatud ja varustatud elanikke, lähenesid Tallinnale kuni 25 miilini. Kindral Laidoner oma suurepärase omaduste ja juhi instinktiga koondas rahulikult elanikud väheste, kuid kogenud ohvitseridelt juhitud väeüksustesse, kogus ja jaotas relvi ning varustist, mida sel hetkel üldse koguda võis ning mis käepärast oli (esimene abi nendes tuli Soomest), ja asus algul kaitse seisukorda. Selline tegevus päästis Eesti tema olemasolu eest võitlemise kõige raskemal silmapilgul.

Kindral Laidoner'i kava oli — aktiivne kaitse. Varsti oli enamlaste pealetung tõkestatud ja kindral Laidoner algas omalt poolt pealetungi enamlaste maalt väljaajamiseks. Julge löök väheste väljaõpetatud jõududega ja patriootilise massiga andis sellist vastumustust järeletulijatele, et ennem ei peatunud, kui jõuti riigi piirini — teispoole Narva linna.

See operatsioon kui Eestile kõige võidurikkam saavutus, mis oli kätte võidetud suurepärase juhi ja rahva tahtejõu tõttu, peab jääma ajaloosse igaveseks ajaks.

Kui mina esimest korda randusin Tallinnas, oli kõik see juba sündinud ning rahvas oli kindel oma riigi iseseisvuses.

Varsti ilmusid, lisaks enamlaste kestvatele pealetungidele Narva all, uued raskused. Sakslaste tagasitõmbuvad väed peatusid ootamatult leitud ettekäändel piiril ja asusid Eestit uuesti okupeerima.

Sakslased, olles hästi varustatud, välja õpetatud ja organiseeritud, alustasid pealetungi lõuna pool Tallinnat, ähvardades enamlaste vastu võitlevate eesti vägede baasi ja ühendusteid. Sellega oli kindral Laidoner sunnitud pidama lahinguid nii rindel kui ka oma vägede seljataguses. Selline olukord võis kergesti hävitada rahva ja tema kindrali julguse. Kuid usaldades täiesti oma juhti ja võib-olla mitte küllalt süvenedes ähvardavasse ohtu, rahvas jäi rahulikuks. Juht aga asus rahulikult lahendama tekkinud olukorda.

Selline oli olukord, kui mina esimest korda kohtasin Tallinnas Kaitseministeeriumis kindral Laidoner'i. Teda nähes olid minul kohe selged tema suurte saavutiste põhjused.

Ta oli noor, rahulik, selge mõttekäiguga ja, vaatamata tekkinud raskustele, kindel endas ja oma vägedes.

Meie jutuajamisel saabusid käskjalad teadetega mõlemalt rindelt. Oli väga õpetlik jälgida seda rahulikku, asjalikku ja lühiajalist asjatoimetust, millega lahendati mõlemad ettekanded viivitamatult. Võis märgata seda suurepärase mõju, mida avaldasid toodud teated nende saajatele, ja võis aimata, kuidas vastuseks antud käsud sünnitasid rindel käskuotajates usku ja julgust.

Samal ajal tuli ülemjuhatajal lahendada teine raske asi ja nimelt — Loodearmee formeerimine, milline pidi koos Vabariigi vägedega võitlema enamlaste vastu. Vahekord Judenitš'i juhtimisel oleva valge armee ja Eesti vägede ning rahva vahel ei olnud mitte kõige parem. Täielikult võib pidada kindral Laidoner'i osavuseks, et tähendatud vahekord ei muutunud tõsiseks. Igal juhul oli see üheks lisaraskuseks kindrali niikuinii juba raskes ülesandes, mida ta täitis imestusväärse kannatlikkusega ja truult.

Järgmine suur raskus, mis tuli ülemjuhatajal läbi elada, oli relvade ja varustise kohalejõudmise hilinemine ja just ajal, millal Eesti vägedele tungiti lõunast ägedasti peale. Kuid niipea, kui varustis jõudis kohale, tehti korraldus selle kiireks väljaandmiseks, eeskätt varustist kõige rohkem vajavatele väeosadele. See võimaldas vahvatel Eesti väeosadel hoida enda käes oma positsioonid seni, kuni viidi lõpule suure ja edurikka vastupealetungi ettevalmistused.

Järgmine kord kohtasin kindral Laidoner'i Riias, kui Eesti väed opereerisid koos Läti vägedega nii enamlaste rindel kui ka sakslaste vastu Riia all.

Edurikas koostöö ühiste vaenlaste vastu võitlevate Eesti ja Läti vägede vahel saavutati tänu mõlema riigi suurepärasele ülemjuhatajatele — kindral Laidoner'ile ja kindral Balodis'ele, kes teotseisid täielises kokkukõlas, mis omakord oli suureks eeskujuks samade riikide vägedele ja seltskonnale üksteise mõistmiseks.

Kohe pärast seda, kui maa oli vaenlasest puhastatud, julgeolek kindlustatud ja rahuleping sõlmitud, astus Eesti Rahvaste Liitu ja alustas kaubanduslikku läbikäimist teiste riikidega. Kõiges selles mängis silmapaistvat osa kindral Laidoner.

Riigi korraldamise viimasel järgul tema töötas väsimatult oma vahvate sõdurite, kelle usaldus temasse tõi maale ja rahvale vabaduse ning iseseisvuse, ja nende perekondade heaolu korraldamisel. Samuti püstitati isamaa eest elu ohverdanute mälestamiseks mälestussambaid ja korraldati nende kalmistuid.

Visiitidel kindral Laidoner'ile oli minul võimalus kohata mõnda tema staabi kaastöölisest. Eriti mäletan kindral A. Tõnisson'i, kes oli Viru rinde juhataja ja keda kohtasin rindel kriitilisel ajal. Pea-

staabis kohtasin kindral P. Lill'e ja kolonel J. Rink'i. Nende ohvitseride kaasabil selgus minule Eesti väe organisatsiooni suurepärusus.

Tuleb märkida kahte juhtu, kus kindral Laidoner'i kogemused põhjustasid tema valikut erakorraliselt tähtsate asjade korraldajaks. Esimene juhtum — tema määramine Iraki mandaadiga ühenduses seisva tüli lahendamise komisjoni esimeheks. Teine juhtum — kommunistide väljaastumine Tallinnas 1. detsembril 1924. aastal. Esimene ülesanne osutus raskeks rahvusvaheliseks pähkkliks ohtlikus õhkkonnas, kuid lahendati kiirelt ja õnnestunult. Teisel juhtumil oli kindral Laidoner jällegi kõige kohasem mees sündmuste kiireks likvideerimiseks ning usalduse ja rahu jaluleseadmiseks.

Usun, et kindral elab praegu rahulikult oma talus. Kuid ühtlasi tean, et ta on alati valmis oma isamaa julgeoleku kaitseks.

Sellise juhiga kui kindral Laidoner läheb praegu ja tulevikus iga Eesti mees, naine ja laps oma isamaad kaitstes surma.

Pikka iga Eestile!

Briti sõjalise saatkonna juhi mälestusi.

L. De La More Herapath, kolonel, C. B. E., F. R. C. S.

1919. aastal mind kui liitlaste sõjalise saatkonna generalissimuse kindral Hubert Gough'i assistent-adjutanti ja kindralkortermestrit määrati kindral Gough'i poolt Briti sõjalise saatkonna juhiks Eestis.

Minu peäülesandeks oli sidepidamine kindral Laidoner'i kui Eesti Kaitsevägede Ülemjuhataja ja Briti kaitseministeeriumi vahel. See asjaolu viis mu otsesesse kokkupuutumisse kindral Laidoneriga ning minul oli au töötada Tallinnas Kaitseministeeriumis otseselt koos tema ja Peastaabi ohvitseridega.

Minu tööd kergendas tunduvalt ning ühtlasi õhutas ülesannete täitmisele kindral Laidoneri hea käitumine ja võime täpselt teada oma vägede vajadusi. Meie eduka koostöö kestusel oli mul võimalus luua otsene side ja isiklik kokkupuude tema ülemjuhatusel seisva kaitseväega ning varustada viimast Eesti iseseisvuse tagamiseks vajalise varustisega.

Kindral Laidoneri juures paistsid minule eriti silma kolm asja:

— tugev isamaa-armastus ja täiest südamest isamaa heaks töötamine,

— energia ning tahtejõud ja

— kindel usk Suur-Britannia poolt antavasse abisse.

Et mina pole eksinud kindral Laidoner'i omaduste eristamisel, seda näitasid õnneks edaspidised sündmused. Eesti kaitseväge kindral Laidoner'i osaval, kaugelenägelikul juhtimisel jäi võitjaks võitluses oma vabaduse eest.

Enne Eesti pealinnast lahkumist oli mul au viibida kindral Laidoner'ile kui sõbraliku riigi vahvale Kaitsevägede ülemjuhatajale Tema Majesteedi Kuningas Georg V-lt annetatud Püha Mihkli ja Püha Jüri ordeni üleandmisel. See oli mu viimaseid kokkupuutumisi kindral Johan Laidoner'iga ja jättis mulle ühtlasi parimad mälestused.

Politiilisi mälestusi.

E d u a r d L a a m a n, „Vaba Maa“ peatoimetaja.

J. Laidoner on ise kusagil öelnud, et meieaegne väejuhataja peab olema pooleldi politikamees. Seda tingimust on ta ise täitnud hiilgaval kombel, olgu küll, et tsaariaegsest Vene ohvitserist hoiti politika kahuri laskekaugusel ja see peapõhjuseks osutuski, miks pea kogu Vene ohvitserkond revolutsiooni olukorras pea kaotas.

Oma sõjategevust Eestis algas J. Laidoner puhtpolitiilise ülesandega: ta käis Liibavis Inglise admiral Sinclair'i veenmas, et see oma laevastikuga Tallinnasse tuleks. Ilma Inglise laevastiku kaitseta poleks meil üldse võimalik olnud sõidida. Sinclair oli aga juba Hiiumaa all ühe ristleja miini otsa ajanud ja tal oli voli omaenda äranägemise järgi ka tagasi pöörata, kui tegevus Balti merel liig kardetavaks läheb.

Kogu sõjategevuse kestes on J. Laidoner'il tulnud lahendada kõige delikaatsemaid politiilisi ja diplomaatilisi küsimusi. Meie sõjategevus ise oli kõige tihedamalt ühendatud politiiliste küsimustega. Siin tuli suhteid korraldada soomlaste, venelaste, lätlaste ja sakslastega, samuti liitriikide esindajatega. Vägede ülemjuhatajal oli mittemeti täita ka Välisministri ülesandeid, seda enam, et meie Välisministeerium oli alles üsna organiseerimata.

Eesti Aitamise Peakomitee juhataja Soome senaator O. V. Louhivuori jutustab, et temal 24. veebruaril 1919. a. Tallinnas viibides olnud kõige kaugemale ulatuvamad läbirääkimised J. Laidoner'iga ühise sõjategevuse üle Peterburi vastu. J. Laidoner öelnud, et Eesti vajab puhvrit enamlaste uute pealetungide vastu. Kui vähegi korraldada, võiks enamlased Peterburist välja lüüa. See oleks tähtis nii Eestile kui Soomele ja ei vajaks üle kolme diviisi: üks Eestilt ja kaks Soomelt. Suur-Soome rajamiseks oleks see võimalus, mis vaevalt veel edaspidi kordub. Liitriikide luba ei tuleks arvestada, sest et nad seda muidugi anda ei võiks. Peaasi oleks aga kõige lähemal ajal Soomet sõtta tõmmata.

Louhivuori oli vastanud, et Soome ei sõjaliselt ega politiilisel ei olevat seks valmis. Kuid järele mõeldes oli temagi jõudnud arusaamisele, et aeg on kätte jõudnud alustada Peterburi vallutamise suurettevõtet ja, koju tagasi jõudnud, esitas J. Laidoner'i mõtte

Soome riigihoidjale kindral Mannerheim'ile ja teistele juhtivatele riigi- ning politikategelastele. Need aga jäid tukastama liitriikide nõusoleku puudumisele.

Soome äräjäämisel tuli Eestil koos minna Vene valgetega. Nende kohta ütles J. Laidoner 27. veebruaril 1919 otse prohvetlikult:

„Ilma poliitilise ja finantsrühmata Põhjakorpus lõppude-lõpuks mitte midagi ära teha ei saa. Teisest küljest võib Põhjakorpuse asja kasuks töötada ainult seesugune poliitiline rühm, keda tunnustaks mitte ainult Põhjakorpus, vaid ka Eesti Vabariigi Valitsus. Seks peab see rühm omalt poolt selgelt tunnustama Eesti iseseisvat riiklikku olemist. Selles on kogu küsimuse raskus; selles on ka Põhjakorpuse saatus.“

Seda oma saatuse küsimust Põhjakorpus kõigist pingutustest hoolimata ei suutnud lahendada ja see saigi talle saatuslikuks.

Väga tähtsad olid suhted, mida J. Laidoner pidas liitriikide sõjaliste esindajatega kohapeal. Nende mõtlemisviisiga sai ta tutvuneda juba varem, olles Vene Läänerinde staabis luureosakonna ülema abiks. Välismaade kaitsevägede esindajail oli seal temaga palju tegemist. Seal tutvus ta muu seas ka pärastiste interventsiioni-kuulsustega, nagu Inglise kindral Knox, Prantsuse kindral Janin, Inglise ohvitser Cromy j. t.

Nüüd tulid liitriikide sõjalised esindajad Eestisse pea kõik kangete Vene sõpradena, kelle peaaülesandeks ainult Venemaa uuesti jalule aitamine ja Peterburi operatsiooni teostamine. Üks neist, Prantsuse kindral Etievant, läks Judenitš'i pealetungi kokkulangemise puhul koguni nii ägedaks, et nimetas J. Laidoneri enamlaseks, missuguse sõna muidugi kohe vabandades tagasi võttis.

Alles aegamööda venelastes pettudes muutusid liitriikide esindajad siin eestisõbralisemaks. Kõige tähtsam neist — liitriikide sõjaliste missioonide üldjuht inglise kindral Hubert Gough, kes siia tuli Judenitš'it Peterburisse aitama, lahkus siit, et minna nõutama Eestile de jure tunnustust.

Üks tagajärjekam kõnelus J. Laidoner'i ja Gough'i vahel oli küll 1919. a. juunis Võnnu vaherahu läbirääkimiste aegu landesvääriga, kus kohapealsed liitriikide esindajad olid toetanud landesvääri nõudmist — Eesti väed taganegu Lätimaalt välja oma rahvuspiiridele. Gough võttis siis asja sootuks teisest küljest: „Tähendab, landesväär istub Eesti vägede ühendusliinidel.“ Landesväär sai käsu sealt end koristada. Ja kui ta tõrkus, siis aitasid Eesti väed tagant.

*

Mäletan J. Laidoner'i 1. detsembri hommikul 1924. Toompea oli vaevalt puhastatud. Alt Balti jaama poolt kostis veel äge püssilaskmine. Riigivanema maja uksele valvasid kaitsepolitseinikud parabellumitega. Seal näidati puruksläinud raidkuju, millega enam-

lased olid katsunud sisse lüüa lukustatud uksi. Kõik oli kihinal-kahinal. Riigivanem dr. Fr. Akel, kuub alussärgi peal, kõlistas kokku Valitsuse liikmeid erakorraliseks koosolekuks. Närviliste sammudega ilmusid nad vaikides üksteise järel, aegajalt vahetades ainult mõne küsimuse.

Teisiti tuli J. Laidoner — täiesti rahulik, nagu mingile igapäisele komisjonikoosolekule. Pisut naeratas ainult teiste ärevust nähes. Vaadati nagu küsivalt üksteise otsa. Riigisekretär K. Terras otsis paragrahve seaduste kogust. O. Strandman aga arvas, et mis seal pikalt arutada või põhjendada. J. Laidoner tähendas ainult, et sama võim võiks ju Siseministrilgi olla, aga kui tahetakse Ülemjuhatajat — ta näitas käega —, siis peab ka võim olema. See oli kõik. Nii määrati J. Laidoner uuesti Ülemjuhatajaks.

Suurtükiväelase mälestusi.

Herbert Brede, kolonel K. S. dipl., 1. diviisi ülema k. t.

Esimest korda kohtasin Vabadussõja ajal Ülemjuhatajat kindral Laidoner'i 2. diviisi staabis 1919. a. veebruari lõpul või märtsikuu esimestel päevadel. Mina kui 2. suurtükirügemendi ülem täitsin samal ajal diviisi suurtükiväe ülema kohuseid, niipalju kui seda tol ajal ja olukorras üldse täita võis, ja sellepärast esitles mind diviisi staabi ülem Ülemjuhatajale. Meie jutuaajamine kestis vaid paar minutit, kuid ma nägin kohe, et Ülemjuhataja on suurtükiväe alal täiesti asja kursis ja pealegi veel on tema arvamised puhttehniliste asjade üle väga õiged.

Nagu praegu veel väga hästi mäletan, küsis kindral minult: „Millega seletate Teie seda võrdlemisi suurt arvu lafettide rikkeid meie kergetes patareides? Kas siin ei ole tegemist materjalosa vale kasutamisega?“

Peab ütleva, et tol ajal tõesti paljudes patareides, mis olid varustatud vanasüsteemiliste suurtükkidega (3,45"), lafettide rikete arv oli suur ja see tuli sellest, et lafettide sabad kaevati mõnedes patareides maa sisse, et takistada tagasijooksu ja niiviisi suurendada tulekiirust. On muidugi selge, et materjalosa selle all kannatas. Kui mina sellest teada sain, andsin omalt poolt patareiuulematele vastavad juhtnöörid, kuid siin Ülemjuhataja küsimuse peale ei julgenud mina, otsekohe öeldes, temale asja kohta täpsat informatsiooni anda, sest ei tundnud sugugi tema iseloomu, vaateid ja ei teadnud, kuidas asi võiks lõppeda vastavate patareide ülematele, sest seesugust asja võib hinnata väga mitmest vaatevinklist. Mina püüdsin siiski leida mingisuguse üldise seletuse ja kindral jäi nähtavasti rahule.

Ligemalt õppisin tundma Ülemjuhatajat juba alates augustikuust 1919. a., pärast seda, kui olin määratud Suurtükiväe Valitsuse

ülemaks. See ajajärk sattus kokku ka teatud kriisi perioodiga suurtükiväe laskemoona, eriti 42'' Schneideri suurtükide laskemoona alal, sest seda laskemoona ei olnud saada välismaalt. Kolm korda nädalas oli mul teha ettekanne Ülemjuhatajale suurtükiväe materjalosa ja laskemoona seisu üle ja halvenev tendents sellel alal tekitas kindralile suurt muret. Ja tõesti, kui ligemal ajal mingisugust väljapääsu ei leita, siis paari nädala pärast tuleb 42'' patareid rivist kõrvaldada. Varustuse ülem kolonel R. Reimann teatas, et seda laskemoona liitlastel ei ole ja on võimalik tellida ainult vastavatelet tehastelt raha eest.

Suurtükiväe Valitsuses mina pidasin oma ligemate kaastöölistega igapäev nõu, et leida mingisugune lahendus. Arutasime läbi kõik mõeldavad kombinatsioonid; peasjalikult see käis jaapani ja austria laskemoona kohta, mis meie laudes leidis, et $\frac{1}{2}$ kuni 1 mm mahatreimisega mürskudelt neid viia tarvilise kaliibri alla. Sellise asja juures tuli aga tõsiselt arvestada mitmekesisest raskusi ja ohte. Ülemjuhataja lubas teha igasugu katseid ja ühel õnnelikul päeval, kui meie just selle töö juures olime, ilmus pooljoostes minu kabinetti major H. Lipstok või kapten M. Sepp — ei mäleta enam täpsalt — teatega, et Vene-Balti tehastes on leitud suuremal arvul 42'' kannusid, osalt vastuvõtte märkidega, osalt ilma, ja nendest oleks võimalik kombineerida vähemalt mõni hea tuhat padrunit. Kui ma järgmisel päeval asjast ülemjuhatajale ette kandsin, oli kindral väga rõõmus, andis kohe käsu rekvireerimise läbiviimiseks ja käskis kõige suurema energiaga tööle asuda; iga järgneva ettekande ajal peatus ta erilise huviga just selle töö juures.

Veel üks huvitav episood tuleb mulle meelde. Ühel päeval kutsutakse mind erakorraliselt Ülemjuhataja juurde. Kabinetis istub ka varustuse ülem. Ülemjuhataja ütleb mulle: „On tarvis määrata üks isik Prantsusmaale saatmiseks, kust meie saame suuremal määral varustist.“ Minu esimene mõte oli muidugi, et tähtsamaks asjaoluks osutub siin prantsuse keele mõistmine; mina oma naiivsuses tol ajal arvasin, et kui üks suurriik, millel kõige modernsem suurtükivägi, pakub meile teatud varustist, siis tema ka annab seda, mis kõige parem. Seda mõtet ma väljendasin Ülemjuhatajale, kuid kindral hakkas naerma ja ütles: „See on nüüd küll asjata lootus! Andke üks mees, kes suurtükiväe materjalosa natuke tunneb, et midagi kõige halvemat meile ei saadetak!“ Kindral Laidoner tundis siis juba väga hästi igasuguste „rahvusvaheliste aktsioonide“ väärtust ja ei eksinud mitte, sest umbes ühe kuu pärast sain ma kapten J. Lepalt kirja, kus ta teatas, et tahetakse meile anda kõigevanemaid süsteeme, sääraseid, mis kuulusid juba enne Maailmasõda likvideerimisele, ilma kompressoriteta jne. Sellest Ülemjuhatajale ette kandnud, vastas ta: „Eks mul olnud õigus!“ — Samal ajal lubas kindral ka samme astuda, et Prantsusmaa otsus muudetak. See läks temal ka korda, sest lõppude-lõpuks saime kaunis korraliku materjali.

Mis minule kõige sügavama mulje jättis, oli asjaolu, et Ülemjuhataja kunagi ei kaotanud tasakaalu ega külma verd, vaatamata igasugustele sekeldustele, mis siin-seal paratamatult ette tulid: remonttööd ei edenenu tarvilise kiirusega, üht 6" Schneideri haubitsa lukku tehti kuude kaupa jne. Kuid kindral sai aru nendest puhtehnilistest raskustest, millega töökojad pidid võitlema. Ainult kord olin mina kaudseks tunnistajaks, kui kindral oli „tormiliseks“ saanud. Ühel päeval, oodates adjutandi toas järjekorda, kuulsin Ülemjuhataja kabinetis „väga kõva“ jutuajamist. Küsisin adjutandilt, mis on lahti. Selgus, et üks minu kolleegidest oli unustanud saata okastraati või midagi sarnast õigel ajal rindele ja nüüd oli torm lahti. Mina seadsin ennast juba valmis igaks juhtumiseks teatud rikošeti vastuvõtmiseks, kuid astudes kindrali juure tuppa nägin, et ta on küll veidi näost punane, aga mitte ükski sõna ega liigutus ei väljendanud enam seda „tormi“, mis oli olnud äsja.

Siis mul tuli meelde kunagi kuskilt loetud lause: „Ainult see on suur mees, kelle vulkaaniline hing on ümbritsetud jäisest mõistusest.“

Suhtumine ratsaväesse vabadusvõitluse päevil.

Gustav Jonson, kindralmajor K. S. dipl., 3. diviisi ülem.

17 aastat tagasi, pärast Vene keisririigi ja sõjaväe lagunemist siirdusid Vene väeosades teeninud ratsaväelased kodumaale, et osa võtta Eesti rahvaväe loomisest ning Eesti riigi rajamisest. Suurte raskuste ja vintsutuste järele jõutakse 1917. a. detsembris niikaugele, et alatakse Viljandis Eesti ratsarügemendi formeerimistöödega. Kuid juba jaanuari algul 1918. a., veel enne, kui rügement oli suutnud oma formeerimistööd lõpetada, aetakse ta enamlaste poolt laiali. Pärast ebaõnnestunud katset jätkata ratsarügemendi formeerimist Rapla ja Hagudi rajoonis, otsustab Eesti diviisi juhatuse veebruarikuu algul ratsamehed koju lasta kuni olude paranemiseni.

24. veebruaril 1918. a. kuulutatakse Eesti iseseisvaks Vabariigiks. Samal ajal okupeerivad Saksa keisririigi sõjaväed noore Vabariigi territooriumi. Saksa väejuhatuse nõusolekul kutsutakse Eesti ratsarügement uuesti kokku. Kuid mitte kauaks, sest juba märtsikuu keskpaiku otsustab Saksa väejuhatuse Eesti väeosad, kui mittesoovitavad ja neile ohtlikuks muutuvad, laiali saata. 1. aprillil algab demobiliseerimine ja 5. aprillil on Eesti ratsarügemendi olemasolu uuesti lõpetatud.

Pärast Saksa keisririigi kokkuvarisemist ja revolutsiooni 11. novembril 1918. a. on okupatsiooniväed sunnitud Eestist lahkuma. Ühes sellega avanevad ka võimalused jätkata Eesti riigi ülesehitamistööd. Vabariik vabaneb küll ühest põlisest vaenlasest,

kuid kiirelt kerkivad üles ähvardavad pilved punase Venemaa näol, milline kavatses purustada noore riigi lootused. On vaja kiirelt teotseda, et päästa Eesti riiki ja rahvast.

16. novembril kuulutatakse välja vabatahtlik mobilisatsioon. 28. novembril algavad enamlased pealetungi ja ühtlasi sellega algab ka Vabadussõda. Kuulutatakse välja sundmobilisatsioon. Eesti rahvaväe etteotsa asub kolonel J. Laidoner.

Kirjeldatud olukorras toimub Tallinnas 1. ratsarügemendi uuestisünd, algul kaitseliidu „ratsaosakonnana“ ja 29. nov. ratsarügemendina.

Rügemendi formeerimine on hobuste ja varustise vähesuse tõttu seotud suurte raskustega. Enne rügemendi osalise formeerimise lõpetamist on juba suur osa Eesti territooriumist enamlaste poolt vallutatud. Olukord muutub kriitiliseks, kuid Ülemjuhataja ei kaota meelegi usku. Selgelt tuleb meelde juhtum enne Tapa langemist detsembrikuu teisel poolel, millal üles kerkis rügemendi rindele saatmise vajadus ja kui nõuti tema viivitamatut lahingusse saatmist. Ülemjuhataja, teades, et rügement ei ole suutnud veel hädatarvilikke formeerimistöid lõpetada, vastas asjalikult ja sirgjoonelisel: „Ei ole veel midagi katki, kui ka Tapa peaks langema, kuid rügemendi formeerimistööd tulevad siiski enne tema väljasaatmist lõpule viia.“

24. detsembri õhtul langes Tapa enamlaste kätte; selleks ajaks oldi rügemendi esialgse formeerimisega jõutud niikaugemale, et ta juba 25. detsembril, olgugi poolikus koosseisus, Põhjarindele saadetakse.

Teiseks tähelepanuväärseks momendiks Vabadussõja algul on see, et Ülemjuhataja algatas 2. ratsarügemendi ja tagavaraeskadroni formeerimist. Tema korraldusel algas 16. jaanuaril 1919. a. Viljandis 2. ratsarügemendi ja varsti pärast seda Tallinnas tagavaraeskadroni formeerimine.

Vahepeal on ratsarügement juba mitmest lahingust osa võtnud. Jaanuari esimesel poolel on Vabadussõjas tekkimas pööre: meie väed on vastase pealetungi seisma pannud ja asunud vastupealetungile. Ratsarügement teotseb Tamsalu üldsuunas ja vallutab 9. jaanuaril Järva-Jaani. Eduka teotsemise eest saadab Ülemjuhataja järgmise kirja: „Täna ratsarügemendi tema tubli töö eest. Ratsarügemendi aktiivne pealetungimine Tamsalu sihis aitas meid välja Tapa ja Paide sihil.“

Meie vägede üldisel surveal algab vaenlane taandumist, kuujuures ratsarügement, Ülemjuhataja korralduste kohaselt, arendab edu Paide rajoonist Narva jõeni, kus ta koos juurendatud üksustega võtab osa rasketest ja veristest lahingutest kuni märtsikuu keskpaigani. Põhjarindel on märtsiks vastase pealetung tõkestatud ja võitlus on võtnud positsioonisõja iseloomu, Lõunarindel kestab iaga aktiivne välissõda laialdaste manöövrivõimalustega. Nende asjaolude õige hinne tingibki Ülemjuhataja otsuse saata ratsarügement Lõunarindele — Võrumaa kaitseks ja Lätimaa vabastamiseks. Siin

on rügemendil kuni mai lõpuni rasked, verised, väsitavad ja visad võitlused Marienburgi vallutamise operatsioonis ja Vastseliina—Võru suuna kaitsmisel.

Mai lõpul on Lõunarindel sündimas pööre: vaenlase pealetungid on raugemas, strateegiline ja operatiivne olukord on muutunud paremaks — lätlased on vallutanud Riia, 3. diviis Volmari ja 2. diviis Pihkva. Ülemjuhatajal valmib otsus Põhja-Läti puhastamiseks enamlastest. 2. diviis algab Võru—Marienburgi suunas üldist pealetungi, mis kujuneb võidukaks Marienburg—Jakobstadt'i operatsiooni ja viib eesti väed Düünani (Väinani).

Otsusele järgneb peatselt, 25. mail, Ülemjuhataja käsk Marienburgi suunas pealetungi alata. Ülemjuhataja nõusolekul saab ratsarügement üheskoos Läti 1. Volmari rügemendiga ülesandeks vallutada Marienburg, kusjuures ratsarügemendile jäetakse pealetungi suuna valikul tegevusvabadus, mis osutus selle operatsiooni juures eriliselt vajalikuks. 28. maiks on Marienburg vallutatud ning vaenlane Eesti pinnalt lõplikult välja aetud.

Kuid sellega ei saa veel piirduda, vaid edu arendamist jätkatakse Alt-Švaneburg'i üldsuunas; sellest operatsioonist võtab osa ka 2. ratsarügement, seega kogu ratsavägi. 31. maiks on Alt-Švaneburg vallutatud ja vaenlase jälitamine jätkub Kreutzburgi—Jakobstadt'i suunas. 5. juunil lehvib juba Jakobstadt'is Eesti lipp. Põhja- ja Kesk-Läti on vabastatud vaenlasest ja Eesti maleva asub Väina kaldal, luues sidet lõunast läheneva Poola ratsaväega.

Marienburgi—Jakobstadt'i operatsioon on ilusamaid lehekülgi Eesti vabadusvõitluse ajaloos, eriti aga ratsaväe kasutamise mõttes; ratsavägi oma kiire liikumis- ja manööverimisvõimega täidab hiilgavalt tema peale pandud ülesande.

Järgneva Bolovsk'i—Põtalovo operatsiooniga ja Peipsi järve läänekalda kaitsmisega lõpeb ratsaväe vabadusvõitluse ajajärk.

Kui 1929. a. tõusis üles ratsarügemendi kui tulevikusõja tingimustele meie oludes mittevastava relvaliigi likvideerimise küsimus, siis Sõjanõukogus otsustati tema alles jätmine ainult tänu kindral Laidoneri autoriteetsele ja mõjuvale sõnale ratsaväe kasuks.

Meie ratsavägi on võrsunud, kasvanud ja püsib praegu kindral Laidoneri õige arusaamise ning õnnelikkude korralduste tulemusena ja on enda kuulsusrikka vabadusvõitluse võidupärgadesse pununud tema osaval juhtimisel närtsimata loorbereid.

Ülemjuhataja ja soomusrongid.

Paul Villemi, major, 1. soomusrongirügemendis.

Soomusrongid vallutasid 9. jaanuaril tähtsa raudtee sõlm-punkti — Tapa ja arendasid siit tegevust Rakvere—Narva ja Tartu suunas. Et Rakvere suunas oli raudteesildu purustatud, mis takis-

tas kiiret edasiliikumist, siis arendati tegevust peamiselt Tartu sihis, kuna üks soomusrong jäi Tapa-Narva suunda. 14. jaanuaril soomusrongid Kuperjanov'i partisanide toetusel vallutasid Tartu.

Tartu kui Lõuna-Eesti suurema linna vallutamise tähtsus nii sõjalisest kui rahva moraalsest seisukohast on täiesti mõistetav.

18. jaanuaril telegrafeeris Ülemjuhataja Tartusse kolonel V. Puskar'ile ja soomusrongide üldjuhile kapten K. Parts'ile:

„Eesti Vabariigi sõjavägede nimel tänan 2. diviisi väeosi ja isäranis soomusronge selle suurepärase töö eest, mis Tartu meie kätte andis. Olen kindel, et see tähtis Eesti linn enam meie käest ära ei lähe. Tallinna ja Järva kaitsepataljonid ja meie tublid ratsanikud aitavad selleks ligi. Tallinn 18. I kell 2050 nr. 255. Laidoner.“

Edasi arenes soomusrongide tegevus Valga suunas. Elvast edasi tungides vaenlane avaldas tõsisemat vastupanu ning lahingud kujunesid ägedaks. Ka oli raudtee pööraselt lõhutud, mille parandamine vaenlase suurtükitle all oli vaevaline ning takistas kiiret edasiliikumist. Pealegi tabas soomusrongi nr. 2 õnnetus: rong sai 22. jaanuaril kaks mürsku pihta, kusjuures üks nendest sattus vedurisse. Vedurijuht sai surma ja tendril asetsev küttematerjal süttis põlema. Suuri vaevu suudeti tuli kustutada ja rong teise soomusrongi abil tuua tagasi Elva jaama.

Õhtul pimedas Elvasse tagasi jõudnud, tabas mehi üllatus — Ülemjuhataja kindral Laidoner oli sõitnud neid eesliinil külastama, peatudes vahepeal Nõos asetseva soomusrongi juures. Soomusronglased nägid siin J. Laidoner'i esimest korda. Helgiheitjate valgusel rivistati mehed ülevaatuseks igaüks oma rongi ette, mis kujutas müstilist pilti. Meeskonna riietus oli väga mitmekesine: paljud kandsid lambanahast poolkasukaid ja kitsalt vagunis kui kilukarbis elamise tagajärjel äärmiselt määrinud vateeritud pükse. Kuid oli ka teissugust riietust, nagu keegi kodunt kaasa võtnud. Peakate oli aga igal mehel isemoodi ja jalanõudeks kas kulunud saapad või paljudel katkised vildid. Lahingust tulnud meeste määrinud nägudel helkis aga rõõmus iseteadvus esinemisel oma Ülemjuhatajale eesliini läheduses, vaenlase suurtükitle piirkonnas.

Ja Ülemjuhataja — tema võitis esimesest pilgust meie kõikide poolehoiu ning lugupidamise. Tema kindel ja mehine, kuid ühtlasi sõbralikult soe esinemine ja helgiheitjate valgusel rõõmsalt ning lootustäratavalt läikivad silmad ja sütitavad sõnad jäid unustamatult meelde.

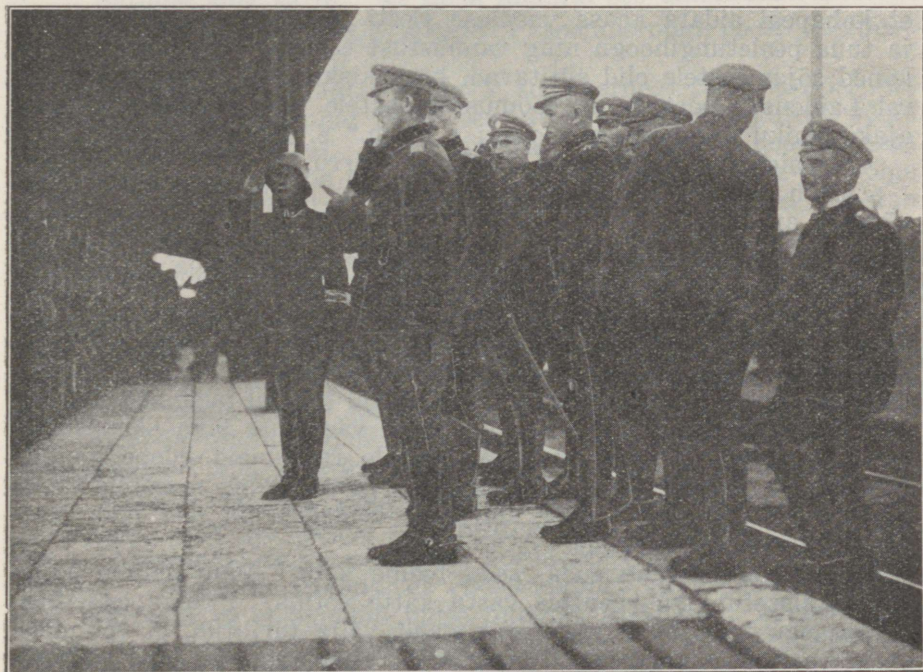
Ülemjuhataja tuletas meelde, kuidas soomusrongid kuu algul sõjas pöörde toonud, soovis õnne senise võidurikka tegevuse puhul ja ütles, et tänast äpardust ei maksa liiga südamesse võtta, sest sõjas tuleb ikka arvestada ka ajutist ebaedu. Üks vedur ees või taga — see parandatakse uuesti ära, aga peaasi on — i k k a e d a s i.

Kindral siirdus oma vagunisse soomusrongi juhtidega nõupidamisele edaspidise tegevuse kohta. Tema lubas Valga vallutamise eesmärgil saata meile juurde meie head kaasvõitlejad Tartu valla-

tamisel — Kuperjanov'i partisanid ja hõimuvendi soomlasi, kes Tartus otse põlesid lahinguigatsusest.

Soomusronglastele jäi mulje — kindral Laidoner'i ülemjuhatusel sammume võidurada ja purustame vaenlase.

Järgmine päev (23. jaan.) oli kaotuste poolest eelmisest veelgi õnnetum. Kirepi lahingus langes soomusrongide nr. 1 ja nr. 3 ühendatud dessandi juht alamkapten J. Ratassepp, said surmavalt haavata alamkapten A. Vollmann ja leitnant G. Roosmann ja kergemini haavata 2 ohvitseri ja 5 sõdurit. Samal ajal sai soomusrongi nr. 1

Soomusronglaste paraad Pihkvas 1919. a.
Esimene paremalt kolonel V. Puskar.

juures haavata soomusrongide üldjuht kapten K. Parts, kelle kohuste täitmisele asus kapten A. Irv. 27. jaanuar tõi meile veel ühe ebameeldivuse juurde: Keeni läheduses vaenlane saatis „met-siku“ veduri meie soomusrongidele vastu, mis purustas pikalt raudtee. Veduri teelt kõrvale toimetamine ja tee parandamine nõudis rohkesti aega. Selle tagajärjel ei teostunud Valga vallutamine nii kiiresti kui oli kavatsatud ja leidis aset Paju lahing, kus Kuperjanov'i partisanidel ja soome abivägedel olid suured kaotused.

Meie väed jõudsid ägedate lahingute järele Valka 1. veebruaril ja arendasid siit tegevust Võru—Petseri ja Lätimaa suunas.

Tähtsate võitude puhul Ülemjuhataja harilikult avaldas väesadele kiitust. Valga vallutamise päeva õhtul ta telegrafeeris soomusrongide ülemale kapten K. Parts'ile ja viimase asetäitjale kapten A. Irv'ele:

„Jälle loen oma kohuseks soomusronge nende tubli töö eest tänada. Palun vastu võtta ja ka edasi anda kõigile soomusrongi meestele minu südamlik tervitus. Loodan, et meie kapten Parts varsti paraneb ning jälle soomusrongide etteotsa astub. 1. II nr. 435. K. M. Laidoner.“

4. kuni 8. veebruarini Ülemjuhataja viibis uuesti Lõunarindel, et kohapeal aidata kaasa vaenlase Eesti piiridest väljatõrjumisele ja tuua pealetungihoogu ning vaimustust eesliinil võitlejaile. Tema kõned sõjameestele olid sütitavad, kaasakiskuvad. Avaldame kindral Laidoner'i paar kõnet soomusronglastele temaga kaasa sõitnud ajakirjaniku ülesmärkimise järgi („Pstn.“ 8. II 1919 nr. 22):

„Valgast sõitis kindral Laidoner Võrru.

Siin võttis ta sõjaväe ülemaid vastu ning kuulas ära Võru võtmise aruande.

Purustatud vaksali ees olid kogunud X. soomusrongi mehed, kelle poole vägede Ülemjuhataja järgmise kõnega pööras:

„Pärast seda, kui teid viimane kord Elva jaamas nägin, jäi meie sõjaväele veel suur ülesanne täita: pidime veel Valga ja Võru ära võtma. See töö on nüüd hiilgavalt tehtud. Ning selle juures pean ma tähendama, et see töö just suurel määral meie soomusrongide osaks on langenud. Nad on meie väerinnal ikka esimestena vaenlase ridadesse tunginud ning temale raskemaid hoope annud. Avaldan sellepärast kõige sõjaväe nimel soomusrongi meestele tänu. Sihikindlalt, vahvasti, ühise sihi eest võideldes on nad ikka oma kõrget ülesannet täitnud.

Meie ei tahtnud sõda, seda teame kõik. Meie pidime sõjariistad sissetungiva vaenlase vastu kätte võtma. Praegu aga, kus ta peaaegu igalt poolt meie kodumaalt välja tõrjutud, ei või meie siiski veel sõda lõpetatuks tunnistada. Vaenlane võib uusi vägesid koondada ning uut katset teha meie piiridest üle tungida.

Sellepärast peame alati võitluseks valmis olema, et vaenlase sissetungimist kindla sõjalise jõuga tagasi võiksim tõe tõrjuda. Loodan, et meie soomusrongid, kes seni ikka esimesteks on olnud, ka tulevastes võitlustes oma kohust täidavad ning meid nagu senigi vaenlase eest kaitsevad.

Veel kord tervitan soomusrongi mehi nende võitude puhul.“

„Võrust Pihkva poole algab kurb maastik. Õhtu videvikus paistavad lagedad soised väljad, kadastikud ja onnid. Ei näe kusa-gil inimese hingegi. Majad on pimedad ning tühjad, nagu oleks siin möllanud katk. Ainult jaamades silmad askeldavaid sõjamehi, kes jooksevad edasi-tagasi, midagi talitades, midagi õiendades.

Jõuame Piusa jaama juure.

Vagunist välja astudes kuuled rõõmsat sõjaväelist marssi.

Siin, selles lagedas kohas, hämaras nukruses, vaenlase seisukohtade lähedal?

Kuid selgub, et siin meie Y soomusrong seisab. Ainuke, kel oma suur orkester. Kapelmeister Lielenthal'il on korda läinud suurte raskustega oma orkestrit luua. Ning nüüd sõidavad mehed ka lahingusse sõjaväelise marsiga, mis meeste jutu järgi enamlasti kõige rohkem vihastavat. Kuulipildujad ragisevad, suurtükid pauguvad, kostavad šrapnellide kaeblikud vingumised, aga mehed võitlevad orkestri saatel. See sünnitab tuju ning usku oma jõusse.

Satume kõik tujju. On kena kuulata ses ümbruses orkestrit.

Vägede Ülemjuhataja pöörab Y soomusrongi poole järgmise kõnega:

„Nädalapäevad tagasi nägin Y soomusrongi Nõo jaamas. Siis töötas ta meie väerinnal kõige ees, arenevatest lahingutest kõige tegelikumalt osa võttes. Nüüd leian siin väerinnal Y soomusrongi jälle kõige ees. Jälle on ta vahvasti võideldes täitnud oma töö kõige hiilgavamalt. Sellepärast elagu Y soomusrong! (Hämaras kostab vägev hurraa).

Meie sõda kestab edasi. Sündmused arenevad edasi. Kuid loodan, et Y soomusrong, kes seni ikka esimesena olnud, ka edaspidi esimeseks jääb, kes meie vaenlase vastu välja astub.“

Ülevas meeleolus lähevad mehed soomusrongi tagasi. On näha, et nad endaga rahul on ning oma tööd oskavad hinnata. Hämaras paistavad nende sirged kogud ning rõõmsad näod. Nad esinevad kui vanad ja vilunud sõjamehed, et saad tunde, nagu oleks meil juba aastakümned oma sõjavägi ning sõdagi kestaks juba aastaid.“

Kuivõrd tihedat sidet Ülemjuhataja pidas rindel võitlevate vägedega, selle üle saame ettekujutuse, kui avaldame, et ta käis üksi Lõunarindel keskmiselt kaks korda kuus (22. I — 28. VII 14 korda). Seejuures tundus, et rindel-käimist ja vägede operatiivset juhtimist ta ei pidanud üldse mingiks raskuseks. Kindral Laidoner on ka hiljemini (Vabadusristi Vendade Ü. väljasõitude puhul) avaldanud, et Vabadussõja ajal umbes $\frac{1}{10}$ tema tööjõust kulus vägede operatiivsele juhtimisele, kuna umbes $\frac{9}{10}$ tööjõust tuli pühendada seljataguse korraldamisele ja sise- ning välispoliitiliste küsimuste lahendamisele.

Tundus, et kindral Laidoner elas kaasa rindel võitlejate rõõmudele ja muredele ja temale meeldis viibida lahingumeeste keskel. Seda on ta isegi mõista andnud rindelt telegraafi teel oma staabi ülemaga rääkides, avaldades muu seas: „Mida ligemale rindele, seda lahkem on õhk...“

Kindral Laidoner ei unustanud ka oma alluvaid, kes viibisid haavatutena haiglates. Ühe niisuguse külastamise kohta kirjutab soomusrongide ülem kapten K. Parts järgmist:

„Juba mõned nädalad hiljem, kui palavik langenuid ja lõikus tehtud, käis mind vaatamas meie lahingumeeste poolt jumaldatud Sõjavägede Ülemjuhataja kindral

Laidoner. Sügavat muljet avaldas see minu peale. Täis julgust ja usku, suutis ta seda jagada ka oma alluvatele. Omas õnnetuses ja raskes olukorras sain ka mina sellest osa. Üllatav ja armas oli kuulda neid sõbralikke sõnu, millega ta pöördus mu hallpäise isa poole, kes tol korral juhtus olema minu juures. Ta ütles: „Pole viga, vanahärra, Teie poeg paraneb peagi. Ta on hästi oma töö teinud ja teeb veelgi. Meie ei ole ka üksi. Alatasa tuleb meil juurde abijõude: soomlasi, rootslasi, taanlasi. Sõjavarustust saame Inglismaalt, Prantsusmaalt, isegi Ameerikast. Kui maamehed aitavad kaasa toidumoonaga, siis pole meil midagi karta.“

Visiit Ülemjuhatajale.

Mieczysław Pozercki, dipl. kolonel Poola Küttide Liidus.

1919. aastal tulin Poola vägede ülemjuhatusel käsul looma kontakti Vene kolossi rusudel tekkivate Balti riikidega.

1919. aasta juuni lõpul istusin juba Helsingis — Poola armee delegaadina Soome regendi kindral Mannerheim'i juures. Paarinädalise Soome pealinnas viibimise järele sõitsin Tallinna, kus oma võimude ülesandel tahtsin ilmuda toleaegele Eesti kaitseväge juhile, kindral Laidoner'ile.

Tallinn avaldas minule sügava mulje, kuid kutsus ühtlasi esile mõningaid kartusi. Õigemini mind valdas täielikult rahutus, kindlusetus — milline lõpp kõigile sellele küll tuleb. Minu silmis Tallinn nägi tookord välja voolude ja püüete pesana, kus milleski ei võinud olla kindel. Ühest küljest on linnas Eesti Valitsus ja eesti kaitseväge, teisest küljest — vene valge vägi tekitab segadusi ja ka midagi tahab, millegi poole püüab, misjuures see „midagi“ silmnähtavalt ei ühtu Eesti võimude teotsemissoonaga.

Nüüd võin öelda, et olin siis täis pessimismi. Arvasin, et selleks pessimismiks mind küllalisel määral õigustas toleaege Tallinna tänavate vaatlemine.

Üsna teissuguse mulje sain, kui viimaks seisin kindral Laidoner'i ees. Iialgi ei unusta ma seda muljet. Kindral võttis mind vastu väga südamlikult, nimetades mind esimeseks pääsukeseks, kes kuulutab sõprussidemete loomist meie mõlema rahva vahel. Oma võimudelt saadud juhtnööride kohaselt informeerisin teda meie plaanidest, kuna tema omalt poolt andis minule samuti mitmeid väärtuslikke teateid.

Tema suhtumine meie ümber arenevaisse sündmusisse, tema sügav usk Eesti iseseisvuse võidukasse ülesehitamisse ja üle kõige temale iseloomulik rahulikkus ja psüühiline tasakaal — kõrvaldasid minu hingest lõplikult mitte üksi pessimismi, vaid ka rahutuse ja kahtlused. Neist ei jäänud minus enam jälgegi.

Kui Eesti asju juhib selline suur inimene ning selline suurepärane juht, siis kindlasti ei sünni midagi, mis ei vastaks tema mõttele. Sedakorda olin noore Eesti Vabariigi tuleviku suhtes täiesti rahulik.

Tõesti — nagu hiljem selgus — ma ei eksinud karvaväärtki. Tänapäeval kuulub rippumatu Eesti riik Euroopa elujõuliste riikide perre, mida ei murra ükski ajaloo möll. Ja eesti ning poola kaitsevähedevaheline sõprus, mida mina, kindral Laidoneri sõnade järgi, esimese pääsukesena kuulutasin, on noorest taimest arenenud juba tugevaks puuks.

Olen alati liigutatud, kui mõtlen, et see oli alles nii hiljuti, kus ma kõigest sellest, mis nüüd on saanud konkreetseks tõsiasiaks, kindral Laidoner'iga rääkisin, kui meie rahvaste ühisest unistusest! Ma ei imesta sugugi, et võrdlemisi lühikese aja möödudes kindral Laidoner'ile tema rahva poolt püstitatakse tänumälestussammas. Ta on suur juht ja suur inimene ja kuigi ta veel meie kõikide keskel viibib, on ta juba oma eluajal saanud ajalooliseks, surematuks kujuk.

Ei tarvitse lisada juurde, et seda kallim, seda rõõmustavam on minule see ajastu, mida siin meelde tuletan ja alati meeles pean. Tahaksin lõpuks veel tähendada, et õnnelik saatus andis minule võimaluse ka edaspidi teenida meie rahvaste ligindamise ilusat asja.

Lahkunud tegevteenistusest, asusin teenima meie riikliku kasvatus- ja sõjalise ettevalmistuse võimsase organisatsiooni — Kütide Liitu, kus minu valdkonda kuuluvad nimelt selle organisatsiooni välissuhted, nii siis ka Kütide Liidu ja Kaitseliidu koostöö järele valvamine. Sel puhul oli minul juba juhus käesoleval aastal teha visiiti Kaitseliidule.

Sellega lõpetan need read, kriipsutades veel kord alla minu andumust Poola-Eesti sõpruse arendamisele ja minu sügavat lugupidamist ning austust võiduka Eesti kaitseväge suure juhi ja Eesti Vabariigi suure kodaniku — kindral Laidoner'i isikule.

Kindral Laidoner demokraatliku korra kaitsjana.

J a a n S o o t s, kindralmajor K. S. dipl., Vabadussõjaaegne Ülemjuhataja
Staabi ülem.

Kindral Laidoner'i tegevuses meie vabadusvõitluse ajal kui ka pärast seda ilmneb väga selgelt tema kindel poolehoid demokraatlikule riigikorrale. Väga kujuka väljenduse leidis see kõigepealt tema seisukohas 2. diviisi staabi ülema ettepanekule 2. veebr. 1919. Kui sõjavõimude tegevust Lõuna-Eestis, eriti Viljandis Maapäeva koosolekul 1. veebruaril teravalt arvustati, ähvardas see välja kut-

suda ülemjuhatusse kriisi. Niipea kui see Tartus teatavaks sai, pak- kus kapten K. Rotschild 2. diviisist ešeloni kindral Laidoner'i kait- seks. Kuid kindral Laidoner ütles sellest kategooriliselt ära. Vähe veel sellest, ta andis kõigile diviisiülematele käsu, kus keelas ära sõjavõimude segamise sisepolitikasse. See huvitav käsk kõlab järg- miselt:

„Süüdistused, mis eile, 1. veebruaril, Maapäeva koosolekul sõjavõimude tegevuse üle ette toodi, ei tohi mingil tingimusel põh- justeks olla sõjategevuse ja sõjavõimude seisukoha muutmiseks väe- rinnal. Mingisugust sõjavõimude segamist sisepolitikasse mina ei luba. Meie ülesanne on vaenlast kodumaalt välja ajada ja piirised vaenlase eest kaitsta. Riigikorra lõpulik otsustamine on Asutava Kogu ülesanne, kuni Asutava Kogu kokkutulekuni peame meie tun- nistama kõrgemaks võimuks riigis Maapäeva ja Ajutist Valitsust. Teist teed olla ei tohi. Tallinn, 2. 02. kell 1110. Nr. 450.

K.-M. Laidoner.“

Mittevähem kujuka poolehoiuavaldusena demokraatlikule riigi- korralle esineb kindral Laidoner'i suhtumine Asutavasse Kogusse selle kokkuastumise eel. Peab tähendama, et Eestis ei puudunud ka säärane vool, mis luges Asutava Kogu kokkukutsumist sõja ajal varajaseks. Arvestades kindral Laidoner'i autoriteeti kaitsevæes, arvasid need ringkonnad võimalikuks riiki juhtida selle autoriteedi abil kuni sõja lõpuni. Asutava Kogu kokkukutsumise vastu olid ka kõik muulased, kes Eesti iseseisvust ei tahtnud tunnustada, samuti ka meie kommunistid. Seesugustele meeoludele vaatamata astus aga kindral Laidoner otsekoheselt üles ja nõudis Asutava Kogu ru- tulist kokkutulekut, lubades viimast kaitsta iga hädaohu vastu, mida ta ka tegelikult täitis. Selle eesmärgiga ta tühjendas Tallinna ja selle ümbrukonna Vene Loodearmee osadest, saates viimased rin- dele Narva jõe taha.

Oma arvamist väljendab ta 2. diviisi ülemale kolonel V. Pus- kar'ile 19. aprillil järgmiselt:

„Teeme kõik, et Asutavat Kogu igatepidi kaitsta, ükskõik kust küljest pealetungimine tuleks. Arvan, et see meil korda läheb, sest, nagu näha, on väerind ja suurem hulk sõjavägesid täitsa Asutava Kogu poolt...“

Samal päeval teeb ta soomusrongide ülemale kapten Irv'ele järgmise korralduse:

„Korraldage oma tööd nõnda, et kui Asutava Kogu kaitseks oleks jõudu tarvis, siis üks tubli soomusrong viibimata võiks Tal- linna sõita. Selle telegrammi kättesaamise üle telegrafeerige. Tal- linn, 19. IV kell 21 nr. 1822. Laidoner.“

Astudes selliseid reaalseid samme Asutava Kogu kaitseks, võis kindral Laidoner Vabariigi Valitsuse koosolekul, kus Asutava Kogu kaitse küsimus arutusel oli ja kartust avaldati, et kas üldse las-

takse Asutavat Kogu kokku kutsuda, kindlal sõnal ütelda, et tema võtab Asutava Kogu kokkutuleku kaitse enda peale ja, arvestades vägede meeoleolu, suudab ka seda läbi viia, missuguse lubaduse peale Valitsus rahule jäi. Nagu näeme, ei ole kindral Laidoner oma arvestuses eksinud.

Oma kindlat poolehoidu demokraatlikule riigikorrale väljendas kindral Laidoner ka lahkumisel kaitseväest. Sel ajal oli tema autoriteet kaitseväes väga kõrge ja poolehoid lõpmata suur. Üks diviisi-ülematest arvas isegi, et ilma Laidoner'i juhtimiseta tema töö diviisis ei oleks olnud küllalt viljakas. Ja kui säärane terav konflikt, nagu see tekkis Asutava Kogu ja kindral Laidoneri vahel viimase lahkumise puhul, oleks tekkinud mõne vähem tasakaalus karakteri juures ja vähem demokraatlikult mõtleva Ülemjuhataja juures, siis oleks nii mõnigi Ülemjuhataja vägede poolehoidu selleks kasutanud, et ise riigi etteotsa astuda. Hoopis vastupidi aga toimetas kindral Laidoner. Lahkudes manitses ta teisi vanemaid väejuhte edasi teenima jääda ja märkis oma jumalagajätmise käskkirjas, et „kui meie jääme truuks oma demokraatlikule põhimõttele, . . . siis võime rahulikult pilgul igale välisele hädaohule vastu vaadata“.

Lõpuks jumalagajätmise banketil Ohvitseride Keskkogu kasiinos kindral Laidoner veel kord kriipsutas alla oma poolehoidu demokraatlikule riigikorrale, tähendades, et kuigi meil seesugused valitsused võivad olla, kellega rahvas rahul ei ole, kuid demokraatliku põhimõtte enese pärast peame meie igat seadusepärast Valitsust kaitsma.

Arvan, et sääraselt oma mõtteid võib väljendada ja selliselt toimida ainult mees, kes sügavalt demokraatlikku põhimõtet pooldab ja kellel suur võim pead segi ei aja.

Suur organisaator.

Eduard Alver, Vabariigi Kaitseliidu ülem Vabadussõja ajal.

Kirjutada kindral Laidoner'ist, anda ta iseloomustavaid jooni, see ülesanne on õieti ajaloolase oma. Kindral astub parajasti paremasse meheikka, ta on seni meile andnud ainult esimese osa oma elust, kuigi määratu huvitava, ilusa ja teeneterikka, kuid siiski ainult esimese osa. Teine pool seisab alles ees. Me ootame talt veel rohkem. Edasi, meie kõik oleme kindrali kaasaeglased, oleme ühel ja teisel viisil temaga koos läbi elanud ühiseid rõõme, ühiseid muresid. Meie ei saa oma hinnangutes sellepärast olla objektiivsed, meie suhtumine temasse isiklikult, vastavalt läbielatud suhtele, koostööle, koguni kuuldustele.

Võtta ainult säärane juhtum. Olles Ülemjuhataja, kindral karistas kord kõrgel kohal seisva isiku venda õige rängalt, määrates

talle tõesti suure rahatrahvi või mittemaksmise puhul pikemaajalise aresti. Püüti teha kõik, et trahvist pääseda, kuid palvekirjad ja sõbrad ei suutnud aidata. Siis „kõrge“ vend sammus ise ülemjuhataja poole, olles kindel enda seltskondliku positsiooni mõjule määruse muutmiseks. Kuid juhtus ootamatus — ülemjuhataja ei võtnud teda isegi vastu, lastes kuuldavale õige kurja lause. Finaal selle juhtumi puhul oli, et karistatu istus pea pool aega ära ja maksis siiski terve rahatrahvi summa, et pääseda teise poole aja istumisest.

Loomulik on ju nüüd, et selle karistatu sugulaskond, sõbrad ja lähemad tuttavad suhtuvad, võttes puhtinimlikult, mitte just sõbralikult kindralisse, kuigi ülemjuhatajal oli tol korral kindlasti juuriidiline ja moraalne õigus toimida nii. Sellepärast ma ütlen, et kaasaeglastel on raske olla objektiivne, et siin mängivad tahes või tahtmata kaasa isiklikud suhted, läbielamused jne. Ja sellepärast leiamegi tihtipeale kaasaeglaste kirjutistes palju vasturääkivusi, vastamisi seisukohti, et mitteteadlikul, võhikul on pahatihti mõneski asjas raske orienteeruda.

Kui ma täna siin püüan fikseerida üksikuid juoni ja mälestusi, siis palun neid võtta minu silmadega nähtuna, nagu mina neist olen aru saanud.

Olin kindraliga juba tuttav ja 1918. a. jaanuarikuu teisel poolel ainult saatusliku juhuse kaudu enamlaste vangilaagrist, elevaatorist, pääsenud, kui hr. K. Päts mind end juurde palus ja mulle vägagi vastutusrikka ja konspiratiivse ülesande andis, juhtides mind lähemate instruksioonide ja formaalsuste täitmiseks kolonel Laidoner'i juurde. Vastav staap asetses Tõnismäel nr. 3.

Seni olid minu kohtamised kolonel Laidoner'iga ainult eraviisilised, kuid nüüdne kandis alluvuse laadi. Pealegi ei ole ma kunagi olnud kaitseväelane; olin eraisik ja oma tegevuses toiminis vabatahtlikult. Esimest korda kolonel Laidoner sai mulle ülemuseks, tema kaitseväelasena, mina eraisikuna, kuigi sõjaliste ülesannetega. Ning ma ütlen otseselt ja kohe, et ses situatsioonis veedetud silmapilkude hindamine on jäänud mulle põhjapanevaks ja muutuseta tänapäevani.

Sõjalisi hinnanguid kindral Laidoner'i kohta andku kaitseväelased, poliitilisi toiminguid arvustagu poliitikud, mina vaid käsitlen elukutselise kaitseväelase suhtumist ja selle mõju eraisikusse, kes olude tõttu vabathatlikult astunud alluvuse vahekorda temaga.

Kindral (siis veel kolonel) Laidoner oli samuti lahke ja vastutulelik küsimustele nagu varemaltki, kuid käitumine ja seletusviis mõjusid niivõrd haaravalt, olid niivõrd erinevad harilikest jutuajamistest, et tahes-tahtmata, täitsa instinktiivselt sundis mind sise mine tung „valvel“-seisangusse ning vastu võtma käsklusi.

Mul on olnud juhuse enne ja pärast seda viibida analoogilises situatsioones ka teiste kõrgemate kaitseväelastega, kuid kunagi enne

ega pärast ei ole ma teiste juures läbi elanud samu tundeid kui tol korral, küll on nad aga kordunud kindral Laidoner'iga kohtamisel analoogilisis vahekorris.

Ning minule paistab, et see käitumine ja ta mõjuavaldus, nagu ta ilmneb kindrali juures, ei ole tingitud ainult sõjalisest kasvatuses ja kaitseväelase olemisest, vaid peitub sügavamal, on tingitud omadusist, mis peituvad inimese iseloomus, kuid milliseid on antud looduselt vähestele.

Kindral on esijoones suur organisaator ja analüsaator, võimega leida oma tööväljale vastavaid isikuid. Kord küsimus kaalutud, sügavalt, veenvalt, kord tähis seatud, ta sihikindlalt püüab selle saavutamist ja jõuab eesmärgile. Organiseerimisvõime inimese juures eeldab korraarmastust ning korraloomisvõimet ja seda on kindralil täiel määral. Tuleb ainult kahetseda, et Vabadussõja lõppedes Ülemjuhataja instituut meil nii kiirelt likvideeriti ning selle tagajärjel kindral Laidoner oma tegevust ei saanud jätkata. Ei ole kahtlust, et selle instituudi pikemat aega kestmine ning kindrali tegevväe juhiks jäämine oleks toonud määratumat kasu kaitseväele kui ta tsiviilkorra alalhoiu organitele.

See looduselt inimesele kaasaantud erakorraline võime või and organiseerida, korda luua ja seda alal hoida seoses vastava haridusega, milliseks parim sõjaline, loobki erakordseid inimesi, ühendades ja kasvatades neis omdusi, mis nii vajalikud seltskonnaelu kõigis avaldusis.

Siin, neis looduselt ja kasvatuselt kaasaantud omadusis, peitubki kindrali võime haarata ümbruskonda, mõjutada kuulajaid ja vajutada erilist pitsert oma korraldusile.

Kindralile oli parajasti tehtud ettepanek hakata Ülemjuhatajaks. Me tulime Harju värava trepist alla linna poole ja ta kõneles mulle sellest. Tolleaegne olukord on kõigil eestlasil teada. Raske, rusuv pilv lasus meie kodumaal. Paljud kõhklesid, saatsid oma perekonnadki välismaale, mitmeil riigitegelasilgi olid juba välispasid käes. Kindrali avalduses ei paistnud ei rõõmu ega uhkust selle suure ülesande saamise puhul, nagu nüüd mõne härra juures, kellele see „õige ettepanek“ veel tehtudki ei ole. Kuid kindlalt ja veenvalt ta vastas mu sellekohasele küsimusele, et ta pakutud ettepaneku siiski vastu võtab. Seda ütlemisviisi oleks võinud kuulda tuhanded ja kõiki oleks vallanud ühine tunne, et õige mees on pandud õigesse paika. Et need mehed, kellele rahvas oli andnud võimu valida Ülemjuhatajat, toimisid õieti, langetades liisu kindral Laidoner'ile, seda tõendasid pärastised sündmused.

Kui tuli uus katsumissilmapilk detsembri mässu näol, ei olnud otsimist ega kõhklemist, vaid silmapilkselt teati, kus on päästja. Uuesti usaldati suur võim selle organisaatori ja korralooja kätse ning jällegi võib ainult kahetseda, et seda võimu mitte pikemaks ajaks ta kätte ei jätetud. Ei ole ometi mitte niivõrd tähtis likvidee-

rida teatavat välist nähet, kui just leida teed ja suunda nende väliste nähete ja juhtumite tekkimise võimaluste kaotamiseks. Ära hoida kuriteo tekkimise võimalusi — selles peitubki juhi ülesanne! Ja selle ülesande täitmine oleks tulnud usaldada kindralile pärast mässu mahasurumist, andes talle ühtlasi aega organisatsiooni ja organite loomiseks, milliste ülesandeks on kõige laiemas mõttes korra alalhoiu ja julgeoleku valvamine riigis. Ma olen kindel, et meil oleks tänapäeval nii mõneski asjas olnud kergem hingata.

Kuidas kindral Laidoner suutis temale nii omase mõju maksa panna ja kindlat korda alal hoida, selleks toon ühe väikese näite. Sisekaitse ülema, kadunud kindral E. Põdder'i, nimetamisel diviisi ülemaks ja minu määramisel tema asemele Vabariigi Kaitseliidu ülemaks vaidlesin kõigi abinõudega selle vastu, peamiselt motiivil, et kaitseliit sõjalise organisatsioonina on juhitud ohvitseridelt, pealegi allusid tol ajal kaitseliidu ülemale mitmed puhtkaitseväelised üksused, arvamata kõik komandantuurid riigis ja vangilaagrid, ning minul eraisikuna oleks vägagi raske luua sobivat vahekorda ohvitserkonnaga, kes võib-olla ei soovi tunnustada end alluvaks eraisikule. Kindral vaid palus endale teatada seesugustest juhtumitest, kui nad peaksid ilmnema.

Minu kartused ei olnud asjatud. Tööle asudes mulle anti selgekujuliselt mõista, et ühe suure asutise ohvitserkond ei soovi mulle kui eraisikule alluda ning minu all teenida. Olukorra teravamaks kujunemisel olin sunnitud sellest ülemjuhatajale teatama. Üks rahulolematuist kõrvaldati viibimata, teine lühikese aja pärast, ja terve see toiming oli asetatud säärasesse raamistikku ning läbi viidud sellisel kujul, et kogu mu teenistuse ajal ei tõusnud enam kuskilgi asutises ühtki häält minu kui eraisiku vastu. Töö läks libedalt, harmooniliselt, nagu seda paremini soovida ei saanudki.

Kui öeldakse, et politika on suur kunst, siis võib sama öelda ka administreerimise kohta: on tõesti suur kunst mõista korda luua, seda jalule seada ja alal hoida.

Kui sel puhul aga arvatakse, et kindral Laidoner'i võime administreerimises seisab vaid oma võimu tarvitamises ja rusika maksmapanemises, siis eksitakse põhjalikult. Teatav võim on temale ainult abinõuks. Kindral vägagi kaalub igat sammu ja on asjatundlikele nõuandeile väga vastuvõtlik. Ma olen kuulnud ta suust nii mõnigi kord, et kui tal Vabadussõja ajal ei oleks mitte olnud staabi ülemana sirgjooneluse ja kangekaelsuse poolest nii tuntud kindral J. Soots'i, ta ei oleks mitte kindel nii mõnegi sõjalise operatsiooni heas kordaminekus. Just vaieldes kindral J. Soots'iga — vahete vahel ööd läbi varahommikuni — on vastastikused seisukohad küsimusi selgitanud: kahe inimese terve mõistuse töövili on viinud meid Vabadussõja helge lõpuni.

Helge olgu kindral Laidoner'i sünnipäev ja helge meie rahva tulevik!

Mõnda kindral Laidonerist.

Aleksander Hellat, Riigikohtu liige, end. Sise- ja Välisminister.

Vabariigi rajamisel olid meie väeüksused ja kaitseväe asutused relatiivselt kõige kiiremini ja paremini korraldatud. See ei sõltunud ainult sellest, et meil tuli sõdades riiki luua ja siis loomulikult kogu tähelepanu oli pööratud kaitsevälisele korraldusele, vaid see on ka seletatav asjaoluga, et kaitseväge ja tema asutisi hakkasid korraldama asjatundjad, spetsid. Kõigil teistel aladel olime rohkem asjaaarmastajad ja meil ei olnud kogemusi. Näiteks kohtu- ja haridusalal. Meil oli rohkel arvul juriste, aga vähe kohtutegelasi; meil oli küll õpetajaid, aga mitte õpetlasi. Aga alad, mis olid seotud välis-, põllutöö- ja majandusministeeriumide tegevusega, olid meil päris uudiseks. Kuid sõjamehi meil oli. Meil oli elukutselisi ohvitseri ja teisi, kes küll alles Maailmasõja ajal muudelt aladelt selle ameti peale olid siirdunud, kuid kes võisid kirjutada suures sõjas saadud kogemusi oma aktiivasse. Neil põhjustel mõjus meie kaitseväge väljaspoole kui korrapäraselt funktsioneeriv tervik. Kas neil põhjustel või teistel, kuid just meie kaitsevaelaste hulgas võib kohata omapäraseid ja huvitavaid isikuid. Niisuguste hulka kuulub ilmtingimata ka meie endine Kaitseväge Ülemjuhataja kindral Laidoner. Meie võime lihtsalt õnnest kõneleda, et meil leidis raskel silmapilgul Ülemjuhataja selle sõna tõsisel mõttes. Meil oli kaitsevaelasi, kes olid ehk andekamad kui kindral Laidoner; ma ei ole mitte asjatundja, võib-olla on mõned meie sõjamehel ka suuremat teadmised omal alal, aga meil ei ole ühtegi, kes täidaks nii täiel määral Ülemjuhataja paika kui seda tegi kindral Laidoner. Enne kindral Laidoner'i Eestisse ilmumist olid ju kõik teised meie kõrgemad ohvitserid paigal, aga tundus, et ei ole meest, kellele oleks ülevaade kogu seisukorrast, nii sõjalisest kui sise- ja välispoliitilisest, kelle tahet arvestatakse kõikide riiklikkude küsimuste otsustamisel ja kes lõpuks oma isikliku autoriteediga üldist tunnustust leiaks. Ühe sõnaga, meil ei olnud Ülemjuhatajat. Tänu kindral Laidoner'i isiklikkudele omadustele muutus tema keskkohaks, mille ümber keerles kogu riiklik elu tol ajal. Enne tema ilmumist katsuti ühe kindraliga, katsuti teisega, aga asi ei nihkunud paigalt, riigikaitsele ei saadud hinge sisse; igauks toimus rohkem omaette. See muutus kindral Laidoner'i ilmumisega. Toon ühe näite, mis elavalt meelde jäänud. Tervishoiu eest hoolitsemine on kaitseväes esmajärgu tähtsusega. Vana heasüdamlik doktor M. Ostrov, kes oli kaitseväe ülemarstiks — vist tema aastate pärast pidi see koht temale kuuluma —, võis ju kõike muud olla, aga mitte organisaator. Mäletan, kuidas kindral Laidoner kaitseväe keskaigemaja külastas, üksikasjaliselt kõik puudused üles luges, kellele tarvis, peapesu tegi ja korra majja tõi.

Vabariigi Valitsuse koosolekul esines kindral Laidoner regulaarselt ettekannetega seisukorra üle rindel. Sealjuures avaldas

ta sageli omi seisukohti nüüdisaja sõjapidamise tingimuste üle, et nüüd ei sõdi mite üksi kaitseväge, vaid kogu rahvas, et rahva meeleolul on otsustav tähtsus sõja tulemustele jne. Kui kindral Ludendorff avaldas oma sõjamälestused, olin ma üllatatud, leides neis samu mõtteavaldusi, nagu meie seda sageli kuulnud olime kindral Laidoner'ilt. Et nende meeste vahel mingit kontakti ei võinud olla, kuid mõlemad siiski Maailmasõjast ühesugused järeldused tegid, siis tuleb sellest järeldada, et kindral Laidoner oli jälginud tähelepanelikult Maailmasõda ja tema ilmeid õieti hinnanud ning võis oma tähelepanekuid meie sõjas ära kasutada.

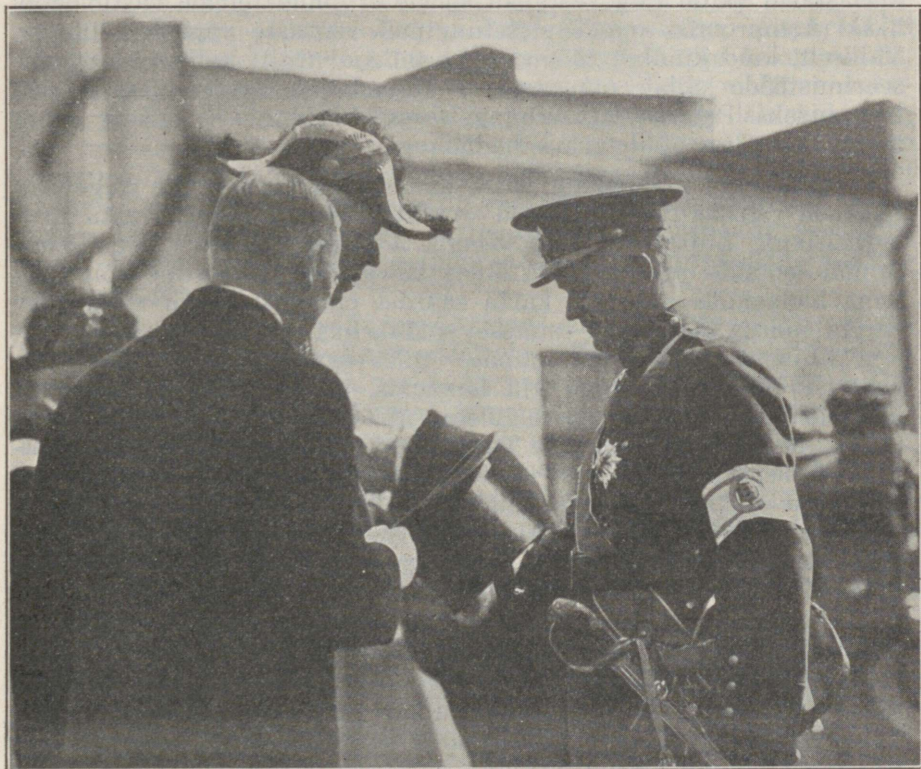
Kindral Laidoner'i kõva külg seisab just selles, et ta pole mitte ainult sõjamees, vaid on samal ajal ka politik. Mõlemate võimete ühinemist ühes isikus peetakse harulduseks. Seda rohkem põhjust on aga meil hinnata oma Ülemjuhatajat. Ja peab õieti kahjatsema, et kindral Laidoner lahkus tegevast kaitseväetenistusest ning siirdus teistele aladele. Kindrali enese seletuse järgi, mida ta mõne aja eest avalikkusele andis, olevat see sündinud vastu tema tahtmist, temale olevat antud „hundipass“. Selles sõjamehelises väljendis on oma jagu tõtt. Mõned meie demokraatlikud parteid ei näinud just heameelega, et kindral Laidoner kaitseväge juhi kohale edasi oleks jäänud, leides, et see oleks muutunud hädaohtlikuks meie demokraatlikule korrale. Lloyd George ütles kord, et ärge arvake, et meil kerge oli kindralitega, kes nii mõnigi kord oma naelutatud kotsadega valusalt meile jala peale astusid, aga nad on tublid mehed, ja kui rahu tuleb, küll meie asjad korda ajame. Ja ajasidki korda. Inglastel on kergem oma kindralitega „asju korda ajada“, nad võivad oma ülemjuhatajat teenete kohaselt ka majanduslikult kindlustada. Ja see on ka väga tähtis. Mis kõnelda inglastest! Koguni Soome on kindral Mannerheim'i varanduslikult nii asetanud, et ta seisuse kohaselt muretult elada võib. Ja kindral Mannerheim'i osa Soome kodusõjas ei või võrreldavgi olla kindral Laidoner'i tähtsusega meie Vabadussõjas. See on soomlaste arvamine, kes mõlema maa sõjalistest operatsioonidest osa võtsid. Oleme vaesed ja meie Ülemjuhataja on pidanud piskuga leppima, kuid sedagi ei ole meie osanud anda nii, et saajal ei oleks olnud piinlik vastu võtta...

Kahju, et kindral Laidoner meie oludes ei saa kõiki enda omadusi täiel määral väljendada. Kindral Laidoner ei ole mitte isik, kes sellele vaatamata, missugustes tingimustes ta elab, kas väikeses või suures riigis, oma parima annab. Kui teoinimene, sest ta on sõjamees, vajab kindral Laidoner rohkem kui keegi teine võistlust, teisi oma sarnaseid, „ülemjuhatajaid“, kellega ta võiks oma jõudu katsuda ja kui vaja, siis ka sarved maha joosta. Meie oludes võib kindral Laidoner kas ainult käsutada või lööb käega ja tõmbub tagasi. Meie peame aga soovima, et meie Ülemjuhataja, seltskond ning rahvas üksteist leiaksid. Kindral on ainult 50 aastat vana, tähendab, selleks on veel täieline võimalus.

Välispolitikuna.

Ants Piip, professor, end. Pea- ja Välisminister.

„Niisugune peab olema õige ülemjuhataja-kindral — noor, energiline, geniaalne.“ Nii lausus Ameerika suure ajalehe „Chicago Tribune“ kirjasaatja mr. Little pärast seda, kui ta oli väljunud kindral Laidoner'i kabinetist teda intervjuerimast Vabadussõja ajal, pärast Judenitš'i operatsiooni lõpetamist, mille mr. Little

Rootsi kuningat vastu võtmas.

korrespondendina kaasa tegi. Palju näinud ja reisinud ajakirjanik väljendas tabavalt seda muljet, millise jättis meie Vabadussõja Ülemjuhataja kõigile neile välismaalastele, kes temaga kokku puutusid. Sama võiksin öelda ka enese kohta. Varem olin kindral Laidoner'iga kokku puutunud vaid juhuslikult, kuigi teda nimepidi tunnen juba koolipoisi-põlvest Viljandis. Siis aga kokku ei puutunud.

Tahaksin puudutada kindral Laidoner'i tegevust peamiselt tema välispoliitilises osas. Juba sakslaste maal viibimisel Laidoner teotses välispoliitiliste probleemidega, olles ühes Julius Seljamaa'ga meie esimesteks tegelikkudeks esindajateks Venemaal, Laidoner eriti kaitseväliseks atašeeks. Sellest ajajärgust muidugi võivad üksikasjalisemalt jutustada tema ligemad kaaslased, nagu nad seda teinud on mulle; nendest jutustustest selgub kindrali elav huvi välispoliitiliste küsimuste vastu, kuid samal ajal veel teravam arusaamine tulevastest ajaloolistest perspektiividest. Tema arvates ei võinud sakslaste võit olla sedavõrd masendav kui sakslased ise armastasid väita ning vastavalt sellele ei olnud temale vastuvõetav ükski kompromiss maale sissetunginud võõraste vägede võimuga. Vaikselt, kuid kindlalt töötas ta ka tol ajal Eesti kaitseväge organiseerimistöös kallal; muu seas ta aitas kaasa Eesti kaitsevälilaste kogumiseks Peterburist Arhangel'skisse, milline töö nõudis suurt osavust ja oli seotud terava hädaohuga.

Saabunud kodumaale 1918. a. detsembris, tuli tal kõigepealt teostada välispoliitiline aktsioon — sõita meie lootsidega vastu Briti laevastikule Liibavisse ning veenda admiral Sinclair'i, et vastutunud lootside juhatusel on Briti laevastiku teiskordne sõit Tallinna hädaohutu ega pole karta säärast õnnetust, nagu mõni päev varem juhtus laevastiku esimesel sõidul, kus hukkus uus Briti ristleja miini otsas Hiiumaa rannas. Olles teotsenud Briti laevastiku Eestisse tuleku alal kogu aja Londonis, pidades igapäev isiklikult ühendust admiralteedi staabi ülema abi admiral Freemantle'iga ja teades, et laevastiku kiirema Tallinnasse tuleku eelduseks seati lootside väljasaatmist Liibavi, — võin kõrgelt hinnata kindral Laidoner'i osa laevastiku väljasõitmisel Tallinna, kuhu see jõudis 12. detsembril 1918. Sest Briti sõjalaevade jõudmisega Tallinna — appi Eesti riigile — algab kahtlemata uus ajajärk Ida-Euroopa ajaloos.

Järgmine suurem välispoliitiline aktsioon, kuigi sõjapidamise lõpu poole, millises nägin teotsemas Laidoner'i, oli Eesti abi Lätele Bermant'i kallaletungi ajal. Välisministri kohusetäitjana tuli mul juhtida läbirääkimisi abi paluma tulnud Läti delegatsiooniga. Meie Valitsuse ja seltskonna ringkondades valitses eelmise veebruari nn. Rammani lepingu mittetunnustamise pärast sügav umbusaldus, mis end tunda andis ka nüüd. Kuna Läti seisukord oli väga raske ning Riia saatus olenes täielikult ja ainuüksi Eesti soomusrongidest, mis viibisid Riias, siis mõnel pool mõlgutati soove, sundida lätlast ähvardustega järele andma neis punktides, nagu Valga ümbruskonna saatus, milliseid lätlast seni olid pidanud muidu vastuvõtmatuks. Kindral Laidoner aga ühines koos minuga teise, sõbralikuma vooluga, milline toonitas, et Valga ja tema ümbruskond ei ole oluliseks küsimuseks kummalegi riigile, vaid eluline on nende riikide sõbraliku koostöö võimalus tulevikus ning Läti riigi kui säärase püsimine. Sellisel toetusel Välisministeerium võis Valitsuses läbi viia

seisukoha, et soomusronges ei tule ära kutsuda Riias ega nende sinnajäämist teha ultimatiivselt olenevaks mõninga vähema küsimuse jaatavast lahendamisest, kuna ajaloo õpetuse järgi sääraselt ettedikteeritud ja hädasunnil vastuvõetud otsused kaua ei püsi.

Niisama tarka kaugenägelikkust avaldas kindral Laidoner ülemjuhatajana ka rahupolitiikas Venega. Kuigi meie mõnes ringkonnas, nii et kaitseväes kui väljaspool, igasugust läbirääkimist Venega peeti lubamatuks, peaaegu äraandmiseks ja seda arvamist väljendati niivõrra teravalt, et Siseministril tuli mõni ajaleht isegi sulgeda, asus kindral Laidoner rahuküsimuses jaatavale seisukohale. Ta toonitas täie õigusega, et sõja siht ei ole mitte sõidimine, vaid ausa ja vastuvõetava rahu saavutamine, mispärast ei või kaotada ühtki võimalust selle sõja kõrgeima sihi teostamiseks. Ta oli isegi nõus kavatsusega — panna faktiliselt maksma vahe- rahu, pärast Litvinov'iga Tartus ja Tallinnas peetud läbirääkimisi, kui venelased seda tõesti soovivad. Ta andis oma sõjaekspertiisilise õnnistuse kaasa rahuläbirääkimiste algamiseks Eesti ja Vene vahel ka ilma teiste Balti riikideta ning vaatamata mõne suurriigi mõjutusele, kus töötati selle vastu. Ülemjuhataja seesugune seisukoht andis tugeva positsiooni rahunõudjatele ning kergendas märksa rahudelegatsiooni tööd.

Teispoolt mõjus rahudelegatsiooni edukaks tegevuseks kaasa ka kindral Laidoner'i rahulik meeleolu. Kindral Laidoner toonitas õigusega, et seisukord on raske, et vahe- rahu läbirääkimiste kestel oleks tervitatav, kuid, tähendas ka samal ajal, vahe- rahu ega rahulepingut ei tule teha igal tingimusel, sest ka sellest raskest seisukorrast, mis valitses detsembrikuus meie Idarindel, lootis ta optimistlikku väljapääsu, aina toonitades, et meil pole kerge olnud iialgi. Ja kindral Laidoner'i vahe- rahu teadaande (käskkirja) tekst, millega meie vägedele sõja tegelikust lõpust kuulutatatakse, on klassiline näide sõjamehe õigest arusaamisest välispoliitilistest ülesannetest.

Tuleb tõsiselt kahetseda, et kindral Laidoner'i suuri sõjalisi teadmisi ja kogemusi ei kasutatud ära meie riigikaitse ümberkorraldamiseks pärast rahu saavutamist, vaid et teda lasti minna kaitseväest reservi mingisugusel instinktiivsel kartusel, nagu kujutaks kindral Laidoner'i populaarsus kaitseväes hädaohtu meie noorele riigile. Säärane mõte võib püsida ainult kindral Laidoner'i vähesel tundmisel, kellel Vabadussõja kestel kaitseväes tõesti oli määratu autoriteet, mis talle oleks andnud soovi korral tõelise võimaluse luua riigikorda nii, kui tema seda oleks diktaatorina soovinud. Kuid seda autoriteeti ta ei kasutanud, soovides anda rahva poliitilisele arusaamisele võimalust luua riigikorda nii, nagu rahvas seda ise heaks arvab.

Nagu Cincinnatus Rooma ajaloos, muutub Laidoner pärast võidukat sõda harilikuks kodanikuks. Kuid ühe olulise vahega. Kui Cincinnatus kutsuti vägesid juhtima oma põldudelt, siis läks

ta pärast sõja lõppu tagasi oma kodukoldele. Seesugust pesapaika, kuhu pea panna, ei olnud kindral Laidoner'il. Olles sunnitud teenima noorest põlvest saadik ohvitserina laial Venemaal ja pühen-danud pärast revolutsiooni kogu oma jõu Eesti vägede organiseeri-misele ja Vabadussõja kestel rahva teenimisele, ei olnud tal võima-lik luua omale kodu. Raskeid päevi tuli üle elada meie rahvus-kangelasel, sest pensioni ta ei võtnud, kuigi oli selleks õigustatud. Ja meie näeme kindralit asumas ise oma tulevikku rajama. Olude sunnil astub ta nii armsaks olnud kaitseväeteenistusest ja alustab ärielu ning politika okkalist rada, kuna auvõlg rahva poolt — maa-koht ja sellega ühendatud autasu — end kaua oodata laskis.

Pikemat aega on mul võimalik olnud jälgida kindral Laido-ner'i kui väliskomisjoni esimeest. Neil põhjapanevatel aastatel (1921—1922), millal kujunes välja meie rahvusvahelise välispoli-tika kindel alus, mis maksma on jäänud senini. Välisministeeriumi ja väliskomisjoni isikliku koosseisu muutumisele vaatamata oli kindral Laidoner'i osa väga suur. Oli see seisukohavõtmine suhetes meie naabritega või kaugemates välispoliitilistes küsimustes, kindrali selge pea ja tark nõu mängis kaaluvat osa.

Teotsedes Eesti delegaadina Rahvaste Liidu 1. täiskogus ning tundes elavat huvi maailma poliitiliste küsimuste vastu, oli tal suur eruditsioon ja orienteerumisevõime. Kui meil omal ajal, näiteks sakslaste tollaegse agitatsiooni tõttu, mis kajastus isegi mitmes poliitilises parteis, lubamatuks peeti lähenemist Poolaga, siis oli kindral Laidoner'i autoriteetne sõna see, mis pani kahtlejaid vai-kima ning lubas meil luua suhteid Poolaga neil sõbralikkudel alus-tel, mida formuleerib muu seas Varssavi leping 17. märtsist 1922, mis sõlmiti meie väliskomisjoni ja eriti tema tollaegse esimehe kindral Laidoner'i otsesel õnnistusel.

Olles tegelikult saanud meie alaliseks esindajaks Rahvaste Liidu täiskogudes, on kindral Laidoner oma köitva iseloomuga aas-tate jooksul muretsenud Eestile ja enesele isiklikult rea rahvus-vahelisi sõpru, mis muuseas väljendus ka selles suures missioonis, millega kindral Laidoner Rahvaste Liidu ülesandel Mossouli keerd-probleemi uurimisel ja lahendamiskava esitamisel nii hiilgavalt toime tuli. Tema on jäänud meie vaba rahva ainsaks pojaks, keda on kutsutud rahvusvahelistes suurpoliitilistes küsimustes teotsema tõeliseks eksperdina.

Viimastel aastatel on kindral Laidoner esindanud meid ka esimese delegaadina ülemaailmlikul desarmeerimiskonverentsil. Ka sel rahvusvahelisel koondisel, kus kõneldakse vaid jõust ja kus sellekohaselt kaalub ka riik oma jõuhulga järgi, on kindral Laidoner kõrgel hoidnud meie huvide kaitse ning ennast maksma pannud rahvusvahelises ulatuses.

Elades praegu vaikselt oma autasutalus, hoiab ta alal elavaid sidemeid välispoliitiliste küsimustega. Veel rohkem — ja see on meie oludes eriti tähtis — ta on välismaa jaoks nagu elavaks süm-

boliks meie rahvast ja tema parimatest omadustest, ning ei möödu ühtki rahvusvahelist suuremat sündmust ega visiiti Eestisse, kus kindral Laidoner esile ei paistaks. Tema kodu on käinud külas-tamas niihästi välisriikide presidendid kui ka sõbralikud eraisikute organisatsioonid. Ja kõik on leidnud ja leiavad seal lahkete vastu-võttu ning on vaimustatud selle vaikse kodu peremehe vaimutera-vusest ja sõbralikkusest. „Kartsin leida eest kurja, vana sõja-meest, kuid leidsin sõbralikuma ja vaimukama inimese, keda iial olen näinud,“ nii võttis kokku oma muljed erainimesest Laido-ner'ist kuulus Ameerika professor-geoloog, kes oli tulnud otsima Saaremaalt üht kivistist, mis aitaks selgitada elava looduse arene-miskäiku.

Lõpuks paar sõna Laidoner'ist kui noorte sõbrast ja nimelt kui „Noorte Kotkaste“ peavanemast. Kellel oli võimalus osa võtta 1933. a. suvelaagrist Viimsis, see teab, kui palju armastust noorte ja nende ettevõtete vastu näitas üles see teeneterikas sõjamees ja politik ja millise sõbralikkuse ning südamlikkusega ta nii mitmel korral käis laagris, olgu ilusatel päevadel või suurtel vihmavalan-gutel. Noorte tugevateks isamaapoegadeks ja headeks inimesteks kasvatamine on see uus ala, millele kindral Laidoner viimastel aas-tatel on pühendanud oma tähelepanu. Seda tööd on palju ja meie võime kindlad olla, et ta siingi kaasa ütleb oma kaaluva sõna.

Kindral Laidoner on alles noor mees. Ülemised read ei ole tema elutöö kokkuvõte. See on vaid väike meeldetuletus suure mehe huvide ja võimete mitmekesisusest temale kõrvalistel, kuigi üld-susele tähtsatel aladel, jättes mainimata ta peamist tegevusvalda.

Ülemjuhataja isalik-hoolitsev käsi.

Richard Rubach, kapten 1. suurtükiväegrupis.

Mida tugevam on kaitseväge moraal, seda võitlusvõimelisem on kaitseväge. Vabadussõja algul ei võinud aga meie noor kaitseväge kiidelda kõrge moraaliga. Eesti sõdur oli Vabadussõtta asudes läbi teinud Maaailmasõja tormi ja hingevapustava revolutsiooni ning va-jas enda moraali ja hingelise tasakaalu saavutamiseks uusi mõju-vaid tegureid. Vajas usaldust oma juhtidesse, usku oma võimeisse ja teadvust, et ollakse väljas õige ja õilsa asja eest.

Juhtkonna õlul lasus suur ja vastutav ülesanne — sisendada sõdurkonda hingeline tasakaal, veenda võitlejaid, et ainult visa heit-lus viib rahva vastu helgemale tulevikule. Selle raske ülesande la-hendamisele aitas suuresti kaasa Ülemjuhataja kindral Laidoner'i kindel ja kategooriline väljaastumine ükskõiksuse ja saamatuse vas-tu, mis tõstis teotahet ka alluvais.

Et sündis murrang meeololudes, selleks mõjus tugevasti kaasa asjaolu, et tagalas ei lastud võimutseda „onupoja“- ja „seljataguste

kangelaste“ politikal, mis oleks mõjunud rindele demoraliseerivalt. Kui aga siiski esile kerkisid hääled, et tuleks rindele saatmisel kaaluda, keda saata, keda mitte, et jõukam ja haritum element jääks seljataha, siis lendasid need häälitsejad ise kohtadelt. Isamaa kaitsmisest pidi võtma osa kogu rahvas, vaatamata isikute sotsiaalsetele vahedele. Kõik see ei jätnud lahinglastele soodsat mõju avaldamata.

Kindral Laidoner'i sagedased sõidud rindele võimaldasid temal isiklikult tutvuda rinde hädade, soovide ning vajadustega ja õiglased soovid leidsid alati võimaluse piirides täitmist. Kurtsid mehed rindele, et puudub tubak — saabus see, olid saapad lagunud — saabusid esimesel võimalusel ka saapad.

Viibides 5. vembr. 1919. a. rindele, Ülemjuhataja kõneles Tartust Tallinnasse oma staabi ülemaga, paludes viimast Peaministrile edasi anda: „Niipalju kui mina siinsetest sõjameeste mõtetest ja soovidest aru saan, on Asutava Kogu kokkukutsumine võimalikult ruttu soovitav.“ Nii on põhjust oletada, et Asutava Kogu kiirele kokkukutsumisele andis teatavat tõuget kindral Laidoner. (Teatavasti võeti Asutava Kogu valimiste asjus otsus vastu 8. vembr. 1919.)

Haiglates külastas Ülemjuhataja nii juhte kui reamehi, seades üles valju nõude — meie haavatud peavad saama ajakohaselt ravi. Kõikjale ulatus kindral Laidoner'i isalik-hoolitsev käsi. Ei jäänud tema poolt ka tähele panemata langenute perekondade hädad ja sõjainvaliidide viletsused. 9. jaan. 1919 esitas ta ettekande Kaitseministrile, paludes teha algust abiraha andmisega sõjas surmasaanud isamaakaitsjate — ohvitseride, ametnikkude ja rahvaväelaste — perekondadele, haavatutele ja invaliididele.

Vaatamata õilsale eesmärgile, mille eest peeti verist võitlust, leidis kodanikke, kes hülgasid rahva tahet ja ülesseatud eesmarke, hoides end kõrvale või poetades end võõraste vägede selja taha. Tulevik kohustas. Ei tohtinud olla aset kaksipidimõtlemisel ja kõhklemisel — kõik rindele.

Isamaa kaitsjate ja kõrvalehoidjate vahel sirge joone tõmbamiseks Ülemjuhataja esitas 4. juulil 1919 Kaitseministrile (Ajutisele Valitsusele ettekandmiseks) järgmist: „Sõda, mis meie oma iseseisvuse eest peame, nõuab meie käest täit jõupingutust. Sellest aru saades on suurem hulk sõjajärgseid mehi Eesti rahvaväkke teenima astunud, kuid on ka niisuguseid isikuid, kes väeüksikutena isamaa kaitsmisest sugugi osa ei võta või jälle mõnes võõras, mitte Eesti väeosas, nagu vene Põhjaarmee, teenivad ja sellega üles näitavad, et neil Eesti iseseisvus mitte südame peal ei seisa.“

Sellepärast esinen ettepanekuga, et sarnane seadus välja antaks, mille järgi kõik need mobilisatsioonialised mehed, kelle tervis lubab kaitseväes teenida, kuid kes mitte Eesti rahvaväes või kaitseliidus ei teeni, saaksid Eesti Vabariigi kodanikkude nimekirjast maha kustutatud ja nende liikumata ja liikuv varandus saaks Vabariigi kasuks sekvestreeritud.“

Õiglaselt nõudlik ja isalikult hoolitsev oli Ülemjuhataja nende vastu, kes oma kohust isamaa ja rahva vastu täitsid rindel. Olid nad siis noorukesed õppurid või elatanud perekonnaisad. Õppurite kohta ilmus 22. apr. 1919 Ajutise Valitsuse määrus, et kõik õpilased kes väeliinil sõjast osa võtnud, saavad autasuks prii kooli kuni kõrgema kooli lõpetamiseni. Vanemate rindemeeste teenistusvõimaluste asjus kirjutab kindral Laidoner 29. märtsil Kaitseministrile: „Praegu, kus sõda meie käest kõike jõudu frondile nõuab, teenivad

9. jal.-rügemen dis Narvas 1919. a.

Vasakult paremale: kindral J. Laidoner, kolonelleitnant J. Schmidt, kindral A. Tõnisson, kaptenid E. Rungi ja P. Liljenblatt.

seal ka eriteadlased: insenerid, juristid jne. Mõned neist on ühel või teisel teel frondilt ära tulnud ja kodanlikus valitsuses koha leidnud, kuna teised südikalt edasi sõdivad.

Väga võimalik, et need, kes juba nüüd soojade kohtade otsimisega ametis on, ka sõja lõpul nende kohtade peale jäävad, kuna need, kes sooje kohti ei otsi, vaid frondil sõdivad, sõja lõpul kodanlikus teenistuses kohta ei leia, sest et need juba sõja ajal teistele on ära antud. See aga oleks nende kohta suureks ülekohtuks. Et seda ei sünniks ja et nende vaimu kõrgendada, panen ette A. V. poolt määrus välja anda, mille järgi need eriteadlased, insenerid, juristid, kooliõpetajad, agronomid kui ka kõik ohvitserid ja sõdurid, kes praegu sõjaväes teenivad, sõja lõpul kõige esiti saavad Eesti Vaba-

riigi kodanliku valitsuse teenistusse üle viidud ja alles siis, kui nendel sõjameestel ametid käes, võib teisi võtta.

Sarnane määrus oleks niisamasuguseks toetuseks eriteadlastele, kui kooliõpilastele see määrus, mille järgi need kooliõpilased, kes vabatahtlikult teenivad, prii kooli saavad kuni ülikooli lõpetamiseni.“

Selle Ülemjuhataja ettekande saatis Kaitseminister ministeeriumidele arvamise avaldamiseks, kas oleks soovitav ja läbiviidav säärane kavatsus. Vastused saabusid väga mitmekesised. Ühest ministeeriumist näiteks vastati: „Eesti Vabariigi ülesehitamine nõuab rohkem erijõudusid, kui neid meil olemas. Sellepärast on kartus asjata, et need, kes praegu sõjaväljal, ilma kohata jääksid. Kui siiski meeoleolu tõstmiseks kavatsatud määrus kaasa mõzub, siis ei ole mul midagi selle vastu. „Sooje kohti“ ei taha Eesti Vabariik vististi nüüd ega ka pärastpoole kellelegi soetada.“

Sellest nähtub, kuidas mõnelt poolt suhtuti Ülemjuhataja hoolitsusse lahingmeeste eest. Oletati, et kavatsetatav määrus võib ehk olla vajalik ainult meeoleolu tõstmiseks. Ei ustud töökohtade vajadusse. Kindral Laidoner oli järjekindel. Et küsimus veel kord arutusele tuleks, kirjutas ta 25. mail 1919 Kaitseministrile: „Olen juba kord A. V. ettepaneku teinud, et seaduslikul teel kõigile neile, kes praeguse raske sõja ajal sõjaväkke on kutsutud, pärast sõda eesõigus antaks riigi- ja omavalitsuse teenistuses kohtade saamiseks.“

Nagu näha on see väga tähtis ettepanek laua alla läinud. Palun veel kord, et see küsimus uuesti saaks arutusele võetud, sest sõjaväe meeoleolu kindlustamiseks loen seda väga tähtsaks, ja pealegi on see ettepanek moraalselt täitsa õige.“

Tulemusena ilmus 25. juunil 1919 määrus, mis kindlustas rindel võitlejatele teenistuse pärast sõja lõppu.

Ülemjuhataja terav silm nägi kaugele ette üle ühepäeva vajaduste, nägi meie tulevast noorpõlve, kes peab kalliks mälestust neist, kes andsid oma elu rahva suurima varanduse — iseseisvuse — eest, kes tunneb vajadust kummarduda kangelaste kalmul, et ammutada võitlusindu, kui saabuvad raskused rahva elus. Et seda teostada, esitas Ülemjuhataja 21. jaan. 1919 Kaitseministrile ettekande: „Et tulevatele põlvedele meie Vabadussõja ohvrite mälestust alal hoida, arvan kohaseks kõiki langenud sõjamehi riigi kulul ühistesse haudadesse matta, milledele kohased ausambad peale ehitada.“

Langenud soomlased tuleksid Soome saata ja seal niisama meie riigi kulul ühisesse hauda matta ja selle haua peale kohane ausambad ehitada.“

Kindral Laidoner'i isalikul hoolitsusel kasvas noor kaitsevägi peagi vääriliseks vastaseks nii ida kui lääne arvurikastele vägedele. Vastutasuna ei olnud meie kaitseväl oma kõrgele juhile midagi pakkuda, peale kohusetunde, visaduse ja tahte kanda õilsa eesmärgi saavutamisel lahinguraskusi. Siiski, heitluse lõpp kroonis võidupärijaga nii Ülemjuhatajat kui kaitseväge.

Lahkumine kaitseväest.

Jaan Soots, kindralm. K. S. dipl., Vabadussõja-aegne Ülemjuh. Staabi ülem.

Kindral Laidoner asus põhimõtteliselt seisukohal, et Kaitseväge Ülemjuhataja instituut võib püsida ainult sõjaajal. Tema oli toonitanud korduvalt, et Ülemjuhataja instituut oleks tarvis olnud ellu kutsuda kohe sõja lahtipuhkemise päeval, ja et selle instituudi ellukutsumise hilinemine ongi põhjuseks, et sõja algpäevadel vägede organiseerimine ja juhtimine ei edenenud tarvilise kiirusega. Samuti oli tema arvamisel, et rahu sõlmimisel tuleb ka Ülemjuhataja instituuti võimalikult kiiresti likvideerida. Seda „võimalikult kiiret“ likvideerimist kiirustas pealegi ka see vahekord, mis rahuläbirääkimiste ajal oli tekkinud sõjatrükikontrolli asjus ülemjuhatus, Valitsuse ja Asutava Kogu vahel.

Sõjatrükikontroll kutsuti ellu ülemjuhatus instituudi asutamisel ja tema kontrollimisele kuulusid teated, mis käsitlesid kaitseväge, sõjategevust ja kaitseväelasi, kuna poliitilised küsimused olid kontrollist vabad. Rahu sõlmimisel, vististi sellepärast, et meie eraldi rahu tegime, hakati välismaa ajakirjanduses meie kohta levitama igasuguseid valeteateid, mis trükikontrollil tuli maha kustutada juba nende teadete väljasaatmisel. Samuti andis Vabariigi Valitsus meie rahudelegatsiooni esimehele Jaan Poska'le õiguse oma erikontrolli teostamiseks nende teadete kohta, mis olid ühenduses rahu sõlmimisega. Kuna aga J. Poska'l puudus vastav aparaat, siis palus ta Ülemjuhatajat, et sõjatrükikontroll ka temale kaasa aitaks. Nimelt lepitati kokku, et sõjatrükikontroll laseb läbi ainult need teated rahutegemisest, mis kannavad Poska juures oleva Eesti telegraafi-agentuuri juhataja härra Virgo allkirja. Nii siis nendes küsimustes sõjatrükikontroll oli ainult tehniline jõud. Kuna aga rahuläbirääkimiste kestel ajakirjandus erilist huvi tundis niihästi sõjategevuse kui ka rahu kohta, sõjatrükikontroll nendes küsimustes aga vastavate juhtnõõride alusel pidi tegema kärpimisi, siis kasvas rahulolematuse sõjatrükikontrolli ja ühenduses sellega ka Ülemjuhataja Staabi ja Ülemjuhataja isiku vastu.

Seesuguses õhkkonnas Ülemjuhataja töötas välja enne rahu allakirjutamist kaitseväge organisatsiooni sõjaseisukorrast rahujahale üleviimise kava. Selles kavas oli ette nähtud ka ülemjuhatus instituudi likvideerimine. Kõik väeosad pidid tulevikus alluma Kaitseministrile Kaitseministeeriumi valitseja või ministri abi kaudu, kellel oleks, kui tema mitte otseselt ministri kohuseid ei täida, kaitsevähingkonna ülema õigused. Tähenadatud kava kinnitas Valitsus 7. veebruaril, kuid selle muudatusega, et selle ministeeriumi valitsejal või ministri abil on ringkonnaülema õigused ainult siis, kui tema täidab ministri kohuseid. Selle parandusega Vabariigi Valitsus võttis kindral Laidoner'i seisukohale risti vastukäiva seis-

koha, mille järgi ministri abil ministri ülesanded täites, nagu hari-likult ikka, pidid ka ministri õigused olema.

Kuna aga etteheiteid ülemjuhataja vastu jätkati, siis esitas kindral Laidoner 14. veebruaril 1920. a. lahkumispalve, motiveerides ettekannet sellega, et rahulepingu kinnitamisega on sõda lõppenud.

17. veebruaril oli see küsimus Vabariigi Valitsuses arutamisel, kusjuures otsustati: 1) Vabariigi kaitsevägede ülemjuhatus ajuti- selt edasi kesta lasta; 2) Kindral Laidoner'ile ette panna kuni kaitsevägede ülemjuhatusesse institueerimise oma kohale edasi jääda; 3) Peaministrile, Kaitse- ja Siseministrile ühes Kaitsevägede Ülemjuhatajaga ülesandeks teha lähemaid ettepanekuid valmistada Vabariigi kaitsevägede juhatus korralduse kohta ligemal ülemine-ku-ajajärgul sõjaseisukorrast harilikkudesse oludesse.

Seesugune Valitsuse seisukoht ei meeldinud Asutava Kogu pa- hemale tiivale, kes juba enne oli umbusaldusega vaadanud kindral Laidoner'i võimu kasvamisele ja kes sellepärast võis teda sallida võimu juures ainult sõjaajal. Nad kavatsesid kindral Laidoner'i lahkumiseni viia ja selle eesmärgiga Asutava Kogu pahempoolsed tegelased K. Ast, L. Olesk, J. Jans ja J. Semper esitasid arupäri- mise Asutavale Kogule. Kui see arupärimine Asutavas Kogus 20. veebruaril 1920. a. arutamisel oli, siis tarvitati seal väga krõbedaid sõnu mitte ükski trükkikontrolli ametkonna, vaid ka Ülemjuhataja Staabi ülema ja admiral Pitka kohta. Selle peale esines kindral Lai- doner nõudmisega, et haavavad ütlused üksikute kaitseväge juhtide kohta tagasi võetaks. Kui seda ei tehtud, esitas tema 25. veebruaril 1920 lahkumispalve, motiveerides seda sellega, et Asutavas Kogus on tema staapi süüdistatud kõiksugu kuritegude varjamises sõja- trükkikontrolli kaudu ja et Asutava Kogu suurem partei on selle süü- distuse heaks kiitnud. Kõnelused Asutavas Kogus kutsusid välja terve protestilaine kaitseväelaste poolt. Kirjalikult protesteerisid Ohvitseride Keskkogu esimees, admiral Pitka, mereväe ohvitserid, soomusrongide ohvitseridekogu ja teised. Kuna aga Asutava Kogu liikmed haavavaid ütlusi tagasi ei võtnud, siis esitas kindral Lai- doner 13. märtsil 1920. a. ultimaatumi, kus teatas, et ta ainult siis peab võimalikuks oma kohale edasi jääda, kui Asutava Kogu liikmed Ast ja Veiler omad haavavad ütlused tagasi võtavad. Kuna aga seda ei sündinud — neid õieti selle eesmärgiga oligi tarvitatud, et ülemjuhatusesse institueerida —, siis viidi küsimus reaalse tagajärjeni: 19. märtsil teatas Peaminister Asutavas Kogus, et ülemjuhatus likvideeritakse ja 21. märtsil järgnes ka vastav Valit- suse otsus, mis kõlab järgmiselt: 1) Vabariigi kaitsevägede ülem- juhatus kui iseseisev instituut lõpetatuks tunnistada kell 12 öösel 26. ja 27. märtsi vahel; 2) kindralstaabi kindralmajor Laidoner Kaitsevägede Ülemjuhataja kohustest tema enese soovil vabastada; 3) Vabariigi Kaitseväge Ülemjuhataja kindralmajor Laidoner tema harukordselt suurte teenete eest Vabariigi kaitsevägede organi-

seerimisel ja juhtimisel Eesti iseseisvuse võitluses ühendada kindralleitnandiks; 4) Vabariigi Kaitsevägede Ülemjuhataja volitused ja kohused Kaitseministri ettepanekul kaitsevägede ülemjuhatusel iseseisvuse instituudi lõppemise silmapilgul panna Kaitseministri peale.

Selle Valitsuse otsuse täitmiseks avaldas kindral Laidoner 25. märtsil 1920. a. käskkirja, kus käsib kõikidel väeosadel ja asutistel, alates 27. märtsist, ameti asjus pöörduda Kaitseministri poole.

28. märtsil, ameti tegeliku üleandmise lõpul, avaldas kindral Laidoner oma lahkumiskäskkirja:

„Sõjavägede Ülemjuhataja päevakäsk.

Nr. 1308.

Tallinnas, palmipuude pühal 28. märtsil 1920. aastal.

Lahkudes Vabariigi Sõjavägede Ülemjuhataja kohuste täitmisest, saadan südamliku tervituse kogu Vabariigi sõjaväele, kõigile kaasvõitlejatele Eesti iseseisvuse eest.

Vaba Eesti rahvas, iseseisev demokraatlik Eesti riik — see oli see suur paleus, mille eest meie võitlesime, mis meile julgust ja jõudu andis sõda hiilgavalt läbi viia. Kolmteistkümme kuud võitles Eesti rahvavägi kõige raskemates tingimustes määratu suure ja tugeva vaenlase vastu, tõrjus tagasi kõik tema pealetungimised ja vabastas Eesti maa ja rahva. Vaenlane oli sunnitud meid iseseisva riigina tunnustama ja meiega rahu tegema. Sellega pani Eesti sõjavägi kõige tugevama nurgakivi Eesti riigile ja Eesti iseseisvusele. Oma sõjaväele võlgneb Eesti riik ja rahvas kõige suuremat tänu selle eest, mis on kätte saadud. Lootusrikkalt võime vaadata oma tulevikule vastu. Aga ärge unustage mitte, et meie rahva suurem ideaal — tema iseseisvus — ei ole veel käes. Meie teame väga hästi, et ükski rahvas ei ole üle öö iseseisvaks riigiks saanud ja meid võib hädaoht uuesti ähvardada; sellepärast peame ka meie iga silmapilk valmis olema tarvilikul korral võitlust jätkama. Kui meie rahva ja sõjaväe keskel jääb püsima see üksmeel, mis meid Vabadussõjas on ühendanud, kui meie jääme truuks oma demokraatlikule põhimõttele, kui jääb püsima vastastikune usaldus Valitsuse, rahva ja sõjaväe vahel, siis võime rahulikult pilgul igale välisele hädaohule vastu vaadata.

Suuri ohvreid maksab meie väikesele rahvale sõjaline välise julgeoleku kaitse, aga ilma nende ohvriteta ei ole ükski rahvas endale iseseisvust kätte saanud ja ei saa ka tulevikus. Aga kõik ohvrid on asjatud, kui meie sõjaväe sisemine kord peaks raugema. Tugeva, sõjahädaohus väljaarenenud ja karastatud organisatsioonina ja üksusena lõpetas meie sõjavägi sõja. Rahu ajal saab sõjavägi mitu ja mitu korda vähendatud, aga jäägu kindlaks meie sõjaväe organi-

satsioon ja iseäranis meie sõjaväe üksmeel, tema vaim. Iseennast ärasalgavalt töötasid Vabadussõjas kõik, kindralist kuni reameheni, admiralist madruseni; kõiki ühendas see paleus, mille eest meie võitlesime. Jäägu ka tulevikus see üksmeel ja iseennast ärasalgav töö rahva paleuse eest kindlasti püsima meie sõjaväe keskel.

Tuhanded ja kümned tuhanded kodanikud lahkuvad nüüd sõjaväest. Kõigile neile ütlen mina — jääme ka rahuelus Eesti Vabariigi sõduriteks, jääme truuks nendele põhimõtetele, nendele lipukirjadele, mille all meie oleme võidelnud. Ja kui peaks Eestit ähvardama uus hädaoht ja meie riigi kõrgem võim — Rahvaesindus ja Vabariigi Valitsus — meid tarvilikuks leiab uuesti kokku kutsuda, olgem silmapilk niisama vapralt võitlema, nagu meie seda tegime möödalinud Vabadussõjas.

Vabadussõja lõpul loen oma kohuseks Eesti Vabariigi sõjavägede nimel avaldada kõige sügavamalt tänu Soome rahvale ja kõikidele vapratele soome vendadele, kes meid kõige raskemal ajal meie võitluses aitasid. Kõige suuremat tänu ütleme Briti riigi maa- ja mereväe esindajatele, kes meid kogu raske sõja ajal alaliselt igapäidi on toetanud ja aidanud. Täname Ameerika Ühisriikide ja Prantsuse esindajaid selle ainelise ja moraalse abi eest, mis need riigid meie vastu on üles näidanud. Suur tänu Taani ja Rootsi vabatahtlikkudele-kaasvõitlejatele. Eesti Vabariigi sõjavägi mäletab alaliselt kõige suurema tänutundmusega kõiki neid, kes meid meie raskes vabadusvõitluses on toetanud ja aidanud.

Veel kord tervitan kogu Vabariigi sõjaväge; minu südamlük tänu kõikidele vapratele sõduritele, tublidele ohvitseridele; iseäralikku tänu minu ligematele abilistele ja kaastöötajatele staapides ja sõjaväe valitsustes — minu staabi ja sõjaväe varustuse ülemast kuni kirjutajani.

Teile aga, vanemad Eesti ohvitserid, kes teie kõige raskematel ja vastutusrikkamatel kohtadel sõjaväe tegevust juhtisite ja kelle kõige suurem teene on see, et meil ülepea korda läks meie sõjaväge organiseerida, ütlen mina: kasvatage, õpetage ja juhtige Vabariigi sõjalist jõudu rahuajal niisama kindlal käel nagu teie seda sõjaajal tegite.

Kindralleitnant Laidoner.“

Pärast ametist vabastamist arvati kindral Laidoner „staat'ist väljajäänuks“. Ja kuna sel ajal meie rahakurss langes ja koosseisulistel kohtadel teenivatele palka kõrgendati, siis osutus kindral Laidoner endisele palgale jäänuks.

Kuna vägede juhtimise seaduse järgi ülemjuhataja pärast sõja lõppu peab oma tegevusest aru andma, siis kindral Laidoner palus luba esineda aruandega Asutavas Kogus, mis temale ka lubati. Kinnisel koosolekul 28. aprillil 1920. a. kestis kindral Laido-

ner'i aruanne 4 tundi, väikese vaheajaga kahe tunni järele. Aruandes kindral Laidoner käsitles mitte üksi möödunud tegevust, vaid ka riigikaitse küsimusi tuleviku kohta.

Ei saa jätta märkimata, et Asutav Kogu Ülemjuhataja aruande puhul ei lugenud tarvilikuks pidada läbirääkimisi ega ka avaldada kindral Laidoner'ile tänu, mis Asutav Kogu kui maa peremees vististi küll oleks võinud teha.

Hilissuvel 1920. aastal korraldasid endised kaasvõitlejad temale lahkumiskoosviibimise Ohvitseride Keskkogu kasiinos. Sellele koosviibimisele kogunes väejuhte ja seltskonnategelasi nõnda palju, et kasiino neid vaevalt ära mahutas, kuid nende hulgas polnud ühtki Valitsuse esindajat. Võib-olla osalt viimatinimetatud põhjusel, peamiselt aga sellepärast, et tollaegne Vabariigi Valitsus ei olnud seltskonnas, eriti kaitseväelaste hulgas populaarne, arvas kindral Laidoner tarvilikuks tõsta oma klaasi Vabariigi Valitsuse terviseks. Sellejuures tähendas ta, et kuigi meil seesugused välitsused võivad olla, kellega rahvas rahul ei ole, kuid demokraatliku põhimõtte enese pärast peame meie iga seaduslikku Valitsust kaitsma. Selle peale tegi ta ettepaneku Valitsusele hüüda „elagu“, mis leidis aga siiski väga nõrka vastukaja.

Oleks olnud loomulik, et endise Ülemjuhataja autoriteeti ja kogemusi oleks kasutatud meie kaitseväe korraldamiseks ja selle eesmärgiga ka kaitseväes vastav amet kas vägede inspektori, vägede juhataja või mõne teise nimetuse all loodud. „Vägede inspektori“ ameti loomise vajadusest ilmusid „Päevalehes“ endise Ülemjuhataja Staabi ülema sulest mitmed artiklid, ja kuna sel ajal meie riigi põhiseadus oli alles väljatöötamisel, siis hea tahtmise korral oleks võidud vastav amet ka luua. Kuid kõik need kaused viiped kindral Laidoner'i teenistusse kutsumise kohta jäid tagajärjetuks. Kindral Laidoner ise otseselt endale mingit kohta ei palunud, Valitsus omalt poolt temale midagi ka ei pakkunud ja nõnda jäigi kindral Laidoner'i Ülemjuhataja ametist lahkumine ka tema tegelikuks lahkumiseks kaitseväest üldse, kui mitte lugeda lühikest aega ametis olemist pärast 1. dets. 1924. a. Vormiliselt vabastati kindral Laidoner kaitseväeteenistusest jaanuaris 1921, pärast seda, kui tema oli valitud esimese Riigikogu liikmeks.

Tollaegne Vabariigi Valitsus A. Piip'i juhatusel hindas kindral Laidoner'i tegevust siiski teisiti kui Asutav Kogu ja selle lõpu-egne valitsus ja laskis kindral Laidoner'ile vabastamise päevaks trükkida erilise tänukirja ehk reskripti, milles kindral Laidoner'i teened olid üles loetud. Seda reskripti kavatseti kindral Laidoner'ile üle anda pidulikult, kuid arvestades endisi mitte küllalt korrektseid käitumisi, kindral Laidoner ütles sellest pidulikust üleandmisest ära ja järgneval, juba esimese Riigikogu-aegsel Kaitseministril tuli see dokument kindral Laidoner'ile lihtsalt koju kätte saata.

Politikamehena.

Artur Tupits, „Kaja“ peatoimetaja, end. Põllutööminister.

1920. aastal pööras põllumeeste kogude erakond kindral Laidoner'i poole ettepanekuga, kas ta oleks valmis kandideerima meie esimesse Riigikokku põllumeeste nimekirjades. J. Laidoner andis selleks nõusoleku. Samasuguse nõusoleku said põllumehed tol korral Vabadussõja-aegselt J. Laidoner'i staabi ülemalt kindral J. Soots'ilt. Seega astusid mõlemad väejuhid ühteaegu politikasse.

Need valimised möödusid põllumeestele võidukalt. Asutava Kogu 120-st liikmest oli põllumehi kõigest kaheksa, kuid esimeses Riigikogus võtsid nad sajast kohast terveni 20 oma alla. Palju uusi inimesi tuli neil valimistel parlamenti. Üks silmapaistvamaid kujusid nende uute politikategelaste keskel oli kindral Laidoner.

Tema pühendas end parlamendis, peale riigikaitse küsimuste, eriti kahele alale — välispolitikale ja rahanduslikkudele probleemidele. Välispolitikaga oli kindral Laidoner juba Ülemjuhatajana palju tegemist teinud ja nii oli talle see ala kõigiti tuttav. Rahanduskomisjoni sattus J. Laidoner aga vististi seetõttu, et iga rühm püüdis sinna läkitada oma tugevamad jõud. Nii langeski valik kindral Laidoner'ile.

Nii põllumeeste kogude rühm kui ka välis- ja rahanduskomisjon valisid J. Laidoner'i oma esimeheks. Minul tuli kindral J. Laidoner'iga pikemat aega koos töötada, eriti just väliskomisjonis. Sellejuures võisin ma teda parlamendi-inimesena õige lähedalt tunda õppida.

Välispolitika alal olid siis ajad kaunis tormised ja sageli kerkis esile õige keerukaid probleeme. Kindral Laidoner oskas alati seisukorda õieti hinnata ja komisjon ühines pea alati üksmeelselt tema vaadetega.

J. Laidoneri tegevus Eesti välispolitika alal ei piirdunud muidugi mitte Riigikogu nelja seinaga, vaid ulatus kaugemalegi. Iga aasta tuli tal pikemaks ajaks sõita Genfi, esindama Eestit Rahvaste Liidus. Vaevalt selleks ülesandeks teist sobivamat meest oleks leidnud. J. Laidoner oli üks vähestest eestlastest, kelle nime tunti välismail, ja tänu sellele võis ta Genfis sobitada mõjuvaid sidemeid, mis olid Eestile nii tihtigi kasuks. Pruugib ainult meelde tuletada näiteks meie sõjavõla korraldamist Inglismaal. See raske ülesanne pandi Valitsuse poolt kindral Laidoner'ile ja ta lahendas selle meisterlikult. Ta saavutas laenu tasumiseks soodsamad tingimused kui seda algul üldse loota julgeti.

Rahanduskomisjoni juhina esines kindral Laidoner Riigikogus peale muu ka riigi eelarve üldaruandjana. See analüüs, mis tema oma eelarvekõne meie majandusele andis, oli tabav ja leidis alati rohket tähelepanu. Mäletan, kuidas kindral Laidoner juba neil aastatel, kus meie majandus oli veel suures tõusuhoos, parlamendi kõne-

toolilt hoiatas, et meie riigi eelarve on liig suur ja muutub meile varsti üle jõu käivaks. Möödusid mõned aastad ja J. Laidoner'i hoiatused läksid täpselt täide.

J. Laidoner ei olnud politikategelasena kitsarinnaline parteimees. Ta kõneles ja hääletas alati nii, kuidas ta õigeks pidas. Tema silmapaistvamaks omaduseks, mida Toompeal veel praegu meelde tuletatakse, oli põhjalikkus ja täpsus. Ta oli töökamaid rahvasaadikuid. Iga küsimuse, millega tal tuli tegemist teha, töötas ta põhjalikult läbi. Tema sõnavõtte jälgiti seetõttu alati suure huviga.

J. Laidoner kuulus kolme Riigikogu koosseisu. Neljanda Riigikogu valimistel ei lasknud ta oma kandidatuuri enam üles seada. Ta tõmbus poliitilisest elust tagasi. Riigikogu kaotas tema lahkusmisega ühe oma silmapaistvamatest liikmetest.

Eesti esindajana Rahvaste Liidus.

Richard Tomberg, K. S. dipl., Õhukaitse ülem.

Pärast Eesti vastuvõtmist Rahvaste Liidu liikmeks näeme, alates 1922. aastast kuni 1929. aastani, kindral Laidoner'i Eesti delegaadina III, IV, V, VI, VII, VIII, IX ja X Rahvaste Liidu täiskogu istungil. Võimata on nende ridadega esile tuua ja anda vähegi täielikku ülevaadet kindral Laidoner'i tegevusest neil koosolekudel. Võiks vaid mainida üksikuid küsimusi, mis omasid Eesti kui väikeriigi julgeoleku seisukohast tähtsust.

Rahvaste Liidu põhikirja artikkel 10 näeb ette, et „kõik liidu liikmed kohustuvad austama ja igasugu välise kallaletungi eest hoidma kõigi liidu liikmete maa-alade puutumatus ja maksvat poliitilist iseseisvust. Kallaletungi, kallaletungi ähvarduste või hädaohu korral otsustab nõukogu abinõude üle, mille varal kindlustatakse selle kohustuse täitmine“. Kolmanda täiskogu istungil Kanada delegatsioonil algatusel esitas esimene komisjon resolutsiooni, missugune pidi selgitama artikkel 10. ulatust. Selle selgituse teine lõik aga oleks teinud artikkel 10. käsitlemise, missugune eriti tähtis väikeriikidele, väga küsitavaks. Selgituse teise lõigu kohaselt „iga liikme konstitutsioonilisel võimul jääb õigus otsustada, mis puutub kohustusse teise liikme iseseisvuse ja maa-ala puutumatus kindlustusel, kui võrd tema on kohustatud kasutama selleks sõjalist jõudu“. Eesti ja teiste väikeriikide vastuseismisel jäi see resolutsioon, vastu võtmata.

Samal täiskogu koosolekul võttis kindral Laidoner osa ka sõjariistadega kauplemise ja relvastise vähendamise küsimuse arutusest kolmanda komisjoni koosseisus. Mõlema küsimuse laiaulatuslikumaks lahendamiseks moodustatud erikonverentsidest on ka Laidoner hiljem osa võtnud.

Kindral Laidoner'i tegevusrikkamateks aastateks Eesti esindajana Rahvaste Liidus olid 1925. ja 1932. a. Noil aastail on kindral Laidoner täitnud Rahvaste Liidus ülesandeid, missugused temale pandud mitte kui Eesti delegatsiooni liikmele, kui Eesti riigi esindajale, vaid kui isikule, kellel suur intelligents ja arusaamine rahvusvahelistest poliitilistest küsimustest.

1925. a. mai- ja juunikuul viibis kindral Laidoner Genfis Eesti täisvõllilise esindajana rahvusvahelisel sõjariistadega kauplemise kontrolli konverentsil. Sel konverentsil töötati välja kaks konventsiooni:

- 1) konventsioon sõjariistade ja laskemoonaga kauplemise kontrolli kohta ja
- 2) mürkgaaside ja bakterioloogiliste vahendite kasutamise keelu kohta sõjas.

Samal ajal pidas kindral Laidoner läbirääkimisi Briti esindajatega meie sõjavõla fundeerimise asjus. Nende läbirääkimiste tulemusena vähendati Briti poolt esialgset võlasummat umbes 3.500.000 krooni võrra ja võla tasumine jaotati 30 aasta peale. Sõjavõlg fundeeriti lõplikult Londonis juulikuul 1925. a. Tingimused, millised sõjavõla tasumiseks saavutas kindral Laidoner, olid tolle aja võimaste kohta eriti soodsad.

Sama aasta septembrikuul näeme kindral Laidoner'i VI täiskogu istungil osa võtmas II komisjonis üldiste rahaliste ja majanduslike küsimuste arutamisest ja III komisjonis relvade vähendamise küsimuste kaalumisest.

28. septembril 1925. a. valitakse kindral Laidoner Rahvaste Liidu nõukogu poolt Rahvaste Liidu täieõiguslikuks volinikuks Türgi ja Iiraki vaheliste piiritülide lahendamisel. Kindral Laidoner on seni ainukeseks eestlaseks, kellel on au olnud vahemeheks olla rahvusvaheliste tülküsimuste lahendamisel. Kuna Iiraki kuningriik tol ajal ei olnud veel Rahvaste Liitu vastu võetud (Irak võeti Rahvaste Liitu 1932. a.) ja Irak kuulus Briti ülemvalitsuse alla, siis kaitses Iraki huvisid Briti kuningriik, seega tegelikult piiritüli oli Türgi ja Briti vaheline.

Lausanne'i lepingu artikkel 3. põhjal jäeti Türgi ja Iraki vahelise piiri kindlaksmääramine lahtiseks ning otsustati, et kui Türgi ja Briti riik ei jõua üheksa kuu jooksul kokkuleppele piiri määramise asjus, siis esitatakse küsimus lõplikult otsustamiseks Rahvaste Liidu nõukogule.

Mai- ja juunikuul 1924. a. Konstantinopolis peetud konverentsil kokkulepet ei saavutatud ja Briti nõudmisel anti küsimus Rahvaste Liidu nõukogu otsustada. 30. septembril 1924. a. moodustas Rahvaste Liidu nõukogu erilise kolmeliikmelise ankeetkomisjoni, missugune viibis kohapeal jaanuaris, veebruaris ja märtsis 1925. a. Ankeetkomisjon esitas oma aruande 3. sept. 1925. a.; ankeetkomisjoni materjalide läbivaatamiseks määras nõukogu alamkomisjoni Hispaania, Rootsi ja Uruguai esindajaist. Kuna Türgi valitsus kin-

nitas, et Lausanne'i lepingu kohaselt Rahvaste Liidu nõukogu otsus ei ole lõplik, kui mõlemad pooled otsusega ei ühine, anti küsimus rahvusvahelise kohtu kaaluda.

Vahepeal oli aga vahekord Türgi-Iraki piiril väga teravaks muutunud ning oli karta sõjalise tegevuse lahtipuhkemist. Türgi patrullid olid korduvalt üle piiri (ajutine piirijoon oli kindlaks määratud Brüsseli konverentsil 1924. a. — n.-n. Brüsseli joon) tunginud, piiriäärseid elanikke terroriseerinud ja suurel arvul kristlasi piiri äärest sunniviisil sisemaale viinud, tappes mehi ja vägistasdes naisi.

Rahvaste Liidu nõukogu läkitas kindral Laidoner'i Mossouli, et selgitada olukorda Brüsseli joonel. Kindral Laidoner'ile määrati abalisteks kol.-lt. Jac (Tšehhoslovakkia), härra Ortega Nunez (Hispaania), sekretärideks meie Välisministeeriumist härra H. Markus ja Rahvaste Liidust härra Charrère.

9. okt. 1925. a. saab kindral Laidoner kokku Pariisis Hispaania saatkonnas alamkomisjoni liikmetega, kus kaalutakse kindral Laidoner'i töö ulatust; samas selgus ka, et Türgi valitsus ei luba komisjonil uurimistöid korraldada Türgi territooriumil. Seetõttu piirdus kindral Laidoner'i tegevus seisukorra selgitamisega lõuna pool „Brüsseli joont“.

Kindral Laidoner lahkus Pariisist oma abilistega 12. okt. üle Marseille'i ja Beyrouth'i ja jõudis 26. okt. Bagdadi, kust tutvunenud üldise olukorraga, siirdus 30. okt. Mossouli.

Oma uurimistes püüdis kindral Laidoner selgitada küsimusi:

- 1) kuivõrd tülitsevad pooled on kaasa aidanud kohalikkudele suguharudele organiseerida kallaletunge üle piiri;
- 2) kuivõrd Türgi patrullid on tunginud lõuna poole Brüsseli joont;
- 3) kas Briti lennukid on lennanud põhja pool Brüsseli joont ja
- 4) kuivõrd türklased on ära viinud ja välja ajanud nende küladest kristlasi põhja poolt piirijoont.

Nende küsimuste selgitamiseks kindral Laidoner sõitis läbi rea piiriäärseid külasid, üle kuulates kohalikke elanikke, ning teostas briti kaitsevaelennukitega kahel korral piiriäärse rajooni luuret.

Saanud ülevaate olukorrast, kindral Laidoner 23. nov. saatis Mossoulist ettekande Rahvaste Liidu nõukogule, missuguse isiklikult ette kandis Genfis 10. dets. 1925. a. Oma põhjalikus ettekandes kindral Laidoner väidab eel-toodud küsimuste kohta:

- 1) Ei ole selgeks tehtud, et valitsused oleksid organiseerinud suguharude vahelisi kallaletunge, kuid Brüsselis määratud piirijoon pole otstarbekohane, soodustab seesuguste kallaletungide ettevõtmist. Suguharudevahelised võitlused on loomulik nähe sel mägisel metsikul maa-alal.

- 2) Kuna kaardid on väga puudulikud ja tuleb ette, et küla on märgitud kaardil kuni 8 km eemal nende tõelisest asukohast, siis ka kohapeal Brüsseli joone kindlaksmääramisega on olnud raskusi.
- 3) Briti lennukite ülelende pole kindlaks tehtud; küll võib aga maa pealt vaadates eksida lennuki asukoha määramises.
- 4) Kõige tähtsam küsimus — kristlaste vägivaldne väljaajamine küladest — on üksikasjaliselt selgeks tehtud ja selgitatud, et Türgi 62. jalaväerügemendi poolt on põhja pool Brüsseli joont tuhandete kaupa inimesi küladest välja aetud, nende varandust röövitud, mehi tapetud ja naisi vägistatud. Umbes 3000 kristlasel oli korda läinud põgeneda lõuna poole piiri, kus viibisid väga raskes seisukorras: viletsalt rietatud, näljased ja väsinud.

Sellele esialgsele ettekandele esitas kindral Laidoner 14. dets. veel täiendava ettekande.

Türgi ja Iraki piirimääramise alamkomisjoni ja kindral Laidoner'i ettekannete tagajärjel 16. dets. 1925. a. tegi Rahvaste Liidu nõukogu lõpliku otsuse ja tunnistas Mossouli piirkonna Iraki külge kuuluvaks.

Kindral Laidoner'i erapooletut olukorra valgustamist hindasid nõukogu esimees ja Briti esindaja Amery tänuavaldusega tehtud töö eest, mis võimaldas nõukogul erapooletu ja õige otsuse tegemist.

Peale Rahvaste Liidu täiskogu istungitest osavõtmist kindral Laidoner viibis Valitsuse ülesandel koos härra L. Sepaga 1927. a. Londonis Rahvaste Liidu kaasabil tehtud laenu realiseerimas.

Rööbiti Rahvaste Liidu täiskogu töödest osavõtmisega on kindral Laidoner korduvalt osa võtnud parlamentide-vahelise uniooni töödest.

Kindral Laidoner'i lahkumisega 1929. a. Riigikogust, kus ta oli väliskomisjoni esimeheks, lõpeb ka tema osavõtt Rahvaste Liidu täiskogu koosolekutest, kus ta oli esindanud Eestit 8 aastat järe-mööda.

Ent 1932. a., kui 2. veebruaril astub kokku relvastise vähendamise ja piiramise konverents, näeme kindral Laidoner'i jälle Genfis Eesti delegatsiooni tegeliku juhina. Sel konverentsil, millest osa võtsid peagu erandita kõikide iseseisvate riikide esindajad, kindral Laidoner'i isik kindlustas Eesti delegatsioonile väljapaistva koha. Kuna konverentsi juhatusse kuuluvad 7 suurriigi esindajat ja seitsme riigi esindajad valimise järgi, siis Eestil loomulikult kui väikeriigil ei olnud väljavaateid koha saamiseks juhatuses. Kui aga algas konverentsi poolt moodustatud komisjonide juhtide valimine, kuhu mitte ei valitud riikide esindajaid, vaid isikuid, kes suutelised rahvusvaheliste küsimuste käsitlemiseks ja komisjonide juhtimiseks, siis tõusis kindral Laidoner'i kandidatuur üles ning 9. märtsil valiti kindral Laidoner Hispaania delegatsiooni ettepanekul maaväekomis-

joni abiesimeheks. Maaväekomisjoni abiesimehena tuli kindral Laidoner'il korduvalt juhtida komisjoni poolt moodustatud ekspertide

Kõnelus Itaalia välisministri Dino Grandi'ga.

komiteed, missuguse ülesandeks oli ette valmistada ja selgitada maaväe relvastise vähendamise tehnilisi küsimusi.

Ekspertide komitee juhtimisel näitas kindral Laidoner üles suurt erapooletust ja leidlikkust keerukate küsimuste lahendamisel,

Kindral Laidoner ja parlamentide-vahelise liidu esimees
Chr. Lange.

kus paljude delegatsioonide huvid vastastikku põrkasid. Juba üldkoosolekul 17. veebr. selgitades pikemas kõnes Eesti seisukohti, tähendas kindral Laidoner: „On vaja kindlasti vahet teha ideaali vahel, mille poole püüab konverents, ja praktiliste võimaluste vahel,

mis on võimalik saavutada.“ Sellele põhimõttele truuks jäädes lahendas kindral Laidoner ekspertide komitees nii mõnegi vastuolu.

Kuna rahvusvahelistel konverentsidel, kus koosolekuid peetakse avalikult ajakirjanduse esindajate juuresolekul ja kus kõik delegaatide ülesastumised rahva ette kantakse, on kokkuleppe saavutamine mõnikord võimata. Seepärast tööde käigu kiirendamiseks ja järeleandlikuma õhkkonna loomiseks kindral Laidoner, kasutades konverentsi kodukorda, kuulutas kõik komitee koosolekud kinniseks, missugune asjaolu tunduvalt aitas kaasa, et komitee kiirelt võis lõpetada oma ülesande. See teguviis kutsus esile küll ajakirjanduse poolt protestiavalduse konverentsi juhatusele, kuid töö edukuseks oli kindlasti kasulik. Kui hiljem ekspertide komitee koosolekuid hakkas juhatama komisjoni esimees Buero ja koosolekud kuulutati avalikuks, avaldasid paljude delegatsioonide esindjad kahetsust, et koosolekuid ei juhatanud kindral Laidoner, kes oli võitnud kõikide sümpaatia.

Hiljem, kui maaväekomisjoni esimees Buero Genfist lahkus, jäi kindral Laidoner tegelikuks komisjoni juhiks.

Eesti delegatsiooni juhina tuli kindral Laidoner'il osa võtta ka kõigist üldkomisjoni töödest. Kuna kindral Laidoner korduvalt oli viibinud Eesti esindajana Genfis ja omas palju isiklikke tuttavaid ja sõpru konverentsi liikmete hulgas, siis soodustas see asjaolu tunduvalt Eesti delegatsiooni tööd.

Olgugi et desarmeerimiskonverents ei ole seni saavutanud otsustavaid tulemusi, oli kindral Laidoner'i konverentsile läkitamine soodsaks juhuseks Eesti tutvustamiseks, sest maa, mis suudab anda mehe 60 iseseisva riigi esindajate juhtimiseks, esineb väärikalt teiste riikide peres.

Uuesti Ülemjuhatajaks.

Johan Tomson, major K. S. dipl., Kaitsevägede Staabis.

Eesti riigikorra kukutamise kommunistid kavatsesid 1924. a. 1. detsembril teostada sel teel, et saladuse katte all organiseeritud löögisalkadega vallutatakse valitsemiskeskused ja paisatakse segi meie kaitsejõud. Seesugune aktsioon oli kavatsetud läbi viia Tallinnas, Narvas ja Pärnus. Tegelikult toimus väljaastumine, nagu seda veel kõik mäletame, ainult Tallinnas, kus 1. detsembri varahommikul 1924. a. umbes 300-mehelise jõuguga taheti toime panna riigipööre.

Mässajad jagunesid 13 salka, millised olid mõeldud vaid „algatusrühmadena“, s. o. oleksid kujunenud õieti kondikavaks masside organiseerimisel.

Relvastisena omasid kommunistid 3 automaatpüstolit, 100 revolvrit, 50—60 püssi, 20 käsigranaati ja kümmekond pommi.

Siin pole võimalik tuua täielikku ülevaadet sellest, kuidas toimus üksikute kommunistlike salkade tegevus antud objektide vallutamisel. Tähendame ainult niipalju, et kommunistidel ei läinud korda kõiki märgitud objekte vallutada ja kuigi teatav väeosa või asutis vallutati, ei suudetud seda kaua käes hoida. Kõige kauem püsisid kommunistid „võimul“ Maalennudivisjonis Lasnamäel — umbes 1. dets. keskpäevani; Toompea vabastati kommunistide võimusest umbes kella 0800-ks, Balti raudteejaam — kella 0900-ks.

Löögikohtadele jäi surnutena maha 12 mässajat. Meil said surma 5 ohvitseri, 1 kaitseväämetnik, 4 kadetti, 2 sõdurit, 5 politseinikku ja 4 eraisikut; haavata said 25 kaitseväälast ja 16 eraisikut.

Kindral Laidoneri tegevusest. Niipea kui Riigivanema maja ja Toompea loss mässulistest puhastatud, astus kokku erakorraline Vabariigi Valitsuse koosolek, et sündmuste üle võtta seisukohta. Koosolekule paluti ka kindral Laidoner. Sel Vab. Val. koosolekul otsustati: 1) üle riigi maksma panna kaitseisikord ja 2) kindralleitnant Laidoner nimetada Eesti Vabariigi kõigi Kaitseväge Ülemjuhatajaks.

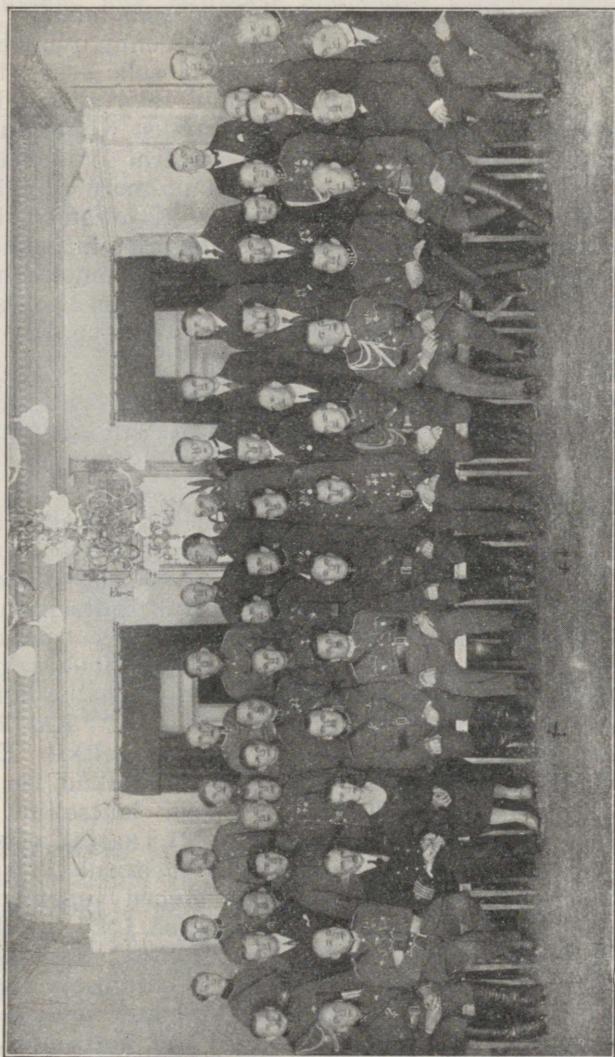
Vabariigi Kaitseväge Ülemjuhataja ametisse astus kindral Laidoner 1. detsembril 1924 kell 0930. Selleks momendiks oli kommunistide edu kõikjal, välja arvatud Maalennudivisjon, juba likvideeritud; umbes tunni aja pärast saab Ülemjuhataja ettekande ka selle väeosa vabastamisest kommunistide võimusest.

Sel päeval väljaantud käskkirjades kindral Laidoner teeb eeskätt teatavaks enda asumise Vabariigi Kaitseväge Ülemjuhataja kohale, paneb diviisiülematele kindralkuberneri kohused ning õigused, käseb iga väljaastumise maksva seadusliku riigikorra vastu maha suruda kõige kindlamal viisil ja väljaastujad anda sõjaväekohtu kätte; kõikidele kaitseväälastele, kes maha surusid väljaastumise maksva riigikorra vastu Tallinnas, avaldatakse tänu.

Need olid Ülemjuhataja esimesed sammud, millega ta alustas 1. detsembri sündmuste likvideerimist. Algas pinev töö nii Ülemjuhatajale kui ka tema tööaparaadile — Kindralstaabile, samuti sõjaväljakohtutele. Eeskätt tuli selgitada, kes mässust otseselt või kaudselt osa võttis, kes riigi kaitsejõudude koosseisu kuuluvatest isikutest end raskel silmapilgul ei suutnud maksma panna, kokku koguda relvad, mis kommunistide või teiste kodanikkude poolt ilma vastava loata hoitud, teostada sõjatsensuuri jne. Märgime allpool lühidalt tähtsamad korraldused, mis järgnesid Ülemjuhatajalt ühenduses 1. detsembri sündmustega.

2. detsembril ilmub Kaitseväge Ülemjuhatajalt käskkiri, mis nõuab kodanikkudelt ja asutistelt, et nad tooksid kolme päeva jooksul lähemasse politseijaoskonda nende käes olevad relvad ning laskemoona ja teataksid relvade, laskemoona ja lõhkeainete hoiupaikadest. Erand tehti kodanikkudele ja asutistele, kellel relvade, laskemoona ja lõhkeainete kandmiseks, hoidmiseks, nendega kauple-

miseks või nende valmistamiseks vastav luba, ja veel mõnele isikute kategooriale. Selle korralduse vajalikkus pärast riigivastaste elementide mäsukatset ei vaja kommenteerimist. Samasuguse enesekaitse kindlustamise ning kahtlase elemendi avastamise ees-

Kindral Laidoner 1. detsembri ja Läti kaitseliidu tegelaste keskel.

märgiga seadis Ülemjuhataja 5. detsembril sisse uue korra kodanikkude registreerimiseks. Nimelt käskis Ülemjuhataja võõrastemajade, möbleeritud tubade, sissesõidu- ja öömajakohtade pidajatel ja elumajade ning korterite omanikel teatada linnades ja alevites kahe tunni, maal kaheteistkümnepäevase jooksul lähemasse politsei-

asutisse kõikide isikute üle, kes nende juures peatuvad või elama asunud.

Samal päeval kirjutab kindral Laidoner oma käskkirjas nr. 6: „Seaduse karm käsi ei taba mitte ainult mässajat maksva riigikorra vastu, vaid niisama karmilt karistab seadus neid, kes neile usaldatud võimu seal ei tarvita, kus olukord seda nõuab.“ Käskkirjaga tehakse teatavaks kõigile, et kaks Maalennudivisjoni ohvitseri on sõjaväljakohtu poolt surma mõistetud selle eest, et nad 1. detsembril kommunistide mässukatse puhul ei talitanud kindla käega, vaid jäid loiuks sündmuste pealtvaatajaks. Nimetatud kurva sündmuse seadmisega teistele hoiatuseks kindral Laidoner talitas kui kogenud väejuht-psühholoog; selle sammu mõju oli väeosades äraarvamata suurem, kui pikkadel kõnelustel-kirjutistel kohusetundest ja eneseohverdamise vajadusest. Sama eesmärki taotles ka ohvitseride alandamine auastmes ja tagandamine ametikohalt ebakohase käitumise eest 1. detsembril, Tallinna linna politseiülema tagandamine saamatuse eest ja ohvitseri arvamine reservi oma kohuste täitmisest kõrvalehoidmise pärast.

Et ohvitseri ei tabaks edaspidi enam selline üllatus, nagu 1. detsembril Balti jaamas, kus tuli relvastatud kommunistidele palja käsi vastu astuda, tehakse relvakandmine sunduslikuks ka teenistusest vabal ajal.

Kaugeleulatuva tähtsusega sammuks meie riigikaitse alal osutub Eesti Vabariigi Kaitseliidu põhikirja ja organisatsiooni kava kinnitamine Ülemjuhataja poolt 17. detsembril 1924. Seni oldi meil, eriti pahempoolsetes ringkondades ägedalt kaitseliidu organiseerimise vastu. Veel 29. novembril 1924, s. o. päev enne 1. detsembri mässukatset, kirjutab üks Tallinna ajalehtedest pealkirja all „Kas jälle kaitseliidutamine“ järgmist: „Mis on siis lahti? Kas Eesti kaitseväge ei täida enam oma kohuseid? Kas ähvardab meid kodusõda või miski muud sarnast? Ei kaugeltki! Elu läheb normaalset rada, kord on kindel ning riigikodanikud ise hoiavad seda.“ Teatavasti pärast Vabadussõda meie kaitseliidu tegevus hakkas päev-päevalt vaibuma ja juba 1921. aastal võis lugeda Vabadussõja-aegset kaitseliitu tegelikult likvideerituks. Nagu ette aimates 1. detsembri sündmuse, hakkasid mõned vanemad kaitsevälelased kadunud kindral Unt'iga eesotsas juba 1924. a. algul oma vastutusel organiseerima pealinna kaitsejõudude varu kaitseliidu näol. Selle tegevuse kohta käibki ülaltoodud kurjustav osund ajalehest. 1. detsembri sündmused murdsid täielikult selle vastupanu, mis seni mõningatest ringkondadest avaldatud kaitseliidu organiseerimisele, ja näitasid ilmekalt vajadust tema järele. Seda soodsat momenti kasutaski kindral Laidoner kaitseliidu uuesti ellukutsumiseks.

20. detsembril avaldab kindral Laidoner salajase käskkirja, milles juhib tähelepanu väärnähtustele kaitseväge juhtide elus. Selles käskkirjas kajastub selgelt kindral Laidoner'i stiil. Kuna see

käskkiri sisuliselt võiks praegugi käia mõne meie organisatsiooni ja isiku kohta, toome sealt väljavõtteid:

„Ei tahaks ütelda, et meil juuakse palju; õigem oleks ütelda, et meie jooime rumalasti. Meie aastapäevad ja teised pidud korraldatakse niiviisi, et nemad muutuvad sööminguteks ja veel rohkem joominguteks, kus istutakse alkoholiga kaetud laua taga öödläbi ja ei ole ime, kui lõppude-lõpuks mõnigi ohvitser välja kukub või mis veel halvem — skandaaliga lõpetab. Niisuguse nähtuse loen

Vabadusristi üleandmine 1. detsembri kangelasele
veltveebel Kaptein'ile.

täiesti lubamatuks ja nõuan, et seesuguse joomise kõrvaldamiseks ülemus, kuni üksiku väeosa ülemani, peab aktiivselt vahele astuma. Iga pidukorraldaja pidagu meeles, et pidu ei ole mitte ainult söömiseks ja joomiseks, vaid peaesmärk olgu sõbralik ja lõbus koosviibimine. Kui seda eesmärki kätte saada ei mõisteta, siis ärgu parem pidu tehku. Mina ei taha nõuda üheltki absoluutset karskust, kellele see ei meeldi, — küll aga nõuan, et ohvitser ka laua juures kasiinos või restoranis jääks ikka ohvitseriks, kes alati peab mõistma enese üle valitseda.“

Teise väärnähtusena märgib kindral Laidoner, et ohvitseride aukohtud on seni olnud passiivsed, mille tõttu Ülemjuhatajal tuli karistada mõnd ohvitseri distsiplinaarselt niisuguste asjade eest, mis oleksid võinud leida lahendust aukohtutes. Ta lõpetab selle

ala kohta käiva käskkirja osa järgmiselt: „Härrad ohvitserid, valvake ise oma kaasvõitlejate järele, tarbekorral karistage karmilt süüdlasi, siis ei ole tarvis ülemuse karistust. Ainult see võib käskida, kes ise enese üle mõistab valitseda.“

Erakorralised ajad sunnivad Ülemjuhatajat ajutiselt kitsendamada ka kodanikkude vabadusi ja esitama neile erilisi nõudmisi. Nii pannakse juba 1. detsembril maksma „trükitööde kontroll“ (sõjatsensuur), jõulu ja uueaasta puhul keelatakse ära igasugused rahvakogumised tänaval ja liikumised salkades, samuti hulgalised meelevaldused, tulevargid jne., mis võiksid anda kuritahtlikkudele isikutele võimalusi segaduse sünnitamiseks, pannakse piir kuulujuttude levitamisele jne. Kuid eelnimetatud kitsenduste vajadusest erakorralistes oludes said kodanikud aru ja kellelgi vist ei tulnud meelde seda populaarsele ja lugupeetud Ülemjuhatajale pahaks panna. Kodanike heatahtlikku suhtumist Ülemjuhatajasse näitavad muu seas need rohkearvulised annetused langenute perekondade heaks, mis tulid üle maa Ülemjuhataja nimele.

Kindral Laidoner jäi Kaitsevägede Ülemjuhataja kohale kuni 8. jaanuarini 1925. a. kell 1200, millal 1. detsembri sünnimusi võis lugeda juba lõplikult likvideerituks. Ja nagu eeltoodud konseptiivne ülevaade näitab, suutis kindral Laidoner lühikese aja kestel tungida kõige mitmekesisematesse aladesse ja leida küsimustele otstarbekohased lahendused. Kogu oma tegevusega sel ajajärgul kindral Laidoner säilitas kaitseväelastes ja kodanikkudes selle poolehoidu ja lugupidamise, mis talle jäänud Vabadussõjast saadik, lisandades kõikide silmis veelgi uut aupaistet oma senisele heale nimele.

Kaitsevägede Ülemjuhataja kohalt lahkudes avaldas kindral Laidoner järgmise käskkirja: „Olles kutsutud erakorralistes oludes 1. detsembri kommunistliku mässukatse puhul Vabariigi kaitsevägede etteotsa ja lahkudes täna sellelt kohalt, loen oma kohuseks kõige suurema heameelega märkida seda kindlat vaimu, mis valitseb meie kaitseväes. Kommunistliku mässukatse kindel ja rutuline mahasurumine 1. detsembril meie kaitseväge poolt on lisaks meie vabadusvõitlusele 1918. ja 1919. aastal ja näitab, et meie kaitsevägi ja tema organisatsioon on ja jääb üheks meie riigi ja rahva iseseisvuse olemasolu nurgakiviks.“

Olen kindel, et üksikud väärnähtused, mis erakorralistes oludes meie kaitseväes ilmsiks tulid, ligemal ajal kõrvaldatakse.

1. detsembri sünnimused näitasid veel kord, et kaitseväge jõud ei ripu mitte ainult sõdurite ja ohvitseride arvust, vaid peaaesjalikult kaitseväge organisatsioonist ja tema juhtide süstemaatilistest tööst.

Ühes sellega selgus 1. detsembril, et meie ei tohiks seadusliku riigikorra ja julgeoleku kaitset panna ainult meie arvu poolest väikese sõjaväe ja politsei peale, vaid kõik riigitrüüd kodanikud peaksid jõudumööda sellele ligi aitama. Selleks on uuesti ellu

kutsutud vabatahtlik kaitseliidu organisatsioon. Julgen loota, et Kaitseliit meil välja kujuneb tugevaks abijõuks meie seadusliku riigikorra ja julgeoleku kaitseks, nii nagu ta oli Vabadussõja päevil ja nagu ta ennast osalt juba ka näitas pärast 1. detsembrist.

Lahkudes kaitseväge juhtimisest, on minul au tänada kogu meie kaitseväge kindralist reameheni kõige parema kaastöö eest. Eraldi avaldan oma lugupidamist minu ligematele kaastöölistele, kelle peale langes kommunistliku mässukatse puhul iseäranis raske töö ja vastutus, nimelt härradele kindralitele Lill'ele ja Unt'ile, kolonelidele Rink'ile ja Tõrvand'ile ja härra Sõjaprokurörile major Trakmann'ile.

Tuletades meele 1. detsembrist peab ütleva: „Au neile, kes langesid võitluses mässukatse mahasurumisel“, aga „au ka kõigile neile, kes selles võitluses iseäralist tublidust, vahvust ja otstarbekohasust üles näitasid“.

Kaitseliidus.

Johannes Roska, kindralmajor, Kaitseliidu ülem.

Kindral J. Laidoner'i esimesed kokkupuuted kaitseliiduga ulatuvad meie Vabadussõja algpäevadesse. Tol saatuslikul ajastul, millal idast ja läänest sissetunginud vaenlased püüdsid lämmatada meie noort riiki, andsid kaitseliidu osad aluse mitmele meie nimekamale väeosale, kes vastu ruttasid ähvardavale hädaohule. Vaenlase ülekaalu ees meie väed olid sunnitud taanduma. Väerind vajas rutulist abi ning toetust. Oli käimas sunduslik mobilisatsioon, kuid mobiliseeritud meestest moodustatud väeosade lahinguvahmis seadmine nõudis pikemaajalist õpetust ja organiseerimist. Selleks puudus aga aeg. Kõrgelt hinnates vabatahtlikku oma kaitsetööd meie iseseisvuse tulekul ja vabadusheitluse esimestel päevadel, tunnistas ülemjuhataja kindral J. Laidoner kohtadelt töötavate kaitseliidu vabatahtlikkude salgad tõsiseks ja mõjuvaks toetuseks väerinnale. Tema käskkirjaga 29. detsembrist 1918. a. moodustati igas maakonnas nendest salkadest kaitsepataljonid ja saadeti ühe nädala jooksul rindele.

Et vabastada regulaarväeosi seljataguse teenistusest, pandi üldine sõjaline korrapidamine tagalas ja sisemaal kogu riigis kaitseliidule. Ülemjuhataja käskkirjaga 3. aprillist 1919. a. korraldati kaitseliit sellekohaselt ümber, kinnitati koosseisud ja anti ülesanded. Ühtlasi määrati kindlaks ka alluvuse vahekorrad ja kaitseliidu liikmete õigused vabatahtlikkude teenistuslikkude ülesannete täitmisel.

Ka hiljem, kui tõsise hädaohu möödumisel kaitseliit oma riigikaitse ja korralvalve ülesanded täielikult üle andis vastavatele alalistele organitele ja muutus vabatahtliku kodukaitse mõtte ja traditsioonide edasikandjaks ning alalhoidjaks, suhtus kindral J. Laidoner kõikidesse kaitseliidu ettevõtetesse ja algatustesse tähelepanelikult ja osavõtlikult.

Kindral J. Laidoner'i tihedam otsene koostöö kaitseliiduga jätkub praeguse kaitseliidu reorganiseerimisega pärast enamlist mässukatset 1. detsembril 1924. a. Juba mitu kuud enne 1. detsembrit tundus õhk nagu elektriseeritud olevat. Omaaegse kaitseliidu tegelased tundsid tarvidust rahvusliku vabatahtliku omakaitse ellukutsumiseks, et seisukorda kindlustada; taheti, et see organisatsioon ulatuks võimalikult sügavamale üle kogu kodumaa ja seega paralüseeriks otse avalikult tol ajal teotsevate enamliste rakukeste õonestustööd.

Kindral J. Laidoner, tol ajal Riigikogu liige ja riigikaitsekomisjoni esimees, tundis huviga kaasa nendele uuendustele. Pärast 1. detsembrit, millal ta oli teiskordselt Kaitsevägede Ülemjuhatajaks, toimubki kaitseliidu reorganiseerimine. Oma käskkirjaga 17. detsembrist 1924. a. ta kinnitab isiklikult tema enda poolt antud juhtnõuude kohaselt väljatöötatud kaitseliidu põhikirja ja ajutise organisatsiooni kava, määrates ametisse ka kaitseliidu ülema. Kandes hoolt, et kaitseliidu organiseerimistöök oleks edukas ja kaitseliit kujuneks välja aja nõuete ja riigihuvide kohaseks teguriks, määras ta oma käskkirjaga 3. jaanuarist 1925. a. nr. 20 kindlaks organiseerimise põhimõtted ja vahekorrad teiste riigikaitse ja korralvalve organisatsioonidega:

„Vabariigi kaitseliidu organiseerimise ja tema väljakutsumise juures käsin kinni pidada järgmistest põhimõtetest:

Kaitseliit peab olema vabatahtlik, kindlate riigitruude kodanikkude organisatsioon.

Kaitseliidu jõud peab seisma tema kindlas organisatsioonis ja alatise valmisolekus.

Sellepärast ei tohi kaitseliitu muuta alaliseks politseijõuks. Peab meeles pidama, et kaitseliitu kuuluvad isikud täidavad kaitseliitlase kohuseid oma alalise elukutse kõrval ja sellepärast ei võinud pühendada kaitseliidu teenistusele oma jõudu igapäev.

Kaitseliit peab oma organisatsiooni poolest valmis olema välja astuma igal momendil täies koosseisus või osaliselt, kui erakorraline olukord seda nõuab.

Tuletan meelde kõikidele võimudele, kel on õigus kaitseliitu välja kutsuda, et kaitseliit peab olema rohkem meie riigikorra kaitse reserviks, kui alaliseks politsei- või sõjaliseks jõuks.

Sellepärast käsen kaitseliidu väljakutsumise juures alati meeles pidada, et kaitseliidu abiteenistust politseile ei tohi muuta alaliseks, mis vabatahtlikus organisatsioonis võib ilmsiks tuua tüdimuse.

Lipu annetamine Kaitseliidu Harju Malevale 1926. a.
Vasakult paremale: kindralid N. Reek, J. Laidoner, J. Soots ja J. Roska.

Selle asemel, et kaitseliitu rakendada alaliselt politseiteenistusse, on kasulikum seda organisatsiooni väljaastumiseks valmis pidada ja teda õpetada.

Kui ülaltähendatud põhimõtted kaitseliidu organisatsioonis maksma pannakse, siis on kindel, et meie kaitseliit igal momendil valmis on väljaastumiseks seadusliku riigikorra kaitseks.“

Väikeriikide kaitsevõimaluste ja korralduse põhjaliku tundjana hindab kindral J. Laidoner kõrgelt seda osa ja tööd, mida kaitseliidul on täita oma kodumaa ning rahva vastu. Nii märgib ta oma käskkirjas 8. jaanuarist 1925. a. nr. 23, käsitledes 1. detsembri sündmusi, kaitseliidu kohta:

„Ühes sellega selgus 1. detsembril, et meie ei tohiks seadusliku riigikorra ja julgeoleku kaitset panna ainult arvu poolest väikese sõjaväe ja politsei peale, vaid kõik riigitruud kodanikud peaksid jõudumööda sellele ligi aitama. Selleks on uuesti ellu kutsutud vabatahtlik kaitseliidu organisatsioon. Julgen loota, et kaitseliit meil välja kujuneb tugevaks abijõuks meie seadusliku riigikorra ja julgeoleku kaitseks, nii nagu ta oli Vabadussõja päevil ja nagu ta ennast osalt juba ka näitas pärast 1. detsembrit.“

Et kaitseliit oma edaspidises tegevuses on seda tunnustust ja prognoosi väärinud, seda on kindral J. Laidoner mitmel ja mitmel korral veenvalt kinnitanud kaitseliidu töö edaspidisel hindamisel.

Lahkunud erakorraliste aegade möödumisel, 8. jaanuaril 1925. aastal, Kaitsevägede Ülemjuhataja kohalt, tuli kindral J. Laidoner kaitseliidu tegelikule elule veelgi ligemale. 1. märtsil 1925. a. astus Tallinnas Ohvitseride Keskkogu ruumides kokku kaitseliidu esimene üleriiklik kõrgem esinduskoosolek — keskkogu, kus otsustati kaitseliidu seljataga seisva ja toeksoleva seltskonna arvamise esindajana ellu kutsuda viieteistkümnest silmapaistvamast seltskonna- ja poliitikategelasest koosnev Kaitseliidu Vanematekogu. Kindral J. Laidoner valiti ühel häälel vanematekogu liikmeks.

Vanematekogu oma esimesel koosolekul 12. märtsil 1925. a. valis ühel häälel kindral Laidoner'i kogu esimeheks. Sellest ajast peale on kindral J. Laidoner lakkamatult ligidal seisnud väsimatu tööga ja oma autoriteetliku nõuga kõigile põhjanevatele küsimustele kaitseliidus ja selle tegelikule elule.

Kui arutati kaitseliidu allutamise küsimust, seisis ta südikalt selle eest, et sellel organisatsioonil, kui ainulaadilisel riiklikul alusel seisval apolitisel kodanikkude seltskondlikul omakaitse koondisel, peab olema võimalikult suur autonoomne teotsemis- ja arenemisvabadus. Ta väitis, et, kaitseliidu mõtet ja põhikirja vaimu aluseks võttes, kaitseliit peab oma põhikirja piirides üldiselt teotsema iseseisvalt, kuna kaitseliidu alluvus Kaitseministrile käib vaid tema operatiivse tegevuse kohta, välja arvatud need küsimused, kus see alluvus põhikirjas eriti on ette nähtud. Kaitseliidu jaotus üksusteks peab rajatama territoriaalsuse põhimõttele. Selle organisatsiooni liikmeteks võivad olla kõik Eesti Vabariigi

kodanikud, keda kaitseliit tarvilikuks leiab oma liikmeks vastu võtta. Üksikutest rahvustest koosnevad osad kaitseliidus ei ole soovitatavad.

Kui vastu võeti kaitseliidule riikliku toetuse andmise seadus, siis tähendas kindral J. Laidoner, et see rahaline toetus on väike võrreldes sellega, mida kaitseliit riigikaitse organisatsioonina meie kodumaale tähendab ja vastu annab. Riigikogus sel puhul peetud kaitsekõnes ütles ta:

„On üldiselt kõigile arusaadav, et niisugustel tähtsatel momentidel kaitseliidu elus, nagu täna, kus tema toetussummade määra-

Voldi manöövritel 1930. a.

Viru naiskodukaitse külalistele suppi jagamas.

Vasakul kindral J. Laidoner, paremal (seljaga ettepoole) Soome kindralstaabi ülem kindral Valenius.

mine päevakorras, peame kaitseliidu tarviduse peale vaatama täiesti lahtiste silmadega. Meie ei või panna oma sõjaväe peale neid lootusi, et ta sisemise julgeoleku kaitseks alati oleks tugev jõud. Meie võime ju tagasi minna pika teenistusaja sisseseadmise juurde, aga seda ei luba meie aineeline jõud. Mida peame siis tegema? Peame otsima mingisugust teist jõudu, mille võime välja viia sisemise julgeoleku kaitseks. See teine jõud on politsei, aga meie teame jällegi, kui palju see maksab. Nii siis meie olukord nõuab, et peame looma mingisuguse teise organisatsiooni. Säärane organisatsioon tekkis meil kaitseliidu näol.

Mis on tema head küljed? Kõige esimene hea külg on see, et tema seisab koos nendest inimestest, kes vabatahtlikult ohver-

davad oma jõu riigi julgeoleku kaitseks. Teine hea külg on see, et ta on odav. Fakt on see, et kaitseliidu organisatsioon maksab meil 720.000 krooni ja kaitseväe organisatsioon 18.000.000 krooni.

Riigi julgeolek ei seisa ainult selles, et temal on sõjavägi, vaid ripub ära sellest, missugune on tema sisemine kord ja julgeolek. Praegusel korral on meie suurimaks sisemise julgeoleku teguriks kaitseliit. Kui kaitseliitu ei oleks, oleks meie sõjaväel üksi väga raske.“

Ka järgnevatel aastatel kaitseliidu eelarve läbivaatamisel on kindral J. Laidoner alati pooldanud, et kui seda toetust, mida kaitseliit riigilt saab, suurendada ei saa, siis ei tohi teda ka mingil tingimusel kärpida. Selle all kannatab kaitseliit ning selle tagajärjel nõrgeneb meil praegu vajalik riiklik julgeolek.

Meie kaitsekorralduse hea tundjana aitas kindral J. Laidoner kaitseliidu juhatusele kaasa kaitseliidu põhiorganisatsiooni, koosseisude ja hiljem ellukutsutud erioorganisatsioonide väljakujundamisel, samuti kaitseliidu relvade, varustise ja laskemoona soetamisel ja täiendamisel.

Tulise kaitseliidu päeva pooldajana, innuka kaasatundjana ja kaasaaitajana kõigile kaitseliidu saavutisi äramärkivatele tähtpäevadele, ei ole kindral J. Laidoner kaasa elanud mitte ainult kaitseliidu suuremaid ettevõtteid ja pidupäevi, vaid väga sageli on ta kaasa teinud ka paljud vähemad kaitseliidu eluavaldused, õppused, laskmised, koosolekud jne. Nende kaudu on ta alati olnud informeeritud kaitseliidu elu ja töö peensustest ja kõige pidevamas seoses tema liikmetega.

Kui omal ajal tekkisid vaidlused kaitseliidu häälekandja „Kaitse Kodu!“ ümber ja nõuti selle liitmist mõne teise ajakirjaga, õigustas kindral J. Laidoner „Kaitse Kodu!“ eksisteerimise iseseisva ajakirjana. Ta väitis, et „Kaitse Kodu!“ on kaitseliidu ainulaadiline suurem propaganda-abinõu. Kaitseliidu organisatsiooni omapärasuse ja sellelt tema abinõult nõutavate ülesannete nimel ei tohi „Kaitse Kodu!“ liita ei „Sõdur’iga“ ega mõne muu ajakirjaga.

Vanematekogu töö juhtimise kõrval on kindral J. Laidoner kaitseliidu teenetemärke asutamist saadik Kotkaristi nõukogu esimehena täieliku erapooletusega juhtinud nende kodanikkude tegevuse hindamist, kellel teeneid kaitseliidu ja meie kodumaa vastu.

Eelöeldu on vaid lühike loetelu nendest põhjapanevatest küsimustest, mille lahendamisele kindral J. Laidoner vanematekogu esimehena on kaasa aidanud. Olles koormatud väga mitmekesiste teiste ülesannetega, mis avalik elu meie lugupeetud rahvajuhilt nõuab, pole ta kunagi silmast lasknud kaitseliidu arengut ja ei ole kunagi raskeks pidanud täita soove, mis temale esitatud. Veel rohkem, ta on väga paljudel juhtudel oma algatusel ligi tulnud. Nii on ta esinenud paljude selgitavate kõnedega ja kaitseliidu olemasolu õigustavate avalikkude referaatidega. Alati on ta eemale hoidnud kaitseliidu kiskumist poliitiliste erakondade intriigide keerisesse.

Noorkotkaste II üleriiklikus õppelaagris Viimsis 1933. a.
Keskel kindral J. Laidoner.

Rahvaste Liidu delegaadina tutvustas ta meie vabatahtliku kodukaitse vajadust ja nime maailma poliitilistes keskustes.

Nii on see olnud, nii see kestab üksmeelsel kaitseliidu pere tänutundel tänapäevani, sest teisiti, kui usalduseks ja tänuks ei saa seda nimetada, kui 7. detsembril 1932. a., millal kaitseliidu põhiraja kohaselt lõppesid kindral J. Laidoner'i volitused vanematekogu liikmena, — ta ühel häälel valiti keskkogu ja vanematekogu poolt uuesti vanematekogu esimeheks.

Kindral J. Laidoner ei ole eemal seisnud ka meie noorsoo küsimustest. Ta on suurt huvi üles näidanud kaitseliidu „Noorte Kotkaste“ organiseerimisel. Et asjale veel ligemale tulla, nõustus ta detsembrikuul 1932. aastal „Noorte Kotkaste“ peavanema vastutusriikka koha enda peale võtmisega. Tundes seda suurt ülesandekaalu, mis vanemal generatsioonil on kanda noorte väljakujundamisel kasulikkudeks ja tublideks meesteks meeste ridades, ei ole kindral J. Laidoner'i töö noorte alal piirdunud vaid üldiste juhtnööride andmisega ja koosolekute osavõtmisega, vaid ta on ise tegelikult kaasa teinud ja toetanud paljusid noorte ettevõtteid. Tema töökspidamiste järgi on „Noorte Kotkaste“ organisatsioon rahva eneseavaldus, kus noored leiavad tulusat meelelahutust õigel juhtimisel ja isamaa-armastuse vaimus. Selle kaudu peab peale kasvama uus, parem generatsioon, kes oskab õieti täita omi kohuseid ja kelle kätte vanemad tegelased rahuliku südamega võivad usaldada ülesannete jätkamise paremuse sihis hüüdsõna all: „Isamaa auks alati valmis!“

Selle ennastalgava töö ja tõsise eeskuju eest ei ole kaitseliit, peale oma sügavama lugupidamise ja tänu, võinud kodumaa lugupeetud kaitsejuhile pakkuda muud, kui paluda 4. juunil 1929. a. vastu võtta kaitseliidu kõrgeim teenetemärk — I klassi Kotkarist, mille kavaleriks ta praegu on.

Kindral J. Laidoner on meie riigikaitse esikujuna kaitseliidule olnud alati ühendavaks sillaks ja erapooletuks vahemeheks riigivõimu, teiste kaitseorganisatsioonide, seltskonna, poliitilise ja avaliku elu vahel. Tema suhtumine organisatsioonisse ja töö selles on loonud talle määratu suure poolehoidu ja populaarsuse rohkearvulises kaitseliitlaste-kaasvõitlejate peres. Teda mitte ainult ei austata, vaid teda armastatakse.

Tööst ja tegevusest Riigikogus.

Georg Maurer, res.-lipnik, „Kaja“ toimetaja.

Kokkupuuteid Asutava Koguga. Kindral Joh. Laidoner'il oli esimesi kokkupuuteid meie riigi rahvaesindusega juba Asutava Kogu päevil ülemjuhatajana.

Kui jüripäeval 1919. aastal Tallinnas „Estonia“ kontsertsaalis astus kokku Asutav Kogu, siis selle tähtsa sündmuse puhul 64 tervitaja ja õnnesoovija hulgas ei puudu ka Ülemjuhataja tervitus, mis kõlab järgmiselt:

„Tänasel Eesti ajaloolisel tähtsal päeval on minul au Vabariigi sõjavägede ja laevastiku nimel tervitada Eesti Asutavat Kogu. Vabariigi sõjaväed ja laevastik on kõik teinud, et suure välise hädaohu peale vaatamata terve Eesti rahvas võis rahulikult Asutava Kogu valimistest osa võtta. Nüüd, kus meie kauaigatsetud soov täide on läinud ja rahvaesindajad juba kokku on tulnud, soovib sõjavägi Eesti Asutavale Kogule kõige paremat edu tema suurele ajaloolisele tööle — Eesti demokraatliku Vabariigi tulevase seadusliku korra loomiseks ja kindlustamiseks. Rahva paremate poegade veri olgu pandiks, et sõjavägi kõik oma jõu saab kokku võtma, et ka edaspidi noort riiki välise hädaohu eest kaitsta ja Asutavale Kogule võimalust anda oma tööd rahulikult lõpetada kindla demokraatliku riikliku ja majandusliku korra loomiseks Eesti rahva parema tuleviku heaks. Laidoner, kindralmajor, Eesti Vabariigi Sõjavägede Ülemjuhataja. Staabi ülem kindralstaabi polkovnik Soots“ (Kes tev tormiline käteplaksutamine kõikidel plat-sidel saadikute seas ja ka pealtkuulajate hulgas all saalis ning rõdudel. Rahvas tõuseb püsti).

Hiljemgi kannavad aeg-ajalt tollaegsed Kaitseministrid rahvaesindusele ette Ülemjuhataja aruandeid sõjategevusest lahinguväljadel. Alul on Ülemjuhatajal tuua rõõmustavaid teateid väerinnelt. Harva leiduvad nende hulgas mõned sapised tilgad ja needki mitte kaotuste näol võitlusrindel välise vaenlase vastu, vaid arusaamatustena siseriigis, rinde seljataga.

Kõigi rõõmustavate sõnumite kokkuvõttena lahinguväljadelt võib Ülemjuhataja 30. mail 1919. a. saata järgmise telegrammi, mis Asutavas Kogus ette loetakse. See kõlab järgmiselt:

„Vabariigi sõjavägede ja laevastiku nimel on minul au teatada Asutavale Kogule ja Ajutisele Valitsusele, et Marienburgi võtmisega on vaenlane täielikult Eesti piiridest välja aetud ja meie maa lõpulikult vaenlastest puhastatud. Lõunaväerinnal oleme ühendasusse astunud Läti ajutisele valitsusele truude Läti sõjavägedega. Tallinn, 29. V kell 2335 nr. 2362. Kindralmajor Laidoner“ (K a u a - k e s t v a d k i i d u a v a l d u s e d).

Edasi Vabariigi kaitseväge võidukas tegevus jätkus ka väljaspool kodumaa piire kuni võidurikka lõpuni.

Kuid sama edukalt ja takistusteta ei lähe Ülemjuhatajal asjaajamine rahvaesindusega just selles osas, mis puutub kaitseväge nõuete rahuldamisse.

Kaitseministeeriumi eelarve, millest lõviosa on sõjapida-mise eelarve, seisab kuude vältel vastu võtmata, rändab komisjonist komisjoni, on ka Asutava Kogu täiskogus olnud mitu korda päevakorras, kuid ikka jäänud vastu võtmata.

Kõigile sellele lisandub lõpuks uus kavatsus, mis häirib Ülemjuhatajat juba tõsiselt.

Nimelt vaieldakse Asutavas Kogus kibedasti selle üle, kas kaitseväe eelarvet kõigis tema peensustes arutada kinnisel või lahtisel koosolekul.

Ülemjuhataja näeb siin selgelt sõjasaladuste väljaandmise ohtu.

Ei piisa enam rahvaesindusega ühenduse pidamisest Kaitseministri kaudu. Ülemjuhatajal on vaja enesel otsekohe rahvaesindusega rääkida ja teda veenda sõjasaladuste hoidmise tarviduses.

Nii näemegi kindral J. Laidoner'i 12. dest., s. o. paar nädalat enne jõulu Asutava Kogu kõnetoolis, kus ta kõneleb rahvasaadikuile järgmist:

„Austatud rahvasaadikud! Eilsel koosolekul, kus mina isiklikult küll ei olnud, on selle üle vaieldud, kas arutada sõjaväe, see on sõjapidamise eelarvet kinniste või lahtiste uste juures. Sõjalisest seisukohast ei või siin kahte arvamist olla. Seaduse järele, see on Vene seaduse järele, mis meil praegu maksev on, pannakse kinnitamiseks ette ainult lühikene „krediitide loetus“; nii on otsekohe meil seaduses öeldud; meil aga arvas Valitsus paremaks, et saaks võimalikult täpise eelarve tehtud. Niisugune eelarve seati omal ajal Varustusvalitsuse poolt kokku. Ta käis, ma arvan, vähemalt viies või kuues komisjonis ja siis tuli viimaks Asutavasse Kogusse arutamisele. Selles eelarves on niivõrd tähtsad teated sõjaväe kohta: meie sõjaväe suuruse kohta, meie sõjatagavarade kohta, nende sõjatarbeainete kohta, mis meil on ja mis tarvis, et need, kes soovivad seda arutada lahtiste uste juures, need töötavad meie vaenlase kasuks. Mina ütlen veel rohkem, juba ongi meie eelarvest teatatud Soome lehtedes. Igatahes Sõjaministeeriumist ei ole need teated välja läinud. Kust nad sinna on sattunud — seda ma ei tea.

Minu arvates sõjaväe eelarvet lahtiste uste juures arutada sõjalisest seisukohast on täitsa lubamata. Sellega meie näitame kõik oma sõjaväe varjuküljed ja ühes sellega anname teateid, mille eest meie vaenlase juures suurt raha makstakse ning suurt vaeva nähakse, et neid omandada; need teated anname meie nüüd ise välja. Minu arvates oleks see täiesti lubamata. Teiseks on sõjaväe eelarve vist küll vähemalt 10 korda päevakorras olnud, mina olen mitu korda siin käinud ja ka minu esindajad. Mina arvan, et Asutaval Kogul on väga palju tööd, kuid lubage tähendada, et ka meil on palju tööd. Juba 10 korda ehk on ühe ja sellesama asja pärast siin oldud. Enne, kui see eelarve Asutavasse Kogusse tuli, oli ta vähemalt viies komisjonis arutamisel. Meie ei saa nii oma regulaartööd teha, kui määratakse jälle ühed või teised eelnõud arutamisele, kuna sõjaväe eelarve arutamine ikka edasi on lükatud ja meie aega sellega palju raisatud.

Kolmandaks on eelarve kokku seatud viimase poolaasta ette, kuna peagi on tarvis juba uut eelarvet. Võib-olla tuleb rahu, siis poleks teda ju vaja, aga kui rahu ei tule, siis on eelarvet tarvis. Kuid uut eelarvet ei ole võimalik enne kokku seada, kui vana veel kinnitatudki pole.

Seni on sõjaväe esindajad korda pidanud ootama, sest igakord on pandud neisse puutuv päevakorra punkt ikka viimaseks, mis, nagu enne ütlesin, meie tööd tunduvalt takistab.

Kokku võttes paluksin mina: esiteks, et sõjaväe eelarve läbi vaadataks kinnisel koosolekul ja teiseks, et see tehtaks rutemini.“

J. Laidoner'i esinemisel oli mõju. Kaitseväe eelarve otsustati Asutavas Kogus arutusele võtta kinnisel koosolekul. Kuid ei puudunud sellele ettepanekule ka vastuhääletajad, kes jäid siiski vähe-
musse.

Kui 1933. a. sügisel suri vene Loodearmee juhataja kindral Judenitš, siis keegi ajakirjanik päris kadunu kohta teateid ka kindral Laidoner'ilt. Selles intervjuus ütles J. Laidoner muu seas järgmist: „Kindral Judenitš oli hea sõjamees, kuid halb politikamees. Nüüdsel ajal on aga vaja, et ka vägede juhataja oleks 50% politikamees.“

Peab oletama, et seda ei öelnud J. Laidoner mitte üksi mõne loetud teooria, vaid ka meie Vabadussõjast saadud kibedate tegeliku elu kogemuste põhjal.

Kindral J. Laidoner Riigikogu liikmeks. Umbes üks aasta pärast Vabadussõja võidurikast lõppu valitakse kindral J. Laidoner esimese Riigikogu liikmeks. See on 1921. aasta jaanuaris.

Nüüd koondab endine Kaitsevägede Ülemjuhataja kogu oma jõu seaduseandlikule tööle ja rahvasaadiku kohuste täitmisele. Tööd on siin palju. Ja suur osa sellest laotaksegi kindral Laidoner'i õlgadele. Ta valitakse rahaasjandus-, eelarve-, välis- ja riigikaitsekomisjoni esimeheks. Need on väga suured kohustused, eriti selle kohusetruuduse, hoole ja nõudlikkuse juures, millega J. Laidoner tema peale pandud töö kallale asub.

Kuni viimase ajani pole olnud Riigikogus ühtegi liiget, kes ühel ajal oleks olnud sellise arvu komisjonide juhatajaks, kes oleks komisjonide töödes kandnud säärast koormat nurisemata.

Kõik see töö, vaev ja hool jäi muidugi Riigikogu hoone müüride vahele ja temast teavad rääkida ainult need, kes seda on oma silmaga näinud.

Oma ülesandeid komisjonide juhatajana võtab ta äärmiselt tõsiselt. Ilmub alati koosolekutele täpsalt. Kui on takistatud kusagil teise tööga, siis teatab alati sellest aegsasti ette. Koosolekult ei lahku ta kunagi enne selle lõppu.

Tema juhtimisel läheb töö komisjonides asjalikult ega kaldu kõrvale otsest ülesandest. Laidoner'i isik, tema autoriteet mõ-

juvad selleks kaasa, et ei satuta vaidlustesse tühiste asjade pärast ega minda asjatult familiaarseks või teravaks.

Jääb J. Laidoner mõne takistuse tõttu koosolekule tulekuga veerand või pool tundi hiljaks või peab ta enne töö lõppu komisjonist lahkuma, siis ta niisugusel korral kunagi komisjoni istungi eest tasu ei võta. On ta nimi juba kvoorumiraamatusse kantud, mille põhjal tasu makstakse, siis kriipsutab ta selle sealt maha.

Komisjonide töödega on ta alati kursis ja katsub neid nii korraldada, et seal ükski seaduseelnõu unustuse või hoolimatuse tõttu kunagi ei jääks asjatult seisma.

Eriti palju pingutust nõuab komisjonide töö siis, kui tuleb olla ühtaegu komisjoni esimees ja seaduseelnõude aruandja. Neid seaduseelnõusid, kus J. Laidoner 9 aasta vältel, mis ta oli Riigikogu liikmeks, on olnud aruandjaks, on mitmed kümned. Eriti palju aga I Riigikogu ajal, kus komisjonitööde ja aruandmise eest ei makstud tasu.

Eriti palju tööd annab siin riigi eelarve aruandja amet. 5—6 nädala vältel, millal eelarvet arutatakse komisjonides, tuleb põhjalikult tutvuda Valitsuse poolt kokku seatud eelarvega nii tema tulde kui ka kulde osas, kuid samal ajal arvesse võtta ka kõik need soovid ja arvamusel, mis eelarve arutamisel Riigikogu liikmete poolt esile tuuakse, ja parandused, mis eelarvesse tehakse.

Kindral J. Laidoner oli pea kogu aja igal aastal riigi eelarve peaarauandjaks. Kuipalju tööd ja hoolt see aruandjalt nõuab, seda kuuleme ühest tema Riigikogus peetud eelarvekõne sissejuhatusest, kus ta ütleb järgmist:

„Tänavu aasta (1923) sattusime meie niisugusesse seisukorda, et ei leidnud 52 inimese keskest ühtki, kes oleks võtnud enda peale aruandja töö. Kodukorra järgi peab seda tegema eelarvekomisjoni või sellekohase komisjoni esimees. Iseenesest võib ju iga seadust komisjoni esimees ette kanda, aga et eelarvel aruandja puudub, seda ei saa kuidagi loomulikuks pidada. Eelarvetöö on kõikides parlamentides kõige tähtsam ülesanne. See on see töö, kus niiõelda terve riigi aparati kritiseeritakse, kus põhimõtted üles seatakse jne. Et aga seda tööd tõsiselt teha, peab keegi parlamendi liikmetest eelarve põhjalikult läbi arutama, läbi uurima. Seda ei ole meil aga mitte tehtud. Mina kui eelarvekomisjoni esimees palun nüüd arvesse võtta, et minu kõne on võrdlemisi pealiskaudne, mina olin selle eelarve arutamise juures rohkem niiõelda tehnilise tööga, kui selle eelarve sisulise kritiseerimisega tegev, mille tõttu ka need küsimused, mis ma siin üles tõstan, võivad olla pealiskaudsed.“

Vaatamata neile vägagi põhjendatud vabandustele oli seegi kord (1923. a.) J. Laidoner'ilt peetud eelarvekõne, nagu alati, väga asjalik ja tähelepanu äratav, mitte ükski Riigikogus, ajakirjanduses ja meie seltskonnas, vaid ka väljaspool Eestit.

Riigi majanduse ülesehitajana. Küll vist kõige suurema osa oma tööjõust kulutas J. Laidoner Riigikogu liikmeks

olles majandusliikudele küsimustele, alustades riigi eelarvest ja lõpetades väikese tähtsusega komisjonide tööde tasuga.

Kuni 1921. aastani Eesti riigil korralist eelarvet ei olnudki, elati peost suhu. Siin oli rahaasjanduskomisjoni esimehel suur mure, kuidas asju joonde ajada. Seda väljendab ta 18. veebr. 1921. aastal Riigikogus peetud kõnes järgmiselt:

„Riik on juba üle aasta elanud absoluutselt ilma mingisuguse eelarveta. Niisugune seisukord seaduslikus riigis on täiesti lubamata. Kõige tungivam soov on, et niisugune seadus saaks välja töötatud, mis aitaks vähemalt tänavu aasta õigel ajal eelarvet läbi vaadata ja kinnitada, et riik mitte ei elaks niisuguses kurvas majanduslikus seisukorras nagu mineval aastal. Kurb seisukord meie eelarvega ja riigimajanduse arvepidamisega seisab selles, et mineval aastal ei Valitsuse ega ka Asutav Kogu ei jõudnud eelarvet õigel ajal sisse anda. Peab tunnistama, et Asutav Kogu ka nii väga kindlasti seda ei nõudnudki. Igatahes tema ei esinenud selles suhtes mitte arupärimisega Valitsusele ega avaldanud temale umbusaldust. Nõnda jäi siis tänavuse aasta eelarve sisse andmata.“

Aastate vältel, millal kindral Laidoner oli eelarvekomisjoni esimees ja ka eelarve peaarundaja, kujunebki välja Eesti riigi eelarve sellisena nagu ta seda praegu on.

Esiti lõpevad eelarved ikka puudujäägiga. Mitmel korral juhib J. Laidoner Riigikogu tähelepanu sellele, et see on ebaloomulik; eelarve peab ots-otsaga kokku tulema. Eriti lubamatu on aga see, kui Riigikogu omalt poolt ise määrab eelarve väljaminekutesse summased, ilma et ta näitaks, kust nende katteks raha võetakse. Sel-line teguviis aga oli Vabariigi algaastail väga moodi läinud.

Alles 1927. a. eelarve arutamisel võib aruandja J. Laidoner rahuldustundega öelda, et riigi eelarve on esimest korda tasakaalus. Ka on majanduslik tasakaal olemas ja eelarve õigel ajal valmis.

Riigi ettevõtetele põhimäärused. Samuti kui riik töötasid algaastail ilma eelarveta ja ilma igasuguse kindla korra ka riigi ettevõtted: põlevkivitööstus, sadamatehased, turbatööstus. Nende läbikäigud ulatusid kümnetesse miljonitesse, kuid puudus kindel juhtimise kord.

Ka siin asub J. Laidoner energiliselt tööle, kuni lõpuks viibki pealekäimistega asja nõnda kaugele, et kõik need ettevõtted saavad oma töö korraldamiseks Riigikogu poolt vastuvõetud põhimäärused, mille alusel nad töötavad senini. J. Laidoner on ise nende põhimääruste aruandjaks Riigikogus ja temal on palju võitlemist, et nad vastu võetaks puhtmajandusliikudel kaalutlustel ega segataks sinna politikat, nagu see igal koosolekul jälle ilmsiks tuleb.

Kolmandaks suureks J. Laidoner'i teeneks riigi majanduselu tervendamise alal on Eesti välisvõlgade korraldamine. Juba 1921. a. peale nõuab ta kui majandus- ja väliskomisjoni esimees ja riigi eel-

arve aruandja, et riigi välisvõlad võetakse kõige lähemal ajal korraldamisele. Lõpptulemuseks on see, et riigi võlga Inglismaale korraldama saadetakse tema ise, mille tulemuseks on see, et mõne päeva jooksul, mis J. Laidoner on Inglismaal, inglased maha kustutavad meie võlga 530 miljonit senti. Meie võla korraldajaks Ameerika Ühendriikidega saadetakse prof. Ants Piip saadikuna Ameerikasse.

Riik vajab sisemist stabiilsust. Kõrvuti majanduselu korraldamisega juhib kindral Laidoner Riigikogus rahvaasadikute tõsist tähelepanu ka sellele, et riigi majandusliku õitsengu aluseks on eeskätt riigi sisemine stabiilsus.

Toome allpool sellekohase väljavõtte tema eelarvekõnest 1927. aastal, kust selgesti võib näha, et kindral Laidoner avaldas neid mõtteid juba 6 aastat tagasi, mida mõned mehed propageerivad nüüd oma leiutisena. J. Laidoner ütles siis Riigikogus järgmist:

„Üheks raskeks majandusliku tasakaalu küsimuseks jääb alati igas riigis riigi sisemine stabiilsus. See on õige alus. Kui sisemist stabiilsust ei ole, siis ka mingisugust majanduslikku stabiilsust olla ei saa. Ma tähendasin, et meie oleme selles mõttes väga raske seisukorras. Meie oleme noor riik ja sellepärast meie peale vaadatakse, kas tuleb tast midagi välja, kas jääb ta eluloomaks või mitte. Ei või öelda, et 1. detsember 1924. aastal oleks meile kasuks olnud. Ei või öelda, et riigipööre Leedus neile kasu oleks toonud. Peab ütleva, et ka Võnnu jant on meile kahju toonud. Niisugused nähted noortes riikides jätavad palju halvema mulje kui vanades. Meie vaatame, et meie riiki saab valitseda kõige lodevama korruga. Mina ütlen, meie peame selle peale minema, et anname tugevama võimu Valitsuse kätte. Meie peame julgemalt selle peale minema, et tugevamat võimu usaldada oma Valitsuse kätte; ei saa muidu läbi ja mina ei saa aru, miks meie seda kardame. Kui meie elaksime keisririigis, kus võim on à priori juba olemas, siis oleks meil põhjust seda võimu karta, nüüd ei ole aga mingisugust alust keelduda usaldamast võimu enese valitud isikute kätte. Ja mis meie näeme? Meie elame juba 6—7 aastat rahulikkudes oludes, aga maksivad on erakorralised seadused. Mina ei leia seda loomuliku olevat. Kui meie aga tugevama võimu usaldame oma esindajate kätte, siis võime ka nende käest nõuda, et kord valitseks, et mingisuguseid poliitilisi vapustusi ette ei tuleks.“

Kaitsevägi ja riigikaitse. Teine suur ala, kus kindral J. Laidoner 9 aasta vältel, mis ta Riigikogu liige oli, väga palju on korda saatnud, on meie kaitseväge ja riigikaitse korraldamine seadusandlikul teel ja üldse selle küsimuse tähtsuse allakriipsutamise igal võimalikul juhul.

Ei tule unustada, et enne 1. dets. 1924. a. oli meie parlamendi ja mõne osa rahvakihi suhtumine riigikaitse küsimusse hoopis teisugune kui ta seda on pärast 1. detsembri mässukatset ning praegu.

Enne 1. detsembrit arvati, et nüüd, kus meil kätte on võidetud riiklik iseseisvus, pole meil enam mingisugust riigikaitset vaja. Kõik, mis riigikaitsega seotud, see oli nagu kurjast. Seda ei arvatud mitte meie erakondade pahemas tiivas üksi, vaid sagedasti tulid väga silmapaistvad tegelased ka kodanlikkudest erakondadest ja kõnelesid väga targa näoga, et vaat' seda ja seda ei ole meie riigikaitstes ega kaitseväes mitte vaja, see tuleb nii ja nii ümber korraldada või hoopis ära kaotada.

Endine Kaitseväge Ülemjuhataja kindral J. Laidoner oli siis see, kes need pealekäämised tagasi tõrjus, tagasihoidlikult, kuid mõjuvalt tähendades harilikult, et mina olen ka nii mõndagi asja riigikaitse ja kaitseväge küsimustes õppinud, kuid seda ei julge ma siiski öelda, nagu teie kategooriliselt kinnitate, et asi nii on. Minu arvates on see hoopis vastupidi. Nendel asjalikkudel ülesastumistel oli ka harilikult ikka tagajärgi.

Sagedasti püüti kaitseväge prestiiži rahva silmis maha kiskuda arupärimistega Riigikogus, kus mõni kõrtsikakelus või kokkupõrge kaitseväelaste ja teiste kodanikkude vahel kunstlikult suureks puhuti ja siis nende põhjal kogu kaitseväge süüdistati ning temale nende kaudu halba varju püüti heita. Jällegi oli kindral Laidoner see, kes siin Kaitseministrile appi tuli ja oma autoriteetse sõnaga asja harilikku rööpasse aitas juhtida.

Kuid vahel jäid ka J. Laidoner'i hoiatavad sõnad tähelepanemata nagu enne 1. detsembrit.

Kui 1924. a. eelarve esitati Riigikogule, siis tähendas J. Laidoner kaitseväge eelarve kohta, et seal on hakkama saadud igasuguste kunsttükkidega. Ühel ja samal ajal eelarvet vähendatakse, kuid lubatakse ehitada uusi kasarmuid ja teha muid kulutusi, mis peaksid loomulikult eelarvet suurendama. Samas mõistab ta hukka alalised kaitseväge ümberkorraldamise kavatsused, öeldes järgmist:

„Meil on seda ümberkorraldamist tehtud juba neli aastat. Hiljaaja eest viidi sõjaväes läbi suur ümberkorraldamine. Kujutage enesele, lugupeetud Riigikogu liikmed, ette, kui jälle tuleb uus Sõjaminister ja hakkab mitmesuguseid ümberkorraldusi toimetama. Meie sõjavägi peaks ometi õppima; ja kui on maksma pandud mingisugune süsteem, mingisugune korraldus, siis peaks võimaldama sõjaväel selle korralduse järele kindlalt ka töötada.“

Neid meeldetuletusi ei pandud aga tähele. Mõned kuud mööduvad.

Paar nädalat enne 1. detsembrit ongi Valitsus sunnitud esinema Riigikogu ees uue krediidi nõudmisega kaitseväge väljaminekuteks 48½ miljoni sendi suuruses summas.

Selgub, et raha puudusel on isegi kaitseväge telefonid pandud kinni, on maksmata sõidu- ja päevarahad mitme kuu eest.

Tolleaegne Kaitseminister süüdistab eelmist, et see kaitseväge eelarvet kärpinud liialt.

Kõik see annab põhjust J. Laidoner'il meelde tuletada oma seisukohti, mis ta mõned kuud tagasi Riigikogus esile tõi just samas asjas.

„Võib-olla, et esimese Sõjaministri kavatsused olid väga head,“ ütleb kindral J. Laidoner Riigikogus 11. nov. 1924. a. oma kõne kokkuvõttes, „kui nad oleksid läbi viidud, aga teine Sõjaminister tuleb ja teeb teised kavatsused ning asub nende läbiviimisele. Vaadake, nõnda muudetakse meie kaitseväge katsete tallermaaks. Aga sõjaväeline aparaat on niisugune, kus mitte katseid ei või teha; tema ei ole mitte niisugune, kus üks katsub ühte, teine katsub teist. Kui meie hakkame siin katseid tegema, siis võime väga halba seisukorda sattuda. Sellepärast võtsin mina täna sõna ja arvan, et meie peame praegusest seisukorrast järeldusi tegema ja peame katsuma seisukorda nõnda muuta, et sõjavägi ei oleks mitte aparaat, millega võib katseid teha, mis rahvale ja riigile väga kalliks võivad minna.“

Missugused kurvad sündmused varsti pärast seda meie riigielu vapustasid, see on kõigil teada.

Nende likvideerimiseks andis Vabariigi Valitsus ja Riigikogu rahvasaadikule J. Laidoner'ile erilised volitused, et ta sõnad ei jääks enam ainult õhku kumisema nagu kella hää, et ta võiks oma paremate arusaamiste järgi ka talitada: ta määrati Ülemjuhatajaks.

Kui 1. detsembri õhtupoolikul kutsutakse jälle Riigikogu kokku, siis esineb seal Ülemjuhataja kindral J. Laidoner temale väga iseloomuliku teadaandega:

„Peaaegu ütlesin, et kui mina sõjaväe staapi nii kell 1/29 või natuke üle 8 läksin, siis oli suuremalt osalt kõik see asi juba likvideeritud, kuna ainult mõnest kohast veel andmeid ei olnud. Nii et mina ei tahaks öelda, et mina seda olen teinud, vaid asja on likvideerinud isikud, kes kohtade peal olid ning kelle ülesandeks oli see seaduse järgi.“ Edasi teatab, kuidas oli sündmuste käik ja lisab juurde, et kord on üle riigi jalule seatud.

Poolteise kuu pärast on J. Laidoner jälle harilik rahvasaadik ja 20. jaan. 1925. a. eelarvet arutades teeb ta väga tähelepanuväärseid järeldusi mitme meie riigi organi kohta seoses 1. detsembri sündmustega. Muu seas märgib ta siin, et K. Einbund'i korterile kallaletungijate hulgas 1. detsembril oli ka ühe Tallinna keskkooli 4 õpilast.

Väliskomisjoni esimehena. Kolmas ala, kus kindral J. Laidoner'il Riigikogus alati kaaluv sõna kaasa oli öelda, oli meie riigi välispolitiika. Väliskomisjoni esimehena esitab ta Riigikogule terve rea Valitsuse poolt väljatöötatud ja väliskomisjonis vastuvõetud seaduseelnõusid.

Mitmel korral on J. Laidoner meie delegatsiooni liikmeks ja juhiks Rahvaste Liidu koosolekutel Genfis. Sel puhul esitab ta põhjalikud aruanded Riigikogule. Kord teeb ta seda isegi tolekordse

delegatsiooni esimehe K. Pusta asemel, kes pidi ära sõitma, ilma et oleks jõudnud esitada aruannet Riigikogule.

Peale selle on J. Laidoner olnud mitmed korrad parlamentide rahvusvahelise ühingu istungitel Eesti esindajaks, viimane kord alles 1932. aastal. On selles ühingus ühe komisjoni alaliseks liikmeks.

Kuid J. Laidoner'i välispoliitilised ülesanded rahvasaadikuna ei piirdu mitte üksi sellega, mis harilikult kitsamas mõttes selle all mõeldakse; tema võtab oma ülesandeid ametlikust välispoliitikast kaugemale küündivalt.

Kui meil on tarvis välismaalt ostusid teha, siis tuletab J. Laidoner alati meelde, et teeksime seda sealt riigist, kus meie vastu heatahtlik ollakse, kust võime loota häda korral abi.

Kui 1929. aasta algul Riigikogus päevakorrale tuleb ühe aru- pärimise tõttu võõrkeelte õpetamise küsimus meie keskkoolides, missugust võõrkeelt seal esimesena ja missugust teisenä õpetada, siis ka siin ei jäta J. Laidoner oma seisukohti avaldamata. Ta ütleb:

„Ma ei saa pooldada seisukohta, et see küsimus suur küsi- mus ei ole, nagu üks lugupeetud endistest Haridusministritest siin tähendas; minu arvates võõrkeelte õpetamise küsimus on mää- ratu suur küsimus väikestele rahvastele, üks suuremaist kultuuri- elus. Ei saa ka ühel arvamisel olla, et kultuuriline orientatsioon ei ripu võõrkeelest. Meil ei ole praegu mingisugust Inglise orientat- siooni, vaid Vene ja Saksa orientatsioon, sest sealt oleme saanud oma kultuuri ja see annab end tunda igal pool.

Imelik asi, meie praegu vaidleme selle juures kaunis teravalt, missugust keelt õpetada, kuna teised, nagu näha, selle juba on ot- sustanud. Kohalikud sakslased õpivad väga suure õhinaga inglise keelt. Kohalikkudes saksa koolides on inglise keele õpetamine heas seisukorras. Saksamaa õpib suure tuhinaga inglise keelt. Prant- susmaa, Itaalia, Nõukogude Vene õpivad inglise keelt. Mina tä- hendasin vahemärkusena, et ka meil praegu kõige rohkem eratunde võetakse inglise keeles.

Üks eelkõneleja tähendas, et meil on kaubandus suuremal mää- ral Saksamaaga, meil on Saksamaalt sissevedu. Osta võite igasu- guse keelega, kui teil raha on, aga kaupa mahutada, see on palju raskem; selleks peate juba palju rohkem tööd tegema, ja väljaveo- maana on domineeriv Inglismaa. Seda näitab asjaolu, et meie suu- red kaubakontorid, isegi kohalikud Saksa kaubakontorid on võtnud oma ärikeeleks inglise keele. Ka Eesti firmad on sunnitud seda tegema ja ei saa teisiti.

Oleks soovitav, et meie rohkem hakkaksime õppima inglise keelt. Mulle paistab, et küsimus jääb nii, nagu see oli, aga üht võib soovida, et see küsimus, kui mitte selles Riigikogus, siis tulevases üles tõstetaks ja seaduseandlikul teel otsustataks. Võib-olla, et tule- vane Riigikogu selle küsimuse otsustab ka saksa keele kasuks; see on väga võimalik ja väga kahju. Mina ei mõista seda ette öelda, aga oleks kahju, kui ta seda teeks.“

Tookord J. Laidoner suutis küll veenda Riigikogu, et eeskätt tuleks meil õppida inglise keelt, kuid tegelikult jäi see koolides meil, nagu ta seda ennustas, vana moodi. Samasuguseid mõtteid väljendas kindral Laidoner ka detsembris 1933. a. Tallinna raekojas peetud avalikul kõnekoosolekul.

Alles kõige viimasel ajal, kus sellest neli-viis aastat möödunud, on see küsimus meie Valitsuse ringkondades uuesti üles kerkinud.

Samuti pole paigast nihkunud meie piirimaade küsimuse lahendamise, mille peale kindral Laidoner mitmel korral kui riigikaitse- ja väliskomisjoni esimees juhtis rahvaesinduse tösisst tähelepanu, märkides, et välispoliitika oleneb ka palju sellest, kuidas sisepoliitilisi ülesandeid lahendatakse.

Kui 1921. aasta suvel tulevad Venemaalt teated, et seal just rikkamaid maakohti on tabanud ikaldus, siis J. Laidoner kutsub Riigikogu näljahädalisi jõudu mööda toetama. See üleskutse leiab ka Riigikogus vastuvõtmist, sellele vaatamata, et alles aasta-poolteise eest Venemaaga sõditi.

Mure Riigikogu hea nime pärast. Lehitsedes Riigikogu protokolle läinud aastatest, torkab sealt sagedasti silma, et J. Laidoner korduvalt tuletab rahvasaadikuile meelde, et nad ise oma esinemistega maha ei kisuks Riigikogu prestiiži rahva silmis.

Seda tuletab J. Laidoner meelde, kui Riigikogus lavastatakse arupärimisi arupärimiste peale, kui rahvasaadikud Riigikogu kõnetoolilt lähevad õiendama oma arveid mõne ajalehe kirjutisega, kui Riigikogu liikmed lausa valeandmetega opereerivad, väga hästi ise seda teades, kuidas on tõeline seisukord, kui ikka ja jälle tehakse lihtsalt demagoogiat, kui enda pealt ära veeretatakse igasugune vastutus halbade asjade eest ja poetakse muudkui komisjonide seljataha, kui kriisid venivad kuude kaupa, kui avalikult suure suuga kõneldakse üht, tegudes aga tehakse hoopis vastupidi, nagu seda võib näha Riigikogus ettepanekute hääletamise puhul, mille kohta ta 21. nov. 1922. a. ütleb:

„Mina hääletan selle poolt, mis mina heaks arvan, ja kui see mulle ei meeldi, siis ütlen ma lihtsalt „ei“. Võib-olla, et teised Riigikogu liikmed teistviisi teevad, mina saan aga seda ka tulevikus nii tegema.“

Kui aga aastate vältel kõik need pahed lopsakalt edasi kasvavad, mis Riigikogu head nime tumestavad, siis pöörub ta 1924. a. eelarvekõnes uuesti Riigikogu poole järgmiste sõnadega:

„Väga austatud kõrge koja liikmed!

Mina arvan, et kõrge kogu peab ka selle eest hoolitsema, et see kogu kõrgeks ja austamisvääriliseks jääks rahva ees ja rahva keskel. Minu valijad, kellega mina olen kokku puutunud, on tihti tähelepanu selle peale juhtinud, et Riigikogu oma enese prestiiži

peale väga vähe tähelepanu on pööranud. Mina tähendan veel, et mitte ainult minu valijad, vaid ka teistest ringkondadest seda räägivad. Minu valijad on, niioelda, kõige külmaverelisemad. Teistest ringkondadest on isegi ähvardusteni mindud. Seda meie ei või lubada. Demokraatliku riigikorra juures on parlament kõige kõrgem asutus ja tema peab jääma kõrgeks ja austamisvääriliseks meie rahva keskel. Kui see asutus ja tema kõrguse tunne meie rahva keskelt kaob, see on meie riigikorrale hädaohtlik.“

Seda kõneleb J. Laidoner Riigikogus 1924. aastal.

Et esimese Riigikogu ajal tema liikmetele komisjonitööde eest erilist tasu ei maksta, siis paljud liikmed hoiavad komisjonitöödest üldse kõrvale; töö veeretatakse üksikute kohusetruumate kaela.

Esimese Riigikogu lõppedes teeb siin J. Laidoner praktilise ettepaneku: Riigikogu liikmete üldtasu vähendada ja osa tasu maksta komisjonitööde eest.

See ettepanek leiab esiti palju vastuseisjaid ning hukkamõist-misi. Neile vastab kindral Laidoner siis järgmiselt:

„Mida härra Ernits siin ette tõi, nagu oleks palkade vähendamise küsimus demagoogiliselt tehtud, ei vasta tõeale. Mina ei ole seda mõtelnud, vaid arvan ümberpöörduvalt, et just need Riigikogu liikmed, kes tööd teevad, peavad palka saama. Võib-olla ollakse arvamisel, et ainult au eest Riigikogu liige olla tahetakse palka maksta, siis on nendel auosalistel sellest põhipalgast küllalt, mida maksta kavatsetakse.

Teiseks on aga tarvis asja nõnda korraldada, et need, kes tööd teevad, sellekohast tasu saaksid, ja tööd jätkub meile kõigile, kui aga tööd teha tahetakse. Niisugune on praegu seisukord. Komisjonides, igatahes nendes komisjonides, kus mina olen olnud, on alati vaieldud ja keegi ei taha tööd enda peale võtta. Ka härra Ernits on väga vähe osa võtnud tööst, mis aga väga soovitav oleks olnud, sest minu arvates on Teil kogemust selleks ja Teie oleks võinud tööd teha, aga siiski just seda tööd teinud ei ole.“

*

Peale ülalloendatud küsimuste võtab J. Laidoner Riigikogus elavalt osa arutlusest ka paljudes muudes küsimustes ja on sellekohaste seaduseelnõude aruandjaks, nagu Riigikohtu seaduse muutmine, Paldiski vabasadam, Saaremaa raudtee ja üldse uute raudteede ehitamine, tööta olek, maa tihedamini asundamine, spekulatsioon korteritega, Eesti Panga põhikiri, Riigikogu liikmete palga vähendamine, riigilipp ja riigivapp, riigitrükikoja asutamine, autasude määramine, tehnilise hariduse korraldamine ja palju muid kõige mitmekesisemaid küsimusi.

Huvitav on selles mõttes ka tagantjärele lugeda temalt peetud eelarvekõnesid ja sõnavõtmisi Valitsuse deklaratsioonide puhul,

kus ta ikka harilikult toob esile terve rea uusi ja huvitavaid tähelepanekuid meie riigi elust ja rahva ning seltskonna psühholoogiast.

Kord rõhutab ta, et aeg on lõpetada see alalõpmata hädaldamine ja virisemine 700-aastase orjaajaga, kord näitab, et ei ole sugugi loomulik, kui meie ikka ainult neid juhtumeid „pühitseme“ ja suureks puhume, kus eestlased on olnud ajaloos kaotajaks pooleks, teinekord kinnitab, et meil on põhjust küll uhked olla oma minevikule ja peame oma ajalugu hakkama lugema juba üle 1000 a. tagasi. Siis jutustab loo sellest, kuidas teda saadeti Inglismaale meie võlga korraldama ja ärasõidul anti teada, et 80 tuhat naela (umbes 150 miljonit senti) meie võlga on Inglismaale juba ära tasutud.

„Tuletan meelde,“ ütleb J. Laidoner, „et sellest räägiti enne Riigikogus ja ka ükskord rahaasjanduse komisjonis, et meil on Inglismaale 80.000 £ juba võlga makstud. Keegi ei kahelnud selle juures. Meie praegusel ja ka tolaaegsel lugupeetud hr. Rahaministril olid kindlad andmed, et niipalju on ära makstud. Mina lähen Inglismaale ja julgen seal öelda, et meil nii- ja niipalju on makstud. Mulle vastatakse väga viisakalt, et „Teie eksite, ei ole makstud“. Mina ütlesin, et ei või olla kahtlust, aga siiski saatsin kohe telegrammi ja palusin, et minule saadetaks telegraafi teel kviitung konsulaadi kaudu. Paari päeva pärast saan vastuse, et ei ole makstud, et omal ajal on küll Sõjamineisterium nõudnud, et nii- ja niipalju ära makstaks ja Sõjamineisteriumile saadeti Riigikassa poolt kviitung, et 80.000 £ on ära makstud ja Sõjamineisteriumi eelarvest maha kirjutatud.“

Enne 1. detsembri mässu räägib ta loo sellest, kuidas ta Ülemjuhatajana Rakvere langemise järel tahtis kiiresti telefoniühendust saada kindral Tõnisson'iga, kuid telefonikeskjaama preili ütles: „Olete samasugune kodanik kui kõik teised — tuleb järke oodata.“ Ei olnud teist teed, kui pidi järke ootama.

Üldse on kindral J. Laidoner'i esinemised Riigikogus nagu väljaspoolgi Riigikogu alati äratanud laiemate hulkade tähelepanu.

Riigikogus on ta 1921.—1929. aastani, millal ta oli Riigikogu liige, Riigikogu üldkoosolekul sõna võtnud 297 korda.

Selle aja vältel pole ta kordagi oma esinemistel roopast välja läinud, mis eest koosoleku juhatajal oleks olnud põhjus teda korrale kutsuda, märkuse tegemisest rääkimata.

Alati on ta esinenud korrektselt ja tasakaalus, ka säärastel puhkudel, kui temale Riigikogu kõnetoolilt valimata sõnadega on kallale tungitud. Kui see lõpuks läheb temal väljakannatamatuks, siis ta lahkub Riigikogust ega lase ennast enam sinna tagasi valida. See on 1929. aastal, kui ta on olnud juba kolm aega Riigikogu liikmeks.

Riigikogu liikmeks oli kindral J. Laidoner valitud kõigil kolmel korral põllumeeste kogude erakonna nimekirjade järgi. Selle rühma

esindajana võtab ta ka Riigikogus sagedasti sõna ja esineb paaril korral erakorraliste teadaannetega.

Kindral J. Laidoner on mitmel korral Riigikogus öelnud, et tema ei ole osav kõnemees, et temal on raske osavate kõnemeestega vaielda.

Kui küsida kõrvaltvaatajailt, kuidas neile meeldib J. Laidoner'i esinemine, siis korratakse mitmelt poolt nagu ühest suust: J. Laidoner'i esinemine on olnud meile alati oodatud ja hinnatud just J. Laidoner'i loomuliku ülesastumise tõttu. Ta ei püüa kunagi trik-kidega ja vägisi oma mõtteid kuulajatele peale suruda, oma arvamusi ja seisukohti ülistada kõige paremaks, teiste omi aga naeruvääris-tada ja tallata porri, nagu seda sagedasti teevad nn. „kuldsuud“, mõjutades eeskätt kuulajaskonna tundeilma.

J. Laidoner on valinud endale raskema tee: ta tahab kuulajas-konna mõistuse venele viia, et asi tuleb nii ja mitte teisiti otsus-tada, valgustades arutuse all olevat küsimust kõigekülgselt ja hin-nates sellejuures lugupidamisega ka vastaspoole seisukohti. See on, mis Laidoner'i esinemises kuulajaid köidab.

Ta ei ole miitingu- ja turukõneleja, kes kaasa kisub igat möödaminejat, kes poole kõrvagagi üht tema lauset ja tema paatost kuulnud ja tema poosi ja ilmet selle juures näinud, kuid J. Laidoner on väga hea parlamendikõnemees.

J. Laidoner'i esinemine Riigikogus on olnud alati kõigi vastu viimase võimaluseni korrektne, kuid sealjuures siiski otsekohene ja julge. J. Laidoner'i lahkumisega Riigikogust kaotas meie parlament ühe tüsedama jõu oma liikmete hulgast.

Briti sõjavõla korraldajana.

Endel Kiro tar, res.-leitnant, saatkonnanounik Moskvas.

Praegune eestlaste vanem ja keskmine põlv teab omaenda mälestusist, et Briti toetus Eesti 1918./19. a. vabadusvõitlustes, eriti Briti laevastiku saatmine ja tegevus Soome lahes pole üldse hinna-tav mingi raha peale.

Seda suurema kohustuse ees pidi end tundma meie Valitsus, kui 1924./25. a. Briti pidas tarvilikuks ja õiglaseks esitada Eestile tasumiseks rida otsese sõjavarustise arveid. Kuna need pealegi esitati ainult varustise selles osas, mis saadud pärast toleaeagsete liitlaste nn. enamluse-vastase interventsiooni-politika vormilikult lõpetatuks lugemist, siis paistis kogu küsimus seisvat lihtsalt kokku-leppes maksmise tähtaegade kohta. Ometi pidi tervelt 2 miljar di marga (= sendi) tasumine, milleni ulatusid need arved, isegi jao-tatuna pikemale ajale, tunduma raske koormana igale Eesti Valit-susele.

Sellises olukorras võttis Londoni saadiku dr. O. Kallas'e algatusel ja V. Valitsuse soovil Eesti Vabadussõja kõnesoleva päranduse korraldamise Briti valitsusega enda peale Vabadussõja lugupeetud ülemjuhataja.

Kindral Laidoner, jõudnud juunis 1925 Londoni, rajas põhimõttelisest küljest oma läbirääkimised kahele täiesti realistlikule teesile, millest esimene ühtlasi arvestas Eesti Vabadussõja kui rahvusliku jõuavalduse väärikkust, aga teine siiski ka eelnimetatud interventsiooni momenti: „Eesti ei vaidle vastu kohustusele. Kuid ta nõustub seda tasuma ainult oma maksuvõime piirides“. Ka tuleviku kaalutlused mängisid siin oma osa: „Parem ei mingit lepingut, kui täitmata leping,“ ütles kindral Laidoner korduvalt ja otsekohelelt inglastele.

Tehnilisest küljest jagas kindral Laidoner läbirääkimised kolme ossa: 1) saadud varustise kontroll arvuliselt, 2) kontroll väärtuselt ja 3) lõppsumma fundeerimine.

Varustise kvantitatiivset ja kvalitatiivset kontrolli oli toimeatanud Tallinnas komisjon kolonelleitnant R. Luik'i juhatusel. Komisjoni töö tulemuste esitamise Londonis ja vastavate mahakirjutuste nõutamise usaldas kindral Laidoner nende ridade kirjutajale, tol ajal Londoni saatkonna sekretär, kes seda eriülesannet täitis Tallinnast läkitatud sama kolonelleitnant R. Luik'i kaasabil. Selline töö jaotus osutus mitte üksi vajalikuks töö jaotuse enda pärast, vaid ka otstarbekohaseks seepärast, et sel viisil kindral Laidoner ise võis jääda tarvilikuks kõrgemaks instantsiks ja mõnikord ka väljaspoole mõnda momenti, mille üleelamine meile kolonelleitnant Luik'iga oli vahest kergem.

Näiteks polnud meil palju vaielda Admiraliteedi ümmarguselt 370 miljoni sendilise arve vastu, aga meie andmetel pidi sellest olema tasutud juba varustise saamisel 160 miljonit. Kuna meil oli käepärast nii vastav V. Valitsuse otsus kui ka ärakiri Riigikassa maksukäsust Eesti Pangale, siis otsiti nimetatud summat Admiraliteedi raamatutes meie palvel mitu päeva, kuid kahjuks ilma tagajärjeta. Lõpuks selgitas kontrollimine Tallinnas, et Riigikassa maksukäsk oli Eesti Pangas valuuta puudusel tahes-tahtmata jäänud täitmata, millest aga Riigikassa kahjuks oli informeerimata.

Õhuministeeriumis jällegi tõime ette, et saadud lennukid olid meie andmetel osaliselt pruugitud, mõned isegi läbi lastud kuulidest, kuni meile sõbralikult esitati kartoteegist leht iga lennuki kohta eraldi, millel märgitud väljalaske aeg vabrikust, laadimise aeg laevale, üleandmise aeg meile jne. ja millest selgus, et kõnesolevad lennukid lihtsalt aja puudusel ei võinud enne üleandmist üldse olla teenistuses.

Aga muidugi ei käinud meie käsi alati nii halvasti ja, arve esitanud neljas ministeeriumis, läks korda kahe nädala järele saavutada mahakirjutusi ikkagi oma ümmarguselt 350 miljonit senti või läbistikku 17%. Tuleb aga tähendada, et säärane tulemus saa-

Balti riikide delegatsioonid pärgi panemas tundmata sõduri hauale
Londonis 1924. a.

Vasakult paremale (pärgadega): Läti välisminister S. Meierovits, kindral J. Laidoner ja Leedu
esindaja dr. Bistras.

vutati üleminekuga juba arvete kontroll staadiumis Eesti maks-
võime küsimusele, s. o. öieti fundeerimise läbirääkimistele kitsa-
mas mõttes, mille juures edu põhjustasid peamiselt küll inglaste
suur heatahtlikkus, olukorra mõistmine ja — last but not least —
V. Valitsuse erivoliniku isiklik positsioon ning sidemed, mis hästi või
halvasti aga ka rahvaste-vahelistes küsimustes tõeliselt alati evivad
esmajärgulise tähtsuse. Näiteks Briti sõjaministeeriumis, millele
kuulus Briti kogunõudmisest umbes 70%, jäi lõppsumma ka pärast
mitmesuguseid mahakirjutusi puuduvate allkirjade, vananemisprot-
sendi jne. arvel meie arust ometi üle jõu käivaks. Üheks lootuseks
jäi aga siin muu seas suurema partii vene püsside üleviimine pärast-
sõjaaegsetele Briti likvidatsioonikomisjoni hindadele, millega nõus-
tumise muidu nii vastutulelik pearaamatupidaja mr. Edwards siiski
leidis olevat väljapool oma võimupiire. Küsimuse lahendas seegi
kord kindral Laidoner'i põhimõttelik kokkulepe tollaegse Briti sõja-
ministri abi lord Onslow'ga, kellega kindral Laidoner oli loonud sõb-
ralikud sidemed Rahvaste Liidus, selles muidu nii tihti alahinnatud
asutises. Üldiselt langeski ülahnimetatud mahakirjutus, 350 miljonit
senti, peamiselt Briti sõjaministeeriumi arvele.

Järelejäänud kogusumma £ 917.200 või ümmarguselt 1650
milj. sendi fundeerimise läbirääkimised leidsid aset Briti rahaminis-
teeriumis, kus neid pidas algusest lõpuni kindral Laidoner isiklikult
ühelt poolt ja teispoolt peamiselt nn. rahanduskontrolöri abi mr.
F. W. Leith-Ross, nüüd sir Frederic Leith-Ross, rahanduskontrolör,
kelle nimi tihti esineb Briti ja Ameerika rahanduslikkudel nõupida-
mistel. Üldiselt peab tähendama, et kestuselt ja visaduselt, aga ka
sõbralikult üksteise mõistmiselt ei jätnud need läbirääkimised mi-
dagi soovida: mr. Leith-Ross kaitses Briti riigilaeka huviseid ehtsa
šotlase visadusega, aga ka kindral Laidoner ei jäänud maha milleski.
Juba esimesel sisseastumisel mr. Leith-Ross'i kitsukesse kabinetti
paistis meile siiski silma inimlik joon selleski kohusetruus ametni-
kus: töölaual pooltosinat piipe, mis leidsid tarvitamist ikka korda
mööda. Ja selles sõbralikus piibusuitsu õhkkonnas kristalliseerusid
kahe nädala jooksul pikkamööda Eestile järjest vastuvõetavamad
maksutingimused. On võimata kirjeldada kõike tööd ja vaeva,
argumente ja vastuargumente, kümneid, ei — sadasi tehnilisi
kalkulatsioone, mida muidugi tuli teha ja tarvitada nii neil nõupida-
mistel kui ka enne ja pärast igat koosolekut. Nõupidamiste tule-
muste skemaatiline areng aga oli järgmine:

Sissejuhatuses oli Treasury soov: maksuaeg 20 aastat ja osa-
maks ümmarguselt £ 90,000 aastas. Kindral Laidoner, lähtudes alati
maksuvõime argumentidest, jättis maksuaja esialgu teise järjekorra
küsimuseks ja esitas osamaksuna £ 25,00 aastas. Treasury esimene
järeleandmine kõlas: £ 15,000 aastas alla ehk aastamaksuks £ 75,000.
Kindral Laidoner: Briti-Ameerika võla tingimused, s. o. £ 10,000
juurde, nimelt esimesel 10 aastal umbes £ 35,000 aastas. Seda aga
Treasury kuidagi ei aktsepteerinud, põhjendusega, et olime Prant-

susmaale suutnud maksta aastas suurema summa. Pärast pikemaid vaidlusi oli Treasury järgmiseks ettepanekuks: £ 30,000 veel alla esimesel 5 aastal, s. o. £ 45,000 aastal, aga selle eest maksu aeg 20 aasta asemel 30 ja annuiteet igal järgmisel 5 aastal £ 5,000 võrra suurem. Nende juba märksa vastuvõetavamate tingimuste kohta pidas kindral Laidoner siiski tarvilikuks uuesti rõhutada, et Eesti vajab erilisel kergendust esimestel aastatel. Lõpuks nõustus Treasury annuiteediga esimesel 15 aastal £ 45,000, aga selle eest järgmistel 15 aastal £ 70,000. See ettepanek leidis ka V. Valitsuselt kinnitust ja vastav leping pidi tulema allakirjutamisele. Ometi peab märkima, et isegi pärast V. Valitsuse nõusolekut pidas kindral Laidoner oma kohuseks teha veel kord katset esimeste aastate annuiteedi alandamiseks, lugedes £ 45,000 siiski liig koormavaks. Lõpptulemuseks oli: annuiteet £ 40,000 esimesel 15 aastal ja £ 80,000 viimastel 15 aastal.

See tulemus tähendab järgmist: kuna inglased võla intressiks arvestasid kategooriliselt 5% aastas, kasutab Eesti aastani 1940 faktiliselt moratoriumi võla kapitaalsumma pealt, makstes ainult intresse ja neidki mitte täies ulatuses. Teispidi arvestades tähendavad saavutatud tingimused £ 917,200 asemel praktiliselt £ 815,000 fundeerimist 5 protsendiga 30 aasta peale ehk kapitaalsumma vähendamist veel £ 102,200 võrra, seega kokku, ühes arvatud otsesed mahakirjutused, ümmarguselt 530 miljoni sendi ehk enam kui 25% võrra. Mitte vähem tähtsaks tahaks aga pidada fundeerimislepingus saavutatud määrust, et tasutav summa katab k o i k Briti nõudmised Eesti Vabadussõjas ülesnäidatud abi ja antud varustise eest, mida meie Sõjaministeeriumi arvestusel liitlaste interventsiooni ajajärgul, mis meile ikkagi oli ja jääb o m a Vabadussõjaks, oli saadud enam kui 3 miljardi sendi väärtuses, hoopis kõnelemata Briti laevastiku abi määratust väärtusest Vabadussõjas.

Neil tingimusil kirjutas Londoni saadik dr. O. Kallas 24. juulil 1925 alla kindral Laidoner'i poolt eeskujulikult lojaalses koostöös Londoni saadiku ja saatkonnaga saavutatud Briti sõjavõla korraldamise kokkuleppele.

Nende ridade kirjutaja, kellel oli au olla kindral Laidoner'i lähemaks kaastööliseks Londoni läbirääkimistel, peab neid lugema endale üheks ilusamaks õppetunniks Eesti välisteenistuses. Olgu näitena jutustatud veel kindral Laidoner'i lahkumisvisiidist tolleaegsele Briti rahaministrile The Right Honourable mr. Winston Churchill'ile Rahaministri endaga palus kindral Laidoner kokkusaamist õieti alles siis, kui fundeerimise läbirääkimised olid juba lõpetatud, teades väga hästi, et Briti minister meie sõjavõla korralduse üksikasju ei ole jätnud just enda asjaks. Mr. Churchill võttis kindrali vastu alamkoja istungi ajal rahaministri toas Briti parlamendi hoones, kus aga leidsime eest ka tolleaegse rahanduskontrolöri sir Otto Niemeyer'i (nüüd Inglise Panga direktoreid) ühes teiste meie läbirääkimistest osavõtnud ametnikkudega. Fundeerimisleping oli

ju veel alla kirjutamata. Aga kõikide ilmseks üllatuseks ütles kindral Laidoner sellel koosolekul mr. Churchill'ile üsna lihtsalt: „Kasutades viibimist Londonis, lugesin ma üheks oma kohuseks Eesti Vabadussõja Ülemjuhatajana tulla isiklikult tänama Teid kui Briti tolaeagset sõjaministrit Eestile ta Vabadussõjas ülesnäidatud suure abi ja toetuse eest.“

Mõni aeg hiljem ütles üks juuresolijaist nende ridade kirjutajale: „Eestlased on tõesti ausamaid inimesi, kellega meil tulnud teha tegemist“. Ja pole kahtlust, et nii nn. Briti toitlusvõla kui ka kõnesoleva Briti sõjavõla fundeerimise mulje omast kohast aitas kaasa Briti valitsuse tagatise saamisele Eesti raudteelaenule järgneval aastal, milline tagatis ju kannab eelnimetatud sir Otto Niemeyer'i allkirja, samuti Eesti rahandusreformi laenu saamisele aasta hiljem Rahvaste Liidu finantskomitee kaasabil, mille üheks liikmeks oli jällegi sama sir Otto Niemeyer.

Põhjalikult on vahepeal muutunud ajad: eskätt ülemaailmik majanduskriis on paisanud ümber kõik varemad maksuvõime arvestused. Seepärast, kui Lausanne'i konverents juunis 1932 kuulutas välja moratoriumi Maailmasõja liitlaste vahelistele sõjavõlgadele, oli Eestile küllalt tähtis pääseda ka selle kergenduse osaliseks.

On ainult õiglane sel puhulgi märkida, et Londonis polnud vormiliste takistuste tõttu võimalik seda saavutada enne, kui tol ajal Genfis desarmeerimiskonverentsil viibiv kindral Laidoner jälle pani asjale külge oma käe.

Määratu töö iseseisva Eesti kodu ehitamiseks pole ammugi veel lõpetatud, aga selles töös ka Eesti välisvõlgade eriküsimuses juba siiani nii suuri teeneid osutunud kindral J. Laidoner'ile olgu 50-dal sünnipäeval eelolevad ajalikud read esijoones tänuliku kaaskodaniku tunnustuse ja õnnesoovide toojaks.

Õiglane kohtunik Irakisis.

H. R. C. Dobbs, C. B. E., K. C. S. I., K. C. M. G., K. C. I. E., C. S. I., C. I. E., F. R. G. S., Briti kõrgeim komissar ja kindral-konsul Irakisis 1923.—1929. a.

Briti komissarina Irakisis oli minul õnn 1925. a. sügisel tutvuda kindral Laidoner'iga, kes viibis Irakisis Rahvaste Liidu volinikuna Suur-Briti poolt Türgimaa vastu — viimase tegevuse üle Iraki ajutisel põhjapiiril tõstetud kaebuse uurimisel.

Kindral oli Iraki saabumisel ja ärasõidul mõned päevad Bagdadis minu külaliseks. See asjaolu võimaldas mul tähele panna tema meeldivaid omadusi. Mind imestasid tema terav mõistus ja kiire olukorra hindamine. Samuti olin vaimustatud tema isiku suurepärasusest ning suurtugusest käitumisest.

Kindral Laidoner'i uurimuse peaobjektideks olid: Brüsselis 1924. a. oktoobrikuus kinnitatud ajutiste piiride rikkumine türk-

Mossouli silla kõrval koos kohaliku elanikuga.

Piiri märkimine kaardile.

laste poolt 1925. a. ja türklaste toores käitumine nende piiride põhja ja ka lõuna osas elutsevate kristlastega, mille tagajärjel umbes kolm tuhat kaldealast põgenes Türgimaalt Põhja-Irakisse. Neid süüdistusi salgas Türgimaa kangekaelselt.

Kindral Laidoner toimetas kohapeal asja uurimist erakorralise energia ning kindlusega ja väljendas oma otsuse tähelepanuväärt erapooletus ettekandes, mida avameelselt tunnistasid mõlemad tülitsevad pooled. Tema ettekanne mõjutas tugevasti Rahvaste Liidu otsust 1925. a. detsembrikuul — anda Mossoul Irakile. Iraki riigi olemasolu aga ilma Mossoul'ita oleks olnud väga küsitav. Kindral Laidoner'i kui väarikat Rahvaste Liidu esindajat mäletab Irak alati tänulikult.

Kõnelus Hispaania I delegaadi Madariaga'ga Genfis.

Vestlemas Rumeenia välisministri Titulescu'ga Genfis.

Vabadusristi Vendade Ühenduse esimehena.

Mart Tuisk, kolonelleitnant K. S. dipl., Vabadusristi Vendade Ühenduse sekretär.

Kindral Laidoner Vabadussõja-aegse ülemjuhatajana oli Vabadusristi asutamise mõtte algatajaid ja selle põhikirja koostamisel kandvate põhimõtete ülesseadjaks.

Vabadussõja möödudes tekib mõte ja vajadus koondada Vabadusristi kavalere. Selleks asutatakse Vabadusristi Vendade Ühendus. Mõte leiab teostamist algul üksikutes linnades — Tartus, Narvas ja Tallinnas. Alles hiljem kujuneb temast üleriiklik organisatsioon, osakondadega igas suuremas linnas ja keskjuhatusega Tallinnas.

Ühendus seab endale eesmärgiks Vabadusristi kavaleride koondamise Vabadusristi prestiiži kõrgel hoidmiseks ja üksteise vastastikuseks toetamiseks. Sellel platvormil koostub järgnev ühenduse tegevuskava:

1. Eesti riikliku iseseisvuse ja rahvusliku omakultuuri tähtsuse ning nende kaitsmise vajaduse selgitamine.
2. Vabadussõja mälestuste jäädvustamisele, värskendamisele ja väärikale hindamisele kaasaitamine.

3. Vabadusristi kavaleride koondamine ja liitmine ühiseks isamaaliseks pereks.
4. Vabadusristi kavaleride õiguslikkude huvide kaitsmine.
5. Ainelisse kitsikusse langenud kavaleride ja nende perekondade abistamine ja toetamine.
6. Manalasse varisenud kavaleride mälestuse jäädvustamise ja kallikspidamise eest hoolitsemine.

Pärast Ühenduse asutamist ja tema põhikirja kinnitamist esimesel volinikekogu koosolekul 26. juunil 1928. aastal valitakse kindral Laidoner ühel häälel keskjuhatuse esimeheks, missugusel kohal ta on püsinud seniajani.

Tema on olnud kõigi volinikekogu koosolekute juhatajaks, välja arvatud 1932. a., millal ta viibis Genfis Rahvaste Liidu koosolekul.

Kohe esimesel keskjuhatuse koosolekul 2. jaanuaril tõstab esimees päevakorda mitu laiaulatuslikku põhimõttelist küsimust, mis taotlevad põhikirjas ülesseatud ülesandeid.

Otsustatakse igal suvel korraldada Vabadusristi kavaleride väljasõit Vabadussõja lahinguväljadele või ajaloolistele kohtadele Eesti vanemast ajaloost. Selle eesmärgiks on Vabadussõja ja eesti rahva endiste võitluste uurimine kohapeal. Peale selle võimaldavad need kavakindlad väljasõidud Vabadusristi kavaleridele üksteise kohtamist, tundmaõppimist, vanade tutvuste elustamist ning seega kavaleride ühiseks pereks liitumist. Kindral Laidoner on eriti rõhutanud nende päevade pidulikkust ja kohaliku rahva kaasatõmbamist iseseisvuse eest võitlemise ja eneseohverdamise tõstmiseks aukohale rahva, eriti aga kasvava põlve silmis.

Vabadusristi päevade korraldajail kohapeal on olnud ikka tendents päevakorda ettekannetega üle koormata. Kindral Laidoner on korduvalt teostanud kavade kärpimisi, et säästa osavõtjatele aega omavaheliseks tutvumiseks ja kasutamiseks oma äranägemise järgi, andes sellele suure tähtsuse.

Volinikekogu koosolekul 12. juunil 1929. a., kus ette kanti esimese Vabadusristi päeva kava, täiendas kindral Laidoner seda, öeldes: „Tänavusel Vabadusristi päeval on suur tähtsus, sest tema võimaldab kavaleridel tulla kokku esimest korda pärast Vabadussõda. Vabadussõda algas Narvas ja esimene väljasõit sünnib ka Narva.“

Kavaleridele nõutatakse priisõit raudteel, toit ja korterid. Kohalikud väeosad saavad kavaleride toitmiseks 1½-kordse sõduri toidunormi. Puuduva osa toiduainetest muretsevad ja toitlustamist korraldavad kohalikud ühenduse osakonnad, väeosad ja naiskodukaitsed. Kavas on ekskursioonid lahinguväljadele ühes ettekannetega lahinguist osavõtnult.

Seni on korraldatud viis Vabadusristi päeva: esimene Narva, teine Petserisse, kolmas Viru rannikule, neljas Tartusse ja viies Viljandisse. Kolmest esimesest ja viimasest päevast võttis kindral

Laidoner osa. Rännakutel ühelt lahinguväljalt teisele sammus ta kõigi kavaleridega ühises rivis. Tema oskas alati ettekandeid täiendada väga huvitavate andmetega ja selgitustega, mis lahingust osavõtnuil polnud teada või jäid valgustamata. Kohalikud elanikud suhtusid neisse päevadesse väga suure huviga, väljendades seda pi-

Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatuse 1929. a. Istuvad (vasakult paremale): kindralid J. Unt, J. Laidoner (esimees) ja E. Põlder. Seisavad: kindral O. Heinze ja kolonel A. Kasekamp.

dulikkude vastuvõttude korraldamisega ja suurearvuliste kogunemistega. Nad olid õnnelikud, nähes Ülemjuhatajat, kelle juhtimisel on saavutatud iseseisvus. Kindral Laidoner leidis kõikjal ka nende jaoks südamlikke sõnu.

Teisel Vabadusristi päeval Irboskas esines kindral Laidoner väga huvitava ettekandega teemal: „Irboska algaegadest ja varjajade kaubateedest“.

Vabadusristi päevad on kujunenud elujulisteks ja täidavad neile pandud lootusi täiel määral. Osavõtt nendest on aasta-aastalt kasvanud 150 kavalerilt esimesel aastal 600 kavalerile viiendal aastal.

2. jaanuaril 1929. a., ühenduses Vabadusristi asutamise kümenda aastapäeva pühitsemisega, tõusis koosolekul üles küsimus pühitseda aastapäeva igal aastal ja igas osakonnas, et seega populariseerida Vabadusristi ja esile tõsta kavaleri rahva silmis.

Juhatuse koosolekul 28. veebruaril 1930. a. tõusis küsimus uuesti päevakorrale ühes Vabadussõja lõpupäeva kindlaksmääramise vajadusega. Vabadusristi asutamise aastapäevaks on 24. veebruar. Kuid see päev on Vabariigi aastapäevana koormatud rohkete pidustustega ja Vabadusristi aastapäevana ei suudeta teda esile tõsta. Seda arvestades on otsitud mõnd teist päeva. Sellel juhatus koosolekul otsustatakse kindral Laidoner'i ettepanekul pöörduda Vabariigi Valitsuse poole, et 3. jaanuar tunnistataks Vabadussõja lõpupäevaks ja seda pühitsetaks vastava pidulikkusega. Otsustatakse sel päeval pühitseda ka Vabadusristi aastapäeva — igal aastal osakondade kaupa oma linnas, aga iga viie aasta järele kord Tallinnas üleriiklikult. Sel alusel pühitsetud esimesel aastapäeval Tallinna osakonna poolt korraldatud aktusel kõneles kindral Laidoner.

Ka juba esimesel juhatus koosolekul tõusis üles Vabadusristi kavaleride õiguste küsimus, mille maksev Vabadusristi põhikirj on lahendanud puudulikult. Otsustatakse koostada ja esitada Riigikogule Vabadusristi põhikirja täiendamise seadus. See kava valmib juhatus koosolekul 11. mail 1929. a. ja esitatakse. Tema sisaldab kümme paragrahvi kavaleride laialiste õiguste käsitlemiseks.

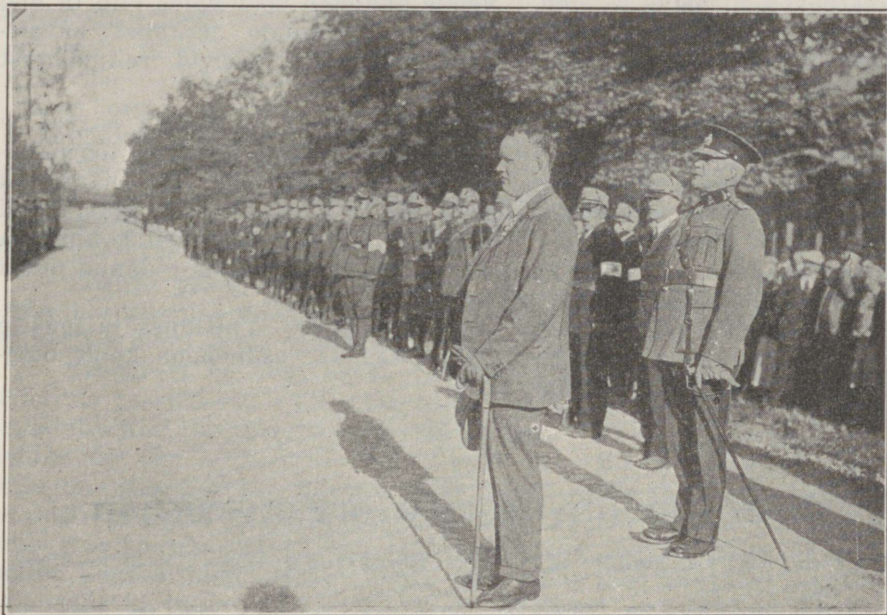
Seaduse kava liikumine on visa. Alles 1932. a. kevadel esitab Kaitseminister tema Vabariigi Valitsusele, kes annab ta komisjoni. Seal seisab kava 1933. aasta alguseni, jõuab Riigikogusse veebruari algul ja võetakse Riigikogu poolt vastu 22. veebruaril. Temast on järele jäänud seitse paragrahvi, mis käsitlevad ainult soodustatud sõitu raudteil, eesõigusi teenistuse saamisel ja soodustusi laste koolitamisel. Seaduse kavale käigu andmiseks on kindral Laidoner teinud korduvaid käike Riigivanemate ja Kaitseministrite juurde.

Veel neljas põhimõtteline küsimus kerkib üles esimesel koosolekul. See on Vabadusristi vendade albumi väljaandmine, mis sisaldaks kõigi Vabadusristi kavaleride näopildid ja elulood. Arvestades töö rohkust, suuri kulusid ja albumi Vabadussõja ajaloolist tähtsust, otsustati pöörduda toetuse saamiseks Kaitseministeeriumi poole. Kuid ettepanek ei leidnud vastukõla ja 11. mail 1929. a. otsustab juhatus asuda ise albumi koostamisele. 22. oktoobriks 1929. a. on juba valminud albumi kava ja eelarve. Asutakse piltide ja elulugude kogumisele osakondade kaupa, mis aga edeneb väga visalt. Pärast mitmekordseid meeldetuletusi ja uute tähtaegade määramisi jõutakse koguda 26. oktoobriks 1932. a. 900 pilti, s. o.

umbes 50%. Sel päeval valitakse komisjon, kes alustab albumi koostamist.

Albumi trükkimiseks sõlmitakse leping Riigitrükkijaga, miline nõustub teda trükkima 5. Vabadusristi päevaks. Trükkimine aga takistub seetõttu, et puudub valuuta vajanev paberi ostmiseks välismaalt. Kindral Laidoner'i vastavate läbirääkimiste tagajärjena saadi see summa siiski Eesti Pangast.

Ühendusele on tehtud ettepanekuid liituda mõne teise vabadusõjalaste koondisega ühisteks aktsioonideks. Kindral Laidoner on

3. Vabadusristi päeval 1931. a. Kundas paraadi vastu võtmas. Esiplaanil kindral J. Laidoner, tema seljataga kindral A. Tõnisson.

alati hoiatanud seda tegemast, soovides ühendust eemal hoida poliitikast. Tuginedes tema autoriteetsele arvamisele, on see ka seni õnnestunud. Ta on seda lugenud ühenduse arenemisele ja tema eesmärkide saavutamisele suureks kasuks.

Eelmisel Vabadusristi päeval Narvas kerkis üles küsimus märkida ära Vabadussõja esimese lahingu koht. Sellest ülesandest haaras kinni Narva osakond ja asutas Narva Keldrimäele Vabadustammiku. Selle töö lõpetamisest ta kandis ette volinikekogu koosolekul 12. märtsil 1933. a. Selle eest avaldas kindral Laidoner osakonnale tänu ja sõnas: „Mälestusesemete loomine kestku edasi. Need on ilusamaid mälestusi; neid tuleks ümbritseda puude ja aedadega. Ei ole veel märgitud sündmus, kus pärast minu poolt antud käsku „jääda seisma“ (5. jaanuaril 1919. a.) teostus esimene soo-

musrongide rünnak. Oleks soovitav, et ka see koht leiaks märkimist.“

12. jaanuaril 1933. a. otsustatakse kindral Laidoner'i ettepanekul asutada Vabadusristi Vendade Ühenduse juurde abiandmis-kapital ainelistesse raskustesse sattunud kavaleride ja nende perekondade toetamiseks. Selleks nõutas ta enda-nimelisest invaliidide kapitalist kr. 5.000.

6. aprillil 1933. a. tõstab kindral Laidoner juhatuse koosolekul üles küsimuse — koguda andmeid Vabadusristi kavaleride kohta, kes pole seni maad saanud. Nende andmete koondudes viib ta nad isiklikult Põllutöoministrile, paludes sammude astumist kavaleride soovide rahuldamiseks. On lootusi, et soovid rahuldamist leiavad.

Vabadusristi Vendade Ühendus kindral Laidoner'i osaval ja energilisel juhtimisel on mõne aastaga paisunud suureks, teovõimeliseks ja viljaka tegevusega organisatsiooniks, mis on haaranud kõiki põhikirjas ülesseatud ülesandeid ja neid ise veel laiendanud uute alade avastamisega. Ühendusel on hea nimi seltskonnas ja ametiasutistes. Kindral Laidoner ei ole endale liiaks pidanud ühtki raskust Ühenduse huvide taotlemisel.

Vabadusristi kavalerid võlgnevad enda Vabadussõja-aegsele Ülemjuhatajale ja isalikule juhile Ühenduse esimehena kõige otsekoheemat ja südamlikumat tänu.

Tagavaraväe-ohvitseride organiseerijana.

Oskar Plaks, kolonel K. S. dipl., Kaitsevägede Staabi IV osak. ülem.

Laidoner,
kindralleitnant.

15. dets. 1932., Tallinnas.

Memorandum

Kaitseministrile
härra kindral Tõnisson'ile.

Viimasel ajal on mitmed reserv- ja eruhvitserid sattunud väga raskesse majanduslikku seisukorda. On tulnud ette juhtumeid, kus endised ohvitserid käivad üksikute isikute juures palumas mõnda krooni söögirahaks või öömaja eest maksmiseks. Suurem osa neist ohvitseridest on teinud läbi Vabadussõja; mitmel neist on Vabadusrist ja mõned isegi on olnud väga väljapaistvaid kohtadel meie Vabadussõjas. Pensioni õigust neil harilikult ei ole.

Paljud on pööranud invaliidide kapitali komitee poole abisaamiseks, aga see komitee ei saa neid otsekohe mitte aidata, sest nad on saanud vigastusi mitte otse Vabadussõjas, vaid on tihti veel ka

pärast sõda teeninud ühel või teisel kohal. Mõnikord on ehk nende viletsuse põhjused ka isiklikud, kuid peab tunnustama, et praegusel kitsal ajal oleks ka päris korralikul endisel ohvitseril väga raske leida teenistust enda ülalpidamiseks, rääkimata neist, kes kord juba on töötajate reast välja löödud. Samuti on sattunud väga raskesse seisukorda mitmete endiste ohvitseride perekonnad, kelle toitjad ei olnud pensioni välja teeninud.

Kõike seda arvesse võttes arvan, et tuleks ohvitseridekogudes võtta kaalumisele küsimus, kas mitte ei saaks asutada Ohvitseride Keskkogu juurde üht kapitali, kust võiks ühel või teisel juhul mõnele äärmiselt raskustesse sattunud endisele kaasvõitlejale natukenegi abiks olla — vähemalt niivõrt, et endine ohvitser-kaasvõitleja ei tarvitseks minna kerjama. Arusaadavalt on niisuguse kapitali loomine ja kogumine praegusel kitsal ajal kaunis raske, kuid ülepääsematu see ei peaks siiski olema. Meil on mitmesuguseid organisatsioone, kes on võtnud kodanikkude ühe või teise kihi oma hooldamise alla, kuid senini ei ole ühtegi korraldust, kust ka endine ohvitser võiks häda korral loota väikestki abi.

Pealegi paneb endise ohvitseri just tema kuuluvus ohvitseride perre abipalumise mõttes eriti raskesse seisukorda, võrreldes samas olukorras oleva teise kodaniku-mitteohvitseriga.

See pärast ka minu poolt mainitud kapitali täiendamine peaks sündima eeskätt ohvitserkonna enese poolt, näiteks väikese summa vabatahtlikult palgast mahaarvamise teel. See mahaarvamine ei tohiks vist olla mitte suur — mitte üle ühe krooni kuus, kuid kui iga ohvitser, ütleme, maksaks 50 senti kuus selle kapitali heaks, siis saaks ka iga kuu mõnegi saja krooni kokku. See ei ole suur summa, aga see on juba midagi, millega võib ka ühte või teist endist kaasvõitlejat aidata. Peale selle võiks ehk tulevikus kapitali täiendada ka teistel teedel, näiteks korjandused, sissetulekud mõnest heategevast peost ja muud; kuid siiski algatus peaks tulema ohvitserkonna enese poolt. Tähdendan siinjuures, et lähemas tulevikus tuleb vist igal palgasaajal kodanikul maksta töota tööliste heaks teatav protsent omast palgast, kuid võib ette öelda, et on vähe neid endisi ohvitseri, kes saavad osa sellest toetusest. Aga kõik ohvitserid peavad siiski maksma. Kas siis ei oleks otstarbekohasem teha veel väikene pingutus ja aidata ka oma endisi kaasvõitlejaid, kes sattunud hätta? Ja kes meist võib praegusel ajal olla täiesti kindel tuleviku peale?

Omalt poolt mina saaksin selle kapitali asutamiseks kaasa aidata seega, et ma paneksin ette invaliidide kapitali komiteele, kelle auesimeheks ma olen, — määrata 5000 krooni selle uue kapitali aluseks ja loodan, et see ettepanek leiab komitee toetust.

M ä r k u s : Omas memorandumis ma olen maininud ainult ohvitseri, kuid arusaadavalt ma mõtlen nende all ka kõiki kaitseväe-ametnikke — endisi ja praegusi ohvitseridekogude liikmeid.

J. Laidoner.

Nii kõlab 15. detsembril 1932. a. kindral Laidoner'ilt Kaitseministrile saadetud kiri tagavaraväe- ja eruhvitseridele ning kv.-ametnikkudele abiandmise korraldamise asjas.

Kaitseminister määras kindral Laidoner'i memorandumi Vabariigi Ohvitseride Keskkogule memorandumis ettetoodud mõtete arenamiseks ja teostamiseks.

Umbes kuu aega pärast kindral Laidoner'i memorandumit, jaanuarikuus 1933. a., pöördusid ka mõned tagavaraväe vanemohvitserid Kaitseministri poole kirjaga, milles juhtisid tähelepanu sidemete lõtvusele tegeliku teenistuse ja tagavaraväe- ning eruhvitseride vahel ja panid ette koondada tagavaraväe-ohvitseride — suhete kindlustamiseks tagavaraväe- ja tegevteenistuse ohvitseride vahel ning tagavaraväe-ohvitseride sõjaliste teadmiste ja oskuste värskendamise hõlbustamiseks — üleriiklikult tegeliku teenistuse ohvitseridekogude juurde erisektsioonidena.

Vajadust tagavaraväe-ohvitseride organiseerimise järgi tunti tol ajal kõikjal. Ka oli nende koondamiseks loodud vastavaid ühingu- ja liite. Kuid kõik need organiseerimiskatsed teostusid deentraliseeritult ning õilsaid eesmärke, mida tähendatud organisatsioonid endile üles seadsid, kätte ei saadud.

Tõsise tõuke tagavaraväe-ohvitseride koondamisele sel kujul, nagu see on teostunud praegu, andsid aga need kaks kirja, millest eespool kõneldud, nimelt — kindral Laidoner'i memorandum ja tagavaraväe vanemohvitseride kiri. Eriti aga kindral Laidoner'i memorandum. Mitte just seepärast, et ta saabus esimesena, vaid seepärast, et ta puudutas kõige valusamat, hoopis söödis olevat abiandmise küsimust ja peaasi — kindral Laidoner esitas abiandmise korraldamiseks ka meie oludes nii raskesti kogutava soliidse rahasumma, millest võis kohe hakata teostama abiandmist.

Kogu korraldamistöö, nagu juba tähendatud, pandi Kaitseministrilt Ohvitseride Keskkogu peale. 1933. aasta algul Keskkogu juhatus asus ka tööle, aprilli keskpaigaks viidi läbi tarvilikud muudatused ohvitseridekogude põhikirjas ja 29. aprillil võeti vastu Vabariigi Ohvitseride Keskkogu üldkoosoleku poolt ka tagavaraväe-ohvitseride sektsioonide kodukord ja Vabariigi Ohvitseride Keskkogu abiandmiskapitali kodukord.

Maksmapandud normides nähti ette tagavaraväe- (ja eru-) ohvitseride koondamine tegeliku teenistuse ohvitseride kogude juurde kogude toetavliikmetena erisektsioonidesse.

Ohvitseride Keskkogu juurde nägi tagavaraväe-ohvitseride sektsioonide kodukord ette kesksektsiooni asutamise — väeosade kogude sektsioonide esindajaist.

Abiandmiskapital oli otsustatud asutada, nii nagu seda kindral Laidoner ette pani, Ohvitseride Keskkogu juurde. Kapitali alussummaks sai kindral Laidoner'ilt lubatud 5000 krooni, mille määras

abiandmise otstarbeks kindral Laidoneri-nimeline invaliidide kapitali komitee. Kapitali heaks hakati nüüd iga kuu sunduslikult kinni pidama iga tegevteenistuse ohvitseri palgast 0,1%, kuna tagavaraväe-ohvitseride sektsiooni liikmeilt hakkas kogunema kapitali heaks 50% nende iga-aastasest liikmemaksust (iga aasta kapitali heaks üks kroon). Kehvemaid sektsiooni liikmeid on võimalik ka vabastada liikmemaksust.

Abiandmiskapitali kodukorra järgi võisid nüüd hakata saama tagavaraväe- ja eruohvitseridest ning kv.-ametnikkudest toetust

3. Vabadusristi päeval Utrias.

Pildil näha (vasakult paremale): kindral P. Lill, kindral J. Soots, admiral J. Pitka, kindralid J. Laidoner, A. Tõnisson, E. Pödder ja O. Heinze. Kindral Laidoneri ja kindral Tõnissoni vahel paistab reservkapten E. Schiffer.

— ohvitserid või kv.-ametnikud ise, kes on sektsiooni liikmed ja sattunud ainelistesse raskustesse, või nende perekonnaliikmed või surnud tagavaraväe- või eruohvitseride või kv.-ametnikkude perekonnaliikmed, kui ohvitser või kv.-ametnik oli ohvitseridekogu tegev- või toetav-liige.

Pärast organiseerimisaluste vastuvõtmist Ohvitseride Kesk- kogu üldkoosolekult, s. o. pärast aprilli lõppu algaski tagavaraväe- ohvitseride ülemaaline tegelik koondamine sektsioonidesse. Jaani- laupäevaks, 23. juuniks, oli jõutud juba nii kaugele, et tagavaraväe-

ohvitseride keskseksioon võis pidada ära oma asutamiskoosoleku. Sel koosolekul valiti ühel häälel keskseksiooni juhatuse esimeheks kindral Laidoner.

Nii siis juba tagavaraväe-ohvitseride tegelikust koondamisest peale asub nende juhtimisele Esimese Tagavaraväe Ohvitserina jällegi kindral Laidoner. Ei saa olla mingisugust kahtlust, et säärase väga suurte kogemustega ja elutarga sõjamehe kätte tagavaraväe-ohvitseridelt nende usalduse andmine on olnud kõigiti asjale kasuks.

Juba keskseksiooni asutamiskoosolekul mõisteti osa esindajailt hukka tagavaraväe-ohvitseride koondamine sektsioonidena ohvitseridekogude juurde. Põhjendati sellega, et säärane moodus takistavat tööd ja asjaajamist ning tunduvat hoole alla võtmisenä, mis riivavat tagavaraväe-ohvitseride enesetunnet. Soovitati leida organiseerimisviis, mis võimaldaks tegev- ja tagavaraväe-ohvitseride organisatsioonidel töötada üksteise kõrval ja käsikäes üheõiguslike juriidiliste isikutena.

Kindral Laidoner'i seisukoht selles asjas oli: jääda loodud organisatsiooni juurde kuni tegevus ise selgitab tema head ja vead; on isegi väga hea, et tagavaraväe-ohvitseride hooldavad ohvitseridekogud — omal jõul ei jaksaks organisatsioon tõusta jalule, nagu seda on näidanud kogemused mitmes teises organisatsioonis; on organisatsioon kord asutatud, siis iseseisvaks võidakse saada igal ajal.

Kindral Laidoner'i seisukoht leidis ka vastukaja ja vastavalt tema seisukohale on tagavaraväe-ohvitseride organisatsioon seni püsinud nii, nagu ta loodi.

Põhimõttest, mis kindral Laidoner tagavaraväe-ohvitseride juhtimise töös järjekindlalt on püüdnud läbi viia, väärivad allakriipsutamist veel järgmised:

- tagavaraväe ohvitserkonna koondised jäägu eemale politikast;
- tagavaraväe-ohvitseride ainelist seisukorda peab võimalikult kindlustama; riigikaitse mõttes tähtsuse omaväil ametikohtadel riigi- ja omavalitsuse teenistuses peaksid teenima tagavaraväe-ohvitserid; seepärast tagavaraväe-ohvitseridele peaks olema kindlustatud eesõigus kohtade saamisel riigi- ja omavalitsuse teenistusse;
- tagavaraväe-ohvitserkond oma eesmärkide taotlemisel ärgu püüdku haarata liiga palju; siis võib sageli tulemus olla — mitte midagi; parem vähem, kuid jõukohaselt.

Ja olgugi, et aprillikuus loodud tagavaraväe-ohvitseride organisatsioon on veel vaid mõned kuud vana, siiski juba mõnigi tagavaraväe-ohvitseridelt tulnud algatus on jõudmas seaduse vormi.

Kuivõrt laiaulatuslik ja tagajärjekas oli tagavaraväe-ohvitseride tõukeaanud koondamine, sellest annab pildi alltoodud V. O. K. juhatus ettekanne. Sellele vaatamata, et tagavaraväe-ohvitseride tegelik koondamine algas alles aprillis, juba juuni lõpul Vabariigi Ohvitseride Keskkogu juhatus võis esitada Kaitseministrile järgmise ettekande:

V. O. K. juhatus.
30. juunil 1933. a.
Nr. 139.

Kaitseministrile.

Pärast seda, kui riigikaitse seisukohalt väga tähtsa tagavaraväe-ohvitseride organiseerimise korduvad katsed olid nurjunud, võttis Vabariigi Ohvitseride Keskkogu käesoleva aasta algul Teie ja Vabadussõja-aegse Ülemjuhataja kindral Laidoner'i heakskiidul ja tagavaraväe-ohvitseride palvel küsimuse lahendamise enda peale. Töö on vilja kandnud. Poole aastaga on loodud tagavaraväe-ohvitseride organisatsioonide võrk üle riigi, kokku 36 sektsiooni, millesse on koondunud selle lühikese aja jooksul juba 30% organiseeritavaist. 23. juunil moodustati ka kesksektsioon Vabariigi Ohvitseride Keskkogu juures. Kesksektsiooni juhatusse valiti: esimees — kindral Laidoner, abiesimees — kolonel Vahtramäe, liikmed — kolonellid Seiman ja Kubbo, kolonelleitnant Luiga, major Tuksam ja leitnant Kuusekänd. Sektsioonide kui ka kesksektsiooni asutamiskoosolekuil avaldunud hea meeleolu ja juhatuste väga tõsiselt ja innukalt tööle asumine on tunnistuseks organisatsiooni vajalikkusest, tema õigest kujust ning organisatsiooni kuuluvate heast tahtest ja teovõimsusest.

G. Jonson,
kindralmajor,
esimees.

M. Tuisk,
kolonelleitnant,
sekretär.

Kindral Laidoneri-nimelise invaliidide kapitali komiteelt abiandmiskapitali heaks määratud 5000 kroonist saadi kätte juunikuus 4000 krooni, kuna puuduv osa — 1000 krooni — makstakse komiteelt välja järgneval eelarveaastal, s. o. 1934. a. pärast 1. aprilli.

Oktoobrikuu lõpuks, s. o. kolme esimese kuu jooksul oli abiandmiskapitalist antud toetust 13 tagavaraväe-ohvitserile, kokku 525 krooni.

Külalisena Poolas.

Istuvad (vasakult paremale): Seimi marssal Daszynski, senati väliskomisjoni esimees vürst Lubomirski, Poola välisminister Zaleski, kindral Laidoner, armeespektor diviisikindral Rydzšmigly, Poola kaitsemistri I abi diviisikindral Konarzewski ja kindral P. Lill.

Seisavad (teises reas): saadik O. Strandman (paremalt kolmas), hr. A. Lednicki, krahv Romer, Poola kaitsemistri II abi kindral Fabrycy, hr. Holovko, Poola kindralstaabi ülem kindral Piskor, kolonel Beck ja vürst Radzivil.

Endise Vene kindralstaabi arvamine kindral Laidonerist.

P. Šneider, Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Keskkomitee esimees
Peterburis 1917. a.

Meenutades Eesti kaitseväe asutamise aegu 1917. aastal, meenuvad ühtlasi esimesed teated, mida kaitseväe asutajad said kindral Laidoneri kohta. Need teated on seda huvitavamad, et neis andis Vene kindralstaap oma hinnangu toleaeegsele kindralstaabi kolonel Laidonerile, hilisemale Eesti vabadussõja juhile.

Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Keskkomiteel Peterburis oli tol ajal palju tegemist vanemate ohvitseride leidmisega, keda oleks võinud esitada organiseeritavate Eesti rahvusväeosade, eeskätt esimese Eesti rügemendi juhtimisele.

Kindralstaabi lahkel vastutulekul oli meil võimalus tutvuda tegevas väes teenivate vanemate ohvitseride nimestikuga, kust lootsume leida eesti mehi. Tulemused olid aga vähesed. Leitud nimede taga teadis kindralstaap ikka olevat kas venelased või sakslased. Vähemalt esinesid nad sellistena. Ainult üksikud arvati olevat eestlased. Keskkomitees käis ju tol ajal, kui Eesti rahvusväeosade asutamine üldiselt oli teatavaks saanud, isiklikult „kohta kuulamas“ nii mõnigi vanem kaitseväelane, kuid need osutusid kas saksikuteks või jälle „sibulavenelasteks“, nagu Keskkomitee neid tookord nende keele ja meelega järgi arvustas.

Saanud kindralstaabist mõned nimed, pöörasin ühel päeval isiklikult keskkomitee liikme lipnik Tõrukesega kindralstaabi mobilisatsiooniosakonna juhataja kolonel Tugan-Baranovski poole, et küsida tema nõu ja arvamist.

Tugan-Baranovski võttis meid väga lahkesti vastu ja arvustas otsekoheselt meie poolt esitatud nimesid, pidades sobivaks rügemendiülema kohale kolonel A. Tõnisson'i, kelle teadis olevat eestlase.

Korraga vaikis aga kolonel Tugan-Baranovski, mõtles vähe aega, muigas siis kavalalt ja ütles:

„Kui teil aga suuremad väeüksused tekiksid, siis oleks meil küll teile anda üks eestlane — kindralstaabi kolonel Laidoner. See on tõesti haruldane mees. See oli juba kindralstaabi akadeemias midagi erilist. Aga vaevalt kindralstaap seda meest teile ära annab.“

Lisaks saime teada, et Laidoner teenib kusagil Kaukaasia väerinna staabis. Kus nimelt, seda jättis Tugan-Baranovski sama kavala näoilmega meile ütleмата. Jäime siis selle juurde, et esitame

1. Eesti rügemendi ülema kohale kolonel Tõnissoni.

Ülaltähendatud kõnelusest saime aga esimesed teated ja ühtlasi ka Vene kindralstaabi arvamise Eesti tulevase Vabadussõja juhi kohta. Andsime need teated kohe kodumaale edasi.

Sellest ajast jäi Eesti kaitseväge organiseerijatele nagu mingi müstiline teadvus, et on kusagil keegi Laidoner, kes on midagi erilist. Kõik katsed aga seda Laidoneri üles leida jäid esialgu tagajärjetuks. Arvati juba, et ei tea, kas on sellist Laidoneri olemaski.

Seda üllatavam oli hiljem saadud teade, et too müstiline Laidoner, keda Vene kindralstaap nii kõrgelt hindas ja meie eest varjas, siiski oli olemas. Üksmeelselt kutsusid Eesti kaitsevaelised organisatsioonid siis kindralstaabi kolonel Laidoneri Eesti rahvusväe etteotsa — esimese Eesti diviisi juhiks.

Järgnev ajajärk, eriti Eesti Vabadussõda näitas, et toleaege Vene kindralstaabi arvamine kindralstaabi kolonel Laidonerist oli täiesti õige ja see salapärasus, millega Laidoneri meie eest varjati, oli kõigiti õigustatud.

Meenutades noid aegu tundub, et võiks edasi kesta eesti rahva seas see Eesti kaitseväge asutamisel tekkinud müstiline teadvus, et on keegi Laidoner, kes on midagi erilist, kes on hädaohu korral vajalik juhtima Eesti kaitseväge ja Eesti rahvastki.

Kindral Laidoner ja põhiseadus.

G. U t u s t e, major Inseneriväe Inspektuuris.

Mõned arvavad, et kui hommikul vasema jalaga voodist välja astuda, siis läheb raisku kogu see päev. Kes sellistesse ennustus-tesse ei usu, sellele on vistist ükskõik, kumma jalaga ta hommikul esimesena puudutab põrandat. Kuid kellelgi ei saa olla kaht arvamist selles, et vead, mis tehakse ükskõik millise ettevõtte alguses, võivad ära rikkuda kogu ettevõtte.

Vabadussõjas ähvardas meid saatuslikkude vigade tegemine kurjemalt kui vanu riike, sest meil puudusid traditsioonid: kõik tuli algatada, alustada, rajada. Ka kaitsevaelised traditsioonid puudusid, sest oma kaitseväge tuli alles luua. Tõsi, meil oli head ainet oma kaitseväge loomiseks — palju vahvaid lahinguohvitseri, allohvitseri ja sõdureid, kuid nad olid võidelnud võõrsil ning võõraste seas ja tingimustes, mis hoopis erinesid noist tingimustest, milles tuli võidelda Vabadussõjas. Oleks ekslik arvata, et kogunenud Eesti lipu alla, nad moodustasid kohe hea kaitseväge. Seda tunti ja otsiti juhti, kes oleks suuteline tegema sellest heast inimmaterjalist hea kaitseväge. Leiti J. Laidoner. Ta osutus selleks Jumalast loodud väejuhiks, keda meie vajasime. Ta tuli vaikselt, kuulas ära rahulikult kõik avaldused ja arvamised, olid need siis targad või rumalad. Tema suutis mõista kõik ja õieti hinnata — nii inimesi ja nende võimeid kui võitlevaid ja võistlevaid meelsusi ning ühiskondlikke rüh-

mitusi. Kõiges orienteerus ta kiirelt ja astus vajalikud sammud sama kiirelt ja otsustavalt. Olgu väike näide:

Tallinnas oodati pikisilmi Inglise laevastikku ja abivägesid, sest kõik lootus pandi välisabile. J. Laidoner, vaevalt maabunud ja saanud informatsiooni siinsest olukorrast, küsis kohe: „Kas inglastele on vastu saadetud lootsid?“ Seda teha polnud kellelgi ettegi tulnud. 10 tundi pärast Tallinna jõudmist sõitis ta lootsidega väikesel vedurlaeval merele inglastele perra ja tõi nad Tallinna. Avaldatud dokumentidest teame, et inglased, püüdes tulla Tallinna, olid kaotanud paar oma uut sõjalaeva Läänemere miiniväljadel ja vaevalt oleks nad ette võtnud veel teise katse, kui J. Laidoner poleks neid tooma läinud. Oleks kordunud maltsvetlaste „Valge laeva“ ootamise kurbmäng, kuid katastroofiliste tagajärgedega eesti rahvale.

Sama kõike-mõistmine, kõigest arusaamine, kiire otsustamine, teotsemine ja otstarbekohaste korralduste andmine iseloomustab J. Laidoneri tegevust kogu Vabadussõja kestel kuni võidurikka sõja õnneliku lõpuni ja pärast sedagi... Ning sündis võidurikas Eesti kaitsevägi ja tema traditsioonid.

Kui vanad, kunagi võidurikkad olnud sõjaväed on hiljem kaotanud lahinguid ja sõdasid halva juhtimise pärast, siis meie noore, koguni sõjaajal improviseeritud kaitseväge hiilgavad võidud ja lõplik võit tunnistavad tema looja ning juhi geniaalsusest.

*

J. Laidoneri geenius on mitmekülgne. Järgnev dokument iseloomustab teda riigimehena — tema objektiivsust olukorra ja inimeste hindamisel ning tema julgust, mõjuvat ülesastumist põhiseaduse muutmise päevakorrale võtmiseks. „Kajas“ 10. märtsist 1929. a. ja „Postimehes“ 12. III. 29. toodud intervjuus J. Laidoner ütleb:

„Olen pettunud Riigikogust. Mul on au olnud osa võtta kolme Riigikogu tödest. Nendest oli esimene minu arusaamise järele riiklikus mõttes kõige tõsisem. Küsimusi kaaluti kõigepealt riiklikust seisukohast: erakondade huvid jäid rohkem tagaplaanile. Tegelaste määramisel vastutavatele kohtadele katsuti hinnata peaaegjalikult nende võimeid ja nende kogemusi; igatahes püüdmine oli sihitud sinnapoole, kui ka vahest selle juures eksisamme tehti.

Teises riigikogus oli erakondi rohkem, tülitsemine oli seal suurem ja positiivne riiklik töö kippus selle all kannatama. Kolmandas Riigikogus tekkis erakondade võimu õitseaeg.

Iseenesest ei saa siin veel kellelegi etteheiteid teha. Meie erakonnad ei ole halvemad kui mujal riikides ja maades. Ka meie poliitilised tegelased ei ole sugugi halvemad või oma võimiste poolest palju nõrgemad kui mujal. Vaatamata väheste riiklike kogemuste

peale, oleme mõistnud oma riigi loomise juures astuda palju väga tarku samme. Ka on suurem osa meie tegelasi rasketel aegadel ja vastutavatel silmapilkudel alati valmis olnud kõiki ohvreid riigi heaks tooma, mis vähegi võimalik, tihti rohkem kui oodata võis.

Läinud kümne aasta jooksul oleme paljudel aladel suuri edusamme saavutanud: isegi raskel majandusliku üleshitamise ajal võime konstateerida üht ja teist edu. Aga riigi valitsemise ajal edu märgata ei ole, otsustades Riigikogu — selle riikliku võimu keskkoha tegevuse järgi. Oleme nagu tagurpidi minemas. Millest see siis tuleb? Kus on selle põhjus? Paistab küll, et mitte inimesed ei ole halvad, mitte ka erakonnad, vaid meie riigikord on halb. Minu arusaamise järgi peame küll otsekohe tunnistama, et oleme revolutsiooni vaimus ja praktiliste riiklike kogemuste puudusel loonud omale halva põhiseaduse, halvema kui kusagil mujal. Mitte Riigikogu oma koosseisult ei ole meil halb, vaid halb on see, et ise oleme oma põhiseaduses teinud Riigikogu kõikkõimsaks riigivalitsejaks. Sajapealine piiramata võimuga kolleegium ei saa ega võigi millaski riiki hästi valitseda. Meie ei ole aga mõistnud ega tahtnud Riigikogule ühtegi teist võimu tasakaaluks vastu seada. Täidesaatev võim, s. o. Vabariigi Valitsus, olgu tema parem- või pahempoolne, on Riigikogu rühmade mängukanniks ja temal ei ole võimalust ühtegi kaugemaleulatuvat kavatsust läbi viia; enne on tema juba kukutatud.

Riigipea kui niisugune, kellel demokraatiliselt riigikorra juures peaks õigus olema võimude tasakaalustamiseks oma autoriteetlikku kindlat sõna ütelda, puudub meil täielikult. Ei ole ime siis, et meil demokraatliku korra katte all on tekkinud parteide diktatuur. Seetõttu ei valitse Riigikogus tihti mitte enam mõistus, mis oleks sihitud riiklike huvide kaitseks kõigepealt, vaid kõiksugused keerukad rühmade kombinatsioonid, mis on sihitud üksikute parteide ja tihti koguni üksikute isikute huvides.

Mis puutub nüüd minu isikusse, siis pean ütlema, et mina ei armasta teha tööd, kus ma ei näe tagajärge või kus tagajärg on koguni eitav. See on ka põhjus, miks loobun Riigikogu tööst.

Teie küsite, kuidas parandada meie riigikorda? Mina olen mitu ja mitu korda avalikult seletanud ja ütlen seda ka nüüd: enne meie oma riigi valitsemise korda parandada ei saa, kui meie ei paranda oma põhiseadust. Peame seda tegema täiesti legaalselt Riigikogu ja rahvahääletuse kaudu. Võime seda läbi viia ainult siis, kui Riigikogu ja rühmade enamus on jõudnud veendumusele, et praegune kord on halb ja põhiseadust on tarvis parandada. Seni seda arusaamist Riigikogu enamuses aga veel ei ole. Mina olen siiski optimist ja arvan,

et see aeg tuleb ja võib olla varsti, sest arusaamine selle tarvidusest kasvab ikka rohkem ja rohkem laialistes rahvahulkades ja see saab mõjutama ka tulevase Riigikogusid. Kui see sünnib ja mina veel elus ja terve olen, olen ka jälle valmis osa võtma seaduseandluse tööst. Seni aga ei näe mina eeldusi selleks, et minu töö Riigikogus võiks aidata parandada meie praegust halba seaduseandlust.“

*

Nüüd on see põhiseadus muudetud ja uus maksma pandud rahvahäletusega. See uus erineb endisest nii tunduvalt, et selle elluviimine tähendab murrangut mitte üksi meie riiklikus korras, vaid ka rahvuslikus mõtlemises ja suhtumises riiklikkudesse küsimustesse. Et see saatuslik samm tuleks õnnistuseks Eestile, vajame ka nüüd, nagu Eesti Vabariigi loomise algpäevil, meest, kes suudaks vältida vead ja kohe algusest peale juhtida riigivalitsemise uue põhiseaduse alusel õigetele roobastele ning oma tegevusega luua parimad traditsioonid, mis jääksid õilsaks rahvuslikuks raudvaraks ja kirjutamata, kuid sundivaks kodukorraks riikliku võimu kasutamisel.

Korporatsioon „Sakala“ kaasvilistlasena.

O. R ü t l i, advokaat, Korp! „Sakala“ vilistlaskogu esimees.

Kindral Johan Laidoner — Eesti rahva kilp ja mõök — põlve-
neb põlisest eesti perekonnast. Tema on üks neist meestest, kelle elutee käib Hollandi rahva vanasõna järgi: „Lever doodt als slaav“ *), kes on eluvalitsevate tõsiasjade meister ja ühtlasi ka tööotsija. Tegelik elutarkus, elu ja asjaolude tundmine, küllaline andekus ja kindel tahe ühes aususe, sõbralikkuse ja tööarmastusega on omadused, mis tõstavad mehe teistest omasugustest kõrgemale ja teevad temast primus inter pares. Juht omasuguste keskel on kindral Laidoner kogu aeg olnud. Ilmsiks tuli see üldiselt Vabadussõja ja Eesti riigi rajamise ning kindlustamise ajal ja iseäranis tunneb korporatsioon „Sakala“ pere oma vilistlases kindral Laidoner'is isikut, kes korporatsiooni põhimõtetele — isamaa, rahvus, vendlus ja ausus — alati truuks jääb niihästi sõnades kui tegudes. Korporatsioonis ei ole formaalset vahet liikmete vahel ega pole austmeid, vaid kõik kuuluvad ühte perekonda, on nagu vennad — ühed nooremad, teised vanemad aastatelt ning erinevad elutarkuse ja kogemuste poolest. Kindral Laidoner istub heameelega noorte üliõpilaste keskel, kohtleb neid kui nooremaid vendi sõbralikult ning

*) Pigemini surnu kui ori.

Korp! „Sakala“ 1924. -a.

lahkesti ja selgitab neile mõndagi, mis tarvis, on ühtlasi heatuju-line, rõõmus ja hinges noor, andes õilsat eeskuju ja sütitades vai-mustust noorte südameis. Unustamatud on need õhtud, millal kindral „Sakala“ noorte keskel on viibinud. Samuti on ta hea seltsi-mees ja armastatud vend oma kaasvilistlaste hulgas, kes temas eriti kõrgesti hindavad seda formaalsuseta vennalikku suhtumist „Sa-kala“ peresse. Tema tegelikkuse hea eeskuju ja kasvatulik mõju „Sakalas“ on küllaliselt tagajärjekas noorematele. Nagu tema alati valmis on olnud „Sakala“ liikmeid hea nõu ja ka jõuga tarbekorral aitama, nõnda on ka tema kodu alati lahti olnud lahkeks vastuvõ-tuks „Sakala“ perele, ka isegi noortele — rebastele. Igäüks tunneb end tema kodus viibides, nagu viibiks ta oma hea venna juures. Üks kõikide eest ja kõik ühe eest, selle korporatsioon „Sakala“ de-viisi teostamine ei sünnita tegelikult kindrali juures vastolusid, vaid omab reaalse aluse.

Täies meheas, täies tööjõus, täis kindlat, ausat ja täpsat ta-het töötada oma kodumaa ja Eesti rahva ning riigi hea käekäigu ja parema tuleviku eest seisab kindral Laidoner oma 50-aastases elueas lugupeetuna korp! „Sakala“ vilistlaste keskel ja ühiselt, suu-rimas lugupidamises tervitab ja õnnitleb „Sakala“ pere kindral Laidoner'i tema 50-nda sünnipäeva puhul kindlas usus, et kindral kui kilp ja mõök Eesti riiki ning rahvast varjab ja kaitseb ka tule-vikus nii sisemiste kui ka väliste vaenlaste vastu ja meie esivane-mate — vabaduskangelaste — eeskujul oma eluteed rändab, truuks jäädes juhtmõttele, et ilus on surra kangelasena võitluses oma isa-maa eest, aga veel ilusam on kogu eluaeg oma isamaa ja riigi kasuks töötada, oma paleuste eest võidelda ja neid teostada.

Vivat dux noster J. Laidoner!

Kindral Laidoneri nimeline invaliidide kapital.

J. S o o m a n, Politseivalitsuse abidirektor.

Olid möödunud rasked, kuid võidurikkad Vabadussõja aastad 1918—1920. Vägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner, saadetuna kogu rahva austus- ja tänutundest, võis kohalt lahkuda ja riigielu korraldamine läks rahuaegset rada. Meie rahvuskangelased, la-hingurindel olnud ohvitserid ja sõdurid, asusid rahuaja seisukorra kohaselt oma igapäevase töö juurde. Kuid mitte kõik nad ei olnud enam võimelised enda eest hoolitsema; mitte kõik nad ei läinud sõja lõppedes koju: paljud jäid veel kauaks haiglatesse, paljud viidi koju, kuna nad sõjas saadud vigastuste tõttu ei saanud enam lii-kuda omal jõul. Paljud olid jätnud oma elu lahinguväljal, neid jäid leinama lesed ja väikesed lapsed. Paljudele lahingurindelt tulnu-

tele ei jätkunud endale kodu loomiseks riiklikust pensionist ja need vigastatud kangelased ja langenute perekonnad pidid antud olukorras tegema tugevaid pingutusi, et ära elada. Vägede Ülemjuhatajale kindral Laidoner'ile hakkas saabuma palveid küll isiklikult, küll posti kaudu, milles küsiti abi ja toetust. Neid palveid rahuldaskindral J. Laidoner jõudumööda isiklikult ja pöördus palujatele toetuste saamiseks ka vastavate asutiste ja ettevõtete poole, sest oma iseloomult on kindral J. Laidoner vastutulelik igale tõsiselt abi vajajale ning suhtub soojalt Vabadussõja kaaslastesse, nagu seda olen näinud üle 12 aasta jooksul, töötades temaga koos kindral Laidoneri-nimelise invaliidide kapitali komitees.

1921. a. algul Narva manufaktuuri- ja kalevivabrikud andsid üle tolleaegsele Riigivanemale K. Päts'ile 30.000 marka, mis puhul Vabariigi Valitsus oma määrusega 18. veebr. 1921. a. (RT 15 — 1921) asutas kindral Laidoneri-nimelise invaliidide kapitali. Vabariigi Valitsuse määruse kohaselt on selle kapitali otstarbeks: „Eesti Vabadussõja ajajärku, vabara Eestimaleva ja tema juhi kindral Laidoneri hiilgavat ja võidurikast tegevust ja nime kustumatuks teha, nende võrdlemata teeneid eeskujuna järeltulevatele põlvedele edasi anda, iseseisvuse ja vabaduse eest võitlemiseks“ ja Eesti Vabadussõjas oma tervise kaotanud invaliididele arstimist ja toetuste saamist võimaldada ning sõjas langenud kaitseväelaste vaeslaste kasvatamiseks abi anda.

Selle kapitali valitsemiseks näeb määrus ette kapitali komitee, kelle auesimeheks on kindral J. Laidoner. Komitee esimeheks on Siseminister ja liikmeteks Kaitseministri abi, Kaitseväe Tervishoiuvalitsuse ülem, Eesti Punase Risti Peavalitsuse esimees, Tervishoiu- ja Hoolekandevalitsuse direktor ja komitee poolt valitud sekretär. Komitee asetseb Siseministeeriumi juures.

Komitee kohapealseteks volinikkudeks oi kõik linnapead ja maavalitsuste esimehed, kelle juhtimisel on pandud toime kapitali heaks iga-aastased korjanduspäevad.

Nagu nähtub ülaltoodust, on kindral Laidoneri-nimelise invaliidide kapitali komitee asutis, milline võimaldab seltskonnal täita oma aukohust Vabadussõjas langenute ja invaliidide vastu, kes, jättes oma elu või tervise, aitasid luua Eesti rahval iseseisvat ja rahulikku kodu, kus töötamine ja edenemine, haridus- ja kultuuri-töö on võimaldatud igale Eesti pinnal viibivale kodanikule. Need parimad ja vapraimad isamaa pojad ja kaitsjad tema raskemil võitluspäevil ei tohi kunagi ununeda.

Iga-aastased kindral Laidoneri-nimelise invaliidide kapitali korjanduspäevad on ühtlasi meie rahvuskangelaste-invaliidide ja sõjas langenute austamispäevad, millal iga kodanik tänutundega tuletab meelde neid, kelle ohvrid rajasid Eesti rahva vabaduse ja iseseisvuse.

Et kogu rahvas soojalt peab meeles Vabadussõja kangelasi, näitab kujukalt see, et kapitali heaks toimepandud iga-aastastel korjanduspäevadel on korjatud 1921. a. — 1932. a. kr. 457.329.25. Peale selle on komiteel olnud sissetulekuid riigi toetuse, üksikute suuremate annetuste ja kapitali protsentide näol.

Komitee on püüdnud olla abiks Vabadussõjas tervise kaotanud ja puudustkannatavatele invaliididele ja langenute lastele ning

Kindral Laidoneri maja esikülg (Öllepruuli tän.).

parandada nende ainelist ja tervislikku seisukorda seltskonnalt saadud annetustega. Et selgusele jõuda, kes invaliididest ja langenute perekondadest toetust vajab, selleks kogub komitee politsei kaudu andmeid abisaajate kohta. Seni on komitees koostatud akte üle 1200 invaliidi ja ligi 400 perekonna kohta.

Abirahasid ja toetusi on komitee andnud alates 1921. a.:

Järjekorralisi toetusi igal aastal kaks korda, kogusummas: invaliididele 6272 otsuse põhjal — kr. 224.976.34 ja langenute lastele 3975 otsuse põhjal — kr. 133.197. Seega kokku on tehtud 24 üldisel toetusemääramisel 10.247 toetusemääramise otsust, mille järgi on antud toetusi kr. 358.173.34.

Erakorralisi toetusi invaliididele tööriistade jne. muretsemiseks ja iseseisva elujärje asutamiseks on komitee määranud 109 isikule, kogusummas kr. 17.780.

Et võimaldada neil noortel, kes koolipingilt läksid relv käes kaitsma kodumaad ja kaotasid sõjas tervise, jätkata oma haridust, samuti ka andekamatel Vabadussõjas langenute lastel omandada haridust, on komitee stipendiumide näol andnud toetusi 1922./23. õppeaastast kuni 1932./33. õppeaastani kokku 128-le ülikoolis, 153-le kesk- ja kutsekoolis ja 8-le algkoolis õppijale, kogusummas kr. 65.285.92, misjuures keskmine stipendiaatide arv oli neil aastatel: ülikoolis — 5—21, keskkoolis — 7—24 ja algkoolis — 2—3.

Stipendiumide saajatest on mitmed lõpetanud kesk- ja ülikooli ning alanud iseseisvat elu.

Samal ajal on komitee andnud toetuste maksmiseks käsitööõpilastele vigastatud sõjameeste ühingute kaudu kr. 3.860.

Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatusel määras komitee invaliidide kapitalist toetust erilise abiandmiskapitali asutamiseks puudustkannatavatele Vabadusristi kavaleridele kr. 5.000, millest välja makstud kr. 4.000.

Ohvitseride Keskkogu juhatuse korraldusse määras komitee invaliidide kapitalist 5.000 krooni toetust erilise abiandmiskapitali asutamiseks, millest antakse toetusi Vabadussõjast osavõtnud puudustkannatavatele ohvitseridele ja nende perekondadele. Sellest summast on välja makstud kr. 4.000.

Vabadussõja invaliididele ja sõjas langenute perekondadele ravimise võimaldamiseks on komitee ühiselt Eesti Punase Ristiga asutanud Haapsalus kindral Laidoneri-nimelise sanatooriumi, remonteerinud ja seadnud korda endise Vene rahvatervishoiu seltsi lagunenud majad. Majade remondiks ja sisseseadete muretsemiseks on komitee kulutanud kr. 25.947.03, kuna Punane Rist maksis juurde sama palju. Sanatooriumis on olnud, alates 1922. a., ravimisel 732 haiget Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi, Punase Risti ja kindral Laidoneri-nimelise invaliidide kapitali kulul 26.016 päeva. Nende ravimise peale on komitee kulutanud kr. 8.463.84.

Peale selle on komitee andnud arstiabina ja ravimiseks teistes sanatooriumides invaliididele ja langenute lastele toetusi 4.236 päeva eest, kokku kr. 13.370.48.

Vigastatud sõjameeste ühingutele on komitee andnud toetuseks invaliidide kultuurilisteks tarveteks, õppetöökodade toetamiseks jne. kr. 17.780.

Invaliidide surma puhul on komitee andnud toetusi matmis- kuludeks 42 korral, kokku kr. 2.615.36.

Kõigiks ülalnäidatud toetusteks on komiteel olnud kulusid 1921. a. — 1933. a. kr. 504.495.97.

Komitee tegevust on igal aastal revideerinud erikomisjon järgmises koosseisus: Kohtu-, Sise- ja Kaitseministeeriumi, Tallinna Linnavalitsuse, Harju Maavalitsuse ja Punase Risti Peavalitsuse esindajad, kes on leidnud, et komitee asjaajamine ja arvepidamine on korralik ja kõik kulud ja tulud on tõestatud dokumentidega.

Oma esimese koosoleku pidas komitee 9. aprillil 1921. a. Üldse on komitee pidanud 64 koosolekut. Neil koosolekutel on tehtud 13.502 otsust toetuste määramise, kapitali valitsemise jne. kohta.

*

Tugeva maruhoona, mis purustab takistusi, lõhub majade katuseid, painutab ja murrab puud ja rebib neid juurtega maast, oli kestnud meie Vabadussõda 1918—1920. a. Enamlaste veretööd rahulikkude kodanikkude-teisitimõttelejate kallal Tartus, Rakveres, Narvas ja mujal olid häirinud kogu Eesti rahva ja tõmmanud endale kultuurilma tähelepanu.

Põksuva südamega, ärevas lootuses ja pinevalt jälgis kogu meie rahvas lahingurindel käivat kibedat ja mehist heitlust. Iga päev sel ajajärgul surus kaasaegse kodaniku hinge unustamatu tänutunde jäljendi sellest kangelaslikust heitlusest osavõtjate ja nende Ülemjuhataja kindral Laidoneri vastu.

See tänutunne on kandnud kokku need summad, millega kindral Laidoneri-nimelise invaliidide kapitali komitee tema auesimehe kindral J. Laidoneri juhtimisel on võinud siluda Vabadussõja haavu.

Viimsi.

Hans Kuik, põllumees Viimsis.

Kes pealinlastest ei tunneks Viimsit, selle kõrget paekallast ja Tornimäge ühes röövlikoopaga, kust avaneb ilus vaade Tallinnale mere poolt ja peegeldub vastu sopiline laht?

Siia looduselt ilusasse kohta ja mitte kaugele pealinnast asus põllumehena tööle meie lugupeetud Kaitsevägede Ülemjuhataja kindral J. Laidoner.

Mõnigi mõtles, mis seal viga elada, töötada ja maiseid varandusi kokku ajada, asetseb ju Viimsi pealinna ning ta turu külje all, seega kerge majapidamissaadusi rahaks teha.

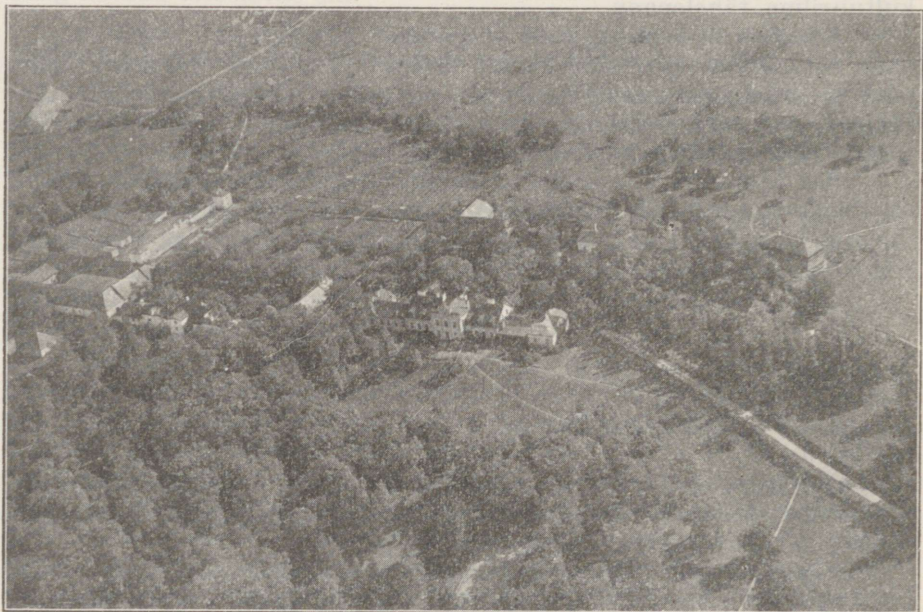
Kes seda mõtleb, see eksib rängasti, sest ei tohi unustada, et Viimsi asetseb Põhja-Harjumaal, kus maapind ei anna saaki kergel käel, vaid nõuab põllumehelt suurt energiat, püsivust ja kannatlikku meelt.

Sõjameheliku järjekindlusega ja läbimõeldud plaani järgi asub meie suur sõjamees siin tööle. Ei olnud naljaasi lagunened ja ebatstarbekohaselt paigutatud suurmajapidamise hoonete varemetele üles ehitada väikemajapidamist.

Kui tagasi vaadata nende väheste aastate tööviljale, millal lugupeetud kindral J. Laidoner on töötanud Viimsis põllumehena, siis peab imestusega ütlema, et siin on, ilma liialdamata, saavutatud hiigeltagajärgi.

Majapidamise sisseseadmisel ei ole olnud seisakut, vaid kindlal käel on juhitud tööd, mis rajatud õigele alusele ja suunale, täis usku tagajärgedesse.

Mul tuleb meelde hetk Vabadussõjast, kus oli juhus näha esimest korda kindral J. Laidoner'i. Seisime soomusrongiga Elva jaamas. Korraga käib kõigil meestel suust-suhu: Ülemjuhataja on kohale jõudnud! Ärevus oli suur, sest igamees tahtis tingimata näha Ülemjuhatajat oma silmaga. Nägime ja kuulsime teda. Pärast tema ergutavat kõnet asus rahuldustunne meeste südamesse — siin

Kindral Laidoneri talu Viimsis.

ei või olla kaotust, sest tegevust juhitakse kindla käega, ja usk meie võidusse kõvenes.

Samalaadilist mõju on kindral J. Laidoner avaldanud ka põlumehena naabritele oma eeskujuliku majapidamisega.

Suurmajapidamisest järelejäänud laokil hooned on kõik korda seatud ja kohandatud uue majapidamisega. Soostunud ja vähese saagiga heinamaad on muudetud lokkavateks niitudeks. Jääd tahtmata seisma ja vaatad tehtud tööd mõnutundega. Seda kõike on saavutatud kraavitamise, harimise ja väetamisega.

Paepelsetel põldudel, kus sahk vaevalt sisse läheb, mühab kasvada tali- ja suivili ning loomajuurviljad, kõik haritud moodsate põllutööriistadega.

Põhjapaneva majapidamisharu moodustab kari. See on arvult ja saagiannilt kasvanud kolmekordseks ja vastab juba mõisa endisele karjale, kui mõis veel jagamata ja maad mitu korda suuremad olid.

Igal aastal sirgub juurde hulk noort karja, kes hästi korraldatud koplites mäe veergudel lihavas rohus kepsu lööb.

Viimsi asetseb tõesti looduselt ilusas kohas, kuid looduse ilu on püsiv ainult siis, kui inimene seda korraldab ja selle eest armastusega hoolitseb. Ka selles suhtes peame jälle kindral J. Laidoner'ile au andma. Mäe veerul asetseb endine härrastemaja, mis oli jäetud sõjaajal täiesti lohakile, olgugi et terrassilt avaneb ilus vaade orus olevale pargile ja ka merele, kust läigib vastu peegelsile pind, teinekord aga vahus lained. Ka siin on kõikjal näha korraldavat kätt: hoone on korda seatud ja park täis puhtaid kõnniteid, kordaseatud sildasid, uusi mänguplatse ja puhkepinke.

Ei saa siinkohal jätta tähendamata, et lugupeetud kindral on palju üldiseks healuks Viimsis kaasa aidanud. Tema algatusel ja pealekäimisel on omavalitsused ehitanud uusi teid ja vanu korda seadnud. Pealinlase võivad nüüd autodes mõnuledes enam kui kuskil mujal looduse ilu nautimas käia.

Usun kindlasti, et lugupeetud J. Laidoner ei ole saanud siin sellest tööst ja vaevast mingit ainelist kasu, ennem küll on ta mujalt teenitud sente Viimsisse matnud; on ju eestlase iseloom ja hingeelu niisugune, et ripub kinni maa küljes, kuigi viimane on tema vastu sageli tänamatu.

Oleks veel palju pajatada J. Laidoner'i tegevusest Viimsis, kuid piirdume sellega ja soovime, et lugupeetud juubilar, üle astudes 50. aasta lävest, jääks veel kauaks, kauaks meie, Viimsi põllumeeste, peresse ja annaks ka edaspidi eeskuju ümbruskonnale.

Tema põllumehe-elutöö väärtuse tunnistuseks olgu lihavad niidud, lokkavad põllud ja ilusad loomad rohumaadel.

Mõned laastud J. Laidoner'ist kui inimesest.

A d o A n d e r k o p p, end. Kaitse-, Sise- ja Kohtuminister.

Keset Eesti rahva ülestõusmist seisab J. Laidoner, noortele eeskujuks ja ajaloole hindamiseks. Sõjariistus rahva esimene sõdur selle rahva vabadusvõitluses.

Eesti Vabadussõda ja J. Laidoner — need on paratamata seotud, nüüd ja ajaloos. Ei saa J. Laidoner'i olla ilma Eesti vabadusvõitluseta, ei saa olla Eesti ja ta lõunapoolse naabri vabadusvõitlust ilma J. Laidoner'ita. Ja kes teab, kuidas oleks saatuse ratas

keeranud teistegi ümbruskonna maade ja rahvaste käekäiku, kui poleks iseseisvat Eestit ja iseseisvat Lätit. Kas ei ole õigus Leo Tolstoil, kui ta ütleb: „Mõista ja aru saada ainult ühe rahva elu — on võimata...“

*

Murdmata tahtejõud, mis teeb temast eeskätt teoinimese, lai, avar, taipav loomulik mõistus, seotud paindumata loogilise mõtlemisviisiga, olukorda hindav arusaamine ja inimeste tundmine, mis temast teeb mitte üksi kindrali, vaid ka diplomaadi Ülemjuhataja kõrval, kes suudab 1918.—1919. a. tormisel merel, kus kokku põrkavad nii mitmete maade ja rahvaste ajaloolised huvid ning sümpaatiad, õiget tuult otsida Eesti vabadusvõitluse laevukesele, — nii seisab J. Laidoner Vabadussõja juhina.

Seda külma tasakaalukust ei kaota J. Laidoner ka hiljem, seda kainust ja optimismi, mis teda iseloomustavad ka raskematelgi hetkedel.

1. detsembri õhtu 1924. aastal. Riigikogu koosolek, erakorraline erakordsete sündmuste puhul. Õhk on täis pinget, teadmatust, umbuskugi homse päeva vastu. Mis peitub veel edasi pöranda all, Tallinnas, teistes linnades, kaitseväes, piiri taga? Kes teab seda? Kes võib kindel olla? Kas ei lama ju praegugi Teedeminister tapetuna Toompea valges saalis valges kirstus, kas ei ole hommikul oodata uusi hoope, kurvemaid tänastest?

Kõnetooli astub, seekord Ülemjuhatajana, ainuke kord kindrali mundris Riigikogus, Laidoner. Rahulikult sammub see sitke kogu ja juba esimesed rahulikud sõnad ta suust toovad kuulajaisse rahu, kindluse, optimismi. „Meie saatust rippus niidi otsas,“ nii iseloomustas ta hulljulget verist katset, kuid ühtlasi kinnitas iga ta sõna: homme rahulikult igäüks oma töö juurde, hädaoht on möödas.

Sel õhtul kuulis seda Toompea täiskiilutud saal, järgmisel päeval luges seda kogu erutatud maa. Kindlustunne valdas kõiki. Laidoner oli kõnelnud.

*

Pikki aastaid olen J. Laidoneriga kokku puutunud mitmel alal. Ei ole veel näinud, et ta seda oleks teinud, mida ta õigeks ei pidanud. Siis oli see teiste teha, kes ka vastutust kandsid. Ja oma arvamist ei pidanud ta vajalikuks kunagi varjata. Hea psühholoogina, kes oskab esineda siis, kui massi meeleolu millekski küps, ei kohku ta tagasi ütlemast asju, mis hulkade mõistele, arusaamisele risti vastu.

Kord tähendati Riigikogus talle vastasrinna poolt, et seda, mida Laidoner pooldab, tema valijad küll ei poolda. Laidoner palub sõna. Läheb ta kõnetooli selleks, et ennast õigustada? Ei, ta vastab lühidalt: „Ma kõnelen seda, mida ma õigeks pean; kui mind

Kindral Laidoner abikaasa ja pojaga.

minu vaatekohtade pärast hukka mõistetakse ja enam ei valita — seda parem: vähem tööd ja vähem muret!“

*

On inimesi, kes Laidoner'is paljugi eitavad. Ja vaevalt on ajaloos leidunud ühtki, ka kõige suuremate keskel, kelle aeda ei oleks kaasaeglaste poolt kivi visatud. Isegi Aleksander Suur, Caesar, Napoleon, kes nendest oleks pääsenud ümbruskonna hindamisest? Ja misjaoks seda tehagi?

Mida Laidoner'i juures ka vastasedki eitada ei saa, on tema lai, loomulik suur mõistus, arusaamine, taip. Mäletan, kuis mõned kuud pärast seda, kui Laidoner Spordi Keskliidu juhiks läinud, mitmelt poolt tähendati, et minu soovitus just teda valida on õiget kohta tabanud. Otse imestada tuleb, kuis see mees taipab, taipab asju, kus ta alles täiesti võhik oli, — nii kostsid hindamised.

Mäletan aastaid tagasi Tallinnas peetud kaitseliidu päeva lõppvaatust, lõppaktust „Estonia“ kontsertsaalil sportlastele auhindade jagamisega. Kõnetoolis Laidoner kaitseliidu vanematekogu esimehena. Ta katsub iseloomustada, mida sport olema peab, eriti Ees-tile, missuguseid sihte peab see liikumine kandma, mida lipukirjaks kirjutama. „Mitte rekord, mitte traditsiooniline hüüdsõna — „terves kehas terve vaim“, sest rekordsport rikub tihti ülepingutusena tervist, vaid rohkem: sport peab kasvatama noori kindlasilmaliseks, tahtejõuliseks rahvuse liikmeiks, kes raskel silmapilgul oskavad kodumaa vastu täita oma kohust,“ — umbes nii oli Laidoneri mõttekäik.

Elu oli sellele kainele hindamisele juba ette õiguse andnud. 1918. a. jõulu eel, kui väerind Tallinna alla nihkus, kui kümned tuhanded usu ja lootuse olid kaotanud, otsustasid „Kalevi“ sportlastekonda kuuluvad noored ja vanemad, et nad seks ei olnud omal ajal kokku astunud, et ketast loopida ja kaugust hüpata, vaid et neil aeg käes on minna sinna, kuhu kalevlaste vaim neid kutsub. Sama „Estonia“ valgete müüride all ütles jõululaupäeva õhtul Peaminister K. Päts kalevlastele viimased sõnad teekonnale kaasa, ja kui mehed regedel väerinnale liikusid, kostis nende suust Lasnamäe veerul unustamatu meloodia „Eestimaa, su mehe meel...“

Säärane oli tookordne kalevlaste jõuluõhtu.

*

Heast naljast on Laidoner alati lugu pidanud. Paar päeva enne viimast rahvahääletust põhiseaduse muutmise kohta oli üks Tallinna vandeadvokaatidest lausunud: „Kindlasti võidavad meie mehed!“ Küsimuse peale, kes need meie mehed siis on, on küsitav naeratades vastanud, ennast nagu Bilibin kindlustades ette juba: „Seda näitab rahvahääletus!“

Lõbusa naeruga kordas Laidoner seda lugu pärast rahvahääletust: meie mehed võidavad...

Kindral Laidoner vestleb Poola saadiku Libicki
perekonnaga Tallinnas 1930. a.

Omapärase joonena esineb Laidoner'i juures usk inimkonda, usk inimkonna mõistusse. Talle endale kui mõistuse- ja teoinimesele on see paratamatuks käsuks. Kui ta desarmeerimise küsimusest kord kõneleb ühel suurel vaidluskoosolekul ja kui seal kahtlust avaldatakse, kas inimkond tulevikus enam üldse sõda kannatab, kuna tehnika on osanud leida selliseid tapmisvahendeid, mille mõju õudsem ettekujutusest, võidab Laidoner'i optimism. „Inimkonna geenius on nõnda suur, et ta kõige raskemast olukorrast pääsetee leiab. Ajalugu näitab, et ka kõige modernima kallaletungiabinõu vastu inimkonna geenius on leidnud vastuabinõu. Suurtüki vastu seatakse betoonkindlustus, miinipilduja eest poetakse maa alla kaevikusse, lennuki vastu seatakse lennuk ja seniitsuurtükk, gaasi vastu mask, veealuse paadi vastu mitmed vahendid. Nii saab see ikka olema.“

See optimism on omane Laidoner'ile ka kodanlikus elus. Kui meil raskeid poliitilisi kriise on olnud, ikka on Laidoner rahustanud: küllap leitakse tee ja abinõu. Ja see optimism on teda ka erainimesena, ka koduses elus raskete kaotuste puhul üle aidanud. Raskusi on tal näost lugeda olnud, lootusetust — kunagi.

*

Laidoner, Eesti rahva vabadusvõitluse veteraan, on vaevalt viiskümmend. Aastad pärast sõda ei ole ta käsi rüppe pannud. Poliitilises, seltskondlikus elus on ta kaasa tõmmanud. Vähe on ta seal mööda lasknud, kaine hindamine ja olukorrast arusaamine, lai mõistus ja terav mõtlemine on tast teinud igal pool hinnatava kaastöölise, huvitava kultuur-inimese.

Tahaks, et see mees, kel ees veel palju töö-aastaid, käed rohkem külge paneks sinna, kus tarvis arukaid päid, mõtlemaid silmi. Oleks kurb, kui see mees ainuüksi kõnniks nende rooside keskel, nende rooside jaoks, mida ta hoolikalt oma elukohtade ümber istutanud ja mille pärast ta muret tundnud. Eestis on veel küllalt söödis maad...

Tartu Ülikooli audoktor.

Jüri Uluots, professor, Tartu Ülikooli prorektor.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikool kujundab ühe osa Eesti Vabariigi organismis.

Kui Tartu Ülikool meelde tuletas oma kümneaastast olemasolu Eesti Vabariigi ülikoolina, siis ta ei saanud jätta meelde tuletamata neid tõsiseid teeneid, mis olid Johan Laidoner'il Eesti Vabariigi loomisloos ja sellega ka Tartu ülikooli kui Eesti ülikooli tege-

vuse võimaldamises. Ühtlasi soovis Tartu Ülikool õiglaselt väljendada oma sügavat lugupidamist Vabadussõjaaegsele Kaitsevägede Ülemjuhatajale sellega, millega ta oma kõrgemat lugupidamist isikule avaldada saab.

Vabadussõda oli Eesti Vabariigi loomisloos otsustava tähendusega. Vabadussõja keerukates poliitilistes ja sõjalistes seisukordades oskas Johan Laidoner võtta õige suuna, otstarbekohaselt korraldada ja juhtida sõjalisi jõude ning luua kaitseväes ja elanikkonnas tõsist usaldust oma võimetesse ja riigi tulevikku. Vastavad tagajärjed avaldusid vaenlase väljasurumises Eesti Vabariigi pinnalt, Eesti Vabariigi välispoliitilise seisukorra kindlustamises, Eesti Vabariigi sisemise korra loomise võimaldamises ja võidurikka rahu saavutamises.

Hinnates neid Johan Laidoner'i üldriiklikke teeneid Eesti Vabariigi saabumise ja konsolideerumise loos, andis Eesti Vabariigi Tartu Ülikool õigusteaduskonna sellekohase esitise ja nõukogu otsuse põhjal Vabadussõja-aegsele Ülemjuhatajale kindralleitnant Johan Laidoner'ile kraadi doctor juris honoris causa.

Audoktori vastav diplom anti üle Johan Laidoner'ile 1. detsembril 1928. a. Tartu ülikooli aulas rohkearvulise publiku kauakestval heakskiitmisel.

Eluloolisi andmeid.

Mart Tuisk, kolonelleitnant K. S. dipl., Kaitsevägede St. V osak. ülem.

Kindral Johan Jaagu p. Laidoner sündis 12. veebruaril 1884. aastal Viljandimaal Viiratsi vallas Raba talus.

Õppis Viiratsi Asumaa vallakoolis 1892. a. kuni 1894. aastani. Pärast vanemate asumist Viljandisse jätkas õppimist Viljandi linna algkoolis 1895. a. kuni 1897. aastani. 1897. aasta sügisel astus Viljandi linnakooli ja lõpetas selle 1900. aastal.

6. augustil 1901. aastal astus vabatahtlikuna väeteenistusse — 110. Kaama rügemendi Kaunases. Teenis seal kuni 31. augustini 1902. aastal. Lõpetas õppekomando. 1. septembril 1902. aastal astus Vilno sõjakooli. Oli seal portupee-kadetiks ja veltveebliks. Lõpetas kooli 22. aprillil 1905. aastal I järgus, omandades autasuna kulduuri; samal päeval ülendati nooremleitnandiks, vanusega 9. augustist 1904 a.

Valis endale teenistuskohaks Kaukaasia sõjaväeringkonna, kus määrati 13. ihugrenaderide Erivani rügemendi, mis asetses väikeses Manglise linnakeses. Teenis seal nooremohvitserina kompanis ja õppekomandos ja kompaniülema kohusetäitjana kuni 30. septembrini 1909. aastal. Seal ülendati 25. detsembril 1908 leitnandiks vanusega 9. augustist 1908. a.

1. oktoobril 1909 astus Nikolai sõjaväe-akadeemiasse, Peterburis. Lõpetas akadeemia I järgus maikuu 1912. aastal ja sai Püha Anna III järgu aumärgi. Määrati teenima endisse rügementi. 25. detsembril 1912. aastal ülendati alamkapteniks, vanusega 9. augustist 1912.

Arvati kindralstaabi juurde ja määrati teenima Kaukaasia sõjaväeringkonna staapi aprillis 1913. aastal. Sama aasta septembris viidi üle 1. Kaukaasia kütirügementi kompaniülemale staažile, kust Maailmasõja algades, 1914. a. juulikuus, viidi üle III Kaukaasia korpuse staapi kindralstaabi ohvitserina.

Korpuse koosseisus võttis osa lahingutest 23. augustist 1914. a. kuni märtsini 1915. a. — pealetungil Tarnovka ja Ljublini all ja edasi kuni Sinjáva kindluse võtmiseni, Ivangorodi ja Gorbatka juures ja pealetungimisel Ivangorodist kuni Krakovini. Sama aasta novembris ülendati kapteniks ja arvati kindralstaapi.

1915. a. märtsikuul määrati 21. diviisi staapi vanemaks adjutantiks.

Võttis osa lahingutest Petrokovi, Ossovetsi kindluse ja Lomža linna all ja taandumisel Galiitsias Jaslost kuni Sinjáva'ni, Belgorai, Holmi ja Brest-Litovski all ning edasi kuni Schara jõeni.

Sama aasta novembrikuus määrati Läänerinde staapi luureosakonna ülemaks. 15. augustil 1916. a. ülendati kindralstaabi kolonelleitnantiks ja 11. märtsil 1917. a. määrati Kaukaasia grenaderide-diviisi staabi ülemaks, millise väekoondisega võttis osa lahingutest Krevo all juulis 1917. a. Sama aasta oktoobris määrati 62. diviisi staabi ülemaks.

Maailmasõja kestel kaks korda kergesti haavatud ja kord põrutatud.

Eesti Sõjaväe Ülemkomitee ettepanekul määrati 2. detsembril 1917. a. asutatava 1. Eesti diviisi ülemaks ja asus ametikohuste täitmisele 23. detsembril samal aastal. Ajutise Valitsuse otsusel määrati Eesti Vabariigi saadikuks Soome 3. märtsil 1918. a. Ülendati kindralstaabi koloneliks 4. aprillil 1918. a. vanusega 6. detsembrist 1917. a. Saksa okupatsiooni ajal teotses Eesti mitteametliku esindajana Venemaal.

Vabadussõja algul, 8. detsembril 1918. a., tuli Soome kaudu Eestisse. Samal päeval sõitis Ajutise Valitsuse volinikuna Inglise laevastiku eskaadrile Liibavisse vastu — teda Tallinna kutsuma ning tooma Tallinna reidile. 14. detsembril 1918. a. määrati Kaitseministeeriumi Operatiivstaabi ülemaks. Kaitsevägede Ülemjuhataja instituudi loomisel Ajutise Valitsuse otsusega 23. detsembrist 1918. a. määrati Kaitsevägede Ülemjuhatajaks, milliste kohuste täitmisele asus samal päeval. Ajutise Valitsuse otsusega 20. jaanuarist 1919. a. ülendati kindralstaabi kindralmajoriks. 15. oktoobril 1919. aastal kinnitati Sõjanõukogu liikmeks. Vabariigi Valitsuse otsusega 21. märtsist 1920. a. vabastati omal soovil Kaitsevägede Ülemjuhataja kohustustest, arvates 26. märtsist samal aastal. Vabastamisel

ülendati kindralstaabi kindralleitnandiks. Vabariigi Valitsuse otsusega 8. jaanuarist 1921. a. vabastati tegelikust kaitseväeteenistusest I Riigikogu liikmeks valimise puhul ja arvati tagavaraväkke vormikandmise õigusega ja kindralstaabi nimekirja edasijätmisega, luges 4. jaanuarist 1921. a.

Oli I Riigikogu liige 20. detsembrist 1920. a. kuni 31. maini 1923. a., II Riigikogu liige 1. juunist 1923. a. kuni 15. juunini 1926. a. ja III Riigikogu liige 16. juunist 1926. a. kuni 14. juunini 1929. a. Juhatas rahaasjanduse-, eelarve-, välis- ja riigikaitsekomisjoni. Ta on esinenud Riigikogus 9 aasta kestel 297 korda.

Oli Kaubandus-tööstuskoja ja selle nõukogu liikmeks teises koosseisus 28. oktoobrist 1929. aastast alates ja valiti kolmandasse koosseisu 21. novembril 1933. aastal.

Vabariigi kaitseväe esindajana viibis Soomes soome vabatahtlike mällestusmärgi avamisel 27. mail 1923. a.

Eesti Vabariigi esindajana võttis osa uuestisündinud Poola Vabariigi X aastapäeva pidustustest Varssavis 11. novembril 1928. a.

Võttis osa Vabariigi Valitsuse delegaadina Rahvaste Liidu täiskogu istungitest järgmiselt: I sessioon — 6. novembrist kuni 18. detsembrini 1920. a., III sessioon — 4. kuni 30. septembrini 1922. a., IV sessioon — 3. kuni 29. septembrini 1923. a., V sessioon — 1. septembrist kuni 2. oktoobrini 1924. a., VI sessioon — 7. kuni 26. septembrini 1925. a., erakorraline sessioon — 8. kuni 17. märtsini 1926. a., VII sessioon — 6. kuni 25. septembrini 1926. a., VIII sessioon — 5. kuni 27. septembrini 1927. a., IX sessioon — 3. kuni 26. septembrini 1928. a. ja X sessioon — 2. kuni 26. septembrini 1929. a.

Peale selle võttis Vabariigi Valitsuse täievolilise esindajana osa Genfis 4. maist kuni 17. juunini 1925. a. peetud konverentsist relvadega kauplemise kontrolli asjus.

Sõjavõlgade fundeerimisel Suur-Britannia valitsusega 20. juunist kuni 29. juulini 1925. a. ja Rahvaste Liidu poolt soovitatud laenu tegemisel mais ja juunis 1927. a. viibis Londonis.

Rahvaste Liidu volinikuna teotses 12. oktoobrist kuni 5. detsembrini Mossoul'is Türgi ja Iraki vahelise piiritüli lahendamisel.

Vabariigi Valitsuse otsusega oli määratud esindajaks desarmeerimiskonverentsile 19. augustil 1931. a. ja võttis konverentsi koosolekutest osa 29. jaanuarist kuni 21. märtsini, 20. aprillist kuni 30. juulini 1932. a. ja 20. aprillist kuni 30. aprillini 1933. a.

On lepituskomisjonide liikmeks: Läti—Rootsi komisjonis alates 1. septembrist 1926. a., Eesti—Taani — alates 10. veebruarist 1928. a. ja Poola—Ameerika Ühendriikide — alates 31. jaanuarist 1931. a.

Vabariigi Valitsuse otsusega 1. detsembrist 1924. a. määrati teiskordselt Kaitsevägede Ülemjuhatajaks; vabanes sellelt kohalt 8. jaanuaril 1925. a.

Kaitseministri käskkirjaga palutud 3. veebruaril 1925. a. osa võtma komisjoni koosolekust Vabadusristi annetamiseks esitatud kaitseväelastele rahalise autasu suuruse kindlaksmääramiseks, Riigikogu poolt 15. veebruaril 1923. a. vastuvõetud seaduse põhjal.

Määrati Vabariigi Valitsuse otsusel Riigikaitse Nõukogu liikmeks 28. veebruaril 1933. a.

On „Kindral Laidoneri-nimelise invaliidide kapitali“ komitee auesimees alates 18. veebruarist 1921. a.

1. märtsil 1925. a. valiti Kaitseliidu Vanematekogusse ja 12. märtsil selle esimeheks. 7. detsembril 1932. a. valiti kaitseliidu „Noorte Kotkaste“ peavanemaks.

Eesti Vabariigi X aasta juubeli puhul, 24. veebruaril 1928. a., kui endine Kaitsevägede Ülemjuhataja, kaitseväge loomisel ja juhtimisel ülesnäidatud teenete eest valitud Tartu Ülikooli doctor juris honoris causa.

27. aprillil 1929. a. valiti Vabariigi Ohvitseride Keskkogu auliikmeks.

20. juunil 1928. a. valiti Vabadusristi Vendade Ühenduse keskujuhatajaks esimeheks ja 23. juunil 1933. a. Tagavaraväe Ohvitseride Keskseksiooni esimeheks.

13. detsembril 1929. a. valitud Tallinna Rotary Klubi presidendiks.

Eesti-Poola ühingu auesimees selle asutamisest saadik.

On Eesti Olümpia Komitees selle asutamisest saadik eluaegne liige ja Komitee abiesimees 5. maist 1924. a. alates.

„Jahimeeste Selts Tallinna“ auliige 7. aprillist 1922. a.

Oli Spordi Keskliidu esimeheks 1. aprillist 1928. a. kuni 27. aprillini 1933. aastal.

Abiellus 30. oktoobril 1911. a. Kruszwitsist, Poolamaalt, pärit oleva Marie Kruszweska'ga. 21. märtsil 1913. a. sündis poeg Michael, kes suri 20. aprillil 1928. aastal.

Lõppsõna.

J. S o o t s, kindralmajor K. S. dipl., Vabadussõja-aegne Ülemjuhataja St. ül.

Kaasaeglaste mälestuste näol on kinolindina meie silmade eest möödunud kindralleitnant Johan Laidoner'i elu ja tegevus. Pilt ei ole ühtlaselt selge: kus kaasaeglased on olnud kättesaadavad ja vastutulelikud, seal on kirjutisi rohkem ja pilt selgem, kus aga kaasaeglased pole olnud kättesaadavad või kus nad pole soovinud kirjutada, seal on pildis tühikuid. Nii näiteks puuduvad kaasaeglaste mälestused kindral Laidoneri teenistuse kohta vene väes enne akadeemiasse astumist kui ka pärast akadeemiat kuni Maaailmasõja keskepaigani ja seda sellepärast, et väeüksustes, kus teenis kindral

Laidoner, puudusid eestlased-kaasteenijad või nad on surnud, nagu 13. ihugrenaderide Erivani rügemendi ülem kolonel Piilberg (suri 1918. a.). Kuigi ülalnimetatud ajajärgud meile eestlastele ei paku esmajärgulise tähtsusega materjali, ent pildi selguse mõttes oleks soovitatav valgustada neidki. Kuid üldiselt on pilt küllalt selge. Meie näeme, kuidas noor mees, kelle soontes voolab vana Sakalamaa meeste järeltulijate veri, kogu energiaga, võideldes aineliste raskustega, hariduse poole püüab, kirjutades sellejuures luuletisi oma ilusale Sakalamaale. Kuid elu on karm — ta peab Sakalamaalt lahkuma võõra, vene rahva hulka, andudes sõjaasjanduse õppimisele: esiteks praktiliselt rügemendis, siis teoreetiliselt Vilno sõjakoolis, edasi praktiliselt rügemendis, uuesti teoreetiliselt sõjaakadeemias, siis jälle praktiliselt väeosas ja Maailmasõjas väga mitmesugustel ametikohtadel. Omandanud sellisel teel suuri teadmisi ja rikkalikke kogemusi, nagu see kõrgemale väejuhile vajalik, ja alal hoidnud armastuse oma kodumaa vastu, ilmub ta Eestisse rahvusväeosade kõrgema juhi kohale ja temale omase sõjameheliku otsekohesusega kuulutab 2. Eesti sõjaväelaste kongressil, et „Eesti rahvusväeosasid on meil selleks tarvis, et Eesti iseseisvust kätte saada,“ pannes selle otsekohesusega jahmatama isegi oma sõpru. Ja siis hakkaski tema tegevus Eestis: ikka julge ja ikka sirgjooneline.

Saanud Kaitsevägede Ülemjuhatajaks Vabadussõjas, tuli temal võidelda mitte üksi väliste ja sisemiste vaenlaste, vaid ka nende ametiasutiste vastu, millised ei tahtnud kaitseväesse ja tema juhatusse suhtuda nõnda, kuidas seda kindral Laidoner pidas hädavajaliseks. Ja need arusaamatused Ülemjuhataja taktika pärast läbis-tavad punase joonena kogu Vabadussõja aega. Et kindral Laidoner'i julge ja sirgjooneline taktika õige oli, seda tõendab tema tegevuse tagajärg, nimelt lõplik võit Vabadussõjas.

Kindral Laidoner'i tegevus pole leidnud ainult heakskiitmist, vaid on mõnel alal mõningate poolt välja kutsunud ka arvustust. Kuid nagu päikese tumedamad plekid ei kaota päikese väärtust, nõnda ka see arvustus aina selgitab kindral Laidoneri tähtsust: tema oli see mees, kes viis meie maleva Vabadussõjas võidule, tema oli ja on meie rahvuskangelane, kelle eeskujul ning vaimus tuleb meie noorpõlve, eriti kaitseväelasi kasvatada ja õpetada. Tema kuju jäägu paistma heleda tähena ka tulevastele põlvedele.

Sisukord.

	Lk.
Eessõna	5—6
1. Johan Laidoneri suguvõsa. M. Raud	7—15
2. Lapsepõlv ja vanemate elukäik. Tr. Lango	16—24
3. Mälestuste kilde. P. Lill	24—26
4. Akadeemias. A. Larka	26—31
5. Maailmasõjas. R. Maasing	31—36
6. 62. diviisi staabi ülem. R. Maasing	36—38
7. Tulek Eesti rahvuslikkudesse väeosadesse. K. Päts	39—44
8. Rahvusdiviisi ülemana. A. Tõnisson	44—45
9. 1. Eesti rügemendis. O. Kurvits	46—49
10. Politiline tegevus Venemaal Saksa okupatsiooni ajal. J. Seljamaa.	49—54
11. Peterburis. A. Lossmann	54—56
12. Kokkupuuteid 1918. aastal. H. Vellner	54—58
13. Kilde. P. Kann	59—60
14. Inglise sõjalaevastiku eskaadriale vastusõit Liibavisse. J. Lukas	60—63
15. Kaitsevägede Ülemjuhataja instituut. J. Soots	63—65
16. Juhi sünd. G. Kirschbaum	65—67
17. Kaitsevägede Ülemjuhataja esimesed sammud. J. Soots	68—72
18. Ülemjuhataja Saabis Vabadussõja päevil. R. Maasing	72—78
19. Ülemjuhataja kriisid. J. Soots	79—84
20. Soomlase mälestusi. L. Kettunen	84—87
21. Taani vabatahtlikkude kompani ülema mälestusi. R. Borgelin	88—89
22. Inglise merejõudude juhataja hinne. W. Cowan	89—90
23. Kindral Laidoner kui Eesti-Läti ajaloolise ülesande õige tõlgitseja. E. Kalninš	90—94
24. Võidukas Ülemjuhataja. E. Rydz-Šmigly	94—96
25. Välismaalase muljeid Vabadussõja olukorrast ja Ülemjuhatajast R. Hurstel	96—100
26. Balti riikide solidariteedi idee kandjana. A. Myszkovski	100—102
27. Kõrgema juhina. N. Reek	102—108
28. Liitlaste prestiiži päästjana Baltimail. H. Gough	108—110
29. Eesti rahva juhiks. A. Burt	110—112
30. Briti sõjalise saatkonna juhi mälestusi. L. Herapath	112—113
31. Politilisi mälestusi. E. Laaman	113—115
32. Suurtükiväelase mälestusi. H. Brede	115—117
33. Suhtumine ratsaväesse vabadussõitluse päevil. G. Jonson	117—119
34. Ülemjuhataja ja soomusrongid. P. Villemi	119—124
35. Visiit Ülemjuhatajale. M. Pozerski	124—125
36. Kindral Laidoner demokraatliku korra kaitsjana. J. Soots	125—127
37. Suur organisatsioon. Ed. Alver	127—130
38. Mõnda kindral Laidonerist. A. Hellat	131—132
39. Välispoliitika. A. Piip	133—137
40. Ülemjuhataja isalik-hoolitsev käsi. R. Rubach	137—140
41. Lahkumine kaitseväest. J. Soots	141—145
42. Politikamehena. A. Tupits	146—147
43. Eesti esindajana Rahvaste Liidus. R. Tomberg	147—153
44. Uuesti Ülemjuhatajaks. J. Tomson	153—159
45. Kaitseliidus. J. Roska	159—166
46. Tööst ja tegevusest Riigikogus. G. Maurer	166—179
47. Briti sõjavõla korraldajana. E. Kirotar	179—184

48.	Õiglane kohtunik Iraklis. H. R. C. Dobbs	184—186
49.	Vabadusristi Vendade Ühenduse esimehena. M. Tuisk	187—192
50.	Tagavaraväe-ohvitseride organiseerijana. O. Plaks	192—198
51.	Endise Vene kindralstaabi arvamine kindr. Laidonerist. P. Šneider	199—200
52.	Kindral Laidoner ja põhiseadus. G. Utuste	200—203
53.	Korporatsioon „Sakala“ kaasvilistlasena. O. Rütli	203—205
54.	Kindral Laidoneri nimeline invaliidide kapital. J. Sooman	205—209
55.	Viimsi. H. Kuik	209—211
56.	Mõned laastud J. Laidoner'ist kui inimesest. A. Anderkopp	211—216
57.	Tartu Ülikooli audoktor. J. Uluots	216—217
58.	Eluloolisi andmeid. M. Tuisk	217—220
59.	Lõppsõna. J. Soots	220—221

Pildid.

1.	Kindral J. Laidoner	2
2.	Kindral Laidoneri vanaisa Peeter Saarsen	9
3.	Raba talu varemed	13
4.	Teejuht kindral Laidoner'i sünnitalu	15
5.	Kindral Laidoneri ema noorelt	17
6.	Räpsi maja Viljandis	19
7.	Johan Laidoner kooliõpilasena	20
8.	13-aastase Johan Laidoneri käekiri	22
9.	Kindral Laidoneri ema 1929. a.	23
10.	Johan Laidoner sõdurina	25
11.	Leitnant J. Laidoner pärast sõjaakadeemia lõpetamist 1912. a.	29
12.	Kapten J. Laidoner novembris 1915. a.	31
13.	Kaevikus	34
14.	Läänerinde staabis 1916. a.	37
15.	Endise 1. jalaväerügemendi ohvitserid V aastapäeval	43
16.	Inglise laevastiku eskaadri Tallinnas viibimise puhul 12. dets. 1918. a.	61
17.	Poola Presidenti vastu võtmas	95
18.	Poola President Viimsis 1930. a.	97
19.	Kindral Laidoneri käekiri 1919. aastal	99
20.	Kindr. Laidoner vestleb Bulak-Balakhovitšiga pärast Pihkva vallutamist	101
21.	Varssavis	103
22.	Lõunarindel 1919. a.	105
23.	Ülemjuhataja tervitab soomusronglasi Pihkva jaamaesisel 1919. a.	121
24.	Rootsi kuningaga vestlemas	133
25.	9. jalaväerügemendis Narvas 1919. a.	139
26.	Kõnelus Itaalia välisministri Dino Grand'iga	151
27.	Kindral Laidoner ja parlamentide-vahelise liidu esimees Chr. Lange	152
28.	Kindral Laidoner 1. detsembri ja Läti kaitseliidu tegelaste keskel	155
29.	Vabadusristi üleandmine 1. dets. kangelasele veltveebel Kaptein'ile	157
30.	Lipu annetamine Kaitseliidu Harju Malevale 1926. a.	161
31.	Voldi manöövritel 1930. a. Viru Naiskodukaitse külalistele suppi jagamas	163
32.	Noorkotkaste II üleriiklikus õppelaagris Viimsis 1933. a.	165
33.	Balti riikide delegatsioonid pärgi panemas tundmata sõduri hauale Londonis 1924. aastal	181
34.	Mossouli silla kõrval koos kohaliku elanikuga	185
35.	Piiri märkimine kaardile	185
36.	Kõnelus Hispaania I delegaadi Madariaga'ga Genfis	186
37.	Vestlemas Rumeenia välisministri Titulescu'ga Genfis	187
38.	Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatus 1929. a.	189
39.	3. Vabadusristi päeval 1931. a. Kundas paraadi vastu võtmas	191

40.	3. Vabadusristi päeval Utrias	195
41.	Külalisena Poolas	198
42.	Korp! „Sakala“ 1924. a.	204
43.	Kindral Laidoneri maja esikülg (Õllepruuli tän.)	207
44.	Kindral Laidoneri talu Viimsis	210
45.	Kindral Laidoner abikaasa ja pojaga	213
46.	Kindral Laidoner vestleb Poola saadiku Libicki perekonnaga Tallinas 1930. aastal	215

Trükivigu.

Lhk.	rida	on	peab olema
36	4. ül.	Kerenski valitsus nimetas	Rahvusväeosaade organiseerijate kutsel määrati ta
48	15. ül.	Kud	Kuid
57	4. „	Oli	Olin
85	15. a.	muidu	minu
96	3. „	puruvaest	puruväsind
121	pildil	peab olema allkirjaks:	Ülemjuhataja tervitab soomus- ronglasi Pihkva jaamaesisel 1919. a. Vasakult: kapt. Ed. Neps, kindr. J. Laidoner ja kol. K. Parts; esi- mene paremalt kolonel V. Puskar.